

АНАЛИ ФИЛОЛОШКОГ ФАКУЛТЕТА

Покренут 1961.

ANNALS OF THE FACULTY OF PHILOLOGY

Established in 1961

Главни и одговорни уредник

др Биљана Чубровић, редовни професор (Филолошки факултет у Београду)

Чланови Уређивачког одбора

проф. др Рајна Драгићевић (Филолошки факултет Универзитета у Београду)
проф. др Ала Генадијева Шешкен (Московски државни универзитет)
проф. др Јагода Гранић (Свеучилиште у Сплиту)
проф. др Алозија Зупан Сосич (Универзитет у Љубљани)
др Јекатерина Ивановна Јакушкина (Московски државни универзитет)
проф. др Александра Корда-Петровић (Филолошки факултет Универзитета у Београду)
проф. др Борко Ковачевић (Филолошки факултет Универзитета у Београду)
проф. др Игор Лакић (Универзитет Црне Горе)
проф. др Мирјана Маринковић (Филолошки факултет Универзитета у Београду)
проф. др Ценка Николова Иванова (Универзитет „Св. Ђирило и Методије“ у Великом Трнову)
др Јелена Прокић (Универзитет у Лајдену)
проф. др Веран Станојевић (Филолошки факултет Универзитета у Београду)
проф. др Јасна Стојановић (Филолошки факултет Универзитета у Београду)
др Дејан Стошић (Универзитет Жан Жорес у Тулузу)
проф. др Бошко Сувајдић (Филолошки факултет Универзитета у Београду)
проф. др Ала Татаренко (Филолошки факултет Нац. универзитета „Иван Франко“ у Лавову)
проф. др Ђунићи Тојота (Градски универзитет Осаке)

Секретар редакције

др Мирјана Вучковић (Филолошки факултет Универзитета у Београду)

Технички секретар

мр Александра Вукелић (Филолошки факултет Универзитета у Београду)

Редакција закључена 22. новембра 2022.

Издавач

Филолошки факултет Универзитета у Београду
Студентски трг 3, 11000 Београд, 011/2638622
За издавача: проф. др Ива Драшкић Вићановић, декан
anali.filoloski@gmail.com
<https://anali.fil.bg.ac.rs>

Графички дизајн

Срђан Ђурђевић

Прелом

Предраг Жижовић

Штампа

МАБ, Београд

Тираж: 100

Издавање часописа финансијски помаже Министарство просвете, науке
и технолошког развоја Републике Србије

ISSN 0522-8468
e-ISSN 2787-1037

Радови су лиценцирани под условима и одредбама лиценце
Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License.

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

**АНАЛИ
ФИЛОЛОШКОГ
ФАКУЛТЕТА**

Књига XXXIV, Свеска II
2022

БЕОГРАД
2022

Editor-in-Chief

Prof. Biljana Čubrović (Faculty of Philology, University of Belgrade)

Editorial Board

Prof. Rajna Dragičević (Faculty of Philology, University of Belgrade)

Prof. Alla Gennadyevna Sheshken (Lomonosov Moscow State University)

Prof. Jagoda Granić (University of Split)

Dr Ekaterina Ivanovna Yakushkina (Lomonosov Moscow State University)

Prof. Aleksandra Korda-Petrović (Faculty of Philology, University of Belgrade)

Prof. Borko Kovačević (Faculty of Philology, University of Belgrade)

Prof. Igor Lakić (University of Montenegro)

Prof. Mirjana Marinković, Faculty of Philology, University of Belgrade

Prof. Tsenka Nikolova Ivanova ("St. Cyril and St. Methodius" University of Veliko Tarnovo)

Dr Jelena Prokić (Leiden University)

Prof. Veran Stanojević (Faculty of Philology, University of Belgrade)

Prof. Jasna Stojanović (Faculty of Philology, University of Belgrade)

Dr Dejan Stošić (University of Toulouse Jean Jaurès)

Prof. Boško Suvajdžić (Faculty of Philology, University of Belgrade)

Prof. Ala Tatarenko (Ivan Franko National University of Lviv)

Prof. Junichi Toyota (Osaka City University)

Prof. Alojzija Zupan Sosić (University of Ljubljana)

Editorial Secretary

Dr Mirjana Vučković (Faculty of Philology, University of Belgrade)

Technical Secretary

Aleksandra Vukelić, MA (Faculty of Philology, University of Belgrade)

This journal issue completed on November 22 2022.

Publisher

Faculty of Philology, University of Belgrade

3 Studentski trg, 11000 Belgrade, Serbia, +381 11 2638 622

For the Publisher: Prof. Iva Draškić Vićanović, Dean of the Faculty of Philology

anali.filoloski@gmail.com

<https://anali.fil.bg.ac.rs>

Graphic design

Srđan Đurđević

Typesetting

Predrag Žižović

Printing

MAB, Belgrade

Print run: 100

The publication of this journal is supported by the Ministry of Education,
Science and Technological Development of the Republic of Serbia

ISSN 0522-8468
e-ISSN 2787-1037

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOLOGY

**ANNALS
OF THE FACULTY
OF PHILOLOGY**

Volume XXXIV, Number II
2022

BELGRADE
2022

Рецензенти

др Наташа Ајџановић, доцент, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду; др Горанка Антуновић, ванредни професор, Филозофски факултет Свеучилишта у Загребу; др Александра Блатешић, ванредни професор, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду; др Драган Бошковић, редовни професор, Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу; др Марија Брадаш, доцент, Универзитет Ка'Фоскари, Венеција, Италија; др Јелена Брајовић, ванредни професор, Филолошки факултет Универзитета у Београду; др Никола Бубања, редовни професор, Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу; др Александра Вукотић, доцент, Филолошки факултет Универзитета у Београду; др Весна Дицков, редовни професор, Филолошки факултет Универзитета у Београду; др Милана Додиг, доцент, Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу; др Љубица Ђурић, доцент, Филолошки факултет Универзитета у Београду; др Горана Зечевић Крнета, доцент, Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу; др Бранислав Ивановић, ванредни професор, Филолошки факултет Универзитета у Београду; др Душка Кликовац, редовни професор, Филолошки факултет Универзитета у Београду; др Јелена Лепојевић, ванредни професор, Филозофски факултет Универзитета у Нишу; др Весна Лопичић, редовни професор, Филозофски факултет Универзитета у Нишу; др Сања Маричић Месаровић, ванредни професор, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду; др Саша Марјановић, доцент, Филолошки факултет Универзитета у Београду; др Сергеј Маџура, доцент, Филолошки факултет Универзитета у Београду; др Радица Никодиновска, редовни професор, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопље, Северна Македонија; др Часлав Николић, ванредни професор, Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу; др Владан Павловић, ванредни професор, Филозофски факултет Универзитета у Нишу; др Артеа Панајотовић, доцент, Факултет за стране језике Алфа БК универзитета; др Марија Панић, доцент, Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу; др Петар Пенда, редовни професор, Филолошки факултет Универзитета у Бањој Луци; др Предраг Петровић, редовни професор, Филолошки факултет Универзитета у Београду; др Диана Поповић, редовни професор, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду; др Душан Поповић, доцент, Филозофски факултет Универзитета у Београду; др Мирна Радин Сабадош, ванредни професор, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду; др Карлос А. Санз Минго, виши предавач, Универзитет у Кардифу; др Мирјана Секулић, ванредни професор, Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу; др Селена Станковић, ванредни професор, Филозофски факултет Универзитета у Нишу; др Душица Тодоровић, редовни професор, Филолошки факултет Универзитета у Београду; др Невена Цековић, ванредни професор, Филолошки факултет Универзитета у Београду.

Reviewers

Dr Nataša Ajdžanović, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Prof. Goranka Antunović, Faculty of Philosophy, University of Zagreb; Prof. Aleksandra Blatešić, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Prof. Dragan Bošković, Faculty of Philology and Arts, University of Kragujevac; Dr Marija Bradaš, Ca' Foscari University of Venice, Italy; Prof. Jelena Brajović, Faculty of Philology, University of Belgrade; Prof. Nikola Bujanja, Faculty of Philology and Arts, University of Kragujevac; Prof. Nevena Ceković, Faculty of Philology, University of Belgrade; Prof. Vesna Dickov, Faculty of Philology, University of Belgrade; Dr Milana Dodig, Faculty of Philology and Arts, University of Kragujevac; Dr Ljubica Đurić, Faculty of Philology, University of Belgrade; Prof. Branislav Ivanović, Faculty of Philology, University of Belgrade; Prof. Duška Klikovac, Faculty of Philology, University of Belgrade; Prof. Jelena Lepojević, Faculty of Philosophy, University of Niš; Prof. Vesna Lopičić, Faculty of Philosophy, University of Niš; Dr Sergej Macura, Faculty of Philology, University of Belgrade; Prof. Sanja Maričić Mesarović, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Dr Saša Marjanović, Faculty of Philology, University of Belgrade; Prof. Radica Nikodinovska, "Blaže Koneski" Faculty of Philology, The Saints Cyril and Methodius University of Skopje, North Macedonia; Prof. Časlav Nikolić, Faculty of Philology and Arts, University of Kragujevac; Prof. Vladan Pavlović, Faculty of Philosophy, University of Niš; Dr Artea Panajotović, Faculty of Foreign Languages, Alfa BK University; Dr Marija Panić, Faculty of Philology and Arts, University of Kragujevac; Prof. Petar Penda, Faculty of Philology, University of Banja Luka; Prof. Predrag Petrović, Faculty of Philology, University of Belgrade; Prof. Diana Popović, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Dr Dušan Popović, Faculty of Philosophy, University of Belgrade; Prof. Mirna Radin Sabadoš, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; Dr Carlos A. Sanz Mingo, senior lecturer, Cardiff University, UK; Prof. Mirjana Sekulić, Faculty of Philology and Arts, University of Kragujevac; Prof. Selena Stanković, Faculty of Philosophy, University of Niš; Prof. Dušica Todorović, Faculty of Philology, University of Belgrade; Dr Aleksandra Vukotić, Faculty of Philology, University of Belgrade; Dr Gorana Zečević Krneta, Faculty of Philology and Arts, University of Kragujevac.

Садржај

Table of Contents

Sofija A. Bilandžija

Particip prezenta u savremenom norveškom bukmlu i njegovi ekvivalenti u srpskom jeziku — 13

Present participle in contemporary Norwegian Bokmål and its equivalents in Serbian

Ružica J. Seder

O relativizatoru što i njegovim ekvivalentima u francuskom jeziku — 31

On the relative pronoun *što* and its equivalents in French fr

Tamara N. Janevska

Conceptualizing reasoning, problem-solving, and decision-making in Serbian and English — 41

Метафоричка концептуализација расуђивања, решавања проблемских ситуација и одлучивања код говорника српског и енглеског језика

Milica M. Mirić

Tvorba termina u francuskom jeziku iz oblasti učenja na daljinu — 59

Term formation in French in the field of distance learning fr

Ana S. Jovanović / Milica A. Mastilo

Formación de profesores de ELE para la enseñanza formal de los niños de la edad temprana: el caso de Serbia — 77

Образовање професора шпанског као страног језика за подучавање деце раног узраста у формалном контексту: пример Србије eng

Anđela R. Milivojević

Primena funkcionalne metodologije za procenu kvaliteta prevoda na primeru različitih prevoda Makijavelijevog *Vladaoca* — 101

The functional approach to the translation quality assessment of Machiavelli's *Prince* retranslations

Милица М. Спремић Кончар

Витешка типологија Беверли Кенеди и Гавејнов лик у средњовековној артуријанској књижевности — 119

Beverly Kennedy's knightly typology and the character of Gawain in English Medieval Arthurian works

Зорана В. Крсмановић

Лекција о витештву Госпе с Језера из *Ланселота* у прози и *Књига о витешком реду* Рамона Љуља — 139

The Lady of the Lake's lesson on chivalry in the prose *Lancelot* and in *The Book of the Order of Chivalry* by Ramon Lull fr

Татјана З. Ристић

Историја појма екфразе: од реторичког до модерног одређења појма — 165

History of the term ekphrasis: from the rethoric to the modern definition of the term

Nataša V. Ninčetiović

The quest for reality through facing death in DeLillo's *White Noise* — 181

Потрага за стварношћу кроз суочавање са смрћу у Делиловом роману *Бели шум*

Tamara B. Stanić / Branislava D. Maksimović

Књижевно искуство италијанског футуризма у часопису *Zenit* — 197

Literary experience of Italian futurism in the *Zenit* magazine

Сара З. Арва

Религија у политици: Партија као свемогући Бог у роману *Круг* Меше Селимовића — 215

Religion in politics: communist party as God Almighty in Meša Selimović's novel *The Circle*

Ana Z. Huber

Posledice socijalnih revolucija u romanu *Ubistvo s predumišljajem* Slobodana Selenića i pripovesti „Zaposednuta kuća“ Hulija Kortasara — 239

The consequences of social revolutions in the novel *Premeditated Murder* by Slobodan Selenić and the short story "House Taken Over" by Julio Cortázar

Прикази / Reviews

Јелена Р. Вилотијевић

О не-месту, не-времену, не-бићу

Марија Лојаница, Увод у Онтологију нестајања — 255

Маријана М. Prodanović

Biljana Čubrović i Katarina Petrović, *Flex Your English* — 261

<https://doi.org/10.18485/analiff.2022.34.2.1>

811.163.41'367.625.43

811.113.5'367.625.43

811.163.41:811.113.5

Particip prezenta u savremenom norveškom bukمولu i njegovi ekvivalenti u srpskom jeziku

Sofija A. Bilandžija*

Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet, Katedra za germanistiku

Ključne reči:

particip prezenta
norveški jezik
srpski jezik
kontrastivna lingvistika
atribut
predikativ
ekvivalent

Apstrakt

U radu se ispituje status, oblik i funkcija participa prezenta u savremenom norveškom jeziku (norma: bukمول), s obzirom na to da se u literaturi i dalje vode rasprave o tome da li je particip prezenta flektivni oblik glagola ili ga treba svrstati u prideve, polazeći na osnovu dominantnih sintaksičkih funkcija. U skladu sa novijim istraživanjima, u radu se zadržava razlika između pridevskog i glagolskog participa prezenta, ali se ukazuje i na potrebu za ponovnim razmatranjem tvorbenog statusa, upućujući na konverziju gramatičke forme. Drugi deo rada je kontrastivan, i u njemu se ustanovljavaju ekvivalenti norveškog participa prezenta u srpskom jeziku, na osnovu korpusa koji čine roman Turea Renberga *Mannen som elsket Yngve* i njegov prevod na srpski jezik. Na osnovu korpusnog materijala (231 particip prezenta) pokazuje se da postoje značajne razlike u tipu ekvivalenta koji odgovara pridevskim, odnosno glagolskim participima prezenta. (примљено: 15. фебруара 2022; прихваћено: 19. јуна 2022)

<https://anali.fl.bg.ac.rs>

* Filološki fakultet
Katedra za germanistiku
Studentski trg 3
11000 Beograd, Srbija
sofija.bilandzija@fl.bg.ac.rs

1. Uvod

Kontrastivna istraživanja na paru norveški-srpski su izuzetno malobrojna. Ovo je prvi rad u kom se vrši kvalitativna formalna (gramatička) i semantička analiza participa prezenta u savremenom norveškom jeziku i ustanovljavaju se njegovi mogući ekvivalenti na srpskom jeziku.

Particip prezenta (u daljem tekstu PP) je skupa sa participom perfekta u norveškoj (i šire, skandinavističkoj) tradiciji još uvek predmet određenih nesuglasica, s obzirom na svoj morfološki, sintaksički i tvorbeni status, a i o semantici participa prezenta postoji relativno malo istraživanja. Morfološke nedoumice se vezuju za njegov flektivni i/ili derivacioni status, te pripadnost vrsti reči, dok se sintaksička nerešena pitanja, kao što ćemo u analizi videti, vezuju prvenstveno za to ima li PP funkciju u verbalnom kompleksu.

Naglašeno je da se particip prezenta u ovom radu analizira u norveškom bukmlu, jednoj od dve pisane norme norveškog jezika, iako se u srpskoj skandinavistici, ako nije drugačije naglašeno, obično to i podrazumeva pod terminom savremeni norveški jezik.

Istraživanje oblika i upotrebe PP zasnovano je na jezičkoj građi koji čine roman T. Renberga *Mannen som elsket Yngve* (2005, 382 strane, u daljem tekstu: *Yngve*) i prevod grupe autora na srpski jezik, *Čovek koji je voleo Ingvea* (2020, 274 strane, u daljem tekstu: *Ingve*)¹. Iz norveškog korpusa je ekscerpiran 231 PP. Rad nije translatološki, te ćemo na prevodilačke postupke ukazivati samo tamo gde se usled upotrebe određenog prevodilačkog postupka ne može identifikovati odeljeni deo jezičke strukture koji bi se eksplicitno smatrao ekvivalentom norveškog participa prezenta. S obzirom na to da je reč o paru jezika za koji postoji mali broj kontrastivnih istraživanja, a paralelnih elektronskih korpusa nema, prevod je u ovom slučaju poslužio kao paralelni korpus za kontrastivno istraživanje (nasuprot translatološkom istraživanju). Iako je u literaturi uočeno da korišćenje prevodnih korpusa ima svojih prednosti i mana (Antunović, 2019: 159–160), odlučili smo se za roman koji je prevodilo više (mladih) prevodilaca, pod mentorstvom i uz redakciju iskusnog prevodioca. Na taj način smo pokušali, iako je reč o jednom romanu, da osiguramo relativnu nezavisnost rezultata od individualnog prevodičevog pristupa.

Cilj ovog rada je analizirati, ustanoviti i eventualno preispitati status i službu PP u norveškom jeziku, te ustanoviti potencijalne ekvivalente za svaki utvrđeni podtip, i naročito utvrditi da li će se ukazati jasna distinkcija između konstrukcija u kojima učestvuju tzv. pridevski PP i konstrukcija u kojima učestvuju tzv. verbalni PP.

2. Particip prezenta u norveškom jeziku – status, oblik, upotreba

2.1. Status PP – infinitni glagolski oblik ili pridev?

Tradicionalno se PP u gramatici norveškog, kao i druga dva kontinentalna skandinaviska jezika, smatra infinitnim (dakle, neličnim) *oblikom glagola* skupa sa

1 Originalno izdanje objavljeno je 2003. godine u izdanju izdavačke kuće Oktober forlag, a srpski prevod je nastao u okviru Prevodilačke radionice za norveški jezik na Filološkom fakultetu u Beogradu (pod mentorstvom dr Nataše Ristivojević-Rajković) i izdala ga je izdavačka kuća Kovačnica priča.

participom perfekta i infinitivima (infinitiv prezenta, perfekta i futura) (Næs, 1965: 168, 175; Beito, 1970: 261; Gundersen et al., 1995: 477). U svom trećem izdanju, gramatika *Norsk som fremmedspråk* čak izdvaja participe u posebno poglavlje, napominjući da se ubrajaju u glagolske oblike, ali da imaju i mnogo osobina zajedničkih s pridevima (Golden et al., 2008: 88), što je česta praksa u gramatikama švedskog jezika – da se participi svrstavaju u posebnu vrstu reči.

Od početka 1990-ih godina dolazi do značajnijeg zaokreta, kad autori počinju da iznose argumente za to da bi participe pre trebalo posmatrati kao prideve, a ne samo oblike glagola koji mogu stajati atributivno uz imenicu (Lie, 1994)². U najkompletnijoj i najobimnijoj norveškoj gramatici do sada, *Norsk referansegrammatikk* (u daljem tekstu: NRG) PP se nedvosmisleno smatra pridevom; doduše, autori ovde polaze od funkcije PP, smatrajući da on u *najvećem broju slučajeva* u rečenici vrši tipične funkcije koje bi vršio pridev, te da ne učestvuju u verbalnim kategorijama poput tempusa i modusa (Faarlund et al., 1997: 468, 472). Oni stoga smatraju da se kod njih posledično može govoriti o tvorbi reči, to jest da je *-ende* sufiks kojim se pridevi *izvode* od glagola (Faarlund et al., 1997: 119).

Nakon jednog stabilnijeg perioda u kom se, prema uputstvima „referentne“ gramatike, PP smatra pridevom, javili su se novi glasovi koji traže ponovni osvrt na upotrebu participa prezenta i njenu reevaluaciju. Čin problematizuje ovo shvatanje iz NRG sa insistiranjem na pridevu, polazeći primarno od sintaksičke perspektive i dokazujući da PP dopušta i konstituente koji se tipično ne vezuju za pridev (objekat i predikativ), te da postoje i značajne razlike u strukturi same participske fraze (Kinn, 2014). Zbog toga on zagovara razgraničenje između dva tipa PP: jednog pridevskog koji je izveden od glagola, i drugog, verbalnog, koji je je flektivni oblik glagola.

Naše mišljenje je da se ovakvim usitnjavanjem zapravo gubi na eksplanatornoj vrednosti, a tvorbene analize često previđaju kao moguće rešenje *konverziju gramatičke forme*. PP u savremenom norveškom jeziku prirodno ima sintaksičku upotrebu koja u velikoj meri odgovara onoj koju imaju i pridevi, ali usled konverzije. Putem konverzije ovaj glagolski oblik može postati pridev, a sekundarno i imenica, prilog i predlog. On istovremeno može zadržati određeni verbalni karakter, iako je taj funkcionalni opseg daleko manji i restriktivniji od funkcija koje, na primer, ima particip perfekta.

2.2. Oblik

PP u norveškom bukmlolu, dakle, nastaje tako što se na infinitivsku osnovu dodaje nastavak *-ende* i kod glagola sa infinitivskim *-e* i kod glagola kojima se

2 Ova diskusija proistekla je prvenstveno iz diskusija o participu perfekta, jednim delom i iz toga što se u norveškoj gramatičkoj literaturi termin „particip perfekta“ koristi i za one oblike koji ne kongruiraju sa imenicom i kao takvi ulaze u sistem tempusa i dijateze (tvoreći složena glagolska vremena i perifrastični pasiv), i za one oblike koji se upotrebljavaju atributivno i kongruiraju sa imenicom. Za prvi oblik se u švedskoj gramatičkoj literaturi koristi termin *supin*. On nije široko rasprostranjen u danskoj i norveškoj tradiciji, ali se već više od dve decenije čuju argumenti da bi ovaj termin trebalo uvesti i u ove dve jezičke tradicije umesto nekongruiranog participa perfekta. Svejn Li je, u skladu s ovim, smatrao da istu distinkciju treba napraviti i kod participa prezenta, koji je prema njegovom istraživanju, naročito sa tvorbenog i funkcionalnog stanovišta, zapravo pridev.

infinitiv završava naglašenim vokalom (inf. osnova = infinitiv): *komme* > *kommende*, *gråte* > *gråtende*, *bo* > *boende*. Važno je napomenuti da postoje i PP koji svoje oblike grade od starijih osnova, koje su danas skraćene: *si* > *sigende* (od starijeg *sige*), *bli* > *blivende* (od st. *blive*), *ha* > *havende* (od st. *have*), a postoje i PP od danas arhaičnih glagola: *vorde* > *vordende*, gde je frekventnija upotreba PP skoro već leksikalizovana.

Adjektivirani PP pokazuje sinkretizam u svim oblicima pozitiva. Promena se vidi samo u obliku komparativa i superlativa, budući da svi PP imaju perifrastične oblike u kategoriji stepena. Ova mogućnost poređenja je značajna karakteristika, s obzirom na to da je kategorija stepena najvažniji morfološki kriterijum za određivanje prideva kao vrste reči.

(1) *ingen som er mer godtroende enn foreldre* (Yngve, 305)

(2) *den mest støyende [...] løsningen* (Yngve, 33)

Supstantivirani PP može, kao i bilo koji supstantivirani pridev, proći kroz potpunu ili parcijalnu konverziju, što se vidi po tome da li je preuzeo imeničku promenu u potpunosti ili se i dalje menja kao pridev. Ilustrovaćemo to dvama primerima iz teksta romana: *utseende* ('izgled') od *se ut³* ('izgledati') i *reisende* ('putnik') od *reise* ('putovati'). Imenice tipa *utseende* su primeri potpune konverzije i imaju potpunu imeničku paradigmu sa flektivnim nastavcima za rod, broj i određenost: *utseende* – *utseendet* – *utseender* – *utseendene*. Parcijalno supstantivirani PP poput *reisende* su daleko brojniji i zadržavaju pridevsku paradigmu sa preponiranim determinativom koji pokazuje rod, broj i određenost: *reisende* – *den reisende* – *reisende* – *de reisende*.

Osim ovih slučajeva, postoje instance supstantiviranih PP sa defektnim paradigrama, kada PP posmatramo kao gramatički blokirane frazeološke komponente, gde nam samo pozicija u sintaksičkom nizu i determinativ pokazuju da je reč o imenici određenog roda; na primer, *vedkommende* u nizu *for mitt vedkommende* ('što se mene tiče'), gde nam samo posesiv *mitt* signalizira da je iza njega imenica srednjeg roda. Primeri ovakvih PP nisu posvedočeni u analiziranom tekstu.

2.3. Funkcija i značenje

Zaista, najveći broj sintaksičkih funkcija vezuje se za one slučajeve kad je PP popridevljen, i javlja se na svim onim pozicijama na kojima bi se javio pridev⁴.

Na više mesta će se morati voditi računa i o semantici PP i značenju celokupne fraze jer iako na površini izgledaju isto, fraze *bli sittende* i *bli rasende* nisu jednake (v. dole).

3 Ovakav tip glagola sa partikulom se u celoj skandinavistici tvorbeno posmatra kao složen glagol, ali s obzirom na to da partikula stoji odvojena iza glagola, ne poštujući ortografski kriterijum da je složenica uvek jedna ortografska reč, oni se nazivaju *løst sammensatte verb* (labavo složeni glagoli) za razliku od *fast sammensatte verb* (čvrsto složeni glagoli); up. razliku između *avta* : *ta av* (Bilandžija, 2017: 89). Kada se ovi labavo složeni glagoli jave kao tvorbene osnove, partikula uvek zauzima preponiranu poziciju: *si opp* ('dati otkaz') > *oppsigelse* ('otkaz'), što je inače u skladu sa derivacijom od složenih osnova ili fraza: *ta del* ('učestvovati') > *deltakelse* ('učešće') i *deltaker* ('učešnik').

4 Zato ne čudi, mada nije ispravno, što neke gramatike kažu da može imati „pridevsku funkciju“, „prilošku funkciju“ i slično, želeći time da signalizuju upravo ovo. Golden et al. ih čak na nekoliko mesta nazivaju *adjektiviske ord* ('pridevske reči'), ne želeći verovatno da zauzimaju stav o tome koja se vrsta reči nalazi u određenoj službi u rečenici (Golden et al, 2008: 246, 248, 249–250).

2.3.1. Adjektivirani i adverbijalizovani PP

Adjektivirani PP najčešće vrše funkciju preponiranog atributa uz imenicu (primeri 3–5), a mogu se naći i u funkciji subjekatskog i objekatskog predikativa (primeri 6–9):

- (3) [...] en *strålende* kveld [...] (Yngve, 249)
- (4) [...] en *hjerteskjærende* reportasje [...] (Yngve, 225)
- (5) [...] en *logrende* hund. (Yngve, 381)
- (6) [låten] var *fengende* (Yngve, 170)
- (7) Arbeidskontoret så ikke *truende* ut (Yngve, 330)
- (8) Pappa ble *rasende*. (Yngve, 123)
- (9) [...] kan også forelskelsesdyret gjøre seg selv *flatterende*... (Yngve, 51)

Oni mogu, kao i bilo koji drugi pridevi, biti dodatno modifikovani atributom:

- (10) [...] *forsiktig* nikkende ansiktet hans [...] (Yngve, 23)
- (11) [...] *hardt* arbeidende armer [...] (Yngve, 342)

Mogu se u istom sintaksičkom nizu ravnopravno naći sa prototipičnim pridevima:

- (12) [...] *imbesile, konservative, uvitende* tullinger [...] (Yngve, 14)
- (13) [...] det var *skremmende, merkelig* og *fremmed* [...] (Yngve, 76)

PP u savremenom norveškom jeziku mogu biti i adverbijalizovani, odn. popriloženi, što takođe smatramo sekundarnom konverzijom preko stadijuma prideva. U korpusu nisu posvedočeni u većem broju, a kada jesu, tada uglavnom funkcionišu kao atributi uz prideve⁵, izražavajući primarno stepen:

- 14) *rasende* urettferdig system (Yngve, 23)
- (15) [...] selv om de var *imponerende* anonyme [...] (Yngve, 31)
- (16) [...] et *overbærende* innstilt publikum [...] (Yngve, 270)

Može se pojaviti i kao tzv. rečenični adverbijal, koji modifikuje sadržaj celog iskaza, i posvedočen je u jednom primeru:

- (17) [...] og det heter, *fornærmende* nok, Either you are with us [...] (Yngve, 360)

Golden et al. navode da se adverbijalizovani PP može upotrebiti i kao priloška odredba, primarno za način i to uz *verba dicendi*: *Peter sa leende*... ili *Thomas svarte beroligende*..., mada se u novijem izdanju javljaju i primeri sa drugim leksičkim punjenjem predikata: *Hun oppfører seg truende* (Golden et al., 1988: 114; 2008: 139). U korpusu je posvedočeno nekoliko ovakvih primera:

- (18) [de] dunka *megetsigende* i Anita (Yngve, 148)
- (19) [Andreas] så *spørrende* på meg. (Yngve, 171)
- (20) Jeg smilte *avvæpnende* [...] (Yngve, 88)

Ipak, u vezi sa prilogom za način i njegovom funkcijom, naročito u vezi sa PP, neophodna su bliža ispitivanja semantičkog sadržaja, a mnoge pravce koje вреди istražiti, kako semantički, tako i sintaksički, pronašli smo u radovima nemačke dependencijalne škole, kao i srbističkim radovima Ivić i Dragičević (up. 2.3.2.).

5 Iako se u mnogim gramatičkim tradicijama ovakva upotreba može nazvati adverbijalnom, u radu se pod terminom *atribut*, a na osnovu tradicije manhajmske škole dependencijalne gramatike, podrazumeva *zavisni element svakog nukleusa koji ne pripada vrsti reči glagol* (Engel, 1988: 23; Engel, 2004: 15; Srdić, 2008: 246; Đurović, 2021: 137).

2.3.2. Adverbijal ili slobodni predikativ?

Kako se navodi u norveškoj gramatičkoj literaturi, razlikovanje adverbijala od tzv. slobodnog predikativa⁶ nije uvek jednoznačno kad je reč o pridevskoj frazi, a u mnogim slučajevima slobodni predikativ se može parafrazirati prilogom ili posmatrati kao skraćena adverbijalna zavisna rečenica; osim toga, oba konstituenta mogu zauzimati iste pozicije u rečeničnoj šemi (Faarlund et al., 1997: 756, 758). Kriterijumi razlikovanja su prevashodno semantički, zasnovani na tome da se sadržaj predikativa odnosi na subjekat i objekat rečenice, te morfosintaksički, da pridev kongruira sa subjektom/objektom na koji se odnosi. Ovde je stoga zapravo reč o specifičnom slučaju funkcionalne sintaksičke fuzije jer je distinkcija kod PP otežana/onemogućena time što se u obe funkcije javlja sinkretički, neflektiran oblik⁷.

U semantičkom razmatranju ove pojave našli smo na vrlo zanimljiva objašnjenja u pojmu *načinskih priloga subjekatske kvalifikacije* u istoimenom radu Dragičević (Dragičević, 2020). Za razliku od srpskih primera gde je sintaksički status neupitan (oblik pokazuje da je reč o prilogu: (*voziti*) *nervozno*, (*podviknuti*) *ljutito*, (*tražiti*) *uzbuđeno* i sl.), ovakva semantička ispitivanja pokazuju da postoji mnoštvo „činilaca koji utiču na stepen uticaja priloga na vršioca radnje, s jedne strane, i same radnje, s druge strane“ (Dragičević, 2020: 51). Na materijalu norveškog jezika je ovaj kriterijum utoliko značajniji što se kod PP sintaksički ne može odrediti da li je reč o kvalifikaciji vršioca radnje ili same radnje. U našem korpusu je posvedočeno mnoštvo ovakvih primera:

(21) Han [...] tok seg *hylende* til bakhodet. (Yngve, 353)

(22) Hun [...] satt forsiktig og *sørgende* ved vinduet... (Yngve, 150)

(23) Jeg støttet meg opp på albuene, omtumla og *verkende*, [...] (Yngve, 358)

(24) *Liggende* på bakken så jeg Helge komme mot meg, [...] (Yngve, 356)

(25) [...] *våkna*, *brått*, *nærmest dirrende* av min egen opphisselse. (Yngve, 50)

Semantički se ovi PP odnose pre svega na prateću okolnost (*Uhvatio se za glavu i pri tome vrišti* u primeru 21, *Vidim kako mi se Helge približava i pri tome ležim na zemlji* u primeru 24, *Probudio sam se i pri tome drhtim* u primeru 25)⁸. Važna distinkcija, koja je vezana za inače prisutnu koreferentnost između PP i

6 Slobodni predikativ (no. *fritt predikativ*) poznat je u literaturi pod različitim imenima: *predikativni atribut*, *kopredikativ*, *rečenični pridev* (nem. *Satzadjektiv*), *adjunkt/disjunkt* (u dependencijalnoj gramatici, up. Engel, 1988: 628–629 i Engel, 2004: 303), *depictive secondary predication* ili pak *aktuelni kvalifikativ* u srbistici.

7 Autori odmah iznose i stav da ovaj kriterijum nije jednoznačan, budući da mnogi pridevi mogu opisivati i osobe i radnje, a kad takav pridev nema oblik srednjeg roda (dakle, kad ima defektnu paradigmu), neutrališe se razlika između predikativa i priloške odredbe (Faarlund et al., 1997: 758), što sasvim odgovara morfološkoj i semantičkoj međupoziciji adjektiviranog PP.

8 U primerima 22 i 23 imamo, osim toga, koordinaciju sa drugim pridevom, što bi na prvi pogled trebalo jednoznačno da ukazuje na pravac tumačenja u kom sintaksičke i semantičke okolnosti podrazumevaju da je reč o predikativu. Međutim, u oba primera su upotrebljeni pridevi takve morfologije da ih ne možemo razlikovati od priloga. Pridev *forsiktig* se u svom nominacionom obliku preklapa sa prilogom *forsiktig* koji je od njega nastao konverzijom (reč je o produktivnoj konverziji gramatičke forme – neodređenog oblika srednjeg roda jednine), a ne razlikuju se jer pridevi na *-ig/-lig* u norveškom jeziku, za razliku npr. od švedskog, ne dobijaju u srednjem rodu nastavak *-t*. S druge strane, pridev *omtumla* je popridevljeni particip perfekta prve konjugacione klase slabih glagola, i u datoj sintaksičkoj upotrebi se po obliku ne razlikuje od korespondentnog oblika popriloženog participa perfekta.

vršioca radnje, pretpostavlja da jedinica u funkciji slobodnog predikativa označava stanje koje *osim u temporalnoj simultanosti* nije u daljoj semantičkoj relaciji sa punoznačnim glagolom u predikatu.

2.3.3. Supstantivirani PP

Supstantivirani PP u sintagmatskom nizu može vršiti funkciju bilo kog rečeničnog konstituenta koji bi inače vršila imenica: subjekta, objekta, predikativa, kao i adverbijala. U korpusu je posvedočeno ukupno osam poimeničenih PP: *jevndrende* ('vršnjak') čak 5 puta, *videregående*, *reisende*, *klassereisende*, *hjemmeværende*, *ventende*, *utseende*, *knestående* (posle predloga *i*: *i knestående*).

2.3.4. Verbalni PP

Tamo gde PP zadržava svoj verbalni karakter, javlja se u nekoliko specifičnih konstrukcija, sa glagolima *komme* ('doći/dolaziti'), *bli* ('ostati'), *ha* ('imati') i u tzv. slobodnoj upotrebi. Za sve ove konstrukcije je vezan pojam verbalnog PP, odnosno ideja da on u njima zadržava verbalni karakter, u novijim istraživanjima s predlogom da su navedeni glagoli zapravo u službi pomoćnog glagola. U mnogim ovim konstrukcijama se PP još uvek posmatra formalno kao (obavezni) predikativ.

2.3.4.1. Konstrukcija sa glagolom *komme*

U konstrukcijama sa glagolom *komme* neki autori smatraju da je PP u službi predikativa (Næs, 1965: 278; Beito, 1970: 284; Teleman et al., 1999: 618–619), a neki konstrukcijom u kojoj *komme* služi kao pomoćni glagol (Kinn, 2014: 81), polazeći od sintaksičkog kriterijuma da se PP ne može u rečeničnoj šemi smestiti u srednje polje (gde bi se inače smeštao vezani predikativ); uporediti i mišljenje danskih sintaksičara da u analognoj danskoj konstrukciji PP funkcioniše kao glavni glagol (Becker-Christensen, 2012: 170).

Mora se imati u vidu to da se ova konstrukcija javlja u dva tipa koja se semantički bitno razlikuju, te i to treba uzeti u razmatranje:

(26) Han kom *gående* fra kjelleren. (Yngve, 61)

(27) [...] noen kom *drassende* med piller. (Yngve, 275)

U korpusu je prvi podtip daleko zastupljeniji, a nakon glagola *komme* javljaju se PP *gående* ('hodajući', tj. peške), *løpende* ('trčeći') i *syklende* ('vozeći bicikl'). U ovom podtipu je PP nastao od neprelaznog glagola kretanja, i on bliže specifikuje kretanje označeno glagolom *komme* ('doći'), koji predstavlja kretanje ka deiktičnom centru (Bilandžija, 2005: 22, 24). Shodno ovome, kao i onome što zapaža Ivić, ovde PP semantički tumačimo kao specifikaciju načina, a sintaksički bi mogao funkcionisati kao priloška odredba za način jer bliže specifikuje predikat: *Hun kom løpende* > *Hun kom på denne måten: hun løp* (Ivić, 1983: 165). U jednom ranijem istraživanju utvrdili smo da je *komme* glagol inherentno usmerenog kretanja i da njegovo značenje zavisi od deikse prostora, lica i vremena. Većina drugih glagola kretanja zauzvrat označava način kretanja, zasnivajući se na paradigmatskom odnosu glagolske hiponimije, odn. *troponimije* (Bilandžija, 2005: 22–24, 50).

Drugi podtip, kao u primeru 27, označava dve istovremene radnje, pri čemu se značenje PP može shvatiti kao nešto što odlikuje vršioca radnje u trenutku dok vrši radnju ostvarenu predikatom: došao je i *pri tom je* PP (up. Ivić, 1983: 163–164, Ivić, 1995: 271). Iako je u korpusu slabije posvedočen, u ovom podtipu se često nalaze PP od glagola koji označavaju raspoloženje vršioca radnje (*plystrende* ‘zviždeći’, *gråtende* ‘plačući’, *syngende* ‘pevajući’,), mada u principu mogu biti i PP od drugih glagola (na primer, *bærende* (*på noe*) ‘noseći (nešto)’). Ovde bi se PP sintaksički mogao protumačiti kao slobodni predikativ.

2.3.4.2. Konstrukcija sa glagolom bli

Ova konstrukcija je zapravo jedan od načina iskazivanja akcionsarta (internog toka radnje označenog semantikom glagola/glagolske fraze) i dobro je posvedočena u korpusu:

(28) Hun ble *stående* utenfor, [...] (Yngve, 155)

(29) Yngve ble *værende* inntil veggen. (Yngve, 277)

Ovom konstrukcijom se izražava kontinuativni akcionsart, tj. nastavak radnje koja traje ili je započeta (Faarlund et al., 1997: 653–654, 646). Ovde je radnja zapravo označena glagolskim sadržajem PP, a lični glagolski oblik glagola *bli* označava kontinuativnost. T. Ćin smatra ovo konstrukcijom sa pomoćnim glagolom (Kinn, 2014: 77)⁹. Gramatike PP ovih konstrukcija najčešće shvataju formalno kao predikativ (Faarlund et al., 1997: 735; Teleman et al., 1999: 618), dok Ćin iznosi važan protivargument, budući da sama konstrukcija za sebe već može da veže slobodni predikativ (up. *Vi ble sittende tause/urørlige*) (Kinn, 2014: 70–71).

Ova konstrukcija je leksički veoma ograničena – u njoj se javljaju PP glagola stanja, veoma često glagola koji označavaju položaj tela (*bo* ‘živeti’, *hete* ‘zvati se’, *være* ‘biti, ostati’, *ligge* ‘ležati’, *sitte* ‘sedeti’, *stå* ‘stajati’).

Ovu konstrukciju treba nužno razlikovati od konstrukcije tipa *bli rasende*, koja joj je formalno slična, ali se u njoj javlja glagol *bli* u značenju ‘postati’: konstrukcija je inhoativna i označava dolazak/prelazak u stanje. I ova konstrukcija je posvedočena u tekstu (na primer, *bli rasende*), ali je u formalnom smislu PP ovde jednoznačno vezani predikativ. Osim semantičkog kriterijuma, uočava se da kontinuativna konstrukcija za razliku od inhoativne dopušta modifikaciju priloškom odredbom za vreme koja podrazumeva trajanje: *Vi ble sittende i over to timer* (Yngve, 331) (‘sedeli smo/ostali smo da sedimo preko dva sata’) : **Vi ble rasende i over to timer* (‘razbesneli smo se preko dva sata’).

U korpusu su posvedočeni i primeri koji pokazuju da kontinuativna konstrukcija sa glagolima položaja tela dopušta pseudokoordinaciju¹⁰, koja je veoma česta u

9 Ćin kritikuje NRG što na jednom mestu predstavlja ovo kao konstrukciju sa pomoćnim glagolom *bli* (str. 472), a na drugom mestu kao predikativ sa kopolativnim glagolom (str. 735). On navodi da je u glagolskim kompleksima pomoćni glagol morfosintaksički nadređen infinitnom obliku, dok je glavni glagol nosilac semantičkog sadržaja (Kinn, 2014: 67).

10 Osim testova anaforzicije, i ovo je po Ćinu jedan od dokaza za to da je ovde reč o glagolskoj frazi. Ovo treba povezati sa konstrukcijama koje inače iskazuju kurzivni aspekt: *sitte og skrive, ligge og lese, gå og tenke*.

skandinavskim jezicima. Specifičnost je u tome što se pseudokoordinacija umesto dvama istovetnim oblicima ostvaruje po modelu: bli/PP + glagol u infinitivu prezenta (bez obzira na to u kom finitnom obliku je pomoćni glagol):

(30) Mamma *ble stående* og se på meg enda noen sekunder. (Yngve, 54)

(31) [...] *blir vi stående* og *betrakte* hverandre [...] (Yngve, 364)

2.3.4.3 Konstrukcija sa glagolom *ha*

Ovo je semantički posesivna konstrukcija sa glagolom *ha* ('imati') i leksički je blokirana: u njoj se javljaju samo PP glagola telesne pozicije. Gramatička literatura PP ovde obično smatra vezanim objekatskim predikativom (Næs, 1965: 278; Faarlund et al., 1997: 749). Ova konstrukcija zahteva obaveznu adverbijalnu dopunu za mesto: *Jeg har skjøtet liggende i bankboksen* (Gundersen et al., 1995: 477) ili *Jeg har tre hester stående på stallen* (Næs, 1965: 278). Ova upotreba je u korpusu posvedočena samo na jednom primeru:

(32) [...] *kassetter, som jeg vokta meg for å ha liggende framme* [...] (Yngve, 71)

2.3.4.4. „Samostalna“ upotreba

Pod tzv. samostalnom upotrebom podrazumeva se upotreba PP kao finitnog glagolskog oblika za koji se smatra da zamenjuje predikat relativne rečenice, te za sebe vezuje dopune poput objekta, što nije karakteristika prideva, već glagola. Iako se u literaturi obično navodi da je ovakva upotreba marginalna, arhaična i vezana za pisani jezik, Ćinova korpusna istraživanja ne podržavaju u potpunosti ove navode (Faarlund et al., 1997: 472; Kinn, 204: 72). U korpusu nije posvedočena ovakva upotreba PP.

3. Ekvivalenti PP u srpskom jeziku

Na materijalu romana *Mannen som elsket Yngve* i njegovog prevoda na srpski jezik ekscerpitali smo ukupno 231 PP, od čega nisu svi jedinstveni. Najviše puta se ponavljaju verbalni PP u konstrukciji *bli stående* (8x), supstantivirani PP *jevndrende* (5x), predikativno upotrebljen PP *rasende* u oblicima *bli rasende* (3x) i *være rasende* (6x), te *stigende* (4x). Drugi PP se ne ponavljaju više od dva puta.

3.1. Ekvivalenti supstantiviranih PP

Ekvivalenti supstantiviranih PP u norveškom jeziku, bez obzira na to da li je reč o potpunoj ili parcijalnoj konverziji, mahom su u srpskom jeziku imenice: *den reisende* (Yngve, 287, 288) > *putnik* (Ingve, 205); *jevndrende* (Yngve, 14, 35, 264, 273) > *vršnjak / vršnjaci* (Ingve, 10, 25, 190, 196, 197), *hjemmeværende* (Yngve, 341, 367) > *domaćica / domaćice* (Ingve, 243, 264), *utseende* (Yngve, 95, 335) > *izgled* (Ingve, 70, 238); za *videregående* (Yngve, 374) odabran je ekvivalent u vidu poimeničenog prideva *srednja* ('srednja škola'), a jedino je za kompleksni i metaforični PP *klassereisende* (doslovno: 'koji putuje kroz klase', Yngve, 172) nastao semantički deskriptivni ekvivalent u vidu imenica + postponirani atribut u vidu relativne rečenice: *pripadnik [...] koji se penje na društvenoj lestvici* (Ingve, 123).

3.2. Ekvivalenti atributivno upotrebljenih PP

S obzirom na to da je ovo najbrojnija grupa PP, ukupno 117, u ovom odeljku prikazaćemo najvažnije tendencije:

(A) Ekvivalent norveškog PP može biti pridev, kao u sledećim primerima: med *fremstående* statsledere (Yngve, 9) > sa *istaknutim* šefovima država (Ingve, 7); den *påtrengende* gråten (Yngve, 332/333) > *nametljivi* plač (Ingve, 237) ili om [...] en *uvitende* Jarle (Yngve, 307) > o [...] *naivnom* Jarleu (Ingve, 218).

(B) Ekvivalent norveškog PP može biti glagolski prilog sadašnji, kao u sledećim primerima: i *truende*, forelska glede (Yngve, 51) > u *pretećoj*, istinskoj sreći (Ingve, 38); en *hjerteskjærende* reportasje (Yngve, 225) > neku *srceparajuću* reportažu (Ingve, 160) ili et *forbausende* resultat (Yngve, 209) > do *zapanjujućeg* rezultata (Ingve, 150).

(C) Ekvivalent norveškog PP može biti relativna zavisna rečenica, kao u primerima: som to *smeltende* snømänner (Yngve, 124) > kao dva Sneška Belića koji se *tope* (Ingve, 89); en nærmest kronisk *rødmende* rødtoner (Yngve, 17) > blago rumenilo koje je gotovo hronično *crvenelo od stida* (Ingve, 13); *lovende* amatører (Yngve, 258) > amateri koji *obećavaju* (Ingve, 185).

(D) Potom, ekvivalent norveškog atributivnog PP može biti imenica ili atribuirana imenica, kao u sledećim primerima: den *innvandrende* kvinnen (Yngve, 174) > onu *strankinju* (Ingve, 125); mot det *sprutende* vannet (Yngve, 177) > ka *mlazu* vode (Ingve, 128); *manglende* miljøbevissthet (Yngve, 14) > *nedostatak* ekološke svesti (Ingve, 10).

(E) Ekvivalent norveškog PP mogu biti genitivske i predložke fraze u funkciji atributa: et *forsonende* teppe (Yngve, 131) > [p]lašt *pomirenja* (Ingve, 95); foran et *brennende* hus (Yngve, 249) > ispred kuće u *plamenu* (Ingve, 178); det *halvmånelignende* søkket (Yngve, 101) > senku u *obliku polumeseca* (Ingve, 73).

(F) Osim ovih rešenja, korpus je pokazao i određena prevodilačka rešenja koja su izmestila očekivane tipove ekvivalenta iz rešenja atribut + imenica / imenica + atribut, tako što su prevodioci izmenili vrstu reči. U primeru i *strålende* humør (Yngve, 323) 'u sjajnom raspoloženju' dobili smo ekvivalent u kom je imenica zamenjena pridevom (raspoloženje > raspoložen), pa je ekvivalent PP prilog koji atribuirao pridev: *sjajno* raspoložen (Ingve, 231). Isti princip su sledili i u primeru *voksende* irritasjon i ansiktene (Yngve, 331) > *vidno* iznervirana (Ingve, 236).

Drugi važniji princip je bilo prenošenje ishodišne verbalne semantike norveškog PP glagolom u finitnom (ličnom) obliku. U korpusu su posvedočena tri takva primera: med... *flakkende* blick (Yngve, 331) > *lutaju* pogledom (Ingve, 236); hardt *arbeidende* armer (Yngve, 342) > ruke mu *rade* punom parom (Ingve, 243) i ennå på *stigende* rus (Yngve, 118) > i dalje [je] *rasla* opijenost (Ingve, 85).

S obzirom na to da smo uočili šest tipova ekvivalenata, ispitali smo slučajeve u kojima se u norveškom korpusu javlja više preponiranih atributa, među kojima su prototipični pridevi i PP (up. primer 12). Ekvivalenti mogu biti sintaksički istovredni, kada se javljaju kao preponirani atributi bez obzira na vrstu reči: en elektrifisert, *støyende*, *truende* musikk (Yngve, 289) > nekom električnom, *zaglušujućom*,

pretećom muzikom (Ingve, 206); *mammas tidligere, kaklende venninner, disse smilende, vennlige, pliktoppfylgende husmødrene* (Yngve, 242) > *maminih pređašnjih raskokodakanih prijateljica, od tih nasmejanih, prijateljski nastrojenih savesnih domaćica* (Ingve, 173).

Ipak, u korpusu je češće posvedočena kombinacija mogućih ekvivalenata: *store, stirrende øyne* (Yngve, 117) > *velike oči koje su zurile u mene* (Ingve, 84); *kvasi-sunne, hytte-eiende, yoghurt-drikkende A4-folka* (Yngve, 137) > *koji žive kvazi-zdravim životom, vlasnici vikendica, oni što piju jogurte* (Ingve, 98); *Den bråkete, bannende, arrogante og høylytte Helge* (Yngve, 236) > *Sa glasnim, arogantnim galamdžijom Helgeom koji psuje* (Ingve, 167).

3.3. Ekvivalenti predikativno upotrebljenih PP

Ovde smo razmatrali samo one PP koji prema prethodno izvršenoj podeli funkcionišu kao obavezni predikativi.

(A) Ekvivalent norveškog predikativno upotrebljenog PP može biti pridev, koji u srpskom jeziku svakako kongruira sa imenskom rečju: [...] var ikke *alarmerende* (Yngve, 186) > [...] nije bilo *alarmantno* (Ingve, 134); [...] var *fengende* (Yngve, 170) > [...] je bila *zarazna* (Ingve, 122); det blir *frastøtende*. (Yngve, 134) > To postaje *odbojno* (Ingve, 96); [...] er de store, brutale, og *sjokkerende*. (Yngve, 21) > [...] su velika, brutalna i *šokantna* (Ingve, 15).

(B) Ekvivalent norveškog predikativno upotrebljenog PP može biti glagolski prilog sadašnji, takođe u imenskom delu predikata: [...] det var *skremmende*, merkelig og fremmed (Yngve, 76) > [...] je bilo *zastrašujuće*, čudno i strano (Ingve, 54); [...] var vakker og *foruroligende* (Yngve, 20) > [...] je bio lep i *uznemirujuć* (Ingve, 15); Det var *forvirrende* (Yngve, 234) > To je bilo *zbunjujuće* (Ingve, 166).

(C) Ekvivalent norveškog predikativno upotrebljenog PP može biti glagol u ličnom glagolskom obliku, gde su se prevodioci odlučili na to da spoj kopulativni glagol + predikativni PP prenesu jedinstvenim predikatom: [musikken] var *befriende*. (Yngve, 289) > ta muzika *oslobađa*. (Ingve, 206); Der var festen fortsatt *stigende* (Yngve, 295) > Tamo se žurka i dalje *zahuktavala* (Ingve, 210); [...] det var så *grensesprengende* (Yngve, 57) > [...] da je to *postavilo nove standarde* (Ingve, 42); Det er bare så *irriterende* (Yngve, 100) > Samo me *nervira* (Ingve, 73).

(D) Za razliku od atributivno upotrebljenih PP, predikativno upotrebljeni PP imaju svega tri glavna tipa ekvivalenta u srpskom jeziku. Osim njih, u korpusu su zabeležena i tri ekvivalenta u kojima je izvršeno dodavanje (amplifikacija), dok je sam PP predstavljen jednim od već utvrđenih ekvivalenata (pridev, glagol): Han ville vært totalt *avvisende* (Yngve, 208) > On bi imao totalno *odbojan stav* (Ingve, 149); [...] dette skulle være dagsaktuelt, kritisk og *hardtslående* (Yngve, 218) > [...] da su kritički i *napadački nastrojeni* (Ingve, 155); Borgerskapet [...] er *fornærmende* (Yngve, 362) > [...] *vreda inteligenciju* (Ingve, 261).

U vezi sa predikativom smo posebno ispitali frekventno posvedočene konstrukcije *være rasende / bli rasende*. Osim što su ovo glagoli koji prema gramatici tipično uvode konstrukcije sa subjekatskim predikativom (*være* 'biti' i *bli* 'postati'),

one u konstrukcijama sa pridevom i PP mogu činiti kompleksne predikate kao deo tzv. dinamičkog sistema *stativ – kauzativ – inhoativ*¹¹, s tim što nam u korpusu nije posvedočena kauzativna konstrukcija sa glagolom *gjøre* ('činiti') i objekatskim predikativom (up. Bilandžija, 2014: 20–21). Stativna interpretacija *være rasende* ima svoj ekvivalent u *biti besan* i ređe *besneti*, a inhoativna interpretacija *bli rasende* je (ako smemo da kvalifikujemo: ispravno) prenošena samo kao celovit predikat *razbesneti se*. Zanimljivo je rešenje u kome su prevodioci PP preneli kao uzročni adverbijal *od besa*, s time što se u predikatu našlo transponovano značenje ishodišnog atributa uz PP – *stunt* 'nemo': [...] var å bli stunt rasende (Yngve, 123) > [...] kada bi zanemeo *od besa* (Ingve, 88).

3.4. Ekvivalenti PP koji funkcionišu kao adverbijal

Kao što smo prethodno ustanovili, adverbijalno upotrebljenih PP u korpusu nema mnogo, a klasifikacija nekih kao adverbijala ili slobodnih predikativa zavisi od semantičkog tumačenja. U korpusu su uglavnom posvedočeni PP adverbijalno upotrebljeni nakon glagola govorenja i glagola vizuelne percepcije, ređe drugih (*dunke* 'čušnuti', *slå* 'pogoditi').

(A) Ekvivalent PP može biti prilog: Faren så *megetsigende* på oss (Yngve, 189) > Helgeov otac nas *značajno* pogleda (Ingve, 136); [...] så *beundrende* på Andreas (Yngve, 165/166) > [...] *zadivljeno* pogleda Andreasa (Ingve, 119).

(B) Ekvivalent PP može biti predložka fraza: snakket [...] aldri *nedlatende* (Yngve, 191) > pričala [...] ali nikad s *omalovažavanjem* (Ingve, 137); [...] så *beundrende* på meg (Yngve, 102) > [...] pogleda me s *divljenjem* (Ingve, 74). S obzirom na istovremenost radnje, socijativni oblik nije neočekivan (Ivić, 1995: 271).

(C) Na jednom primeru je kao ekvivalent PP posvedočen glagolski prilog sadašnji: sa jeg *unnskyldende* (Yngve, 278) > rekoh blago se *pravdajući* (Ingve, 199).

(D) Ekvivalent PP može biti glagol, kada je prevodilac inkorporirao značenje PP u glagolsku leksemu na koju se odnosi: sa han *spørrende* (Yngve, 181) > *upita* on (Ingve, 130); [...] *slår* meg hardt, nesten *urovekkende* (Yngve, 361) > [...] me je porazilo, skoro *onespokojilo* (Ingve, 260).

3.5. Ekvivalenti PP koji funkcionišu kao slobodni predikativ

Za razliku od PP u funkciji adverbijala, u korpusu je posvedočeno više primera u kojima se PP javlja kao slobodni predikativ. Ekvivalente slobodnog predikativa obrađujemo odvojeno od obaveznog predikativa s obzirom na njegovu ponekad nejasnu, a suštinski uvek semantički baziranu diferencijaciju u odnosu na načinske adverbijale. Želeli smo posebno da ispitamo ima li nekih osobenosti u odnosu na ekvivalente obaveznog predikativa s jedne strane, i ekvivalente načinskog adverbijala s druge.

11 U navedenom radu smo utvrdili da se u kombinaciji sa imenicama dinamički kontrasti formiraju pomoću bazičnih glagola sa značenjem posedovanja: *ha* 'imati', *få* 'dobiti' i *gi* 'dati', dok pridevi (i PP) formiraju složene predikate u kombinaciji sa glagolima *være*, *bli* i *gjøre*. Na ovaj način se formiraju čitavi setovi paralelnih predikata: *være glad* ('biti radostan') – *bli glad* ('obradovati se') – *gjøre glad* ('obradovati').

(A) Ekvivalent norveškog PP može biti pridev: Ikke selvsikkert, ikke freidig og poserende (Yngve, 18) > ne odvažni, *pozerski osmeh* (Ingve, 14); Jonas' [...] dårer, *imponerende* og *frapperende* (Yngve, 19) > Junasovo [...] idiotsko ponašanje, *impresivno* i *frapantno* (Ingve, 14); Læreren grep inn, *smilende* for en gangs skyld (Yngve, 152) > Profesorka se umešala, za promenu *nasmejana* (Ingve, 109).

(B) Ekvivalent norveškog PP može biti glagolski prilog sadašnji: [...] måttet tilstå, *gråtende* på en pressekonferanse (Yngve, 9) > nije morao *plačući* da prizna (Ingve, 7); jeg våkna [...] nærmest *dirrende* av min egen opphisselse (Yngve, 50) > onda sam se probudio [...] gotovo *drhteći* od uzbuđenja (Ingve, 37); så vi på hverandre, *smilende* (Yngve, 94) > bismo se pogledali, *osmehujući se* (Ingve, 69).

(C) Ekvivalent norveškog PP može biti prilog: [jentene] la seg *beundrende* til rette på den limpinnen (Yngve, 19) > [Devojke] *zadivljeno* su se pecale na tu udicu (Ingve, 15); [...] hviska Helge, *triumferende* (Yngve, 286) > [...] prošapta Helge *pobednički* (Ingve, 204). U korpusu su posvedočena samo ova dva primera; u ostala tri primera u kojima se, na primer, javlja PP *beundrende*, on je u službi adverbijala.

(D) Ekvivalent norveškog PP može biti glagolski prilog prošli, pri čemu je posvedočen samo jednim primerom: [...] Dorte Skappel som sitter i sofaen sin [...] *framvisende* sine lange bein (Yngve, 363) > [...] Dorte Skapel koja sedi [...] *otkrivši* svoje duge noge (Ingve, 261).

(E) Ekvivalent norveškog PP može biti glagol, najčešće kao predikat zavisne vremenske rečenice: Etter det kunne pappa sovne *snøvlende* inn på sofaen (Yngve, 39) > Nakon toga, tata je mogao da zaspi [...] dok bi i dalje *buncao zaplićući jezikom* (Ingve, 29); *Liggende* på bakken så jeg [...] (Yngve, 356) > *Dok sam ležao* na zemlji [...] (Ingve, 255); [trærne] bare måtte stå der [...] *knakende* i vinden (Yngve, 368) > [drveće] će da stoji u bašti, [...] *da škripi* na vetru (Ingve, 264).

Čini se da se u ekvivalentima PP u funkciji slobodnog predikativa javlja najviše raznolikih ekvivalenata. Pojava zavisne vremenske rečenice nije neuobičajena upravo stoga što slobodni predikativ i inače karakteriše neko svojstvo vršioca radnje, kome je upotrebom PP samo pojačan aspekt istovremenosti (u trenutku kad..., dok...). Neki rezultati bi verovatno bili drugačiji da su se prevodioci odlučili za drugo moguće rešenje, a nanovo na ovim primerima uočavamo da je mogućnost alternativnog ekvivalenta veća nego kod atributivnih PP, kao na primer u *nasmejana – osmehujući se, dok sam ležao – ležeći, drhteći – dok je drhtao, plačući – dok je plakao* i sl.; ovo su prema Ivić (1983) sve moguće parafraze i srpskih gerunda.

3.6. Ekvivalenti verbalnih PP

U ovom pododeljku ispitali smo ekvivalente 3 tipa verbalnih PP, pošto samostalna upotreba nije zabeležena u korpusu. Posebno nas je zanimalo da li će se očitovati razlika između funkcija PP u dve različite konstrukcije sa glagolom *komme*, te da li će se pokazati neke sličnosti sa ekvivalentima PP koji su inače upotrebljeni predikativno (za tip konstrukcije *komme syngende*) ili sa ekvivalentima PP koji su upotrebljeni adverbijalno (za tip konstrukcije *komme sykklende*).

Nije iznenađujuće što su ekvivalenti verbalnih PP glagoli, i to ne samo PP, već najčešće celokupnih konstrukcija u koje ulaze.

(A) Tip *komme + PP (način kretanja)*. U ovom podtipu javljaju se samo tri PP, *gående, løpende i syklende*.

Kao ekvivalenti konstrukcije *komme gående* javili su se sledeći glagoli (navedeni u infinitivu): *dolaziti, približavati se, proći, prići/prilaziti, ući, izlaziti*. Uočava se, dakle, da su ekvivalenti glagoli inherentno usmerenog kretanja, dakle oni koji ne iskazuju način kretanja već profilišu određene elemente staze i tačaka na njoj, i često su deiktični (Bilandžija, 2005: 21). U istom radu smo utvrdili da kod ovakvih glagola srpski jezik ima mogućnost da u jednoj leksemi (najčešće tvorbeno) iskaže skupno seme kretanja, načina i cilja (na primer, *doleteti*), dok norveški jezik to čini analitično (*komme flyende*) (Bilandžija, 2005: 25–29). S druge strane, kao predstavnici germanske i slovenske grane, ispitivani par jezika ima zajedničku slabiju leksikalizaciju staze u samom glagolu, već parametar staze iskazuju nekim drugim elementom koji prati glagol, koji se naziva satelitom: to je obično ili vezani afiks ili slobodna morfema, tj. glagolski prefiks u srpskom, odnosno partikula u norveškom jeziku. U navedenim primerima osim konstrukcije sa PP postoje dodatni sateliti koji profilišu cilj ili izvor kretanja: kom *gående fra kjelleren* (Yngve, 61) > Dolazio je iz *sutere*na (Ingve, 44); kom *gående over skolegården* (Yngve, 150) > prošla *školskim dvorištem* (Ingve, 107); kom *gående inn i rommet* (Yngve, 235) > uđe u *svlačionicu* (Ingve, 167). Na izbor ekvivalenta je, dakle, daleko više uticao mesni adverbijal.

Kao ekvivalenti konstrukcije *komme løpende* javili su se glagoli *trčati i dotrčati*, a konstrukcije *komme syklende* glagol *voziti se*.

(B) Tip *komme + PP (propratna okolnost)*. Nažalost, ovaj tip je u korpusu posvedočen svega na četiri primera, od čega u dva slučaja sa visokim stepenom ustaljenosti konstrukcije (*komme trekkende i komme drassende*). Kao ekvivalenti ove konstrukcije javili su se *banuti (komme drassende), razglabati (komme trekkende), obrušiti se (komme dundrende), doći sav rašrafljen (komme dinglende)*. Uočavamo da je izbor uslovljen visokim stepenom leksikalizovanosti konstrukcije i pratećim satelitom.

(C) Tip *bli + PP*. Za ovu konstrukciju nas je posebno zanimalo da li će ekvivalent biti vezan za aspektualni deo konstrukcije (kurzivnost, durativnost) ili za leksički sadržaj PP (označavanje položaja tela). Ekvivalenti pokazuju obe tendencije: tako ekvivalent može biti jedna glagolska leksema (*bli gående > šetati, bli stående > stajati, bli sittende > sedeti*), ali se može profilisati trajanje (*bli værende > i dalje stajati, bli liggende > ostati da leži, bli sittende > ostati da sedim, bli stående – ostati*).

U tri posvedočena slučaja pseudokoordinacije (uporediti 2.3.4.2.), prevodioci su se odlučili da zadrže semantički sadržaj PP kojim je iskazan položaj tela, mada to u pseudokoordinaciji nije neophodno, a u nekim slučajevima čak nije ni preporučljivo¹². Tako smo dobili ekvivalente *ble stående og se* (Yngve, 54) > *stajala i posmatrala* (Ingve, 40); *ble sittende og se* (Yngve, 210) > *sedeo je i posmatrao* (Ingve, 151); *ble stående og betrakte* (Yngve, 364) > *ukipimo se i gledamo* (Ingve, 261).

¹² Prenosenje elemenata pseudokoordinacije zavisi od procene da li je položaj tela neophodno specificovati, ili je glagol koji označava položaj tela prisutan kao element koji označava akcionijsart.

(D) Tip *ha + PP*: Ovaj podtip posvedočen je u samo jednom primeru: *ha liggende framme* (Yngve, 71) > *da ne budu na vidnom mestu* (Ingve, 52) gde je PP predstavljen stativno: ležeći > biti na nekom mestu.

4. Zaključak

U radu smo analizirali status i upotrebu PP u savremenom norveškom bukmlu i utvrdili da se on može javiti u tipičnim sintaksičkim funkcijama koje bi u norveškom jeziku vršili pridev ili pridevska fraza (preponirani atribut, obavezni i slobodni predikativ), imenica ili imenička fraza (kod supstantiviranih PP) i nešto ređe prilog (adverbijal). Od posebnog značaja je dalja reevaluacija odnosa između slobodnog predikativa i adverbijala, s obzirom na to da se u oba slučaja PP javlja kao nekongruirani oblik, a najvažniji osnov razlikovanja je semantički (kvalifikacija radnje ili vršioca radnje). Iako PP semantički zadržava svoj verbalni(ji) karakter u tzv. verbalnim upotrebama, nismo našli potporu za tvrdnje nekih autora da on u tim konstrukcijama vrši funkciju koju bi vršio glavni glagol u kombinaciji sa pomoćnim glagolom (tj. u okviru glagolskog kompleksa), osim u slučaju aspektske konstrukcije sa glagolom *bli* (*bli stående*). To podržavaju i sintaksička ispitivanja Čina u vezi sa mogućnošću anaforizacije. U drugim konstrukcijama je sintaksički reč ili o obaveznom subjekatskom i objekatskom predikativu (*komme dundrende, ha kassetter liggende*) ili o načinskom adverbijalu (*komme syklende*). Važnim smatramo razgraničenje, zasnovano na semantičkom kriterijumu, između statusa dva tipa PP u konstrukcijama sa glagolom *komme*.

Na osnovu korpusa utvrdili smo da je najzastupljenija funkcija PP u norveškom jeziku atributivna (više od polovine). Srpski ekvivalenti atributskog PP su pridev, glagolski prilog sadašnji, zavisna relativna rečenica, periferno čak i atribuirana imenica, predložki atribut i glagol. Većina ekvivalenata javlja se u istoj funkciji kao u norveškom jeziku, kao preponirani ili postponirani atribut, pri čemu je zavisna relativna rečenica javlja kao ekvivalent samo ovog tipa PP.

Kao ekvivalenti supstantiviranih PP javljaju se u srpskom jeziku isključivo imenice, što je očekivano s obzirom na visok stepen njihove leksikalizacije. Kao ekvivalenti adverbijalno upotrebljenih PP javljaju se priloz i socijativna predložka faza, uvek u funkciji adverbijala.

Posebno značajnim nam se činilo ustanoviti razlike u ekvivalentima između obaveznog i slobodnog predikativa s jedne strane, i slobodnog predikativa i adverbijala s druge. U oba tipa predikativa kao ekvivalenti se javljaju pridevi i glagolski prilog sadašnji, ali i glagoli u ličnom glagolskom obliku u većoj meri nego kod atributivnih. Glavna razlika je u tome što se kod slobodnog predikativa glagol javlja kao predikat zavisnih rečenica, najčešće vremenskih. One se istovremeno javljaju kao ekvivalent jedino PP u funkciji slobodnog predikativa. Kao ekvivalent PP u funkciji slobodnog predikativa javlja se sporadično i prilog, ali bi to moglo zavisiti i od interpretacije prevodioca (već je naglašeno da ih je u određenim instancama teže razlikovati).

Kao ekvivalent verbalnih PP javljaju se isključivo glagoli u ličnom glagolskom obliku, ali bi rezultat možda mogao biti nešto drugačiji da je konstrukcija *komme + PP* (predikativ) bila zastupljena sa više neleksikalizovanih primera.

Važan zadatak budućih istraživanja vidimo u bližem ispitivanju tvorbenih pitanja vezanih za nastanak PP od fraza. Osim toga, neophodna su istraživanja vezana za suptilnija pitanja semantike PP u norveškom jeziku, koja do sada nisu vršena u značajnijoj meri. Ovo bismo posebno vezali za pitanja leksikalizacije značenja, te učesničke i argumentske strukture u odnosu PP sa ishodišnim glagolom.

Literatura

- Alanović, M., Engel, U., Ivanović, B., Ninković, S. (2014). *Deutsch-serbische kontrastive Grammatik. Teil III: Verb und Verbalkomplex*. München: Verlag Otto Sagner.
- Antunović, G. (2019). Translation Corpus-Informed Research: A Swedish-Croatian Example. U B. Lewandowska-Tomaszczyk (ur.), *Contacts @ Contrasts in Educational Contexts and Translation* (str. 157–170). Cham: Springer Nature Switzerland AG.
- Becker-Christensen, C. (2012). *Dansk syntaks. Indføring i dansk sætningsgrammatik og sætningsanalyse*. Fredriksberg: Samfundslitteratur.
- Beito, O. (1970). *Nynorsk grammatikk. Lyd- og ordlære*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Bilandžija, S. (2005). *Sinonimija i semantička ekvivalencija glagola kretanja u srpsko-norveškom rečniku* (neobjavljen magistarski rad). Filološki fakultet, Beograd.
- Bilandžija, S. (2014). *Semantika kauzativnih konstrukcija u norveškom i srpskom jeziku* (neobjavljena doktorska disertacija). Filološki fakultet, Beograd.
- Bilandžija, S. (2017). *Slaganje u skandinavskim jezicima – prototip i periferija*. Beograd: Fokus – forum za interkulturnu komunikaciju.
- Đurović, A. (2021). *Grundfragen der deutschen Syntax*. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Filološki fakultet.
- Engel, U. (1988). *Deutsche Grammatik*. Heidelberg: Julius Groos.
- Engel, U. (2004). *Deutsche Grammatik. Neubearbeitung*. Berlin: IUDICIUM.
- Faarlund, J.T., Lie, S., Vannebo, K.I. (1997). *Norsk referansegrammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Golden, A., MacDonald, K., Ryen, E. (1988). *Norsk som fremmedspråk. Grammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Golden, A., MacDonald, K., Ryen, E. (2008). *Norsk som fremmedspråk. Grammatikk* (treće izdanje). Oslo: Universitetsforlaget.
- Gundersen, D., Engh, J., Vatvedt Fjeld, R. (ur.) (1995). *Håndbok i norsk. Skriveregler, grammatikk og språklige råd fra A til Å. Bokmål*. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Ivić, M. (1983). O srpskohrvatskim gerundima. U M. Ivić, *Lingvistički ogledi* (str. 155–176). Beograd: Prosveta
- Ivić, M. (1995). O priložima „za način“. U M. Ivić, *O zelenom konju. Novi lingvistički ogledi* (str. 254–282). Beograd: Slovoğraf.
- Kinn, T. (2014). Verbalt presens partisipp. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift*, 32: 62–99.
- Lie, S. (1984). *Innføring i norsk syntaks* (3. izdanje). Oslo: Universitetsforlaget.
- Lie, S. (1994). Partisipper = Adjektiver. U J. Allwood, B. Ralph & P. Andersson (ur.), *Proceedings of the XIVth Scandinavian Conference on Linguistics and the VIIIth Conference of Nordic and General Linguistics, August 16–21 1993* (str. 247–258). Göteborg: Institutionen för Lingvistik.

- Lie, S. (2003). *Innføring i norsk syntaks* (5. izdanje). Oslo: Universitetsforlaget.
- Næs, O. (1965). *Norsk grammatikk. Elementære strukturer og syntaks*. Oslo: Fabritius & Sønner.
- Srdić, S. (2008). *Morphologie der deutschen Sprache*. Beograd: JASEN.
- Teleman, U., Hellberg, S., Andresson, E. (1999.) *Svenska Akademiens grammatik* (tom II). Stockholm: Svenska Akademien.
- Драгићевић, Р. (2020). О начинским прилозима субјекатске квалификације. У Р. Драгићевић, *Граматика у огледалу семантике* (стр. 49–62). Београд: Чигоја штампа.
- [Dragičević, R. (2020). O načinskim priložima subjekatske kvalifikacije. U R. Dragičević, *Gramatika u ogledalu semantike* (str. 49–62). Beograd: Čigoja štampa]

Izvori

- Renberg, T. (2005). *Mannen som elsket Yngve*. Oslo: Forlaget Oktober AS.
- Renberg, T. (2020). *Čovek koji je voleo Ingvea*. Beograd: Kovačnica priča.

Sofija A. Bilandžija

Summary

PRESENT PARTICIPLE IN CONTEMPORARY NORWEGIAN BOKMÅL AND ITS EQUIVALENTS IN SERBIAN

This paper (re)examines the status, form, and function of the present participle in modern Norwegian Bokmål, since it is still debated whether it is to be considered a non-finite verb form or a pure adjective, and whether its functions are adjectival in nature or it still retains some of the verbal functions within the verbal complex. Further semantic research is essential. The author retains the distinction between adjectival and verbal present participles, but also asks for a reconsideration of its word-formation status by taking the conversion of the grammatical form into consideration. The second part of the paper is contrastive. The author establishes equivalents of Norwegian present participles in Serbian, using Tore Renberg's *Mannen som elsket Yngve* and its translation into Serbian as the corpus (231 examples). The corpus shows that there are multiple possible equivalents to almost all structures, except the so-called verbal participle – its equivalent being only the finite verb. Adjectives, active participles and, to a lesser extent, nouns and verbs, appear as possible equivalents of the attributively and predicatively used present participle. There are, however, equivalents that are usage-specific: the relative sentence is specific to attributive participles, and the temporal sentence is specific to the so-called free predicative.

Key words:

present participle, Norwegian, Serbian, contrastive analysis, attribute, predicative, equivalent

<https://doi.org/10.18485/analiff.2022.34.2.2>

811.163.41'367.626.4

811.133.1'367.626.4

811.163.41'367.7:811.133.1'367.7

O relativizatoru što i njegovim ekvivalentima u francuskom jeziku

Ružica J. Seder*

Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Odsek za romanistiku

Ključne reči:

relativna rečenica
relativizator
antecedent
francuski
srpski

Apstrakt

U ovom radu razmatraćemo relativizator *što* u srpskom jeziku, kojem odgovaraju različiti relativizatori u francuskom jeziku. Naime, u srpskom jeziku razlikuje se nepromenljivo *što*, koje se često smatra i veznikom, a koje je u odnosu sintaksičke sinonimije sa relativizatorom koji (*On je licemer što se pretvara pred ljudima*) i promenljivo *što* sa vrednošću zamenice, a koje ima različite funkcije (*Saznao je lošu vest, što ga je rastužilo; Nemoj nikom reći ono što sam ti rekla*, itd.). Oslanjajući se na savremene radove koji se bave ovom problematikom, opisaćemo upotrebe pomenutog relativizatora u srpskom, a potom ćemo, na korpusu ekscerpiranom iz srpskih romana i njihovih objavljenih prevoda na francuski jezik, analizirati njegove ekvivalente u francuskom jeziku, te uslove u kojima se ti ekvivalenti realizuju. (primљeno: 30. септембра 2022; прихваћено: 12. новембра 2022)

<https://anal.fil.bg.ac.rs>

* Filozofski fakultet
Odsek za romanistiku
Dr Zorana Đinđića 2
21000 Novi Sad, Srbija
ruzica.seder@ff.uns.ac.rs

1. Uvodna razmatranja

Neposredan povod za ovo istraživanje jesu zapažanja tokom rada sa studentima francuskog jezika¹ i uvid u poteškoće sa kojima se susreću pri usvajanju sistema relativnih zamenica francuskog jezika, te uvid u greške pri praktičnoj primeni tog sistema, prilikom prevođenja sa srpskog na francuski.

U tom smislu navešćemo neke primere uočenih poteškoća:

– upotreba zamenica *qui* i *que*, pri prevodu rečenica tipa: *Čovek što govori/Čovek što ga vidimo*.

– upotreba konstrukcija *ce qui* i *ce que*, kao u sledećoj situaciji: *Elle a fait tout ___ lui plaisait*, gde studenti često kao rešenje ponude *ce que*. Pretpostavka je da je reč o tome što je prevod navedene rečenice na srpski jezik sledeći: Uradila je sve **ono što** [fr. *ce qui*] joj se dopadalo. Ukoliko taj prevod uporedimo sa prevodom francuske rečenice koja sadrži relativizator *ce que* (*Elle a fait tout ce que nous lui avons dit de faire*/Uradila je sve (**ono**) **što** smo joj rekli (da uradi), pretpostavićemo da je istovetnost oblika relativizatora u srpskom jeziku uzrok poteškoća pri upotrebi ekvivalentnih relativizatora u francuskom.²

Ono što se nametnulo kao zaključak jeste postojanje negativne interferencije između maternjeg i ciljnog jezika, čiji je uzrok, između ostalih, i sintaksička homonimija relativizatora u srpskom jeziku. Zbog toga ćemo u ovom radu nastojati da ustanovimo distinkciju između različitih pojava oblika reči *što* u relativnim rečenicama, sintaksičke kontekste tih upotreba, kao i francuske ekvivalente tako determinisanog relativizatora *što*.

2. Teorijska razmatranja

Pomenuta sintaksička homonimija vezana za relativizator *što* je jedan od razloga zbog kojih je on privukao pažnju mnogih lingvista, a opštu tendenciju njihovih stavova ilustruje sledeća konstatacija: „Ono što je zajedničko navedenim mišljenjima o relativizatoru *što* jest da ili nagovještavaju potrebu razlikovanja dvaju relativizatora *što* ili razlikuju dva relativizatora *što*“ (Kordić, 1995: 142). U nastavku ćemo prikazati upotrebe relativizatora *što*, i izdvojiti nekoliko teorijskih stavova vezanih za njega:

1. Nepromenljivo *što* sinonimno je sa relativnom zamenicom *koji* (bez obzira na rod i broj antecedenta): *Gledaj ove ljude što (=koji) prolaze, Cvet što smo ga (=koji smo) ubrali* (Klajn, 2005: 88), a njegova upotreba je ograničena na funkcije subjekta ili objekta odnosne rečenice.

1 Reč je o studentima treće godine studija (predmet: *Sintaksa savremenog francuskog jezika I i II*).

2 Kada je reč o greškama pri praktičnoj primeni tog sistema, možemo ih ilustrovati pomoću primera prevoda sledećih rečenica: Nije pristao da održi predavanje, *što je nedopustivo*. Pristao je da održi predavanje, *što ja veoma cenim*. U toj radosti ona je odmah [...] uzela da spremi i sredi svoj kutak, *što je izgledalo sasvim prirodno*. U navedenim primerima, relativizator koji je predmet razmatranja često je preveden francuskim relativizatorom nepripadajućem po funkciji (*ce que* umesto *ce qui*, i obrnuto) ili samo zamenicom *que*, što implicira postojanje poteškoća u identifikaciji situacija u kojima je antecedent francuske relativne rečenice *un antecedent neutre* (najčešće neki prethodni iskaz, eksplicitno iskazan ili koji se podrazumeva) nasuprot antecedentu koji je predstavljen nekom pojedinačnom rečju ili sintagmom.

Neki autori smatraju ga zamenicom (Klajn, 2005) a neki (relativnim) veznikom jer je nepromenljiv i proklitičan (Grickat, 1967; Stanojčić/Popović, 1994: 303).

Upotreba relativizatora *što* umesto *koji* retka³ je u savremenom srpskom jeziku,⁴ te ga pojedini autori smatraju „stilskom rezervom za *koji*“⁵ (Kordić, 1995: 163).

2. Promenljivo *što* jeste imenička zamenica koja se deklinira slično upitnoj zamenici *šta* (*što, čega, čemu, što/predlog+šta, čime, čemu*) i može da preuzme sve sintaksičke funkcije imenice: *Moramo smanjiti uvoz, bez čega nema reforme; Ona tvrdi da je požar podmetnut, za šta nema dokaza* (Klajn, 2005: 89).

U zavisnosti od vrste (prirode) antecedenta, možemo razlikovati sledeće upotrebe, ili pak „vrste“ ovog relativizatora:

2.1. *Što – prosentencijalizator* (Kordić, 1995), čiji antecedent predstavlja sadržaj prethodne rečenice, a relativna rečenica daje dodatnu informaciju o sadržaju prethodne rečenice:

Saznao je lošu vest, što ga je rastužilo.

Otpustili su vratara, što ja ne odobravam. (Klajn, 2005: 89)

2.2. *Što* sa uopštenim ili apstraktnim značenjem, koje dobija u spoju sa zamenicama srednjeg roda *ovo, ono, to* ili *sve*, koje preuzimaju funkciju formalnog antecedenta:

Reći ću vam ono što znam. (Klajn, 2005: 89)

Uzmite sve što želite. (Klajn, 2005: 89)

2.3. Oblik *šta* je varijanta imeničke zamenice *što*, a funkcioniše kao sinonim za *ono što* ili *sve što* :

Rekao sam joj *šta* sam imao. (Terić, 2005: 198)

/Rekao sam joj *ono što/sve što* sam imao.

2.4. Ovakve relativne rečenice mogu da funkcionišu i bez antecedenta, te su tada uglavnom anteponirane:

Što se započne, treba i završiti. (Klajn, 2005: 89)

/*Ono što* se započne, treba i završiti.

Za razliku od srpskog, u kojem izbor relativne zamenice može da bude i stilski uslovljen (alternacija *koji/što*), u francuskom jeziku upotreba relativnih zamenica zavisi isključivo od dva parametra: vrste antecedenta i funkcije koju zamenica vrši u okviru relativne rečenice.⁶

3 U celokupnom korpusu smo izdvojili samo trideset primera ovakve upotrebe, što odgovara i pojedinim navodima iz konsultovane literature (Klajn, 2005: 89).

4 Irena Grickat navodi detaljnu argumentaciju brojnih autora o semantičkoj i stilskoj razlici pri upotrebi relativna *koji* i *što*, te nakon sopstvene analize zaključuje da „se diferencijacija *koji* i *što* još uvek nalazi u dugotrajnom previranju“ (Grickat, 1967: 48), na osnovu čega zaključujemo da se ne može izneti tvrdnja o apsolutnoj sinonimiji ova dva relativna.

5 Autor ipak naglašava da se ne može govoriti o pravoj sinonimiji. Osim činjenice da je relativizator *što* češći u restriktivnim relativnim rečenicama, autor navodi i primer relativne rečenice u kojoj je prihvatljiviji kao relativizator. Reč je o „relativnoj rečenici koja ima za antecedent ličnu zamjenicu drugog lica množine i uz tu ličnu zamjenicu se nalazi imenica u vokativu. Ako bi taj antecedent imao u relativnoj rečenici funkciju subjekta, tada prihvatljiviji relativizator biva *što*, a ne *koji*: usp. *Vi, kolegice, što ste ustali!* i **Vi, kolegice, koja ste ustali!*“ (Kordić, 1995: 163).

6 Postoji stilski obeležena zamenljivost prostih zamenica složenim, poput zamene proste zamenice *qui* u funkciji subjekta složenom zamenicom *lequel*, ali samo kao osobenost pravnog i administrativnog jezika (Delatour et al., 1991).

Ukoliko je antecedent konkretna imenička sintagma ili zamenica, u relativnoj rečenici funkcije subjekta i direktnog objekta preuzimaju proste relativne zamenice *qui* i *que*, a funkcije koje se u srpskom izražavaju ostalim padežima ostvaruju se ili zamenicom *dont*, ili kombinacijom odgovarajućeg predloga i (proste ili složene) relativne zamenice.

Ukoliko je antecedent neodređen pojam ili čitav iskaz (rečenica), u francuskom jeziku sada je obavezno uvođenje formalnog antecedenta – pokazne zamenice *ce*, tako da sada funkcije subjekta i direktnog objekta preuzimaju konstrukcije *ce qui* i *ce que*, a funkcije koje se u srpskom izražavaju ostalim padežima ostvaruju se ili konstrukcijom *ce dont*, ili kombinacijom odgovarajućeg predloga i zamenice *quoi* kojima prethodi formalni antecedent (*ce à/pour/contre quoi...*).

3. Analiza korpusa⁷

Prethodno navedeni stavovi pokazuju da relativizator *što*, bez obzira na klasifikaciju različitih autora, u svojoj nepromenljivoj varijanti preuzima isključivo funkcije subjekta i direktnog objekta, a kada je promenljiv, može da preuzme i druge funkcije u rečenici. Pošto smo u samom uvodu naglasili da se najčešća poteškoća pri usvajanju sistema relativizatora u francuskom upravo javlja na onim pozicijama gde srpski relativizator *što* ima funkciju subjekta i direktnog objekta, primere iz korpusa ograničićemo na primere u kojima relativizator *što* preuzima te dve funkcije.

3.1. Nepromenljivo *što*

Razmatrajući tendenciju da se u nekim jezicima promenljiva relativna zamenica menja nepromenljivom rečju (čiji je oblik po pravilu jednak srednjem rodu jednine neke relativne zamenice), neki autori u nepromenljivom *što* prepoznaju *opšti relativ* (Gallis, 1956: 7, citirano u Kordić, 1995: 154) ili *apsolutni relativ* (Bauer, 1967: 300, citirano u Kordić, 1995: 154).

Funkcija subjekta:

1. A sada dolazi vrijeme da se očisti sve blato **što** [= koje] se posljednjih godina nalijepilo na čistu vjeru i pravi turčijat. (Andrić, 2007: 39)

1a. Voilà le moment venu de nettoyer toute cette saleté **qui** s`est collée, ces derniers années, à la vraie et pure foi turque. (Andritch, 1981: 31)

2. Bio sam u svom brojanju došao do šezdeset [...] kada mi se taj broj javi u svesti ne kao prost broj koji nema nikakav smisao osim kao ređanje dečje brojanice **što** [= koja] služi samo za to da te uspava... (Kiš, 1995: 19)

2a. J`avais déjà compté jusqu`à soixante [...] lorsque ce nombre apparut à ma conscience non comme un simple nombre dépourvu de sens, comme dans l`égrènement d`un chapelet d`enfant **qui** sert seulement à vous endormir... (Kiš, 1971: 16)

3. Bio je o divan rascvetali glog **što** [= koji] je skrivao neku staru lisičju jazbinu. (Kiš, 1995: 114)

7 Korpus je ekscerpiran iz dva romana na srpskom jeziku i njihovih objavljenih prevoda na francuski jezik.

3a. C`était une aubépine en fleur **qui** cachait une vieille tanière de renard. (Kiš, 1971: 123)

Funkcija direktnog objekta:

U ovoj funkciji se koristi spoj zamenice *što* i akuzativa nenaglašene lične zamenice (odgovarajućeg roda i broja) – *resumptivne zamenice* (Kordić, 1995): *Cvet što smo ga ubrali*. Ona se ipak može izostaviti, naročito kada je antecedent neživ (Kordić, 1995: 161).

4. Reč smrt, to božansko seme **što ga** [=koje] je moja majka tog jutra posejala u moju radoznalost, počelo je odjednom da ispija sve sokove moje svesti. (Kiš, 1995: 15)

4a. Le mot de mort, graine divine **que** ma mère sema ce matin-là dans ma curiosité, commença soudain à absorber tous les sucs de mon âme. (Kiš, 1971: 16)

5. Davil se mučio da oživi u sećanju *ono* stotinjak španskih reči **što ih** [=koje] je naučio nekad, kao vojnik u Španiji. (Andrić, 2007: 39)⁸

5a. Daville faisait effort pour ressusciter une centaine de mots espagnols **qu`** il avait appris pendant qu` il était soldat au Péninsule. (Andritch, 1981: 27)

6. I najzad, možete li da pojmite utilitarnu ideju njegova Prafausta, **što ga** [=koga] je počeo pisati negde u to vreme [...]? (Kiš, 1995: 151)

6a. Et enfin, pouvez-vous concevoir l`idée utilitaire de son Préfaust, **qu`** il commença à rédiger vers cette époque [...]? (Kiš, 1971: 160)

Primeri su pokazali da oblik *što* funkcioniše kao sinonim za zamenicu *koji* i kada je reč o funkciji subjekta, i kada je reč o funkciji objekta, te potkrepili tvrdnje o postojanju sintaksičke homonimije u srpskom. Primeri na francuskom jeziku, u kojima se za funkciju subjekta uvek koristi zamenica *qui*, a za funkciju direktnog objekta zamenica *que*, potvrdili su odsustvo te pojave u francuskom jeziku. Sa druge strane, iako prema literaturi resumptivna zamenica može da se izostavi kada je objekat neživ, primeri su pokazali da se ona najčešće javlja.⁹ To postojanje resumptivne zamenice u srpskom formalni je marker funkcije relativizatora *što* koji može da otkloni dvosmislenost izazvanu pomenutom homonimijom.

3.2. Promenljivo *što*

3.2.1. Promenljivo *što* kao prosentencijalizator

Relativne rečenice u kojima se javlja uvek su nerestriktivne i postponirane, a imaju funkciju apozitiva (Stanojčić/Popović, 1994: 306). Kordić navodi da *ih*, zbog mogućnosti njihove transformacije u nezavisne rečenice uvedene veznikom *a/alí*

8 Neki autori (Stanojčić/Popović, 1994: 304) smatraju da rečenice kao *što* je ona u primeru (5) predstavljaju poseban tip relativne rečenice, jer relativ *što* sada „ne označava imenički pojam koji je tema odnosno rečenice već samo zavisni (odnosni) karakter rečenice, dok zamenica (*onaj, ona, ono*) sada vrši upućivanje na imenički pojam.“ Kao *što* francuski prevod (5a) pokazuje, ovakva konstrukcija antecedenta ne utiče na izbor relativizatora u francuskom jeziku.

9 U korpusu smo pronašli ukupno četrnaest primera u kojima nepromenljivo *što* ima funkciju direktnog objekta, i u svima je ono praćeno resumptivnom zamenicom. Primeri izostavljanja resumptivne zamenice pronašli smo u literaturi: *nož što smo kupili; da ti platim čašu što sam razbio; dobra je ona puška što si mi poklonio; kakvo je ono vino što smo danas pili* (Pavlović, 1964: 168).

uz upotrebu zamenice *to*, neki autori nazivaju *nepravim relativnim rečenicama*, i svrstavaju ih u nezavisne rečenice. (Bauer, 1960: 15, citirano u Kordić, 1995: 150).

Funkcija subjekta:

7. Jednog dana, vezir je iznenada pozvao oba konzula u isto vreme, **što** inače nije bio običaj. (Andrić, 2007: 211)

7a. Un jour, le Vizir convoqua les deux consuls en même temps, **ce qui** ne s'était jamais produit. (Andritch, 1981: 173)

8. Tako su ga iznenadili na spavanju, u paprati, u trenutku kada je počeo da hrče veličanstveno, **što** ih je uverilo da je duboko uspavan. (Kiš, 1995: 109)

8a. Aussi put-on le surprendre en train de dormir dans la fougère, à l'instant où il commençait à ronfler majestueusement, **ce qui** donna l'assurance qu'il dormait profondément. (Kiš, 1971: 117)

Funkcija direktnog objekta:

9. Ona ga je odmah nazvala « Antinous u uniformi », **što** je potpukovnik primio bez reči. (Andrić, 2007: 17)

9a. Elle l'avait aussitôt surnommé l'Antinoüs en uniforme, **ce que** le Lieutenant-colonel accepta sans broncher. (Andritch, 1981: 297)

S obzirom na to da antecedent ovakve rečenice jeste iskaz koji joj prethodi, u srpskom jeziku takvu relativnu rečenicu uvodi jedino relativizator *što*, i to i u slučaju kada je reč o funkciji subjekta (primeri 7, 8) i kada je reč o funkciji direktnog objekta (primer 9). Nasuprot tome, u francuskom jeziku ipak dolazi do uvođenja formalnog antecedenta (pokazne zamenice *ce*), a pritom je neophodno i morfologizovati funkciju koju relativizator ima u okviru relativne rečenice, te na taj način francuski jezik razlikuje sledeće oblike: *ce qui* (za funkciju subjekta) i *ce que* (za funkciju direktnog objekta). Točanac-Milivojev naziva ih *locutions relatives neutres* (Točanac-Milivojev, 1989: 43), u kojima pokazna zamenica (*ce*) upućuje na nešto neživo i neodređeno.¹⁰

3.2.2. Promenljivo *što*, u spoju sa zamenicama srednjeg roda

Kao *što* je već rečeno, u spoju sa zamenicama srednjeg roda (*ovo*, *ono*, *to*, *sve*) relativizator *što* (tačnije, sklop zamenice i relativizatora) dobija uopšteno ili apstraktno značenje.

10. Da bi se očuvalo **ono što** je stekao, potrebna je ista ružna muka koja prati sirotinju. (Andrić, 2007: 120)

10a. Pour garder **ce qu'**il avait gagné, il devait employer les mêmes affreux moyens qu' impose la pauvreté. (Andritch, 1981: 297)

11. Ali **to što** me ja najviše naljutilo bila je ta gluma, to previjanje. (Kiš, 1995: 143)

11a. Mais **ce qui** m'irrita le plus, c'étaient ses mimiques, ses simagrées. (Kiš, 1971: 153)

10 Ukoliko je reč o osobi, tada zamenica *qui* (kojoj ponekada prethodi *tel*) i ređe *quiconque* ima značenje *celui qui* i funkciju subjekta: *Qui vivra verra, Rira bien qui rira le dernier*, ili *celui que* i funkciju direktnog objekta: *Choisis qui tu voudras* (Papić, 1992: 199).

12. Gle, ovo je **sve što** je ostalo od našeg oca. (Kiš, 1995: 116)

12a. Vois, c`est **tout ce qui** reste de notre père. (Kiš, 1971: 124)

13. Te velike, mutne oči prevarenog i ubijenog čoveka [...] bile su jedino što je još živo na njemu i izražavale **sve ono što** on nije više mogao da kaže ni učini. (Andrić, 2007: 47)

13a. Le regard affreux de cet homme [...], était tout ce qui restait en lui de vivant, **tout ce qui** pouvait exprimer quelque chose de ce qu`il ne pourrait plus dire ni faire. (Andritch, 1981: 35)

U zavisnosti od funkcije koju taj sklop ima u relativnoj rečenici, u francuskom jeziku koriste se oblici *ce qui* (za funkciju subjekta) i *ce que* (za funkciju direktnog objekta). Ovde je primetno i potpuno poklapanje u srpskom i francuskom jeziku, s obzirom na poreklo elementa *ce* (pokazna zamenica srednjeg roda, u značenju *ovo, ono, to*). Jedino ukoliko je reč o zamenici *sve*, relativizatorima *ce qui* i *ce que* prethodi zamenica *tout* (primeri 12a i 13a).

3.2.3. Oblik *šta* sa apstraktnim ili uopštenim značenjem

Reč je o „ograničenoj varijanti promenljive imeničke zamenice *što* kao sinonim za *ono što* ili *sve što*“ (Terić, 2005: 198), kao u sledećem primeru:

14. U govoru je polaskao Turcima [...], pretpostavljajući [...] da su bar dvojica od ovih Jevreja u vezirovoj službi i da će mu sve dostaviti, a da će svi zajedno pričati po Travniku **šta** je konzul govorio. (Andrić, 2007: 35)

/... da će svi zajedno pričati po Travniku **ono što** je konzul govorio.

14a. Il pensait bien que deux au moins des Juifs présents étaient au service du Vizir, qu`ils lui rapporteraient son discours et qu`en ville tout le monde parlerait de **ce qu`**avait dit le Consul. (Andritch, 1981: 27)

Upotreba ovog oblika ne iziskuje upotrebu posebnih oblika u francuskom jeziku. Njegovi ekvivalenti jesu ekvivalenti oblika čiju on varijantu predstavlja, dakle oblici *ce qui* i *ce que*.

3.2.4. Promenljivo *što* upotrebljeno bez antecedenta:

U nekim slučajevima dolazi do izostavljanja zamenice srednjeg roda, te je sada relativizator *što* bez antecedenta. Ovakve rečenice su najčešće anteponirane, a funkcionišu kao slobodne ili supstantivne relativne rečenice (Kordić, 1995: 211).

15. Jer **što** je na Sofi rečeno, pretreseno i zaključeno, to je bilo gotovo isto toliko koliko da je rešeno među ajanima, na Divanu kod vezira. (Andrić, 2007: 5)

15a. **Ce qui** a été dit, discuté et décide « à Sofa » ressemble d`assez près aux décisions prises par les chefs du divan du Vizir. (Andritch, 1981: 8)

16. Jer **što** Bunaparta zatraži niko dosad nije odbio, pa neće ni devlet u Stambolu. (Andrić, 2007: 5)

16a. Car **ce que** Bonaparte demande, personne ne le refuse, pas même le gouvernement d`Istamboul! (Andritch, 1981: 9)

U francuskom nije moguće izostavljanje elementa *ce*, te su i u ovakvoj upotrebi ekvivalenti promenljivog relativizatora *što* oblici *ce qui* i *ce que*.

4. Zaključna razmatranja

Relativizator *što* u srpskom jeziku ima raznoliku upotrebu, pri čemu je posebno interesantna njegova upotreba umesto relativne zamenice *koji* (*koja*, *koje*). Za razliku od srpskih relativizatora *što* i *koji*, u francuskom jeziku nema sintaksičke sinonimije kod relativnih zamenica, u smislu stilske ili dijalekatske osobenosti. Izbor relativne zamenice zavisi isključivo od sintaksičkih parametara, te je pri utvrđivanju francuskog ekvivalenta relativizatoru *što* neophodno najpre utvrditi uslove u kojima se pomenuti relativizator realizovao u srpskom jeziku.

Kada je reč o nepromenljivom *što* upotrebljenom umesto zamenice *koji*, njegovi ekvivalenti su proste relativne zamenice *qui* (za funkciju subjekta) i *que* (za funkciju direktnog objekta). Osim podrazumevanog uvida u glagolsku rekciju u oba jezika, u srpskom jeziku najčešće postoji i formalni marker (resumptivna zamenica) koji upućuje na to da je relativizator *što* u funkciji direktnog objekta.

Promenljivo *što* u funkcijama koje smo ispitivali u ovom radu (funkcija subjekta i direktnog objekta) ima istovetne oblike u srpskom jeziku (oblik *što*).

Za razliku od nepromenljivog *što*, promenljivo *što* realizuje se u različitim sintaksičkim uslovima:

U slučajevima kada je prosentencijalizator, on nema formalni antecedent, nego se oslanja na prethodni iskaz. Nasuprot tome, u francuskom jeziku dolazi do uvođenja formalnog antecedenta (elementa *ce*), a pritom je neophodno i morfologizovati funkciju koju relativizator ima u okviru relativne rečenice, te na taj način francuski jezik razlikuje sledeće oblike: *ce qui* (za funkciju subjekta) i *ce que* (za funkciju direktnog objekta).

Kada je u spoju sa zamenicama srednjeg roda, one sada funkcionišu kao njegov formalni antecedent, a u francuskom jeziku to se izražava sklopovima *ce qui* i *ce que*.

Ovakve rečenice, kada su anteponirane, mogu da funkcionišu i bez antecedenta, dok u francuskom jeziku to nije moguće.

Poseban slučaj jeste oblik *šta* sa uopštenim ili apstraktnim značenjem, gde je ključna njegova identifikacija kao sinonimnog oblika za oblike *ono što* ili *sve što*.

Napomene: Rad je napisan u okviru projekta Ministarstva nauke, prosvete i tehnološkog razvoja Republike Srbije (broj projekta: 01600). Ovaj rad izložen je u vidu usmenog saopštenja na skupu *Jezici i kulture u vremenu i prostoru 10*, u organizaciji Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, 21. novembra 2021.

Literatura

Klajn, I. (2005). *Gramatika srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Kordić, S. (1995). *Relativna rečenica*. Zagreb: Matica hrvatska.

- Delatour, Y., Jennepin D., Léon-Dufour M., Mattlé-Yeganeh, A., Teyssier, B. (1991). *Grammaire du Français (Cours de civilisation française de la Sorbonne)*. Paris: Hachette.
- Papić, M. (1992). *Gramatika francuskog jezika. Strukturalna morfosintaksa*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Novi Sad: Zavod za izdavanje udžbenika.
- Pavlović, M. (1964). Fonction et valeur sémantique des relatifs koji et što en serbo-croate. *Revue des études slaves*, 40, 167–170.
- Terić, G. (2005). *Sintaksa italijanskog jezika*. Beograd: Filološki fakultet.
- Točanac-Milivojević, D. (1989). *Propositions, phrase et texte, Syntaxe de Phrase Française*. Novi Sad: ISJK.
- Veljović Popović B., Mladenović R. (2021). Zamenica što i njeni sintaksički i semantički derivati u siriničkom govoru, *Južnoslovenski filolog*, LXXVII(2), 9–33.
- Грицкат, И. (1967). Релативно који и што. Наш језик, XVI(1–2), 32–48.
- [Grickat, I. (1967). Relativno koji i što. *Naš jezik*, XVI(1–2), 32–48]
- Станојчић, Ж., Поповић, Љ. (1994). *ГраMATИКА српскога језика*, Треће, прерађено издање. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- [Stanojčić, Ž., Popović, Lj. (1994). *Gramatika srpskoga jezika*, Treće, prerađeno izdanje. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva]

Izvori

- Andrić, I. (2007). *Travnička hronika*. Podgorica: Jumedica Mont d.o.o.
- Andritch, I. (1981). *La chronique de Travnik*, (M. Glouchevitch, trad.). Lausanne: L`Age de l`homme.
- Kiš, D. (1995). *Bašta, pepeo*. Beograd: Bigz.
- Kiš, D. (1971). *Jardin, cendre* (J. Descat, trad.). Paris: Gallimard.

Ružica J. Seder

Summary

ON THE RELATIVE PRONOUN ŠTO AND ITS EQUIVALENTS IN FRENCH

This paper deals with the relative pronoun *što* in Serbian, corresponding to different pronouns in French. In Serbian, there is a word *što*, often considered to be a conjunction, synonymous with the relative pronoun *koji* and the variable pronoun *što*, which can take different functions. In this paper, we describe different uses of the word *što* in Serbian and then we establish its equivalents in French.

Key words:

relative clause, relative pronoun, antecedent, French, Serbian

Ružica J. Seder

Résumé

SUR LE PRONOM RELATIF ŠTO ET SES ÉQUIVALENTS FRANÇAIS

Dans le présent article, nous analysons le relatif *što* en serbe, correspondant aux différents pronoms en français. Il s'agit de ce qu'en serbe, on distingue le mot *što* qui est invariable, souvent considéré comme conjonction et qui est synonyme du pronom relatif *koji* et le pronom *što* qui est variable, assumant de différentes fonctions. Dans cet article, nous décrivons de différents emplois du relatif *što* en serbe, et puis nous en relevons les équivalents français.

Mots-clés:

proposition relative, mot relatif, antécédent, français, serbe

<https://doi.org/10.18485/analiff.2022.34.2.3>

811:165

811.111'371

811.163.41'371

Conceptualizing reasoning, problem-solving, and decision-making in Serbian and English

Tamara N. Janevska*

University of Kragujevac, Faculty of Philology and Arts, English Department

Key words:

cognition
higher mental
processes
Conceptual Metaphor
Theory
reasoning
problem-solving
decision-making
English
Serbian

Abstract

The paper presents a part of the study that sought to investigate the domain of MIND. Due to space limitations, the present study focuses on the following mental processes: reasoning, problem-solving, and decision-making. We rely on the Conceptual Metaphor Theory (Lakoff/Johnson, 2003 [1980]) in our analysis of the linguistic expressions that point to different representations of the selected mental processes. We analyze two corpora, one containing English news texts and the other containing Serbian news texts, to see if there is any correspondence between the way speakers of these two languages reason and speak about each process. The results indicate that there is a high degree of overlap between the two languages in respect of the most basic mappings and source domains that structure the given processes, while the differences are predominantly observed at the level of individual linguistic expressions. (*примљено: 22. марта 2022; прихваћено: 24. маја 2022*)

<https://analifil.bg.ac.rs>

* Filološko-umetnički fakultet
Katedra za engleski jezik i književnost
Jovana Cvijića bb
34000 Kragujevac, Srbija
tamara.janevska@filum.kg.ac.rs

1. Introduction

Mental and psychic processes, as well as their structural and functional cognitive components, which are commonly understood as *mind*, have been researched across cognitive sciences (Klikovac, 2004: 7; Lakoff, 2009: 14; VandenBos, 2015: 654). The existing research (see Johnson, 2017: 39) tends to classify mental processes by their degree of complexity. Accordingly, the *lower cognitive functions* include perceptual, motor, and affective functions. These serve as the basis of more complex modes of thought, known as the *higher cognitive functions* (Matsumoto, 2009: 234; VandenBos, 2015: 495; Johnson, 2017: 39), which are traditionally seen as the *narrow* definition of the term *mind* (VandenBos, 2015: 654).

The *Second-generation (Embodied) Cognitive Science* of the 1980s (Lakoff/Johnson, 1999) provided the framework for analyzing cognitive functions in a different light, stressing primarily their embodied nature. In the field of cognitive linguistics, the *Conceptual Metaphor Theory* (Lakoff/Johnson, 2003 [1980]) emerged as one of the most effective ways of studying abstract concepts from the embodied perspective. The theory holds that the understanding of these concepts depends on the cross-domain mapping of entities, patterns, and relationships from physical and clearly delineated concepts (*source domains*) to the abstract ones (*target domains*) (Lakoff/Johnson, 1999: 334; Lakoff/Johnson, 2003: 118–119).

The views regarding the range and prominence of higher cognitive functions varies considerably between metaphor researchers. To date, the focus in both English and Serbian has largely been either on a specific function, or a selection of few functions (see Roediger, 1980; Sweetser, 1990; Jäkel, 1995; Lakoff/Johnson, 1999; Klikovac, 2004; Carlson, 2012). After contrasting a number of studies and consulting the literature pertaining to the domain in question (see Lakoff et al., 1991; Blackburn, 1996; Rot, 2004; Lacey, 2005; Matsumoto, 2009; VandenBos, 2015), our search produced the following list of mental processes: perceiving, learning, understanding, knowing, reasoning/judging, problem-solving, decision-making, believing, thinking, memorizing, and imagining. In the present research, we devote our attention to reasoning, problem-solving, and decision-making, which are regarded as the more active functions of the mind.

The development in the study of the previously mentioned mental processes (reasoning, problem-solving, judgment, and decision-making), as well as a category identified as “metacognition”, has been traced by Carlson (2012: 25). Although the author does not discuss their conceptualization, his paper does provide an insight into the transition towards more empirically based research that took place over the decades. The cognitive metaphor research on the selected processes, however, tends to contrast the domain of REASON with the domain of EMOTION as one of the common “dualisms” in the treatment of the MIND (Koivisto-Alanko/Tissari, 2006; Rakić, 2014). Such studies have managed to prove that, while the two domains show certain similarity regarding the source domains used (primarily CONTAINER, BODY, and FORCE/CONTROL), marked differences could be observed in respect of the FORCE/CONTROL continuum (Mischler, 2013: 72–73). Jäkel (1995), on the other hand, delved

into judging and problem-solving while describing the complex cognitive model MENTAL ACTIVITY IS MANIPULATION. He maintained that this folk theoretical model was a highly productive way of construing “the world within” (Jäkel, 1995: 197). The conceptualization of these processes in Serbian has largely been unanalyzed thus far. Apart from the REASONING IS TRAVELING and DECISION-MAKING IS REACHING THE DESTINATION conceptual metaphors observed by Klikovac (2004), much of the structure of these domains in Serbian remains unknown.

Due to their partial treatment in the existing literature, the subsequent discussion centers on *diversification* (Goatly, 2007: 12), or the identification of the source domains from which the knowledge structures are mapped onto the selected mental processes. We also turn to the contrastive analysis of our results to test the *universality* hypothesis, that is, to check whether the same metaphors appear in these two languages.

2. Corpus and methodology

The literature devoted to this topic (the *mind*), ranging from research papers to dictionaries of psychology and philosophy, enabled us to make a preliminary list of the necessary mind-related lexemes for our data collection. They were largely selected based on the definitions of the key terms regarding cognition. Yet, in keeping with this paper’s topic, we list solely those relevant to our present purpose. Namely, the examples taken from Serbian (*Politika*, *Blic*, *Vreme*, and *Novi magazin*) and English (*The Financial Times*, *Fortune*, and *The Guardian*) newspapers were searched for: a) the lexeme E: *mind*, S: *um*; b) the metonymically related lexemes E: *head*, S: *glava* and E: *brain*, S: *mozak*; c) adjectives E: *mental*, S: *mentalni* and E: *cognitive*, S: *kognitivni*; d) lexemes that denote content believed to reside in someone’s head: E: *assumption*, *conception*, *decision*, *fact*, *hypothesis*, *idea*, *judgment*, *opinion*, *problem*, *solution*, *theory*, *thought*; S: *činjenica*, *hipoteza*, *ideja*, *misao*, *mišljenje*, *odlučka*, *pojam*, *predstava*, *pretpostavka*, *rešenje*, *sud*, *teorija*, *verovanje*; and finally e) lexemes that mark these mental processes: E: *calculate*, *consider*, *judge*, *judging*, *evaluate*, *reason*, *reasoning*, S: *proceniti*, *rasuđivanje*, *rasuditi*, *razmotriti*, *suđenje* for the reasoning process, E: *decide*, *decision-making*, S: *doneti odluku*, *odlučivanje*, and *zaključiti* for the decision-making process, E: *problem-solving*, *solve*, S: *rešavanje problema* and *rešiti* for the problem-solving process. Our English and Serbian data contained sentences in which the lexical units conveyed metaphorical meaning. This was determined in accordance with the *Metaphor Identification Procedure*¹ (MIP) (Pragglejaz, 2007: 3), according to which the identification of metaphorical utterances rests on the following steps: a) reading the entire text-discourse; b) determining the lexical units the text is comprised of; c) determining the *contextual meaning* for each lexical unit (i.e. how it relates to the entity, attribute, or relation in the situation that

1 It should be noted that this metaphor identification procedure has another variant, *The Metaphor Identification Procedure Vrije Universiteit*, or MIPVU (Steen et al., 2010). Yet, for our present purpose, the MIP proved to be a sufficiently reliable method of judging the degree of metaphoricity. Therefore, we chose to apply this procedure. For more details on MIPVU and its application to Serbian, see Bogetić et al., 2019).

the text evokes); d) determining the more concrete, precise meaning, which is related to bodily action (*basic contemporary meaning*); e) contrasting the contextual and basic meaning; f) marking the lexical unit as metaphorical if the contextual meaning contrasts with the basic meaning, but can be understood in comparison with it. Such is the case in: “I don’t see how *to move from* that assumption to this conclusion” (Johnson, 2017: 160), where the basic meaning of the italicized expression denotes the change of position by moving to a different place, while the contextual meaning has to do with reasoning, the act of drawing a conclusion from an assumption. Since we understand PURPOSEFUL (MENTAL) ACTIVITIES AS MOTION IN SPACE, the contrast between the two meanings gives rise to the REASONING IS MOVING conceptual metaphor.

3. Results and discussion

The discussion is organized so that it treats each mental process in a separate subsection. We begin with the reasoning process, since it is central to diverse human abilities (some of which are the subject of this paper) that range from conducting inquiry, solving problems, evaluating, criticizing, and deliberating about actions to understanding ourselves, other people, and the surrounding world (Lakoff/Johnson, 1999: 14). We identify the *linguistic metaphors*, or the *metaphorical linguistic expressions*, present in each sentence, specify the domain of experience from which the linguistic expression is used, and formulate the underlying conceptual metaphors. The conceptual metaphors are written in small capitals, and the metaphorical linguistic expressions are italicized. The next segment gives an overview of our results.

4. The domain of REASONING

Before we turn to our analysis of the concept, it would be worthwhile to address its relation to the process of judging. Although they are most commonly viewed in synonymous terms, there has been some mention of the differences between the two. From the philosophical perspective, the term *judging* could be confined either to the act of judging – traditionally favored by idealists and pragmatists, or the content of the act of judging – the popular view among formal logicians (Lacey, 2005: 173). What is believed to constitute this process is the formation of a novel notion, as well as the fact that, unlike reasoning, it is not so heavily based on logic (Rot, 2004: 200–201). Rather, it is characterized by: a) varying relations or combinations, and b) the degree of certainty that the judgment is accurate. Although *judgment* is generally seen as the outcome of the judging process, it has been observed that we make judgments both during the process, as well as when we are merely stating that a certain relation exists (Rot, 2004: 203). According to Carlson (2012: 26), the earlier research on reasoning is characterized by great reliance on formal logic. For this reason, the widely held views on the process are often attributed to the philosophical logicians that ruled the American Philosophy of the times (Lakoff, 2009: 244). The defining feature of *reasoning* proves to be its

great reliance on certain principles, because of which it is understood as the act of passing from premises to conclusion (Lacey, 2005: 185; Lakoff/Johnson, 1999: 457). Such a notion was confirmed by Jäkel (1995: 222). His analysis showed that the JOURNEY metaphor, which is central to any purposeful action (the PURPOSEFUL ACTIVITIES ARE JOURNEYS conceptual metaphor), emphasizes the linear nature of logical reasoning. As a result, the optimal path to a conclusion is conceptualized as a straight line.

Still, any attempt to delimit judging as a mental process proves to be anything but simple. The complexity arises from its close relationship with other functions of the mind, some of which have been thought to be an equivalent of judging (such as belief), while others, like decision-making, use judgments as premises (Carlson, 2012: 28). The OED defines the term *judging*² as the act of forming an opinion about an entity or an event based on the information available, while stating that *reasoning*³ stands for the act of forming a judgment about a situation by considering the facts (with an indication that it must be done in a logical way). From the formal definitions, the two processes seem to overlap considerably in meaning. Therefore, we have decided to treat judging as a part of the reasoning process.

The step-by-step, or procedural quality that is attributed to reasoning was linguistically expressed in our corpora in the following ways:

E:

1. But to wonder how neurons create these illusions, as he notes, is to *begin* from the assumption that they are illusions.
2. Construct the argument by identifying the premises *leading to* that conclusion.
3. But the kind of reasoning needed to *reach* logical or mathematical conclusions is different in kind from the implicit knowledge we draw on for most of our lives.
4. Moreover, all good reasoning expresses and *proceeds* from prior commitments and beliefs and relies, at every *step along the way*, on believing – however cautiously and critically – the testimony of others engaged in this and similar collaborative enterprises.
5. For many people, including myself, it is hard to *avoid* the conclusion that the president's decision to remove Director Comey was related to this investigation.
6. It's very easy to *jump* to the wrong conclusions about scores without the proper training.

S:

7. „Mi *polazimo* od različitih premisa šta nam je u interesu, ali mi moramo da razgovaramo sa njima“, rekla je Brnabić.

2 https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/judge_2?q=judging 11.05.2022.

3 <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/reasoning?q=reasoning> 11.05.2022.

8. Srpska strana uglavnom *polazi*, ne od juče, od pretpostavke da će proći bolje ukoliko ili uopšte ne pregovara ili ne prihvata ponuđena rešenja.
9. *Polazna tačka* u sagledavanju tema u vezi sa transplatacijom [...].
10. Kroz seriju veoma složenih *koraka*, uključujući preciznu digitalizaciju, kao i pomoć mašinskog učenja i statističke analize, holandski tim je zaključio da su zapravo dva pisca odgovorna za Veliki svitak Isaije.
11. I većina vlasnika pasa, nakon što budu svedoci ove nesvesne aktivnosti, *dođu* do logičnog zaključka da pas sanja.

Both English and Serbian speakers, therefore, understand this process via the Source-Path-Goal schema, on the basis of which LOGICAL REASONING takes the form of a PURPOSEFUL MOVEMENT ALONG A PATH. Consequently, the linguistic expressions used in the conceptual mappings largely indicate movement in a particular direction (*begin from; proceeds from; leading to; reach; jump to; polazi; dođu do*). The location from which one starts the departure corresponds to premises, the destination to conclusion, and all the reasoning between them corresponds to a road. It thus follows that the domain of REASONING utilizes the JOURNEY domain, just as any other purposeful activity does. In other words, the underlying metaphor REASONING IS MOVING encompasses the following mappings: premise is the starting point, conclusion is the destination, reasoning is following the path, and reaching the conclusion is reaching the destination.

Not only do premises serve as the starting point of the journey, but they are also linked to conclusions in a specific way. The two prove to be, in fact, causally related. This fact could account for the examples:

E:

12. Similarly, the laws of logic are there, and work to *lead* us to correct conclusions, whether we like them or not.
13. Given that we are equipped with the capacity to sympathise with others, nothing can prevent the circle of sympathy from expanding from the family and tribe to embrace all of humankind, particularly as reason *goads* us into realising that there can be nothing uniquely deserving about ourselves or any of the groups to which we belong.
14. Kant, that quintessential figure of Enlightenment, argues that we don't need God or religion to tell us what is good: we can discover the moral law and our own freedom simultaneously – not in biology or some divine text but in ourselves, by *dint* of reason.

S:

15. Sve to *navodi* na zaključak da u mozgu postoji središte koje usmerava ponašanje vezano za porive – glad, polni nagon i nasilje – koje se u toku sna na izvestan način isprazni.

The linguistic metaphors (*lead to; goads; dint; navodi*) evoke the understanding of a forced motion. Whether by a certain law, or their own reason, one is prompted to think in a certain way. In fact, this representation is based on the universal metaphor CAUSATION IS FORCE, given that general causation is normally understood via verbs denoting forced movement (Lakoff/Johnson, 2003: 250). In light of this fact, logic (12) or reason (13–14) are seen as a driving force. Therefore, we could argue that it is reason/logic that enables the movement from premise to a conclusion, it is the enabling cause of the reasoning process (REASON IS THE FORCE THAT MOVES THE MIND conceptual metaphor).

Projecting the ENTITY status onto mental phenomena subsequently affects the conceptualizations that arise. As seen from the examples provided below (16–24), that status could be attributed to REASON itself, in which case it could fall under a specific category of ENTITIES, i.e. the LIVING BEING domain. The citations that exemplify this case are as follows:

E:

16. A mandarin style, a reserved manner, a dislike of political passion – these are quiet, unflashy attributes but, as Tóibín persuasively suggests, they are to be treasured as bulwarks against the sleep of reason and the monsters it *spawns*.
17. Reason, he concludes, is like a government press secretary, there to *defend* your decisions to others.
18. Can we *trust* our reason?

S:

19. Ipak, mogućnost da razum *ovlada* svetom [...].
20. Francuski filozof Paskal je pisao da “srce ima razloge koje razum ne može da *shvati*”. Tako jaka emocija *savladava* rasuđivanje i volju.
21. Danas žalimo *odlazak* voljenog prijatelja Zdravog Razuma koji je bio sa nama mnoge godine. Niko ne zna tačno koliko je bio *star* s obzirom da je njegova *krštenica* davno zagubljena u birokratskoj crvenoj traci – piše u čitulji. Zdrav razum je *izgubio želju za životom* od kako je crkva postala biznis a kriminalci počeli da dobijaju bolji tretman od svojih žrtava.
22. Rubno područje do kog razum *govori* da se sme ići u ulaganju je – platenik.
23. On je kao vrlo mlad *shvatio* da je crtež zapravo fundament, nešto što je starije i od pisane reči, da je to jedna dubinska *rasprava* između srca i razuma [...].
24. Kada su ljudi telesno zdravi, oni imaju *poverenja* da će njihovo telo dobro funkcionisati. Isto tako, kada su mentalno zdravi, imaju *poverenja* u svoje mentalne procese kao što su opažanje, pamćenje, rasuđivanje i zaključivanje.

Here, the subdomains of the general LIVING BEING domain were specified in our data as either HUMAN (17–24), or ANIMAL (16). The citations belonging to the first group (the HUMAN domain) represent a special case of ontological metaphors

– personification, given that they all relate to qualities (e.g. being trustworthy, knowledgeable, or respected) and activities (such as defending a position, overcoming an adversary, comprehending, arguing, or speaking) typical of humans. The expression *spawns* in 16 indicates that the ENTITY is in fact an animal, most likely a fish or an amphibian, because the verb generally denotes the act of producing and depositing eggs.

The use of the same domain (ENTITY) in examples 25–28 makes it possible to concretize the entities that get utilized in the process by understanding them as objects. It is the *facts*, *information*, and *explanations* that are ascribed the OBJECT property, hence they could be perceived as *workable* (25), and the process itself is structured by the REASONING IS THE MANIPULATION OF OBJECTS conceptual metaphor.

E:

25. Facts, it seems to me, are *workable units*, useful in a given frame or context.
26. Or we will slowly *piece together* a theory (or theories) out of a series of separate but satisfactory explanations.

S:

27. Ukratko rečeno, to je brzina kojom, kako se procenjuje, ljudski mozak može da *obrađuje* podatke.
28. *Uzmimo* primer Kosova.

Our examples are in line with the folk theoretical model “mental activity is manipulation”, according to which conceptualization of mental processes depends on physical manipulation of solid objects – a conceptual metaphor that has been studied in English by Jäkel (1995: 197, 219–220). Citation 26, for instance, supports this claim. Reasoning is concretized as the act of *piecing* explanations *together* into a coherent whole (*a theory*) which evokes an image of a puzzle.

The act of object manipulation is likewise observable in utterances 29 and 30, where SOUND REASONING correlates with the POSSESSION OF THE OBJECT (srb. *mozak*, engl. *brain*), whereas a FLAW IN REASONING corresponds to THE LOSS OF THE OBJECT, thus revealing the underlying conceptual metaphors SOUND REASONING IS THE POSSESSION OF AN OBJECT and FALLACIOUS REASONING IS THE LOSS OF THE POSSESSED OBJECT.

E:

29. Has the market *lost* its mind?

S:

30. Svakako ne želimo da kažemo da se u trudnoći *gubi* mozak i ne verujemo da je to slučaj.

Example 29 could also present a case of *conceptual metonymy*. In that case, rather than ascribing human abilities (i.e. having the capacity to perform the cognitive function of reasoning) to nonhuman entities, we use one entity to refer to

another which is related to it. By using the expression “the market”, we are referring to the people who buy and sell goods. That way, it is possible to question their line of reasoning.

Finally, our corpora generated different instantiations of the reasoning function relative to the sense modality that gets utilized in the process. Consider these examples:

E:

31. Her ranting *obscures* her reasoning.
32. Archaeologists have *taken a hard, long look at* this idea and dismissed it on the basis of insufficient evidence.
33. Check to *see* if the argument relies on ambiguity.

S:

34. I kolika je njena vrednost u novoj realnosti *gledajući kroz prizmu* zaštite životne sredine i upravljanja otpadom?
35. Ako *sagledamo* stvarnu cenu kilovata koja se isporučuje potrošačima, shvatićemo da ona u suštini i nije velika.

We understand sentences like 31–35 in terms of the REASONING IS SEEING metaphor. From the domain of SIGHT, we draw the knowledge that clearly visible objects are the most easily comprehensible ones, and that the blocked objects are hard, or impossible to see, and subsequently comprehend. Consequently, having an unobstructed view of the object aids the comprehension process. Paired with the REASONING domain, the INABILITY TO THINK LOGICALLY corresponds to the INABILITY TO SEE clearly (31). In addition, the differences in reasoning are attributed and correspond to the *prism* one is looking through (34). The metaphorical linguistic expressions *hard, long look* and *sagledamo* indicate that the process is understood via a more specific metaphor REASONING IS TAKING A CLOSER LOOK AT THE OBJECT.

On the other hand, the soundness of one’s reasoning could also be judged based on the tactile experiences that allow us to take the temperature of the surrounding entities. It relies on the ANGER IS HEAT metaphor:

36. Brže-bolje se stvaraju grupe sa vođom na čelu, kog svi slede, i niko pritom ne razmišlja da *hladne* glave ispita ceo slučaj.

Here, the source (HEAT) emerges from the target (ANGER) through a metonymic process (i.e. anger produces body heat) (Kövecses, 2010: 185). Since higher body temperature correlates with anger, which is a hostile feeling⁴, it comes as no surprise that low body temperature is considered desirable in the reasoning process, as the expression *cool-headed* in 36 shows⁵.

4 The same could be observed in the expression *hot-headed* that denotes rash, impetuous, and volatile behavior (OED).

5 “The presence of REASON and CONTROL correlate with cold and dry qualities of black bile and a ‘calculating’

The citations from our corpora predominantly stress the capacity for logical inference, which is highlighted by the REASONING IS MOVING and REASON IS THE FORCE THAT MOVES THE MIND metaphors; therefore, they are instances of goal-directed reasoning. Attributing the ENTITY property, as the examples show, results in specifications of the kind: MENTAL PHENOMENA ARE OBJECTS and REASON IS A LIVING BEING (HUMAN or ANIMAL). The third category of examples that center on sense modalities confirm the hypotheses that are central to the *Embodied Realism* – that abstract reasoning builds on the cognitive mechanisms that allow us to perceive, and that reasoning is emotionally engaged (Lakoff/Johnson, 1999: 14–15, 26).

5. The domain of PROBLEM-SOLVING

The purposive quality of cognitive processes, such as REASONING and JUDGING, is represented by the MOVING metaphor. By this line of reasoning, one of the mappings that is central to the understanding of the PROBLEM-SOLVING domain would be established by the correlation between the object that obstructs the physical movement and that which obstructs a certain mental process. In other words, problems tend to be assigned the ENTITY quality, and, in the PROBLEM-SOLVING IS MOVING metaphor scenario, that entity is perceived as an OBSTACLE:

E:

37. Whatever the reason, the aim is to *remove* that dissonance and adjust your beliefs so that, hopefully, next time you're in that situation, you won't have any sort of mental conflict.

S:

38. Ne očekujem konkretnu reakciju, ali sam siguran da segregacije vakcinisanih i nevakcinisanih učenika neće biti, jer je to izazvalo oštro negodovanje opšte javnosti i to bi bio *nepremostiv* problem.

The examples confirm that the process is highly dependent on the structural metaphor PROBLEM IS AN ENTITY, and metaphorical mappings: thinking is moving, problems are obstacles on the road, and problem-solving is removing the obstacles on the road. Thinking, in its polymorphic sense, could also be impeded by a mental “obstacle” one does not anticipate. The solution to a problem may not always be in one's path, such a conceptual mapping is reflected in the two languages as follows:

E:

39. The minus: the solver does not claim to have *found* a solution, he doesn't want the reward, and he certainly doesn't want to talk to the media.

40. Nor that, were we to *stumble on* a solution to the Hard Problem, on some distant shore where neuroscience meets philosophy, we would even recognise that we'd *found* it.

mindset (i.e. the SPLEEN METAPHOR), and absence of REASON and CONTROL corresponds with the hot and wet qualities of blood and an ‘impulsive’ mindset (i.e. the BLOOD METAPHOR).” (Mischler, 2013: 146)

S:

41. Tako da pisci, često analitičari ili stručnjaci upućeni u stvar pođu od toga šta je za strane u sporu važno, pa onda *traže* rešenje koje bi bilo s tim u skladu.
42. Iz rečenog proističe da su veoma retke planete na kojima su se razvila složena stvorenja kadra da se zapitaju šta se dešava sa evolucijom i da na to *potraže* odgovor.
43. Ovi proizvodi zahtevaju jako malo intervencija i zbog toga su idealni za svaki biznis koji je u *potrazi* za rešenjem koje omogućava A3 štampu na održiv način [...].

The linguistic metaphors in our data highlight the searching aspect of the movement (e.g. *found* in 39; *traže* in 41; *u potrazi* in 43). Namely, they stress the fact that the solution may not be obvious, since one can, quite by chance, *stumble on* it (40). Such a way of construing the PROBLEM-SOLVING domain is reflected in the formal definition of the term that defines it as “the act of finding ways of dealing with a problem or difficulty” (OED). Similar view is held by psychologists (Rot, 2014: 208) who claim that problem-solving occurs when one is aware of their goal, but unaware of the “road” (that is, an approach) they should take to reach that goal⁶.

There are, however, other ways to represent this process. Ascribing the ENTITY quality to a problem allows us to specify the ENTITY domain as an ADVERSARY and stress its severity and the urgency to tackle it (44). Ultimately, the ENTITY domain could be associated with any other concept (i.e. *course content* or *dice*) which is utilized in the problem-solving activity. This is linguistically expressed in the sentences (45–46) belonging to our Serbian set as *povezuju* (engl. *connecting*) or *slapaju* (engl. *assembling* the pieces together).

E:

44. The problem here is the same sort of problem we are *confronted* with when attempting to think about the scale of Bezos’s wealth, or indeed Bezos himself: the mind struggles to gain purchase.

S:

45. Postoji još jedna opcija, da pitanja budu takva da student može da koristi svu dostupnu literaturu, ali da bi odgovorio na pitanje, on mora da *poveže* čitavo gradivo.
46. Čitanje pomaže u rešavanju problema, *sklapanju* kockica znanja u celinu kako bi bolje upravljali svakodnevnim životom, razumevanje procesa, ali i tumačenju i odgovaranju na emocije drugih ljudi.

The general PROBLEM IS AN ENTITY conceptual metaphor thus gives rise to several specific conceptual metaphors that aid the understanding of this process: PROBLEM-

6 One defining factor in the problem-solving process is the notion of *directedness*. For a detailed account of this phenomenon, see Rot (2014).

SOLVING IS CONFRONTING AN ADVERSARY (44) and PROBLEM-SOLVING IS CONNECTING ENTITIES (45–46), which is related to the PROBLEM-SOLVING IS ASSEMBLING metaphor.

6. The domain of DECISION-MAKING

The decision-making process shows the same pattern of reasoning that characterized the previous two processes, primarily regarding the utilization of the Source-Path-Goal Schema. The key distinguishing quality, however, proves to be the prominence it gives to the schema's final segment – goal. This resultative aspect is based on the conceptual mappings: decision-making is moving, decision is the destination, making a decision is arriving at a destination, and reconsidering the decision is going over the path again. This is reflected in the corpora as follows:

E:

47. Decision-making is a central aspect of your personal and professional life, but decisions can be difficult to *arrive at* in the presence of multiple objectives, or differences of opinion with others.
48. Our criminal justice system relies on juries to evaluate facts – that's why we have 12 people doing it – and to *come* to very difficult decisions about very specific factual incidents.
49. Algorithms, especially those based on deep learning techniques, can be so opaque that it is practically impossible to explain how they *reach* decisions.
50. Yet there's no reason to assume that our brains will be adequate vessels for the *voyage* towards that answer.

S:

51. Kako se navodi u saopštenju Policijske akademije, mera je poništena zbog bitne povrede odredba postupka, koji se sada *vraća* na ponovno odlučivanje.

Although the decision-maker can have an active role in the process, whereby they determine its movement and direction, it is likewise possible to conceive of a DECISION as an autonomous entity that moves along a path and then comes to a halt, as in: S: "U izveštaju lista se navodi da je ta odluka *naišla* na nerazumevanje savetnika Merkelove".

When reasoning about the motivation behind the process, DECISION-MAKING tends to be associated with experiences of FORCE, via the general CAUSATION IS FORCE metaphor, that accounts for the decision-making outcome. It underlines the fact that decisions are made on account of some power which enables the transition from the initial, to ongoing, and then final state, in other words, the act of deciding:

E:

52. Learn what really *drives* your decisions and how you can be more strategic about your decision-making, even during times of uncertainty [...].
53. The fact that Trump's decisions are being *driven* so transparently by his petty domestic political problems suggests that the world shouldn't look to Washington to provide responsible leadership any time soon.

The utilization of the ENTITY domain, as previously indicated, allows the speakers to ascribe a particular quality to the mental phenomena. The same holds in the case of our concept DECISION. In our English data, the stress was on its importance, which was a result of the interaction of the DECISION IS AN ENTITY metaphor and the IMPORTANCE IS A PHYSICAL PROPERTY (precisely, SIZE) metaphor (citations 54 and 55).

E:

54. For O'Donaghue, it's always the *smallest* decisions she has the hardest time making.
55. "It is possible for anxiety to be experienced around many different issues, of which a fear of choosing the wrong option in regards to *big* life decisions may be one," she says.

The PHYSICAL PROPERTY domain was also present in 56. Yet, in the given example the properties such as SIZE and WHOLENESS are joined to describe the progression of the process, not its significance. When, however, the focus is on the complexity of the act of deciding (as is the case in 57), English speakers seem to understand it in terms of the COMPLEXITY of the physical objects.

E:

56. Such *granular* decision-making went on and on, until eventually he gave up in exhaustion.
57. Indecision when the decision is *simple*, or the options all acceptable, is the defining characteristic of "fear of better options" – or Fobo – a social phenomenon coined by Patrick McGinnis.

In the Serbian set of examples, the ENTITY domain was used to structure this target domain in several different ways. Firstly, understanding a DECISION as an ENTITY, precisely an OBJECT, offers the possibility to reason about the decision-making process as an act of bringing the object to a certain location, which is why it was primarily expressed in Serbian via the verb *doneti* in 58, (engl. *bring*), or the noun *donosioci* (engl. *bringers*) in 59:

S:

58. U tom pismu ovaj prosvetni sindikat kritikuje nadležne zbog "neodgovorne politike, neetičkog postupanja prema učenicima, nastavnicima i njihovim porodicama time što nije *doneta* nijedna valjana odluka o prilagođavanju nastave i obima znanja u okolnostima pandemije, niti o unapređenju tehničke podrške atipičnoj nastavi".
59. [...] niko nije identifikovao ugrožene površine i *donosioci* odluka ne mogu da planiraju odgovarajuće antierozione mere.

Example 60 indicates that the target domain in question could be assigned the containment properties. As a result, the containment aspect highlights the

impression of feeling trapped as a result of a decision. In this case, it is the DECISION itself that is conceived of as a CONTAINER:

S:

60. Bili smo *robovi* novopečenih gazda i *zatočnici* tuđih odluka.

The DECISION IS AN ENTITY conceptual metaphor often blends with the SUPPORTING IS STANDING BEHIND conceptual metaphor, as in: S: “Napominje da je on odbio ponižavajuće predloge, ali da je *iza* njegove odluke stao Savet”. The preposition *behind* triggers our knowledge structures about arguments, on account of which we correlate the act of supporting one’s decision with the act of standing behind them⁷.

7. Conclusion

On account of our analysis of the three higher cognitive functions, several conclusions could be drawn regarding the way conceptual metaphors influence the way we understand reasoning, problem-solving, and decision-making. Since the same source domains (the fundamental ones being JOURNEY, FORCE, OBJECT MANIPULATION, CONTAINER, SIGHT, and ENTITY (both OBJECT and LIVING BEING)), were identified in both English and Serbian data, we could argue that all three processes tend to be structured in a similar way. The high degree of overlap was likewise observable in the cross-domain mappings, whereas the differences were largely reflected in the metaphorical linguistic expressions.

In fact, the perceived similarities between the two languages probably result from the fact that the majority of specific conceptual metaphors are prototypical instances of more basic mappings – a remark made by Grady (1997) (Deignan, 2005: 174). This is especially evident in the case of the MOVING metaphor, which was observed in all three cognitive processes, since they all follow the formula X IS MOVING (REASONING IS MOVING; PROBLEM-SOLVING IS MOVING; DECISION-MAKING IS MOVING). We know from our daily experiences that achieving a purpose entails motion directed to a certain place (see Gibbs, 1994; Klikovac, 2004; Lakoff, 2009; Kövecses, 2010; Johnson, 2017). Such reasoning, as much research and our analysis show, is projected onto the mind. This could explain why the JOURNEY domain is central to nearly all mental processes, including those to which the present study aims. The differences between the three functions in this respect are reflected in the aspect which is highlighted. For instance, REASONING seems to focus on the SEQUENCE OF STEPS, PROBLEM-SOLVING centers on the notion of an OBSTRUCTED MOVEMENT, whereas DECISION-MAKING focuses on the DESTINATION, i.e. the final segment of the journey.

Another generalization concerns the ENTITY domain. As our research shows, when specified as a LIVING BEING, the focus tends to be on the physical properties or qualities that the entity possesses. When specified as an OBJECT, however, the entities

⁷ This conceptual metaphor has been observed in Serbian by Klikovac (2004: 156).

used in these functions enable the cognizer to perform these actions. Namely, *facts, information, premises*, and other mind-related entities are used in the processes. In the case of PROBLEM-SOLVING, PROBLEMS are perceived as ENTITIES that should be removed, or connected in order to find a proper solution, whereas DECISION-MAKING draws heavily on the movement and physical properties of decisions.

We have by no means exhausted all the possibilities regarding the understanding of the selected processes. Their in-depth analysis, as well as the world view promoted by the MIND metaphors, will be more fully performed in our larger study. Yet, the results help identify the direction future work could take in the attempt to explicate one of the most abstract concepts, that is, MIND.

Napomena: Istraživanje sprovedeno u radu finansiralo je Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije (Ugovor o realizaciji i finansiranju naučnoistraživačkog rada NIO u 2022. godini broj 451-03-68/2022-14/ 200198).

References

- Blackburn, S. (1996). *The Oxford Dictionary of Philosophy*. Oxford: Oxford University Press.
- Bogetić, K., Bročić, A., Rasulić, K. (2019). Linguistic Metaphor Identification in Serbian. In S. Nacey et al. (Eds.), *Metaphor Identification in Multiple Languages: MIPVU Around the World*, 203–226. Amsterdam: John Benjamins.
- Carlson, R. A. (2012). The Higher Mental Processes. *American Journal of Psychology*, 125, 1, 25–38. Champaign: University of Illinois Press.
- Deignan, A. (2005). *Metaphor and Corpus Linguistics*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Gibbs, R. (1994). *The Poetics of Mind: Figurative thought, language, and understanding*. New York: Cambridge University Press.
- Goatly, A. (2007). *Washing the Brain – Metaphor and Hidden Ideology*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Jäkel, O. (1995). The metaphorical conception of mind: “Mental activity is manipulation”. In J. R. Taylor, R. E. MacLaury (Eds.), *Language and the Cognitive Construal of the World*, 197–229. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Johnson, M. (2012). Action, Embodied Meaning, and Thought. In J. Schulkin (Ed.), *Action, Perception and the Brain: Adaptation and Cephalic Expression*, 92–117. New York: Palgrave Macmillan.
- Johnson, M. (2017). *Embodied mind, meaning, and reason: how our bodies give rise to understanding*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Kövecses, Z. (2010). *Metaphor: A Practical Introduction*, 2nd ed. Oxford: Oxford University Press.
- Koivisto-Alanko, P., Tissari, H. (2006). Sense and sensibility: Rational thought versus emotion in metaphorical language. In A. Stefanowitsch, S. T. Gries (Eds.), *Corpus-based approaches to metaphor and metonymy*, 191–213. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Klikovac, D. (2004). *Metafore u mišljenju i jeziku*. Beograd: Biblioteka XX vek.

- Lacey, A. (2005). *A Dictionary of Philosophy*, 3rd ed. London: Routledge & Kegan Paul Ltd.
- Lakoff, G., Espenson, J., Schwartz, A. (1991). *Master Metaphor List*, 2nd Edition. Berkeley: University of California at Berkeley.
- Lakoff, G., Johnson, M. (1999). *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought*. New York: Basic Books.
- Lakoff, G., Johnson, M. (2003 [1980]). *Metaphors We Live By*. Chicago and London: University of Chicago Press.
- Lakoff, G. (2009). *The Political Mind: A Cognitive Scientist's Guide to Your Brain and Its Politics*. New York: Penguin Group (USA) Inc.
- Matsumoto, D. (2009). *The Cambridge Dictionary of Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mischler, J. (2013). *Metaphor across Time and Conceptual Space: The interplay of embodiment and cultural models*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Pragglejaz Group. (2007). MIP: A Method for identifying metaphorically used words in discourse. *Metaphor and Symbol*, 22-1, 1–39.
- Rakić, J. (2014). *Kulturološki aspekti konceptualizacije prototipičnih emocija u engleskom jeziku*. Beograd: Filološki fakultet.
- Roediger, H. (1980). Memory metaphors in cognitive psychology. *Memory and Cognition*, 8-3, 231–246.
- Rot, N. (2004). *Opšta psihologija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Steen, G. J., Dorst, A. G., Herrmann, J. B., Kaal, A. A., Krennmayr, T., Pasma, T. (2010). *A method for linguistic metaphor identification: From MIP to MIPVU*. Amsterdam: John Benjamins.
- Sweetser, E. (1990). *From Etymology to Pragmatics: Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure*. Cambridge: Cambridge University Press.
- VandenBos, G. (2015). *APA Dictionary of Psychology*. Washington: American Psychological Association.

Sources

- Oxford Learner's Dictionaries* <<https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/>>
- Politika* <<https://www.politika.rs/>>
- Blic* <<https://www.blic.rs/>>
- Vreme* <<https://www.vreme.com/>>
- Novi magazin* <<https://www.novimagazin.rs/>>
- The Financial Times* <<https://www.ft.com/>>
- Fortune* <<https://addisfortune.news/fortune-news/>>
- The Guardian* <<https://www.theguardian.com/international>>

Тамара Н. Јаневска

Сажетак

МЕТАФОРИЧКА КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈА РАСУЋИВАЊА, РЕШАВАЊА ПРОБЛЕМСКИХ СИТУАЦИЈА И ОДЛУЧИВАЊА КОД ГОВОРНИКА СРПСКОГ И ЕНГЛЕСКОГ ЈЕЗИКА

Рад представља део истраживања чији је циљ био испитати поимање апстрактног домена ума. Услед ограничености обима рада, пажња је усмерена на испитивање следећих менталних процеса: расућивања, решавања проблемских ситуација и одлучивања. Како би се испитао начин на који говорници енглеског и српског језика поимају напоменуте аспекте когниције, истраживање се спроводи у теоријском оквиру појмовне метафоре (Lakoff/Johnson, 2003). Испитују се и пореде различите језичке реализације појмовних метафора како би се утврдио спектар изворних домена путем којих се дати апстрактни, циљни домени структуришу. Контрастивном анализом настојимо утврдити сличности и разлике између два језика која су предмет истраживања ради провере хипотезе о универзалности метафоре. Резултати истраживања упућују на висок степен сличности у погледу мапирања и скупа изворних домена. Као посебно продуктивни домени истичу се КРЕТАЊЕ, СИЛА, САДРЖАТЕЉ, ЕНТИТЕТ, ВИД и МАНИПУЛАЦИЈА ПРЕДМЕТИМА, док се међу најчешћим сликовним схемама издвајају схема путање и схема манипулације.

Кључне речи:

когниција, виши когнитивни процеси, теорија појмовне метафоре, расућивање, решавање проблемских ситуација, одлучивање, енглески језик, српски језик

<https://doi.org/10.18485/analiff.2022.34.2.4>

811.133.1'373.611

811.133.1'276.6:37.018.43

Tvorba termina u francuskom jeziku iz oblasti učenja na daljinu

Milica M. Mirić*

Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Kabinet za strane jezike

Ključne reči:

učenje na daljinu
terminologija
francuski jezik
tvorba reči
neologija
pozajmljenice
kalk
anglicizmi

Apstrakt

Način na koji savremeni čovek stiče saznanja, uči i istražuje, drastično je izmenjen neslučenim mogućnostima koje nose nove tehnologije, ali i društveno-ekonomskim promenama kroz koje svet prolazi u XXI veku. Učenje na daljinu danas je u fokusu istraživača u mnogim oblastima zbog činjenice da su se nastavne aktivnosti doskoro sprovele samo na ovaj način usled pandemije korona virusa. Kako se na osnovu dostupnih informacija može zaključiti da sistematsko istraživanje francuskih termina ove oblasti nije sprovedeno u našoj sredini, odlučili smo se da ispitivanje terminologije u domenu učenja na daljinu započnemo analizom njihovih morfo-sintaksičkih osobenosti. Nakon uvida u komunikativnu teoriju terminologije kao osnovu za sprovođenje analize, kao i teorijskog osvrta na neologiju, a posebno na pozajmljivanje kao jedan od njenih vidova, u radu se analiziraju francuski termini iz oblasti učenja na daljinu sa ciljem da se utvrde mehanizmi njihove tvorbe. Prikupljanje korpusa vršeno je prvo Gugl pretragom po ključnim rečima *formation en ligne* i *lexique* koja je rezultirala je trima glosarima iz kojih je potom izvršeno manuelno ekscerpiranje 260 termina iz ispitivane oblasti na francuskom jeziku. Termini su razvrstani prema kategorijama reči, a zatim i na osnovu njihove strukture. Anglicizmi su izdvojeni u zasebnu grupu termina i nisu bili predmet tvorbeno analize. Očekuje se da će istraživanje pokazati da u ovoj terminologiji prevladavaju imenice nastale slaganjem, zatim kompleksne terminološke jedinice i kopačno pozajmljenice iz engleskog jezika. (primљeno: 28. јула 2022; прихваћено: 21. новембра 2022)

<https://analiffil.bg.ac.rs>

* Filozofski fakultet
Kabinet za strane jezike
Čika Ljubina 18–20
11000 Beograd, Srbija
milica.miric@f.bg.ac.rs

1. Uvod

Neslućene mogućnosti koje su donele nove tehnologije i društveno-ekonomske promene u XXI veku uticale su na način na koji se u savremenom svetu spoznaje, uči, istražuje. Novi koncept pismenosti i nova obrazovna paradigma uključuju učenje na daljinu kao vid sticanja znanja koji se uz pomoć različitih dostupnih medija već uveliko primenjuje na svim nivoima obrazovanja. Poslednjih nekoliko godina, tema učenja na daljinu globalno se našla u žiži interesovanja istraživača različitih disciplina, budući da se obavljanje nastavnih aktivnosti doskoro, a usled pandemije korona virusa, sprovodilo isključivo na ovaj način. Temi učenja na daljinu pristupa se najčešće kroz istraživanja sa metodičko-didaktičkog gledišta ili su ona, pak, fokusirana na pedagoško-andragoške i psihološke implikacije ovog tipa nastave. Osim toga, kako učenje na daljinu uključuje i informaciono-komunikativne tehnologije, sagledava se i tehnički aspekt ovog fenomena. Iako ova oblast zbog svoje multidisciplinarnosti pruža kvalitetan i interesantan osnov za terminološku analizu, prema raspoloživim podacima, ipak, nije utvrđeno da su sistematska lingvistička ispitivanja francuske terminologije u oblasti učenja na daljinu sprovedena u našoj sredini. Frankofona literatura nešto je razudjenija, ali ni ona ne pruža sveobuhvatniji morfo-sintaksički ili leksičko-semantički uvid u terminologiju ove oblasti. Zemlje francuskog govornog područja imaju bogatu leksikografsku tradiciju, te je stoga bilo lakše doći do već formiranih glosara iz oblasti učenja na daljinu i oformiti korpus, nego što je to bio slučaj u srpskom jeziku.

Analiza tvorbenih postupaka pri formiranju francuske terminologije u oblasti učenja na daljinu sprovedena u ovom radu prva je etapa u njihovom širem istraživanju, nakon koje bi trebalo da usledi faza njihovog ispitivanja sa semantičke, a potom i pragmatičke i komunikativne tačke gledišta.

2. Komunikativna teorija terminologije

Terminološka kao i istraživanja jezika struke na frankofonom govornom području kao polazište uzimaju komunikativnu teoriju terminologije, prema kojoj se u prvi plan istraživanja stavlja termin, vektor mnogih naučnih znanja, koji je, poput terminologije čiji je predmet istraživanja, trans- i interdisciplinaran. Termini predstavljaju deo svake pojedinačne naučne oblasti, odakle potiče njihov transdisciplinarni karakter. Interdisciplinarnost termina, pak, ogleda se u činjenici da su za njihovu analizu u različitim naučnim poljima neophodna različita znanja, posebno znanja iz oblasti lingvistike, kognitivnih nauka ili teorije komunikacija. Termin se može ispitivati na osnovu pripadnosti nekoj naučnoj oblasti, ali se u isto vreme sa ovim uslovom, u obzir moraju uzeti njegova forma, funkcija ili značenje. Prilikom takve vrste ispitivanja, istraživač će se služiti metodološkim aparatom pomenutih naučnih disciplina (Cabré i dr., 2000). U zavisnosti od toga da li je u obzir uzet njihov lingvistički, kognitivni ili komunikativni vid, termini će se smatrati jedinicama stručnog značenja (fr. *unités de signification spécialisée*; engl. *units of specialised meaning*), stručnog znanja (fr. *unités de connaissance spécialisée*; engl. *units of specialised knowledge*), ili stručne komunikacije (fr. *unités de communication*

spécialisée; engl. *units of specialised communication*) (Cabré, 2003a: 16). Kabre, koja je začetnica komunikativne teorije terminologije, ovo svoje viđenje formulisala je metaforički kroz, kako ju je nazvala, *teoriju/model vrata* (fr. *théorie/modèle des portes*) u kojoj je termin predstavljen kao kuća sa troja podjednako značajnih vrata koja su zapravo tri različita, ali istovetno važna načina za analizu termina, dok su putevi od vrata do prostorija u kući kao ciljeva istraživanja, drugačiji i zahtevaju različite pristupe (Cabré, 2000; 2003b; 2007). Na ovaj način pokazano je da se terminima mora pristupiti sa različitih polazišta, ali i da to nije nužno učiniti u isto vreme.

Lingvistički gledano, termin je jezički znak koji imenuje i znači, ima svoju formu i sadržinu. Nakon analize termina na fonološkom, morfološkom i sintaksičkom nivou, zapaža se da između leksema u opštem jeziku i termina ne postoje formalne razlike, već da su one vezane za frekvenciju kategorija reči kojima pripadaju ili tvorbenih postupaka kojima nastaju. Do razmimoilaženja dolazi na nivou značenja i upotrebe, te se stoga termin definiše kao „diskurzivna jedinica u čijoj osnovi se nalazi leksička jedinica, govorniku poznata bilo kao korisniku opšteg jezika, bilo kao stručnjaku neke oblasti¹“ (Cabré, 2000: 14). Naučni ili stručni kontekst je taj koji će, dakle, uticati na to da se specifični označenik neke leksičke jedinice aktivira, čime ona postaje termin (Cabré, 2007; Cabré Castellvi, 2013). Samim tim, termin nije nosilac fiksiranog i unapred određenog značenja, već se smatra direktno zavisnim kako od naučne discipline kojoj pripada tako i od komunikativne situacije u kojoj se javlja (Cabré, 2003a). Ove osobine omogućavaju prelazak termina iz jedne u neku drugu naučnu disciplinu, ali i terminologizaciju i determinologizaciju, odnosno prelazak reči iz opšteg u jezik struke i obrnuto (Cabré, 2003b). Zbog toga termini variraju formalno i sadržinski, omogućavajući da se u terminologiji jave sinonimija i polisemija. Ipak, ova variranja ređa su u naučnoj komunikaciji među stručnjacima nego u diskursu popularizacije nauke (Cabré i dr., 2000).

Primena ove teorije ima za cilj formalno, semantičko i funkcionalno opisivanje jedinica koje imaju potencijalnu terminološku vrednost i opisivanje njihovog odnosa sa drugim znakovima istog ili drugih sistema, kao i utvrđivanje uslova za aktiviranje terminoloških značenja u nameri da se unaprede znanja o naučnoj i stručnoj komunikaciji i jedinicama koje se tom prilikom koriste (Cabré, 2000: 14).

3. Neologizmi

Inovacije u jeziku spregnute su sa inovacijama u struci i nauci (Léopold, 2022), to jest sa veoma čestim novim otkrićima, procesima, stvarima i pojmovima kojima je potrebno dodeliti odgovarajuće ime, odnosno naći adekvatan termin (Cabré, 1998). Zbog toga se smatra da je potreba za nastajanjem novih reči najizraženija baš u jeziku struke (Kocourek, 1991) i da su upravo naučne i stručne oblasti „neologene“ i da „podstiču tvorbu termina“ (Gérard, 2018: 11). I u jeziku struke proces nastanka novih reči naziva se neologija, mada neki autori (Kocourek,

1 Citat je dat u prevodu autorke rada.

1991; Cabré, 1998) u želji da naprave distinkciju u odnosu na opšti jezik govore o *neonimiji* (fr. *néonymie*), o *specijalizovanoj neologiji* (fr. *néologie spécialisée*) (Lerat, 1995), *terminološkoj neologiji* (fr. *néologie terminologique*) (Humbley, 2018) ili pak *tehnološkim neologizmima* (fr. *néologismes technologiques*) (Dubuc, 2002). Sa nastankom novih termina i načinima na koje se oni uobličavaju povezane su, osim naučnih, i druge nelingvističke okolnosti, poput društvenih, kulturnih ili ekonomskih (Tsymbal, 2021).

Veći broj autora (Guilbert, 1975; Kocourek, 1991; Cabré, 1998; Sablayrolles, 2000; Dubuc, 2002) bavio se teorijom neologizama i vršio njihovu klasifikaciju. Postupci koje oni ubrajaju u vidove nastanka termina brojni su. Ovde ćemo navesti samo neke. Gilber (Guilbert, 1975), između ostalog, govori o pozajmljenicama i o sintaksičkoj neologiji (fr. *néologie syntaxique*) koja podrazumeva sve tvorbene postupke – od derivacije, preko kompozicije do nastanka kompleksnih leksičkih jedinica. Kabre (Cabré, 1998) izdvaja, na primer, (a) formalne neologizme (fr. *néologismes de forme*) koji odgovaraju Gilberovoj sintaksičkoj neologiji, zatim (b) funkcionalne, tj. semantičke neologizme nastale npr. konverzijom i (c) pozajmljenice. Sablerol (Sablayrolles, 2000) taksativno nabrāja sve postupke, među kojima: afiksaciju (prefiksaciju, sufiksaciju, skraćivanje), kompoziciju, slivenice, sigle, pozajmljenice. Kod Dibika (Dubuc, 2002) izdvajaju se postupci direktne i indirektne tvorbe neologizama. Direktna tvorba podrazumeva derivaciju, kompoziciju, skraćivanje, sigle, dok se pod indirektnu podvode pozajmljenice i kalkovi. Kao što možemo da primetimo, izdvojeni su oni postupci koji se kod svih autora poklapaju, a od suštinskog su značaja za naše istraživanje.

Ono što se svakako može postaviti kao pitanje jeste do kada se nova reč smatra novom. Re (Rey, 1988) neologizam vidi kao pseudo-pojam jer je neodređen i zavisi od ličnog suda. Dakle, kako se dalje navodi, nije od značaja da li je neka reč objektivno nova, već zavisi od ličnog osećanja da li je reč o nekoj jezičkoj novini. Stoga ćemo mi u radu poći od ove konstatacije i smatrati da su sve reči iz korpusa u nekom trenutku bile neologizmi, a i da se informacione tehnologije, koje su u osnovi učenja na daljinu, razvijaju munjevitom brzinom, te da su svi termini vezani za ovaj domen u stalnom obnavljanju. Uz to, analiza novih reči uvrštenih u rečnike *Petit Larousse* i *Petit Robert* u periodu između 2019. i 2021. godine pokazala je da se one odnose na nove vidove rada i učenja kao i na informacione tehnologije (Tsymbal, 2021). Ovo su oblasti koje pokriva vokabular u našem istraživanju, te i ovaj nalaz opravdava ovo istraživanje.

3.1. Pozajmljivanje

Kao što je ranije u tekstu napomenuto, svi autori koji su se bavili problematikom neologije pozajmljivanje smatraju jednim njenim vidom. U najjednostavnijem smislu reči ono jeste uvođenje elementa iz jednog u neki drugi jezik. Iako se pozajmljivanje vrši na svim jezičkim nivoima, kada se o njemu govori najčešće se misli na leksičko pozajmljivanje. Takođe, u najvećoj meri vrši se pozajmljivanje imenica: one se najlakše integrišu budući da su leksički sistemi najfleksibilniji (Mitterand, 1976; Léopold, 2022).

Uzroci preuzimanja reči istovremeno su i lingvistički i nelingvistički, te se o procesu pozajmljivanja govori kao o sociolingvističkom fenomenu. Pozajmljenice su rezultat potrebe da se imenuje referent koji u nekom jeziku ne postoji ili da se popune leksičke praznine u jeziku primaocu (Popović, 2005: 22). Ovakve pozajmljenice nazivaju se *denotativnim* ili *nužnim* (fr. *emprunts dénotatifs/de nécessité*) (Guilbert, 1975; Kocourek, 1991; Cabré, 1998). Neki autori pak smatraju da upotreba stranih reči ima stilsku, konotativnu, odnosno afektivnu ili bilo koju drugu subjektivnu komponentu. Samim tim, one zapravo imaju svoje ekvivalente u jeziku primaocu, ali u njemu opstaju iz navedenih razloga. Solano (2018) navodi niz autora koji u današnje vreme pozajmljivanje vide više kao pitanje prestiža i mode, a ne potrebe za imenovanjem do nekog trenutka nepoznatih realija. Ovakve pozajmljenice sreću se u literaturi pod nazivom pozajmljenice iz luksuza (fr. *emprunts de luxe*). Dakle, novi izumi, novi postupci, predmeti, te bilo kakve naučne novine, iziskuju imenovanje. Prirodno, ono se događa uvek u onoj društvenoj sredini u kojoj je pronalazak ugledao svetlo dana, a onda se najčešće sa tim izumom zajedno izvozi i termin koji ga označava. Da li će određena zajednica zauvek zadržati stranu reč ili će naknadno kreirati sopstveni termin, zavisi od ustanova koje se bave normiranjem terminologija, ali je termin u mnogo većoj meri podređen želji i jezičkim navikama govornika. Ovo pitanje je vrlo delikatno i rešava se u zavisnosti od sredine u kojoj dolazi do pozajmljivanja.

Pored pozajmljivanja u užem smislu reči, koje se negde sreće pod nazivima *emprunt intégral* (Dubuc, 2002) ili *littéral* (Léopold, 2022), gde se, dakle, strana reč (kao takva ili uz manje ili veće modifikacije) integriše u jezik, i kalk je postupak uvođenja novih reči. U slučaju kalka dolazi do prevođenja reči koje može da bude delimično, što je ređi slučaj, ili potpuno (fr. *calque partiel/intégral*) (Kocourek, 1991). Tako je, na primer, *haut-parleur* (srp. *zvučnik*) potpuni kalk engleskog termina *loudspeaker*, dok je *surbooking* (srp. *prebukiranje*) delimični kalk, nastao na osnovu engleske reči *overbooking*. Događa se i da pozajmljenica i kalk postoje kao sinonimi u jeziku, kao na primer *Web* i *Toile* (srp. *veb, mreža*).

U svakom slučaju, ovo nije proces koji je u vezi isključivo sa savremenim društvenim i jezičkim promenama. Direktno pozajmljivanje iz latinskog u francuski jezik vezano je za XIII i XIV vek. Iz grčkog se pozajmljivalo bilo indirektno preko latinskog ili u XVIII veku čak i direktno (Mirić, 2020: 71–72). Srpski jezik takođe je trpeo uticaje latinskog i grčkog, kasnije u velikoj meri turskog, a na koncu i francuskog i nemačkog jezika, pre nego što je engleski preuzeo primat.

Dakle, iako je jezik (struke) tokom svoje istorije pozajmljivao iz mnogih jezika, danas se čini da se između pozajmljivanja i engleskog jezika može staviti znak jednakosti. Ali ni taj uticaj nije nov. U tom smislu, prvi je još u XVIII veku Dalamber pominjao anglomaniju, a nakon Drugog svetskog rata, a posebno od kraja pedesetih godina, započinje američka jezička neokolonizacija (Nordmann, 1984; Dubois, 2003). Tako danas niko ne razmišlja o tome da su politički pojmovi *droite* i *gauche* (srp. *desnica* i *levica*) zapravo kalkovi iz engleskog jezika, da su Englezi „pozajmili“ Francuzima i reči *sport* ili *boxe*, a Amerikanci nešto kasnije *film* ili *cocktail* (Devilla,

2007). U današnjem globalizovanom svetu engleski je „najveći svetski izvoznik reči“ u sve jezike sveta, jer anglofone zemlje, pre i iznad svega SAD, imaju dominantan položaj u mnogim oblastima (Mudrochova, 2020). Uvođenje anglicizama u francuski vidi se čak kao „najmoćniji vid bogaćenja rečničkog fonda francuskog jezika“ (Tsymbal, 2021).

4. Predmet i cilj rada

Predmet rada jeste analiza francuskih termina koji se odnose na učenje na daljinu, sa ciljem da se utvrde mehanizmi njihove tvorbe. Ekscerpiranje građe izvršeno je prvo Gugl pretragom po ključnim rečima *formation en ligne* i *lexique*, čime se došlo do tri referentna glosara preuzeta sa veb-sajtova čije su adrese date na kraju rada. Tako je prikupljen korpus od 260 termina na francuskom jeziku. Nakon prikupljanja građe za analizu pristupilo se traženju odgovarajućih termina u srpskom jeziku. S obzirom na to da smo na raspolaganju imali samo jednu značajniju leksikografsku publikaciju iz oblasti obrazovanja, *Leksikon obrazovnih termina*, i dokument *Onlajn i hibridno učenje. Dugoročna stremljenja i kratkoročne smernice*, u kojem je dato nekoliko terminoloških i pojmovnih objašnjenja u vezi sa onlajn i hibridnom nastavom, morali smo da se oslonimo na pretraživanje veb-sajtova i naučne radove na srpskom jeziku raspoložive na platformi Gugl akademik, a zatim su svi termini usmeno proveravani sa frankofonim stručnjacima za ovu oblast. Francuski termini podeljeni su u grupe prema kategorijama reči, a zatim i prema njihovoj strukturi. Anglicizmi su izdvojeni u zasebnu grupu termina i nisu bili predmet tvorbeno analize.

Jezik struke uopšte, pa samim tim i francuski jezik u oblasti učenja na daljinu, ima za cilj da se naučne informacije prenesu do primalaca poruke na što jasniji i efikasniji način. Ti će se ciljevi postići različitim jezičkim sredstvima, a jedno od njih jeste sažimanje rečenica ili njenih delova u imenice ili prideve, odnosno postupak nominalizacije. Imenice prirodno služe imenovanju realija i tako pomažu strukturiranje i opisivanje naučnih znanja (L'Homme, 2005), te je jasno da će biti najzastupljenije u korpusu. Pored toga, pretpostavlja se visoka frekventnost učenih složenica i kompleksnih terminoloških jedinica. Oblast učenja na daljinu obuhvata ne samo pedagošku, već i informatičku terminologiju, čiji je nastanak i razvoj vezan za američko tle, te je za očekivati da će imati razučenu terminologiju koju drugi jezici preuzimaju da bi nadoknadili potrebe za imenovanjem novih realija u svom jeziku.

5. Rezultati istraživanja

5.1. Kategorije reči i tvorbeni postupci

Kategorija imenica upadljivo je obeležje terminologije svake pojedinačne naučne ili stručne oblasti, što dokazuje podatak da u stručnim rečnicima one zauzimaju od 84% do čak 98% (L'Homme, 2005: 1119). Ovaj postotak utvrđen je i analizom našeg korpusa – imenice su u njemu zastupljene sa 97,3%. U jeziku struke sve više pažnje obraća se i na prideve, a njihov značaj vezan je za kompleksne

terminološke jedinice, gde imaju ulogu da bliže odrede imenovanu realiju, o čemu će kasnije u radu biti reči. I u korpusu se pridevi javljaju kao konstituenti kompleksnih terminoloških jedinica, te stoga u istraživanju nisu izdvajani u posebnu kategoriju i nije utvrđivan njihov kvantitet. Prisustvo glagola u korpusu je zanemarljivo, budući da ih je svega 2,7%.

Po svojoj strukturi, termini analizirane oblasti u najmanjem broju su proste reči (2,7%), za njima slede složenice (6,5%), izvedenice (7,7%) i sigle (8%), dok je najveći procenat kompleksnih terminoloških jedinica (58%)².

Proste reči čine čak trećinu rečničkog fonda opšteg francuskog jezika, međutim, u jeziku struke njihov kvantitet drastično opada usled velikog broja tvorenica (Mitterand, 1976: 25–26). Kako je u korpusu preko 60% tvorenih reči, možemo zaključiti da su one izazvale veoma mali procenat prostih reči. Po svom značenjskom sadržaju proste reči iz korpusa, kako imenice, tako i pridevi, kao što su, na primer: *atelier* (srp. *radionica*), *examen* (srp. *ispit*), *mixte/hybride* (srp. *hibridan*) i sl., nisu specifične samo za oblast učenja na daljinu. One se javljaju i u opštem francuskom jeziku, a tokom vremena mogle su poslužiti i za imenovanje u različitim naučnim disciplinama, što nije predmet ovog istraživanja jer zalazi u oblast dijahronijskih analiza.

Izvedene imenice zabeležene u korpusu nastale su sufiksacijom, prefiksacijom i konverzijom.

Prefiksacija se nije pokazala produktivnim tvorbenim procesom u analiziranom korpusu jer su zabeležena samo dva prefiksa, *inter-* i *méta-*, i to na svega tri termina. Prvi prefiks ukazuje na reciprocitet: *interopérabilité* (srp. *interoperabilnost*) i *interactivité* (srp. *interaktivnost*), dok drugi, čest u humanistici, pokazuje da ovako imenovana realija istovremeno obuhvata, ali i prevazilazi pojam u osnovi ovakve izvedenice (Mirić, 2020: 101): *métacognition* (srp. *metakognicija*).

Sufiksacija je vršena sufiksima *-tion* i *-ment*, koji se i prema literaturnim podacima ubrajaju u najproduktivnije sufikse u savremenom francuskom jeziku struke (Dubois/Dubois-Charlier, 1999). Njihovim dodavanjem na osnovu u kojoj se nalazi prelazni glagol imenuju se radnja ili njen rezultat. Tako su, između ostalih, zabeleženi termini: *certification* (srp. *sertifikacija*), *évaluation* (srp. *evaluacija*, *ocenjivanje*, *vrednovanje*) ili *enseignement* (srp. *nastava*, *obrazovanje*).

Konačno, u korpusu su prisutni i primeri gramatičke konverzije participa sadašnjeg ili prošlog u imenicu ili u pridev, i to bez promene značenja. Takvi su sledeći oblici: *apprenant* (srp. *učenik*, *polaznik*), *participant* (srp. *učesnik*), *acquis* (srp. *stečena znanja*), *prérequis* (srp. *preduslovi/prethodno stečena znanja*). U korpusu su zabeleženi samo navedeni primeri, uprkos činjenici da je pomenuti vid konverzije postupak kojim se povećava gustina nominalnih oblika u naučnom diskursu. Zapažamo da francuskim imenicama dobijenim konverzijom u srpskom jeziku odgovaraju izvedenice ili terminološke sintagme, što ne iznenađuje, s obzirom na činjenicu da se konverzija samo izuzetno javlja u srpskom jeziku (Klajn, 2005: 175).

2 Preostali procenat pripada anglicizmima.

Složenice iz ispitivanog korpusa spadaju u grupu tzv. složenica učenog tipa kod kojih je bar jedan element poreklom iz starogrčkog, odnosno latinskog jezika. Uočeni su sledeći formanti: *auto-*, *télé-*, *techno-*, *micro-*, *audio-* i *visio-*. Oni se u primerima iz korpusa kombinuju samo sa rečima iz francuskog jezika. Iako je uočeno više različitih formanata, ukupan broj složenica u korpusu nije potvrdio hipotezu da je ovo bio produktivan tvorbeni postupak prilikom formiranja francuske terminologije iz oblasti učenja na daljinu.

Formant *auto-* kombinuje se sa imenicama glagolskih osnova iz francuskog jezika, a nosi značenje « de soi-même ». Teorijski, sam formant može da ima funkciju subjekta, direktnog objekta ili priloške dopune glagolu (Guilbert, 1989: LXVII), a u primeru u korpusu u funkciji je direktnog objekta: *auto-évaluation* (srp. *samoevaluacija*, *samovrednovanje*, *samoocenjivanje*) ili *auto-formation* (srp. *samoobrazovanje*). Zanimljivo je da se u srpskom jeziku ovaj formant javlja isključivo u obliku *samo-*, što ilustruju već navedeni primeri. U isti tip učene kompozicije sa verbalnom osnovom spadaju i složenice sa formantom *télé-*. Ovakvi termini rezultat su transformacije rečenice *V+de loin/à distance*. U korpusu su zabeležene verbalne osnove iz francuskog jezika. Takođe, tvrdnja da se od ovako tvorenih imenica dalje izvode glagoli ili pridevi (Guilbert, 1989: LXVII) potvrđena je sledećim primerom u korpusu: *télétravail* (srp. *rad na daljinu*) – *télétravailler* (srp. *raditi na daljinu*). U srpskom jeziku ovaj formant javlja se u izvornom obliku, kao u primerima: *telementorstvo* (fr. *télémentorat*) ili *telekonferencija* (fr. *téléconférence*). Međutim, on se pretvara i u oblik „na daljinu“ kada, postponiran u odnosu na imenicu, učestvuje u tvorbi terminoloških sintagmi poput: *studije na daljinu* (fr. *téléétudes*) ili *rad na daljinu* (fr. *télétravail*). U ovakvom tipu terminologije koja se umnogome oslanja na nove tehnologije očekivano je bilo prisustvo formanta *techno-*. Njime se iskazuje veza imeničkog elementa u osnovi složenice sa novim tehnologijama. U korpusu su, između ostalih zabeleženi sledeći primeri: *technopédagogie* (srp. *tehnopedagogija*) ili *technologie* (srp. *tehnologija*).

Micro- je pridevski element koji ulazi u sastav složenica sa drugim nominalnim elementom koji je u primerima iz korpusa poreklom iz francuskog jezika: *microécole* (srp. *mikroškola*) ili *micropause* (srp. *mikropauza*).

S obzirom na to da imaju pun semantički sadržaj, oblike *audio-* (sa značenjem « action d'entendre ») i *visio-* (« action de voir ») smatrali smo pridevskim formantima koji ulaze u sastav učenih složenica poput: *audioconférence* (srp. *audiokonferencija*) ili *visioconférence* (srp. *videokonferencija*). Iz navedenih primera vidi se da je nominalna osnova iz francuskog jezika.

Kompleksne terminološke jedinice zahvaljujući svojoj strukturi, koja uvek podrazumeva osnovu i (kraću ili dužu) ekspanziju, omogućavaju preciznu definiciju nekog pojma i istovremenu klasifikaciju ili sistematizaciju srodnih, a opet različitih realija neke predmetne oblasti. Na taj način jasno pomažu efikasnu naučnu komunikaciju i prenošenje znanja. Kao što je navedeno, više od polovine analiziranog korpusa čine kompleksne terminološke jedinice. Ovakav nalaz potvrdio je hipotezu da su one brojno nadmoćne u odnosu na termine dobijene drugim tvorbenim

postupcima. Osnovne strukture zabeleženih kompleksnih termina su N+Adj i N+Prép+N³.

Kompleksne terminološke jedinice čiju ekspanziju čini pridev obično se svrstavaju u dve velike grupe u zavisnosti od prirode prideva, koji može da bude relacioni ili kvalifikativni. Veza osnove sa relacionim pridevima tumači se kroz različite tipove semantičkih odnosa. Ona može da uputi na jednostavno povezivanje dve imenice pomoću predloga, a bez dodavanja nekog značenja, ali i da izrazi složenije odnose kao što su na primer mesto, namena, uzrok, vreme, poreklo i sl. Kvalifikativni pridevi u kompleksnim terminološkim jedinicama ukazuju na prirodu, kvalitet ili osobine pojma koji se nalazi u njenoj osnovi.

U grupi kompleksnih terminoloških jedinica sa relacionim pridevom beležimo kako osnovni tako i složenije semantičke odnose. Tako se, na primer, termini *fatigue oculaire* (srp. *umor očiju*) ili *lésion musculosquelettique* (srp. *mišićno-skeletna povreda*) mogu parafrazirati kao *fatigue des yeux* ili *lésion des muscles et du squelette*⁴. Dakle, ovi primeri iz oblasti medicine, koji imenuju poremećaje nastale usled dugog izlaganja računarima i sedenju, ilustruju osnovni semantički odnos osnove i relacionog prideva. Kod termina *formation présenteielle* (srp. *tradicionalno obrazovanje*), veza osnove i ekspanzije iskazuje način na koji se sprovodi radnja iskazana osnovom, te bi se mogla parafrazirati na sledeći način: *formation qui est faite en présence (des apprenants)*. U slučaju *didactique professionnelle* (srp. *profesionalna didaktika*), veza pokazuje na šta se odnosi osnova kompleksne terminološke jedinice i parafrazira se kao *didactique qui concerne la profession*.

Drugu grupu termina ove strukture u ispitivanom korpusu čine kompleksne terminološke jedinice kod kojih osnovu bliže određuje kvalifikativni pridev. Zapaža se da se uz istu osnovu, a u cilju specifikacije pojma koji je njom imenovan, javljaju različiti, često brojni kvalifikativni pridevi. Tako je, na primer, termin *apprentissage* (srp. *učenje*) specifikovan pomoću pet različitih prideva sa namerom da se izvrši distinkcija između tipova učenja: *apprentissage adaptatif* (srp. *adaptivno učenje*)/ *collaboratif* (srp. *kolaborativno učenje*)/ *électronique* (srp. *elektronsko učenje, e-učenje*)/ *numérique* (srp. *digitalno učenje*)/ *immersif* (srp. *imerzivno učenje/imerzivna edukacija*). Imajući u vidu da osnove kompleksnih terminoloških jedinica mogu da budu transdisciplinarni termini (*sujet* ili *art*, na primer) ili reči iz opšteg francuskog jezika (poput *mémoire* ili *réaction*), dodavanjem prideva utiče se na to da oni dobiju specifičnije značenje ili da budu terminologizovani. Stoga u korpusu nailazimo na primere u kojima su isti pridevi modifikatori različitih osnova: *accompagnement/ingénierie/objectif pédagogique* (srp. *koučing/instrukcioni dizajn/pedagoški cilj*) ili *apprentissage/environnement/portfolio numérique* (srp. *digitalno učenje/digitalno okruženje/elektronski portfolio*). Pridevi se javljaju i u parovima gramatičkih antonima: *synchrone – asynchrone* (srp. *sinhron – asinhron*); *formel*

3 N – imenica; Adj – pridev; Prép – predlog

4 Osnova prvog navedenog prideva je nesamostalna, poreklom iz latinskog jezika, pa njena direktna veza sa imenicom *œil* na koju se odnosi nije odmah uočljiva. Drugi pridev nastao je istovremenim slaganjem i izvođenjem. Prvo je došlo do slaganja dvaju elemenata, a potom je dodavanjem sufiksa *-ique* izvršena njihova adjektivizacija.

– *informel* (srp. *formalan – informalan/neformalan*); *intrinsèque – extrinsèque* (srp. *intrinzičan – ekstrinzičan*). Ovaj semantički odnos, putem rangiranja i stepenovanja pojmova, doprinosi njihovoj preciznijoj definiciji.

Drugu veliku grupu zabeleženih kompleksnih terminoloških jedinica čine one u čijoj strukturi postoje predlozi, a uočeni su: *de*, *en*, *à* i *par*.

Predlog *de* javlja se u kompleksnim terminima verbalnih osnova. U tom slučaju povezuje osnove nastale nominalizacijom direktno prelaznih glagola sa imenicom koja je u baznoj rečenici, čijom je transformacijom nastao ovaj termin, vršila ulogu pravog objekta: *analyse de l'apprentissage* (srp. *analitika učenja*), *individualisation de la formation* (srp. *individualizacija obrazovanja*), *gestion du savoir* (srp. *upravljanje znanjem*). Uočavamo da se ispred ekspanzija svuda beleži određeni član koji pokazuje da je stepen leksikalizacije ovih termina manji nego da je član izostao (Mirić, 2020: 107). Pored ovih, sreću se i kompleksni termini kod kojih su u osnovi svi ostali tipovi imenica osim nominalizovanog glagola. Njihovim ekspanzijama iskazuje se namena pojma u osnovi. Takve su kompleksne terminološke jedinice: *dispositif d'évaluation* (srp. *alat za ocenjivanje*), *technologie d'aide* (srp. *pomoćna/asistivna tehnologija*), *test de positionnement* (srp. *klasifikacioni test*), *salle de réunion* (srp. *sala za sastanke*) i sl.

Predlog *à* u primerima iz korpusa ukazuje na način realizovanja radnje označene osnovom kompleksne terminološke jedinice. Zapravo, zabeležen je samo oblik *à distance* (srp. *na daljinu*) koji modifikuje veći broj različitih osnova, termina iz oblasti pedagogije: *apprentissage à distance* (srp. *učenje na daljinu*), *cours à distance* (srp. *čas/predavanje na daljinu*), *examen à distance* (srp. *ispit na daljinu*) i dr. Interesantno je da se baš ovaj oblik, a ne kako bi se očekivalo ekspanzija kojoj prethodi predlog *de*, pretvara u relacioni pridev istog značenja – *distanciel* – kao, na primer, *formation à distance/formation distancielle* (srp. *obrazovanje na daljinu*).

Predlog *en* označava položaj u vremenskim, prostornim ili pak pojmovnim okvirima i uvodi dopunu za mesto (Le Robert, 2005; ATILF – CNRS & Université de Lorraine, n.d.). Tada se ispred imenice nikada neće naći član. U korpusu beležimo, na primer: *formation en classe* (srp. *obrazovanje u učionici*), *examen en ligne* (srp. *onlajn ispit*), *apprentissage en présentiel* (srp. *tradicionalno učenje*). O samoj ekspanziji *en ligne* biće detaljnije reči u delu o anglicizmima.

U nekoliko primera uočen je i predlog *par* sa instrumentalnim značenjem, gde imenica iz dopune ukazuje na sredstvo vršenja radnje (ATILF – CNRS & Université de Lorraine, n.d.) iskazane osnovom koja je nastala verbalnom nominalizacijom: *enseignement par correspondance* (srp. *dopisna nastava*) ili *apprentissage par la pratique* (srp. *učenje kroz iskustvo*).

Kompleksne leksičke jedinice mogu se dalje proširivati dodavanjem, smatra se, maksimalno tri do četiri ekspanzije jer sa većim brojem ekspanzija taj se oblik više ne doživljava kao leksička jedinica (Guilbert, 1975: 255). U korpusu prvo uočavamo ekspanzije u formi postponiranog ili umetnutog prideva na osnovni oblik N+Adj: *fatigue oculaire numérique* (srp. *digitalni umor očiju*), *technologie informatique adaptée* (srp. *asistivna informatička tehnologija*). Beleže se i anteponeirane ekspanzije oblika N+de: *gestion de classe virtuelle* (srp. *upravljanje virtuelnom učionicom*), *syndrome*

du canal carpien (srp. sindrom karpalnog tunela), *plateforme de gestion de cours* (srp. platforma za upravljanje razredom) ili *zone de dépôt de travaux* (srp. rubrika za predaju zadataka). Veći broj kompleksnih terminoloških jedinica proširen je umetanjem oblika *en mode* između osnove i pridevske ekspanzije: *apprentissage en mode hybride* (srp. mešovito/hibridno učenje), *enseignement en mode synchrone* (srp. sinhrona nastava) ili *formation en mode asynchrone* (srp. asinhrono obrazovanje). Ova dopuna redundantna je jer se jasna semantička veza uspostavlja između osnove i njenog proširenja u vidu prideva.

Iako je ranije u tekstu rečeno da sa velikim brojem dopuna kompleksna leksička jedinica više asocira na terminologizovane delove rečenice ili definicije nego na termine, i ovakvi oblici beleže se u korpusu: *données pertinentes pour la formation* (srp. analitika učenja) ili *cours en ligne d'accès restreint* (srp. mali privatni onlajn kurs). Istina je da se oni često pretvaraju u redukovane leksičke jedinice – sigle – sa ciljem da se prenošenje naučnih znanja obavlja što brže i efikasnije. One su obeležje kako jezika struke, tako i savremenog opšteg jezika koji usled brzine života i razmena informacija takođe teži jezičkoj ekonomiji. Iako se češće sreću u prirodnim ili tehničkim naukama, ispitivani korpus ih sadrži. Razlog tome može se potražiti u činjenici da je domen učenja na daljinu tesno spregnut sa informatičkom tehnologijom, te da hibrid ovih oblasti rezultira većim brojem redukovanih terminoloških jedinica nego što bi bilo očekivano. Sigle iz korpusa su tzv. *sigles d'usage*, odnosno one koje se redovno upotrebljavaju u nekoj stručnoj oblasti i koje poznaju njeni stručnjaci. Zabeleženi oblici sačinjeni su od dva (na primer *RV*) do četiri slova (kao *TICE*) što odgovara literaturnim podacima o prosečnim dužinama ovih leksičkih jedinica (Kocourek, 1991:163). Duže oblike bilo bi teže zapamtiti, a u nekim slučajevima i izgovoriti. Sigle iz korpusa odnose se na:

(1) tipove nastave odnosno kurseva, na primer: *EAO – enseignement assisté par ordinateur* (srp. *CAL – kompjuterski podržano učenje*); *FOAD – formation ouverte et à distance* (srp. *otvoreno obrazovanje na daljinu*); *CLOT – cours en ligne ouvert à tous* (srp. *MOOC – masovni otvoreni kurs*); *CLAR – cours en ligne d'accès restreint* (srp. *SPOC – mali privatni onlajn kurs*)

(2) tipove testiranja: *QCM – questionnaire à choix multiple* (srp. upitnik/test višestrukog izbora); *QCU – questionnaire à choix unique* (srp. upitnik/test jednostrukog izbora) i

(3) informacione tehnologije: *RV – réalité virtuelle* (srp. *VR – virtuelna realnost*); *TICE – technologie de l'information et de la communication pour l'enseignement* (srp. *informaciono-komunikacione tehnologije u obrazovanju*); *NTIC – nouvelles technologies de l'information et de la communication* (srp. *nove informacione i komunikacione tehnologije*).

Kao što se vidi iz primera, u srpskom jeziku sigle koje su kreirane na osnovu kompleksnih termina javljaju se u dva slučaja, IKT i RV⁵. Češće se događa da za neki kompleksni termin nije kreirana odgovarajuća sigla, iako ona postoji u engleskom

5 Ova se sigla koristi i u engleskom jeziku, tako da je došlo do podudaranja.

ili francuskom jeziku, kao i da srpski jezik pozajmljuje engleske sigle. O siglama koje je francuski direktno preuzeo iz engleskog jezika biće reči kasnije u radu.

Nekoliko termina spada u kategoriju slivenica (fr. *mot-valise*), a nastali su kombinacijom dve reči iz francuskog jezika, dve reči iz engleskog jezika ili njihovom kombinacijom. To su *clavardage* (**clavier**+**bavardage**), *didacticiel* (**didactique**+**logiciel**), *hackathon* (**hacker**+**marathon**) ili *webinaire* (**web**+**seminaire**). U srpskom jeziku ovim terminima odgovaraju mahom anglicizmi: *čet*, *hakaton* i *vebinar*, dok je samo jedan termin sintagma i to nastala povezivanjem prideva iz srpskog jezika sa osnovom koja je preuzeta iz engleskog: *obrazovni softver*.

5.2. Anglicizmi

Uticao engleskog jezika na terminologiju ispitivane oblasti javlja se u obliku pozajmljenica i kalkova, koji čine 17% analiziranog korpusa. Pretpostavka o tome da anglicizmi zauzimaju značajno mesto u terminologiji vezanoj za oblast učenja na daljinu potvrđena je, ali utvrđen procenat ne doseže do postotaka koji se beleže u literaturi. Tako je po istraživanju Valterove (Walter, 1999) od svih pozajmljenih reči u francuskom jeziku, njih 23% bilo iz engleskog jezika, dok najskorije analize pokazuju da je 26,8% anglicizama u francuskom jeziku iz oblasti informacionih tehnologija (Léopold, 2022).

Pozajmljenice u korpusu su direktno preuzeti termini koji nisu pretrpeli ni najmanje adaptacije u francuskom jeziku. Njima su imenovani različiti tipovi učenja, na primer: *adaptive/blended/e-/machine/mobile/social learning* (srp. *adaptivno učenje, mešovito/hibridno učenje, elektronsko/e-učenje, mašinsko učenje, mobilno učenje, učenje po modelu*) i informatička oprema, bilo kao konkretan aparat – *smartphone* (srp. *pametani telefon*) na primer, bilo kao generički pojam: *device* (srp. *uređaj*).

Pored termina u razvijenoj formi preuzimaju se i sigle koje imenuju ili opisuju platforme za učenje, poput: *LMS*, *MOOC*, *xAPI*⁶. Zanimljivo je da razvijenom obliku jedne od sigli (*LCM*) prethodi određen član: *le learning community manager* (srp. *LCM – menadžer zajednice za učenje*), što pokazuje da je ovaj termin asimilovan kao takav u strukturu francuske terminologije ove oblasti.

Drugi oblik uticaja engleskog jezika na terminologiju u oblasti učenja na daljinu ogleđa se u pojavi kalkova. Kalkovi iz korpusa su termini koji su indirektno vezani za oblast učenja na daljinu jer su mahom iz sfere informacionih tehnologija. Za kompleksne termine strukture N+Adj poput *réalité augmentée/virtuelle* (srp. *proširena/dopunjena realnost, virtuelna realnost*) ili *appel audio/vidéo* (srp. *audio poziv, video poziv*) može da se pretpostavi da su kalkovi engleskih termina *augmented/virtual reality* ili *audio/video call*. Kalkiranjem termina *user experience* nastao je termin *expérience utilisateur* (srp. *korisničko iskustvo*), a *portail étudiant* (srp. *studentski portal/portali za studente*) kalk je termina *student portal*. I termine

6 Sigle preuzete iz engleskog jezika odnose se na: *LMS* – *Learning Management System* (srp. *LMS* – sistem za upravljanje učenjem); *MOOC* – *Massive Open Online Courses* (srp. *MOOC* – masovni otvoreni kurs); *xAPI* – *Experience API [application programming interface]* (srp. *xAPI*).

mot de passe (engl. *password*; srp. *lozinka, pasvord, šifra*) ili *partage de fichiers* (engl. *file sharing*; srp. *deljenje fajlova*) smatraćemo kalkovima.

Uočeno je i da za neke pojmove u francuskom jeziku istovremeno postoje direktne pozajmljenice iz engleskog jezika i kalkovi ili francuski termini. Tako srećemo: *multi-devices* i *multi-supports* (srp. *višestruki uređaji*); *serious game* i *jeu sérieux* (srp. *ozbiljna igra*); *mindmapping* i *carte heuristique* (srp. *mentalna karta/ mapa*). Zanimljivo je da se engleski termin *web conference* (srp. *veb-konferencija*) u francuskom istovremeno javlja kao kalk *conférence Web* i kao pozajmljenica *webconférence*. Valja napomenuti da to što se u korpusu za neke realije javljaju samo direktne pozajmljenice iz engleskog jezika ne znači da odgovarajući termini ne postoje na francuskom jeziku, već da samo nisu bili uneti u glosare koji su činili osnovu za ekscerpiranje analizirane građe. Naime, pretragom referentnih specijalizovanih rečnika, naročito *Grand dictionnaire terminologique*, utvrđeno je da za gotovo sve navedene engleske reči postoje zvanično preporučeni francuski termini. S obzirom na to da je reč o terminima novijeg datuma (u člancima se navodi da su kreirani u periodu između 2018. i 2022. godine), ne može se sa sigurnošću reći koliko su ti francuski termini frekventni u realnoj naučnoj komunikaciji.

U korpusu su uočene i hibridne pozajmljenice, odnosno one kod kojih je jedan element preuzet iz engleskog, a drugi je iz francuskog jezika. Strukturno se kao kombinacije javljaju engleske imenice sa francuskim pridevima, na primer *hakathon pédagogique* (srp. *pedagoški hakaton*) ili francuska imenica sa engleskim akronimom: *plateforme LMS* (srp. *LMS platforma*).

Iako tokom ovog istraživanja nije rađeno kvantitativno određivanje prisustva anglicizama u srpskom jeziku, na osnovu do sada navedenih primera može se reći da su oni i u srpskom veoma brojni. Reč je mahom o pozajmljenicama od kojih su neke, naročito one koje su u svakodnevnoj upotrebi, transkribovane (*onlajn, veb, softver, tutorijal*, na primer), dok se kod drugih, stručnih, uočava kolebanje između izvornog i transkribovanog oblika (*klaud/cloud; koučing/couching* i sl.). Proverom kroz literaturu (Prčić i dr., 2021) utvrđeno je i da za neke anglicizme postoje predloženi srpski termini, koji se zapravo i češće koriste. To su na primer: *pasvord – lozinka – šifra* ili *evaluacija – vrednovanje – ocenjivanje* i slično.

6. Zaključna razmatranja

Termini koji se javljaju u korpusu povezuju tri naizgled nepovezane oblasti – pedagogiju, informatiku i medicinu. Ipak, sve tri nalaze svoje bitno mesto u vokabularu vezanom za učenje na daljinu. Prva i najbrojnija grupa termina vezana je za pedagošku sferu, odnosno za učenje, podučavanje, pripremu nastave ili ocenjivanje. Sve što se tiče realizacije nastave na daljinu, u vezi je sa informacionim tehnologijama – platformama za učenje, komunikacijom, različitim tipovima kurseva i slično. Treća oblast koja je, istina, prisutna sa svega nekoliko primera jeste medicina. Reč je o terminima koji karakterišu patološka stanja izazvana dugotrajnim sedenjem i izloženošću računarima.

Iako se očekivalo i potvrdilo da su imenice najbrojnija kategorija reči, iznenađuje da u korpusu nije zabeležen veći broj novoformiranih glagola, jer ova

oblast ipak pretpostavlja stalno obavljanje različitih tipova aktivnosti – od rada sa računarima i mobilnim uređajima, do odvijanja teorijske i praktične nastave. Pridevi su učestvovali u formiranju terminologije ispitivane oblasti svojim ulaskom u sastav kompleksnih terminoloških jedinica i tako ispunili svoju ulogu da upute na one osobine imenovanog pojma na osnovu kojih će se on pokazati drugačijim i specifičnim prema drugim pojmovima iz iste grupe. Slaba brojnost prostih termina i visoka frekventnost kompleksnih terminoloških jedinica takođe je bila predviđena. Međutim, brojnost složenica nije ispunila očekivanja, te možemo zaključiti da se starogrčki i latinski formanti nisu pokazali pogodnima za tvorbu termina u ovoj oblasti. S druge strane, veliki broj anglicizama u korpusu potvrđuje primat engleskog jezika u savremenoj naučnoj komunikaciji. Visok stepen integracije nekih od anglicizama u leksičke sisteme francuskog odnosno srpskog jezika očituje se upotrebom člana u slučaju prvog i veoma čestom transkripcijom kod drugog navedenog jezika. Ostaje, svakako, da se u nekom narednom istraživanju proveri u kojoj meri su se ovi anglicizmi zadržali i da li su zamenjeni odgovarajućim neologizmima, pre svega u francuskom, a zatim i u srpskom jeziku.

Korpus i rezultati ovog istraživanja koje je, kao što je napomenuto, prva faza i osnova daljeg ispitivanja terminologije u oblasti učenja na daljinu, mogu biti polazište za izradu obimnijeg pedagoško-andragoškog francusko-srpskog glosara za kojim postoji potreba, budući da je u našoj sredini konstantan nedostatak leksikografskih publikacija, naročito kada je reč o francuskom jeziku u oblasti različitih struka. Osim toga, utvrđivanje frekventnosti reči, njihovih kategorija i tvorbenih postupaka, kao i određivanje strukture termina, mogu da posluže u svrhu planiranja i izvođenja nastave leksike za studente pedagogije i andragogije. Konačno, rad može biti temelj kontrastivne analize ispitivane terminologije u francuskom i srpskom jeziku sa ciljem razvoja srpske leksike u ovoj oblasti.

Napomena: Rad je nastao u okviru naučnoistraživačkog projekta *Čovek i društvo u vreme krize* koji finansira Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu.

Literatura

- ATILF – CNRS & Université de Lorraine. (n.d.). *TLFi : Trésor de la langue Française informatisé*. <http://www.atilf.fr/tlfi>
- Cabré Castellvi, M. T. (2013). Panorama des approches et des tendances de la terminologie aujourd'hui. In J. Quirion, L. Depecker, L.-J. Rousseau (Éds.), *Dans tous les sens du terme* (pp. 133–152). Ottawa : Presses de l'Université d'Ottawa, Office québécois de la langue française.
- Cabré, M. T., Estopà, R., Vivaldi J. (2000). Use of Greek and Latin forms for term detection. In M. Gavrilidou, G. Carayannis, S. Markantonatou, S. Piperidis, G. Stainhaouer (Eds.), *Proceedings of Second International Conference on Language Resources and Evaluation* (pp. 855–859). Athens : National Technical University of Athens.

- Cabré, M. T. (1998). *La terminologie, théorie, méthode et applications*. Ottawa, Paris : Les Presses de l'Université d'Ottawa, Armand Colin.
- Cabré, M. T. (2000). Terminologie et linguistique : la théorie des portes. *Terminologies nouvelles. Terminologie et diversité culturelle*, 21, 10–15.
- Cabré, M. T. (2003a). Terminology and Philosophy: from Logic to the Philosophy of science. *Terminology Science & Research*, 14, 81–85.
- Cabré, M. T. (2003b). Theories of terminology: Their description, prescription and explanation. *Terminology*, 9(2), 163–199.
- Cabré, M. T. (2007). La terminologie, une discipline en évolution : le passé, le présent et quelques éléments prospectifs. In M.-C. L'Homme, S. Vandaele (Éds.), *Lexicographie et terminologie : compatibilité des modèles et des méthodes* (pp. 79–109). Ottawa : Les Presses de l'Université d'Ottawa.
- Candel, D., Humbley, J. (2017). *Les anglicismes. Entre réalité linguistique et fait culturel*. Paris : Garnier.
- Devilla, L. (2007). The English Patient : Les emprunts et la politique linguistique française face aux anglicismes. *Annali della Facoltà di Lingue e Letterature Straniere*, 4, 147–168.
- Dubois, V. (2003). Comment la langue devient une affaire d'État. La défense de la langue française au milieu des années 1960. In J. Lagroye (Dir.), *La politisation* (pp. 461–474). Paris : Belin.
- Dubois, J., Dubois-Charlier F. (1999). *La dérivation suffixale en français*. Paris : Nathan université.
- Dubuc, R. (2002). *Manuel pratique de terminologie* (4e édition entièrement revue). Montréal : Linguattech.
- Gérard, C. (2018). Le contexte, méconnu célèbre des études de néologie. In D. Bernhard, M. Hutchins-Boisseau, C. Gérard, T. Grasset, Q. Todirascu-Courtier (Éds.), *La néologie en contexte: cultures, situations, textes* (pp. 9–21). Limoges, France : Lambert-Lucas.
- Guilbert, L. (1989). *Fondements lexicologiques du dictionnaire*. Grand Larousse de la langue française. Paris : Librairie Larousse.
- Guilbert, L. (1975). *La créativité lexicale*. Paris : Librairie Larousse.
- Humbley J. (2018). *La néologie en terminologie*. Limoges : Lambert-Lucas.
- Klajn, I. (2005). *Gramatika srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Kocourek, R. (1991). *La langue française de la technique et de la science : vers une linguistique de la langue savante*. Wiesbaden : Brandstetter Verlag.
- Le Robert. (2005). *Le CD-ROM du Grand Robert de la langue française*. Paris/Bruxelles : Le Robert/SEJER, Bureau VanDijk.
- Léopold, J. (2022). Anglicismes et « unilinguisme » : approche lexicographique sur l'influence des emprunts à l'anglais. In F. Neveu, S. Prévost, A. Steuckardt, G. Bergounioux, B. Hamma (Éds.), *SHS Web Conf. Volume 138, 8e Congrès Mondial de Linguistique Française*.
- Lerat, P. (1995). *Les langues spécialisées*. Paris : PUF.
- L'Homme, M.-C. (2005). Sur la notion de « terme ». *Meta : journal des traducteurs*, 50(4), 1112–1132.

- Mirić, M. (2020). *Francuski jezik struke: Teorijski i leksičko-morfološki aspekti*. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet.
- Mitterand, H. (1976). *Les mots français* (5e édition). Paris : PUF.
- Mudrochová, R. (2020). La francisation des emprunts à l'anglais d'après l'orthographe rectifiée : son application en français de France et en français québécois. *Cahiers de praxématique*, 74.
- Nordmann, C. (1984). Anglomanie et anglophobie en France au XVIIIe siècle. *Revue du Nord*, 66(261–262), 787–803.
- Office québécois de la langue française. (n.d.). *Le grand dictionnaire terminologique*. www.granddictionnaire.com
- Popović, M. (2005). *Reči francuskog porekla u srpskom jeziku*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Prčić, T., Dražić, J., Milić, M., Ajdžanović, M., Filipović Kovačević, S., Panić Kavgić, O., Stepanov, S.. (2021). *Srpski rečnik novijih anglicizama* (prvo elektronsko izdanje). Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Rey, A. (1988). Dictionnaire et néologie. *Actes du colloque Terminologie et technologies nouvelles* (pp. 279–289). Québec : Office de la langue française.
- Sablayrolles, J.-F. (2000). *La néologie en français contemporain: examen du concept et analyse de productions néologiques récentes*. Paris : H. Champion.
- Solano, R. M. (2018). Le *brunch* et son réseau d'anglicismes : étude sur un corpus spécifique. *Revista de Lenguas para Fines Específicos*, 24(1), 123–141.
- Tsymbal, I. V. (2021). Les nouvelles tendances de l'enrichissement de la langue moderne française. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*, 49(2), 28–31.
- Walter, H. (1999). *L'aventure des mots français venus d'ailleurs*. Paris : Éditions LGF.

Izvori

- Glossaire elearning : le jargon du digital learning clarifié* (n.d.). Video Learning. <https://www.videolearning.fr/glossaire-digital-learning/>
- Vocabulaire de l'enseignement à distance et du télétravail* (n.d.). Termium Plus. <https://www.btb.termiumplus.gc.ca/publications/teletravail-telework-fra.html>
- Vocabulaire en ligne de l'éducation et de la recherche* (2013). FranceTerme. https://www.culture.gouv.fr/content/download/93740/file/voca_en_ligne_2013_education_def.pdf
- Банђур, В., Божин, А., Јовановић А., Мучибабић, М., Пијановић, П., Савић, М., Стојановић, Г. (2014). *Лексикон образовних термина*. Београд: Учитељски факултет.
- [Bandur, V., Božin, A., Jovanović A., Mučibabić, M., Pijanović, P., Savić, M., Stojanović, G. (2014). *Leksikon obrazovnih termina*. Beograd: Učiteljski fakultet.]
- Завод за вредновање образовања и васпитања, Центар за образовну технологију, Центар за испите. (2021). *Онлајн и хибридно учење. Дугорочна стремљења и краткорочне смернице*. https://zuov.gov.rs/wpfd_file/onlajn-i-hibridno-ucenje-dugorocna-stremljenja-i-kratkorocne-smernice/

[Zavod za vrednovanje obrazovanja i vaspitanja, Centar za obrazovnu tehnologiju, Centar za ispite. (2021). *Onlajn i hibridno učenje. Dugoročna stremljenja i kratkoročne smernice*. https://zuov.gov.rs/wpfd_file/onlajn-i-hibridno-ucenje-dugorocna-stremljenja-i-kratkorocne-smernice/]

Milica M. Mirić

Summary

TERM FORMATION IN FRENCH IN THE FIELD OF DISTANCE LEARNING

The unbelievable possibilities brought by the new technologies and socio-economic changes the world has been going through in the 21st century have considerably changed the way people acquire knowledge, learn, and carry out researches today. Researchers in different fields are focused on the topic of distance learning, especially since until recently teaching activities were conducted only in this way due to the corona virus pandemic. Based on the available information, it was determined that no systematic research of French terms in the field of distance learning had been carried out in Serbia, so we decided to start the study by analyzing their morpho-syntactic characteristics. The theoretical introduction discusses the communicative theory of terminology, which was the basis for the research, as well as neology and borrowing as one of its types. The paper explores French terms related to distance learning with the aim of determining the mechanisms of their formation. The corpus formation of French terms in this field was first performed by Google search, using the key words *formation en ligne* and *lexique*, which resulted in three reference glossaries, from which 260 terms were manually extracted. The terms were classified according to word classes, and then in relation to their structure. Anglicisms were categorized into a separate group of terms and were not subject to morphosyntactic analysis. It is expected that the findings will reveal that distance learning terminology shows a predominance of compound nouns, followed by complex terminological units, and finally loanwords from the English language.

Key words:

distance learning, terminology, French language, word formation, neology, loanwords, calque, anglicisms

Milica M. Mirić

Résumé

FORMATION TERMINOLOGIQUE EN FRANÇAIS DANS LE DOMAINE DE L'ENSEIGNEMENT A DISTANCE

Les possibilités incroyables offertes par les nouvelles technologies et les changements socio-économiques que traverse le monde au 21ème siècle ont considérablement changé la façon dont on acquiert des connaissances, on apprend ou on fait de la recherche aujourd'hui. Des chercheurs de différents domaines se concentrent sur le sujet de l'enseignement à distance d'autant plus que jusqu'à récemment, les activités d'enseignement n'étaient menées que de cette manière en raison de la pandémie de coronavirus. Les informations disponibles ont démontré qu'aucune recherche systématique des termes français dans le domaine de l'enseignement à distance n'a été réalisée en Serbie, et par conséquent nous avons décidé d'en commencer l'étude en analysant leurs caractéristiques morpho-syntaxiques. Dans l'introduction à l'article on discute la théorie communicative de la terminologie, qui a servi de base à la recherche, ainsi que la néologie et notamment l'emprunt comme l'un de ses types. Dans cet article les termes français liés à l'enseignement à distance ont été analysés dans le but de déterminer les mécanismes de leur formation. La constitution du corpus de termes français dans ce domaine a d'abord été effectuée par la recherche Google à l'aide des mots-clés *formation en ligne* et *lexique*, ce qui a abouti à trois glossaires de référence, dont 260 termes ont été extraits manuellement. Les termes ont été répartis selon les classes de mots, puis en fonction de leur structure. Les anglicismes ont été classés dans un groupe de termes distinct et n'ont pas fait l'objet d'une analyse morphosyntaxique. On s'attend à ce que les résultats révèlent que la terminologie de l'enseignement à distance montre la prédominance des noms composés, suivis des unités terminologiques complexes et enfin des emprunts à la langue anglaise.

Mots clés :

enseignement à distance, terminologie, langue française, formation des mots, néologie, emprunt, calque, anglicismes

<https://doi.org/10.18485/analiff.2022.34.2.5>

37.091.12:005.963(497.11)

37.091.3::811.134.2(497.11)

Formación de profesores de ELE para la enseñanza formal de los niños de la edad temprana: el caso de Serbia

Ana S. Jovanović*

Milica A. Mastilo

Universidad de Belgrado, Facultad de Filología, Departamento de Estudios Ibéricos

Palabras clave:

enseñanza de ELE
enseñanza de ELE a los niños
formación de profesores
competencias profesionales de los profesores de LE
español en Serbia

Resumen

El aprendizaje de la lengua extranjera (L2) por los niños de la edad temprana difiere del proceso de aprendizaje de los adultos, por lo que el trabajo didáctico con este grupo de alumnos requiere unas competencias docentes específicas. En este artículo, exploramos en qué medida la educación de los profesores de español como lengua extranjera (ELE) en Serbia prepara a los futuros profesores para trabajar con los niños de la edad temprana de acuerdo con las necesidades del contexto local. Para ello, exploramos los relevantes documentos de referencia e identificamos las competencias profesionales cruciales para la enseñanza de los niños. A continuación, analizamos los programas serbios de la educación profesional de los profesores de ELE en los que investigamos los contenidos dirigidos específicamente a la formación del profesorado para trabajar con los niños. Finalmente, presentamos los resultados de la encuesta realizada con los profesores de ELE en Serbia que demuestran diferentes grados de seguridad en cuanto a sus competencias docentes. Además de indicar claramente una necesidad por el desarrollo de las competencias pedagógicas y de colaboración del profesorado serbio de ELE, el estudio también revela ciertas tensiones entre la conceptualización de los programas de la educación docente y las necesidades actuales del contexto educativo. (примљено: 15. фебруара 2022; прихваћено: 16. априла 2022)

<https://anali.fil.bg.ac.rs>

1. Introducción

Nuestro interés en este artículo radica en el tema del bilingüismo secuencial temprano (v. Montrul, 2008; Nikolov/Mihaljević Djigunović, 2011) en el contexto formal, por lo que se trata de la enseñanza de lengua extranjera en las instituciones educativas y, más precisamente, de la enseñanza del español como lengua extranjera (ELE) en la educación preescolar y escolar. Este ámbito profesional requiere el desarrollo de unas competencias específicas que preparen a los profesores para la educación de los niños a edad temprana. Además de los conocimientos lingüísticos en la lengua meta, estas implican competencias pedagógicas, psicológicas, organizativas, etc. que se adaptan a las necesidades de los alumnos jóvenes. Sin embargo, el contexto educativo – situado en un momento histórico específico y en un espacio sociocultural determinado – influye de una manera significativa en nuestra idea sobre las competencias docentes y, por consiguiente, sobre la educación del profesorado. La formación de los profesores siempre viene condicionada por ideologías específicas, más o menos cambiantes, que evolucionan de acuerdo con los cambios locales y globales (v. Freeman, 2020; Troyan, 2022; Jovanović, 2016) y que definen nuestra conceptualización de lo que es la educación y para qué sirve. De ahí, una investigación continua de la educación de profesores no es solo recomendable, sino necesaria para responder a las necesidades educativas inmediatas.

Nuestro análisis gira en torno a tres temas estrechamente relacionados. En primer lugar, investigamos los documentos de referencia de las competencias profesionales para identificar los ámbitos de desarrollo fundamentales de los profesores de las lenguas extranjeras que van a trabajar (o trabajan) con los niños de la edad temprana. Con base en estas observaciones, se va a establecer un criterio de análisis de los programas de formación de profesores de ELE, que será nuestro punto de referencia a la hora de explorar tales programas en el sistema educativo serbio. A continuación, se van a presentar los resultados de la encuesta realizada en 2019 con los profesores de ELE en Serbia, con la que queremos introducir la voz de los propios profesores destacando sus observaciones y necesidades en relación con la enseñanza de los niños de la edad temprana. Sirviéndonos de estos descubrimientos, en la conclusión consideramos varias posibilidades para la mejora de la formación de profesores de ELE en Serbia.

2. Competencias profesionales para la enseñanza de lengua extranjera a los niños

A pesar de las décadas de la labor investigativa y didáctica, el tema de aprendizaje y enseñanza temprana de las lenguas extranjeras en el contexto formal sigue con muchas preguntas abiertas, tales como la edad del inicio, contexto educativo, metodología, etc. La importancia global de este asunto ha impuesto la necesidad de desarrollar varios documentos de referencia que sirven como apoyo en la elaboración y evaluación de los programas de formación de profesores de lenguas extranjeras en la edad temprana. Para los propósitos de este trabajo, nos centraremos en el análisis de los documentos europeos, así como de los documentos

serbios con los que se definen los criterios para la educación de los profesores de lengua extranjera.

Dentro del proyecto *Languages at the heart of learning* realizado por el Centro Europeo de las Lenguas Modernas (ECML) del Consejo de Europa en el periodo 2016–2019, el grupo investigativo realizó un análisis de las competencias de los profesores de lenguas (Bleichenbacher et al., 2019). Más precisamente, se han identificado, categorizado y descrito 57 marcos de competencias de profesores de lenguas relevantes para los diferentes contextos educativos, tales como educación bilingüe/plurilingüe y pluricultural, enseñanza de lengua primera, regional, minoritaria, extranjera, etc. Además de ofrecer una herramienta útil a la hora de explorar los documentos actuales – relevantes para la formación de los profesores de lenguas – este análisis nos brinda una taxonomía congruente de los conocimientos, destrezas y actitudes necesarios para los profesores de lengua. A saber, Bleichenbacher et al. (2019) han identificado ocho dimensiones de las competencias profesionales organizadas en una matriz de competencias interrelacionadas. Por su relevancia para el tema con que nos enfrentamos, en la Tabla 1 ofrecemos un resumen breve de cada una de las dimensiones, tal como se describe en el Informe del proyecto (Bleichenbacher et al., 2019).

1. Valores y principios profesionales	Conciencia profesional, que se refiere a una actitud reflexiva y proactiva en cuanto al papel de las lenguas en la educación;
2. Competencia lingüística/comunicativa	Capacidad de usar la(s) lengua(s) de educación de una manera adecuada y eficaz, de acuerdo con los altos niveles de competencia comunicativa;
3. Competencias digitales	Capacidad de usar e incorporar los recursos digitales en las actividades didácticas, así como en otros campos de las actividades profesionales (p. ej., investigación, desarrollo profesional, colaboración, etc.)
4. Competencias metalingüísticas, meta-discursivas y meta-culturales	Capacidad de reflexionar de una manera analítica y crítica sobre los fenómenos lingüísticos, discursivos y culturales; Capacidad de investigar los fenómenos lingüísticos, discursivos y culturales, así como de incorporarlos en la práctica docente;
5. Competencias didácticas	Capacidad de realizar el proceso didáctico en todas sus fases y, más específicamente, las competencias en relación con: i. la planificación y preparación del proceso didáctico: análisis de las necesidades de los aprendices, preparación y/o adaptación del currículo; preparación del contenido y actividades; ii. la ejecución y gestión: iniciar, realizar y cerrar las unidades didácticas; uso de los métodos de enseñanza de acuerdo con el contexto y objetivos didácticos; gestión de contenidos y recursos didácticos; gestión de aprendices y uso de andamiaje; organización y motivación de los aprendices; desarrollo de la autonomía; apoyo al desarrollo lingüístico; aprendizaje fuera del aula; iii. la valoración y evaluación tanto formativa como sumativa: identificación del objeto de valoración y evaluación, implementación de procedimientos de valoración y evaluación, identificación de sus resultados y su comunicación a los aprendices (retroalimentación);

6. Competencias de cooperación	Capacidad de una comunicación y colaboración tanto con los profesores y otros trabajadores educativos, como con las autoridades educativas; En caso de trabajo con menores de edad, incluye también la interacción con los padres, así como la capacidad de incluirles de una manera activa en el proceso educativo;
7. Competencias de educación inicial y desarrollo continuo	Capacidad de autoevaluación de la competencia comunicativa y un trabajo continuo en su desarrollo; Desarrollo profesional continuo en el campo de la enseñanza de idiomas; Capacidad de reflexionar y actuar en respuesta al bienestar de todos los actores en la educación;
8. Oportunidades para el desarrollo profesional	No se trata de un tipo de competencia en sí, sino de la suma de experiencias profesionales conducentes al desarrollo docente de los profesores.

Tabla 1. Ocho dimensiones de competencias de los profesores de lengua (según Bleichenbacher et al., 2019)

El modelo presentado constituye una síntesis de la labor investigativa en el campo de la formación de profesores de lengua puesto que se basa en el análisis de 57 marcos de referencia de competencias docentes: 52 han sido elaborados por las diferentes organizaciones europeas, 2 canadienses, 2 estadounidenses y 1 australiana. A pesar del claro foco en la tradición europea y anglosajona, condicionada por el carácter del proyecto, su contribución es incuestionable puesto que nos facilita identificar los dominios centrales del desarrollo de los profesores de lengua: es un estado de cuestión en el espacio europeo. Asimismo, nos permite dirigir la atención a los documentos esenciales para diferentes necesidades y contextos, como es nuestro caso de formación de profesores de lengua extranjera para trabajar con niños de la edad temprana.

Aunque cada uno de los documentos analizados por Bleichenbacher et al. (2019) contiene información relevante para nuestro tema, por las limitaciones de espacio nos dedicaremos solo a los documentos que han servido de base para la presente investigación. De particular interés es el documento titulado *Portafolio europeo para maestros de educación infantil* (Goullier et al., 2020; primera versión publicada en inglés en 2015 y conocida con la sigla PEPELINO), puesto que representa una descripción de competencias de profesores de lengua en el ámbito de la educación infantil. El PEPELINO está concebido como una herramienta de autoanálisis y autoevaluación de las competencias docentes en relación con las lenguas y culturas, de acuerdo con los diferentes contextos educativos: enseñanza de la lengua principal, educación bilingüe/plurilingüe, sesiones de iniciación lingüística, enseñanza de segunda lengua, etc. Tal como se especifica en el documento, contiene «información sobre los conocimientos, habilidades y actitudes que permiten al educador infantil fomentar el desarrollo lingüístico y cultural de los niños como parte integral del proceso educativo en una sociedad multicultural» (Goullier et al., 2020: 9).

En el PEPELINO los conocimientos, actitudes y habilidades están categorizados en ocho competencias profesionales distribuidas en cuatro dominios: adoptar un comportamiento apropiado (1. analizar y adaptar cómo hablar a los niños, 2. responder positivamente a la diversidad lingüística y cultural), crear un entorno de aprendizaje favorable (3. tener en cuenta la forma en la que los niños aprenden las lenguas, 4. organizar actividades sobre el tema de las lenguas y la diversidad), observar y apoyar el aprendizaje de cada niño (5. tener en cuenta las necesidades individuales de cada niño, 6. apoyar el desarrollo lingüístico de niños con otras primeras lenguas) y cooperación (7. cooperar con las familias de niños, 8. trabajar en equipo). Cada una de las ocho competencias del PEPELINO está presentada en una serie de afirmaciones que describen acciones docentes (ing. *can-do statements*), cuyo análisis nos permite compararlas con el modelo de Bleichenbacher et al. (2019). Las competencias descritas en el PEPELINO se refieren principalmente a la dimensión cuatro de las competencias didácticas, ya que se trata de los conocimientos, habilidades y actitudes necesarios para la preparación, gestión y evaluación del proceso didáctico. Se reconoce también, de manera explícita, la dimensión seis de cooperación, tanto con los padres como con otros docentes y miembros de la comunidad educativa. Aunque no están del todo exentas, las demás competencias del modelo de Bleichenbacher et al. (2019) aparecen de modo contingente, como parte íntegra de una de las competencias identificadas por el PEPELINO o como competencias transversales.

Finalmente, el *Perfil europeo para la formación de profesores de lengua*, desarrollado por Kelly y Grenfell (2004), representa una herramienta útil a la hora de elaborar y/o evaluar los programas de formación de profesores de lengua. Se trata de un marco de referencia organizado en cuatro secciones de las que cada una representa un aspecto constituyente en la educación de profesores de lengua. La primera sección titulada «Estructura» se refiere a la organización del currículo educativo que implica la integración de los estudios académicos y experiencia práctica, pero también de otras formas del desarrollo profesional adaptables a las necesidades de los diferentes grupos de profesores de lengua (por ejemplo, intercambios, colaboración, trabajo con mentor, etc.). La siguiente sección «Conocimientos y comprensiones» describe los contenidos multidisciplinares que deben ser explorados a lo largo de la formación de profesores; estos se refieren a los campos científicos y profesionales tales como glotodidáctica, pedagogía crítica, lingüística, evaluación, diseño curricular y tecnología de la información y comunicación. En estrecha relación con los conocimientos están las «Estrategias y destrezas» que se refieren a los métodos y técnicas docentes necesarios para una enseñanza de lenguas contemporánea. Finalmente, la última sección «Valores» enumera una serie de valores en relación con las lenguas y culturas que se pretenden desarrollar durante la formación de profesores de lengua para prepararlos, luego, para la promoción de los mismos valores durante su labor docente. Un análisis de esta sección nos permite concluir que se trata de un aspecto ideológico que, evidentemente, aspira a fomentar el aprendizaje de lenguas y diversidad lingüística y cultural de acuerdo con la idea de ciudadanía europea.

Al identificar los cuatro aspectos de la formación de profesores de lengua, el *Perfil europeo* se puede aplicar como un instrumento de análisis a la hora de examinar los programas de formación de profesores de lengua, tal como lo han previsto sus autores (Kelly/Grenfell, 2004: 3). No obstante, es imprescindible considerarlos en vista de las características y necesidades del contexto educativo en cuestión, puesto que el aprendizaje, enseñanza o formación docente siempre van condicionados por los valores dominantes mediados a través de las instituciones educativas y otros mecanismos de regulación (Caena, 2011: 3). Es por ello que, a continuación, nos dedicamos al análisis de los documentos que rigen la formación de profesores de lenguas en el sistema educativo serbio.

2.1. *Competencias de profesores en el sistema educativo serbio*

La formación docente en Serbia está regida por la *Ley General de Educación* (Službeni glasnik, 2017–2021) y *Reglamento de Desarrollo Profesional Continuo y Adquisición del Título de Maestro, Profesor y Colaborador Pedagógico* (Službeni glasnik, 2021). El Artículo 140 de la *Ley* precisa que, para trabajar en el sistema educativo serbio, los profesores necesitan contar con un título en maestría en la disciplina respectiva. Adicionalmente, el profesor necesita tener formación en los campos psicológico, pedagógico y metodológico (PPM) equivalente a un mínimo de 30 ECTS (con tal de que 6 créditos sean de cada una de las disciplinas mencionadas) y un mínimo de 6 ECTS de la práctica docente (Službeni glasnik, 2017–2021: Art. 142). La *Ley* también consta la necesidad del desarrollo continuo de todo profesional docente y de acuerdo con las prioridades que define el ministro, según las recomendaciones de los diferentes cuerpos educativos, para el periodo de tres años (Službeni glasnik, 2017–2021: Art. 151) y de acuerdo con los planes individuales del docente (Službeni glasnik, 2021: Art. 3).

Por su parte, las competencias docentes están definidas en el *Reglamento de Estándares de Competencias para la Profesión Docente y su Desarrollo Continuo* (Službeni glasnik, 2011). Según este documento, las competencias se entienden como conocimientos, habilidades y actitudes necesarios para la enseñanza que están determinadas por los objetivos y resultados del proceso educativo. Están categorizadas en cuatro ámbitos: competencias disciplinarias y metodológicas, competencias para enseñanza y aprendizaje, competencias para apoyo al desarrollo individual del alumno y, finalmente, competencias de comunicación y colaboración. Para cada una de las competencias, el *Reglamento* ofrece una lista de descriptores organizados según las siguientes categorías: conocimientos, planificación, gestión, evaluación y desarrollo profesional (Službeni glasnik, 2011). De ahí concluimos que las competencias enumeradas en el documento serbio corresponden principalmente a las dimensiones cinco (competencias didácticas) y seis (competencias de cooperación) del modelo de Bleichenbacher et al. (2019). Sin embargo, la ramificación de cada una de las competencias mencionadas permite identificar un modelo dinámico que implica la activación de diferentes competencias transversales. Así, por ejemplo, la competencia disciplinaria y metodológica se refiere al conocimiento

de la disciplina respectiva (competencia comunicativa y lingüística en el caso de los profesores de lengua) y su papel en el contexto educativo, tanto local como global (valores y principios profesionales), competencia en el uso y didactización de los recursos digitales (competencia digital), competencia en la planificación, gestión y evaluación del proceso didáctico (competencia didáctica) y, finalmente, competencia para un desarrollo profesional continuo (dimensión ocho del modelo de Bleichenbacher et al., 2019). Sin embargo, las competencias metalingüísticas, meta-discursivas y meta-culturales no figuran de una manera explícita en el documento serbio; su presencia solo se puede vislumbrar en los descriptores que se refieren a la promoción del aprendizaje multidisciplinario y de la competencia comunicativa en la lengua extranjera del dominio profesional. Es interesante observar que Bleichenbacher et al. (2019: 32) destacan que, de hecho, la identificación y desarrollo de esta dimensión ha presentado el mayor desafío en la elaboración de su modelo.

Teniendo en cuenta el alto grado de coincidencia del documento serbio con los marcos de referencia de competencias docentes europeos, podríamos esperar que los currículos de la formación inicial de profesores de lengua española reflejaran el mismo concepto de las competencias docentes.

3. Formación inicial de profesores de español en el sistema educativo serbio

La formación de los profesores de español en Serbia se realiza en dos centros universitarios: la Facultad de Filología de la Universidad de Belgrado y la Facultad de Filología y Artes de la Universidad de Kragujevac.¹ De acuerdo con el Plan Bolonia, los programas están concebidos con la estructura 4+1, es decir, como los estudios de grado de cuatro años de 240 ECTS seguidos por un año de estudios de maestría de 60 ECTS. En los dos casos se trata de los estudios hispánicos con los que los candidatos obtienen el grado en Filología Hispánica.

Antes de presentar los dos programas de estudios hispánicos, es imperativo subrayar que nuestro análisis se basa en los currículos acreditados en 2015 y todavía vigentes en el momento actual – año académico 2021/2022. Sin embargo, es este año cuando los dos centros universitarios están en un nuevo ciclo de acreditación que producirá nuevos programas reformados que sustituirán los actuales. Asimismo, somos bien conscientes de que las observaciones realizadas a macro nivel, sin entrar en una evaluación de los cursos individuales a nivel de su planificación y realización, queda incompleta. A pesar de ello, opinamos que es imprescindible introducir una breve descripción de la formación inicial de los profesores de ELE para obtener una idea más clara de sus competencias profesionales.

La Tabla 2 presenta los elementos de interés en los currículos de los dos centros universitarios en los que se realiza la formación de los profesores de ELE en Serbia. Siguiendo las pautas del *Perfil europeo para la formación de profesores de lengua*

1 En el año académico 2022-23 también se acreditó el módulo de la Lengua Española, Literatura y Cultura dentro del programa *Lengua, Literatura y Cultura* de la Facultad de Filosofía de la Universidad de Novi Sad que ofrece formación inicial de los profesores de la lengua española.

(Kelly/Grenfell, 2004), observamos que los dos programas actuales ponen un foco en los estudios académicos, con una combinación rica de los cursos obligatorios y electivos. La experiencia práctica, por su parte, se ofrece tan solo en los estudios de maestría como un curso dedicado al prácticum didáctico de 6 ECTS que implica un involucramiento en la institución educativa durante un semestre, a través de actividades variadas de observación de clases, participación en el proceso educativo, junto con la preparación y realización de las clases de español. Otras formas de práctica no forman parte de los currículos actuales de manera explícita, aunque sí es posible que tales actividades se ofrezcan de modo esporádico, sea como parte de diferentes cursos o como actividades extracurriculares.

Nivel de estudios	Elementos del currículo	Facultad de Filología Universidad de Belgrado	Facultad de Filología y Artes Universidad de Kragujevac		
Estudios de grado	ECTS	240	240		
	Cursos obligatorios (ECTS)	Lengua española (48) Lingüística española (24) Cultura hispana (18) Literatura hispana (48) Traducción (12)	Lengua española (56) Lingüística española (40) Literatura y cultura hispana (52) Serbio (6) Literacidad funcional y cultura de comunicación (4) Latín (6)		
	Cursos de lengua española	48 ECTS	56 ECTS		
	Cursos de formación de profesores	optativos	obligatorios		
	Cursos PPM de carácter general (ECTS)	Optativos: - Psicología de desarrollo (3) - Psicología pedagógica (3) - Lingüística aplicada y glotodidáctica 1 (3) - Lingüística aplicada y glotodidáctica 2 (3)	Optativos: - Psicología general (8) - Pedagogía general (8)		
	Cursos para los profesores de la lengua española (ECTS)	- Lingüística aplicada y enseñanza de español 1 (3) - Lingüística aplicada y enseñanza de español 2 (3)	Obligatorios - Los métodos en la enseñanza de lenguas extranjeras (4) - Competencias y actividades en el aprendizaje de las lenguas extranjeras (4)	Optativos - Lengua, cultura e interculturalidad (3) - Didáctica de la lengua española 1 (4) - Didáctica de la lengua española 2 (4)	
	Prácticum didáctico	/	/		

Estudios de Maestría	ECTS	60 ECTS	60 ECTS
	Cursos obligatorios (ECTS)	- Técnicas de la escritura académica (6) - Trabajo de investigación (15) - Trabajo final (15)	- Técnicas de la escritura académica (6) - Los métodos de investigación en el aprendizaje y enseñanza de lenguas extranjeras (4) - Trabajo de investigación (8) - Trabajo final (16)
	Cursos de formación de profesores	optativos (18)	optativos (20)
	Prácticum didáctico	optativo (6 ECTS)	obligatorio (6 ECTS)

Tabla 2. Estructura de los currículos de la formación universitaria de los profesores de ELE

El carácter disciplinario de los cursos demuestra de manera pertinente y lógica una orientación hacia la formación de los hispanistas, ya que se trata de una combinación de los cursos obligatorios de la lengua española, lingüística española, culturas y literaturas hispanas. Los cursos dedicados al desarrollo de la competencia comunicativa en español representan una buena parte del currículo y prevén el logro de un nivel C1+ de la lengua meta, imprescindible para la capacidad de enseñarla. Además, se propone el aprendizaje de una segunda lengua extranjera con una duración de 4 semestres en Belgrado y hasta 6 semestres en el caso de Kragujevac, lo que influye de manera beneficiosa en el desarrollo de la competencia plurilingüe de los futuros hispanistas. Los cursos de la lingüística española, así como de las culturas y literaturas hispanas, por su parte, garantizan un buen conocimiento y comprensión de los fenómenos y procesos que formarán el objeto de la futura carrera docente: lengua, literatura y cultura se perciben como tres pilares de los estudios hispánicos en ambos currículos.

Por otro lado, una inspección de la estructura curricular no nos permite identificar igual presencia de los cursos cuyo objetivo sería el desarrollo de las estrategias y destrezas didácticas. No es una sorpresa, puesto que la carrera docente representa solo una de las posibles vías profesionales desarrolladas con los programas en cuestión. En el caso de la Facultad de Filología de Belgrado, todos los cursos psicológicos, pedagógicos y metodológicos son optativos, tanto en los estudios de grado como de postgrado. En cambio, en Kragujevac, identificamos tres cursos obligatorios relevantes para el campo de la enseñanza de ELE: se trata de dos cursos de la glotodidáctica del español y un prácticum didáctico en los estudios de máster. La oferta de las asignaturas optativas PPM parece ser suficientemente rica y variada en los dos centros; es cuestionable, sin embargo, si los estudiantes – interesados en la carrera docente – tienen suficiente conocimiento para crear su propio plan de estudios que les permitirá desarrollar las competencias necesarias para futuros profesores de ELE. Un problema adicional se ve en el hecho de que ninguno de los dos currículos satisface los requisitos impuestos por el reglamento estatal en relación con el número de créditos en las asignaturas psicológicas y

pedagógicas. En el caso de la Facultad en Belgrado, dos cursos que se podrían atribuir a esta categoría equivalen a 3 ECTS cada uno. En cambio, Kragujevac ofrece dos cursos adecuados de 8 ECTS cada uno; su problema es que se encuentran dentro de la misma cesta electiva y los estudiantes solo escogen uno. Para el tema de nuestro trabajo además es importante mencionar que ninguno de los cursos ofrecidos por las dos facultades se enfoca en la enseñanza del español (u otra lengua extranjera) a los niños de la edad temprana.

Prosiguiendo a la última categoría de Kelly y Grenfell (2004), la de los valores, que también se ve representada en la dimensión de valores y principios profesionales (Bleichenbacher et al., 2019), con respecto a la estructura de los currículos podríamos suponer que los dos abren amplias posibilidades para el desarrollo de una actitud reflexiva en cuanto al papel de las lenguas y culturas extranjeras en el proceso educativo. Aún podríamos conjeturar que una exploración diligente y crítica de los temas lingüísticos y literarios les permitirá a los futuros profesores desarrollar sus competencias metalingüísticas, meta-discursivas y meta-culturales en cuanto a su investigación y evaluación. Por otro lado, es todavía dudable que sean aptos para integrar tales conocimientos en su práctica didáctica sin el desarrollo adicional de los métodos y estrategias docentes. Una observación final en relación con las competencias transversales como son la digital, cooperativa y de desarrollo continuo presenta el mismo dilema: ¿será suficiente para la formación de los profesores de ELE incluir estos conocimientos, habilidades y actitudes de manera lateral – como parte de otras asignaturas? Una solución alternativa implicaría mayor presencia de los cursos orientados a procesos (ing. *process-oriented curriculum*) (v. Kaur Dhir, 2019), ya que estos permiten el desarrollo de las competencias a través de la participación activa en las interacciones sociales (Johnson/Golombek, 2020: 118) y tareas relevantes.

4. Encuesta de los profesores de ELE en Serbia

La encuesta *Competencias de profesores de ELE para enseñar a los niños de la edad temprana* nos ha servido como instrumento para recopilar datos sobre los conocimientos, habilidades y actitudes de los profesores de español en Serbia para enseñar a los niños de 6 a 14 años. Su objetivo principal era examinar la necesidad de formación adicional de los profesores de español en el ámbito de la enseñanza de ELE a niños.

La encuesta está dividida en cuatro partes de las que las primeras dos recogen información sobre el perfil docente de los encuestados y, más precisamente, sobre su formación y experiencia didáctica. La tercera parte, creada a base del *Portafolio europeo para maestros de educación infantil* (Goullier et al., 2020), pretende recopilar datos de la autoevaluación de las competencias docentes de los participantes. Para este apartado hemos elegido los descriptores del PEPELINO, relevantes para nuestro contexto educativo, adaptados y traducidos al serbio. En la última parte, que no era obligatoria, los encuestados podían dejar comentarios de forma abierta.

La encuesta *Google*, escrita en serbio, fue enviada a los profesores de español por correo electrónico por medio de la Asociación de Profesores de Español en Serbia

(APES), en el año 2019. A base de una invitación reiterada se obtuvieron 53 respuestas de los profesores y profesoras de español en Serbia, en el momento cuando la APES contaba con 104 miembros. Dado que más de la mitad de los profesores registrados en la base respondieron a la encuesta, la podemos considerar representativa de la comunidad de práctica de profesores de español en Serbia.

4.1. Perfil docente de los participantes

Como se ha dicho, 53 profesores de ELE han participado en la encuesta. La muestra sugiere que la comunidad de práctica de profesores de español es bastante joven: un 54.72% (N=29) tiene entre 20 y 35 años, 34% (N=18) tiene entre 35 y 45 años, mientras que solo 11.3% (N=10) son mayores de 45 (Figura 1). Cuando se trata de la experiencia laboral en la enseñanza de lengua extranjera, la mayoría de los encuestados tiene entre 3 y 10 años de experiencia (47%), sigue el grupo con la experiencia mayor de entre 11 y 20 años (28.3%). Cuatro encuestados (7.5%) enseñan más de 20 años, dos encuestados (3.8%) han señalado que no trabajan en la enseñanza y seis encuestados (11.3%) han señalado que no tienen experiencia en enseñar a niños (Figura 2).

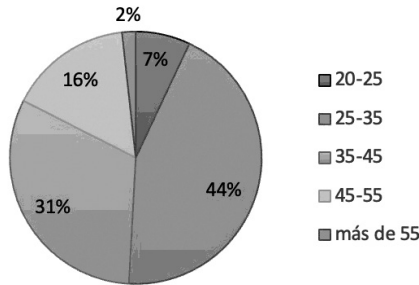

Figura 1. Edad de los participantes

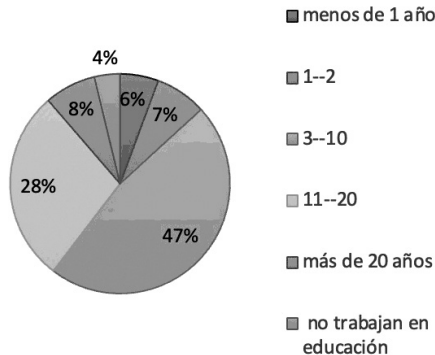

Figura 2. Experiencia docente

La muestra joven, así como la experiencia docente relativamente moderada, se debe posiblemente a las circunstancias del sistema educativo serbio. A saber, el español como lengua extranjera se introdujo en la educación formal en 2003, junto con el italiano, y es a partir de entonces que forma parte del currículo escolar (v. Đurić, 2015; Jovanović/Sánchez Radulović, 2013). Además, el español se enseña solo como segunda lengua extranjera que, en la educación primaria, se introduce a partir del quinto grado. Esto explica el hecho de que la mayoría de los encuestados haya enseñado a los niños del quinto al octavo grado (47%). El mismo número de participantes ha obtenido experiencia docente en las academias de lengua (47%), mientras que un 37.7% ha ofrecido clases particulares. De los encuestados, 16 personas tienen experiencia en la enseñanza de niños de la edad temprana: 18.9% (N=10) ha enseñado una lengua extranjera a niños del primer al cuarto grado de escuela primaria, mientras seis encuestados (11.3%) han enseñado en preescolar. En la Tabla 3, que resume las respuestas en relación con el tipo de experiencia docente de nuestros participantes, podemos observar que solo los primeros tres contextos se refieren a la educación formal (N=41). Merece destacar que tres participantes no tienen ninguna experiencia en el trabajo con niños y un/a participante solo ha trabajado con el propio hijo.

El contexto	No.	%
Escuela primaria – del 5° al 8° grado	25	47.2
Escuela primaria – del 1° a 4° grado	10	18.9
Kínder / Preescolar	6	11.3
Academias de lengua	25	47.2
Clases particulares	20	37.7
Clases en línea	2	4.1
Clases adicionales en escuela	1	1.9
Un taller/curso organizado	1	1.9
Enseñar a su hijo	1	1.9
No he enseñado a niños	3	5.7

Tabla 3. El contexto de enseñanza

Los datos indican que nuestros participantes tienen un alto nivel de educación formal: un 64.15% tiene un Máster en Filología (N=34), de los que dos encuestados lo obtuvieron en España, y dos encuestados añaden que están inscritos en los estudios de doctorado. Un 20.75% (N=11) tiene el Grado en Filología y un 15.09% de la muestra tiene el título de Doctor en Filología (N=8). De ahí concluimos que todos los participantes

satisfacen el requisito legislativo que se refiere al grado en las disciplinas filológicas. Por otro lado, notamos que 11 personas no tienen título en maestría que podría ser consecuencia de haber terminado los estudios académicos según el programa antiguo que precedió a la introducción del Plan Bolonia en Serbia en 2005.

Según los datos de la encuesta, solo un 5.66% (N=3) asistió a cursos que trataban el tema de la enseñanza en la edad temprana durante los estudios, esto es, el 94.34% (50 personas) no tuvo esa oportunidad. De los tres encuestados que afirmaron haber asistido a cursos sobre la educación infantil, solo una persona proporcionó el nombre del curso que había atendido. Se trata del *IB Primary Years Programme*, que tuvo lugar en una escuela primaria privada en la capital.

Cuando preguntamos por las maneras en las que los encuestados se informan sobre la didáctica del español en la edad temprana, destacan la búsqueda en portales que contienen el material didáctico para enseñar a niños (77.36%) y la conversación con colegas (66.04%). Más de la mitad de los encuestados se informa a través de los textos relevantes para el tema. Incluso los colegas que no tienen experiencia en enseñar a niños se informan mayormente de esta manera. Un 45.28% de los encuestados asisten a los webinarios y otros recursos en línea, y un 43.40% afirma que ve vídeo-materiales educativos sobre el tema. Casi el 40% de la muestra señala que acude a los seminarios relevantes. Puede que la pandemia haya influido en la elección del profesorado y su preferencia por los materiales y tutoriales en línea, y la popularidad de los webinarios sobre los seminarios. En una búsqueda de Google podemos ver que hay cada vez más webinarios, cursos y talleres en línea sobre la enseñanza de ELE a niños. Entre ellos destacan los del Instituto Cervantes, de las editoriales como Edelsa, Edinumen, SGEL, Difusión y aquellos organizados por las redes de profesores de español en el mundo, como *ProfeDeEle* y *TodoELE*. Sin embargo, esos cursos a menudo no son económicos y, al final, el profesorado se queda sin una instrucción valiosa para su trabajo. Por otra parte, en estas páginas web se ofrecen materiales gratuitos que el profesorado puede descargar y adaptar a sus necesidades.

Diez encuestados (18.87%), mencionan autores y materiales relevantes para enseñar a niños. Entre las respuestas destaca el nombre de Maria Montessori, mencionado 3 veces, cuyo método de enseñanza se desarrolló a principios del siglo pasado. Luego, los encuestados mencionan el PEPELINO, *Aprendo jugando* de Fina García Naranjo y Concha Moreno García, el libro *Savremena nastava stranih jezika: Teorija i praksa* de Mustafa Tanović, webinarios de la editorial Edinumen, plataforma *ProfeDeEle* y a autores siguientes: Jane Arnold², Herbert Puchta³, Andrew Wright⁴, JoAnn Crandall⁵, Joan Kang Shin⁶, Gordon Lewis⁷, Sarah Phillips⁸, Penny Ur⁹, Sophie

2 Jane Arnold, <https://us.academia.edu/JaneArnold>

3 Herbert Puchta, <http://www.herbertpuchta.com/>

4 Andrew Wright, <https://www.ili.hu/hu/bemutatkoz-as-legordulo/andrew-wright/>

5 JoAnn Crandall, <https://education.umbc.edu/faculty-list/joann-crandall/>

6 Joan Kang Shin, <https://www.researchgate.net/profile/Joan-Shin>

7 Gordon Lewis, <https://tesol.vus.edu.vn/speakers/GORDON-LEWIS?AspxAutoDetectCookieSupport=1>

8 Sarah Phillips, <https://pdf.wecabrio.com/young-learners-sarah-phillips.pdf>

9 Penny Ur, <https://www.cambridge.org/us/cambridgeenglish/authors/penny-ur>

Ioannou-Georgiou¹⁰, Pavlos Pavlou¹¹, Amenós Pons¹², Fernández-Herrero¹³ y dos autores a los que no hemos podido identificar: Hans Mol y Singh.

Para estimar el grado de utilidad del tipo de apoyo que necesitan los profesores para enseñar a los niños, recurrimos a la escala de Likert de 5 grados. Los encuestados destacan portales de internet con el material didáctico ($\bar{x}=4.21$), seminarios profesionales con talleres ($\bar{x}=4.09$) y, luego, un manual para enseñar a niños ($\bar{x}=3.92$). Como menos útil, los participantes marcan los espacios colaborativos tales como foros ($\bar{x}=3.26$). Los comentarios adicionales, en la segunda sección de la encuesta, apoyan la necesidad de organizar seminarios y talleres, como se ve en las citas siguientes en las que se está señalando, de una manera explícita, que no hay suficientes seminarios acreditados que traten este tema:

Encuestado 1º: Considero que talleres son la forma más útil de cualquier tipo de educación porque enseguida nos ponemos en práctica y ganamos la experiencia. Además, creo que conectarnos con colegas de la región que trabajan en este campo puede contribuir mucho al desarrollo de nuestras competencias para trabajar en la edad temprana.

Encuestado 10º: Realmente significaría mucho para nosotros tener más seminarios sobre la metodología de enseñanza, porque generalmente solo se ofrece uno en el catálogo de seminarios acreditados. La desventaja es que nosotros que no somos de Belgrado no sabemos cuándo se organiza ese seminario, y no somos suficientes para que lo organicen en nuestra ciudad o en alguna ciudad cercana.

Después de analizar la información presentada en las primeras dos partes de la encuesta, podemos concluir que, aunque la muestra es variada en cuanto a la experiencia docente, nos da una imagen de cómo es la comunidad de práctica de los profesores de español en Serbia, cuáles son los desafíos de su profesión aquí, así como cuáles son las necesidades que tienen para su desarrollo profesional en el campo de la enseñanza de niños. En primer lugar, necesitan una base con diversos materiales didácticos, donde cada material será adaptado para cierto grupo de alumnado, su nivel de lengua y sus necesidades socio-culturales. Esa base en línea, accesible y gratuita, presentaría una solución instantánea al problema de preparar clases para enseñar a niños. En segundo lugar, sería imprescindible organizar seminarios con talleres en diferentes ciudades del país, cuyos organizadores tendrán en cuenta tanto las necesidades profesionales del profesorado, como las dificultades que tiene para participar en seminarios que se organizan lejos de su lugar de residencia y/o trabajo. Finalmente, dado que la gran mayoría de la muestra no tuvo ningún curso universitario dedicado al tema presente, es obvia la necesidad de introducirlo en el currículo oficial dedicado a la formación de profesores de ELE.

10 Sophie Ioannou-Georgiou, <https://www.researchgate.net/profile/Ioannou-Georgiou-Sophie>

11 Pavlos Pavlou, <https://newdev.ucy.ac.cy/eng/wp-content/uploads/sites/18/2021/09/PAVLOS-PAVLOU.pdf>

12 Amenós Pons, <https://www.ucm.es/lengesyteoliter/cv-jose-amenos-pons>

13 Jorge Fernández-Herrero, https://scholar.google.es/citations?user=Ev-c_ZkAAAAJ&hl=es

4.1. Las competencias docentes de los participantes

La autoevaluación de las competencias profesionales para enseñar a niños representa la parte central de la encuesta. Aquí nos enfocamos en los cuatro campos de competencias docentes presentadas en el PEPELINO (Goullier et al., 2020): crear ambiente favorable, adoptar un comportamiento apropiado, apoyar el desarrollo individual del niño y cooperar con los padres. Para los propósitos de este trabajo, elegimos los descriptores relevantes para el contexto educativo serbio; de acuerdo con la formulación de los descriptores, los participantes marcaron los grados de acuerdo o frecuencia en la escala de Likert de 5 grados.

El primer campo de competencias que analizamos se refiere a la adopción de un comportamiento apropiado hacia niños en clase en cuanto a su capacidad lingüística, sus conocimientos del mundo, su manera de hablar y la diversidad lingüística y cultural en el aula (Goullier et al., 2020: 28, 29, 30). Para evaluar este campo de competencias, usamos siete descriptores presentados en la Tabla 4.

A la hora de enseñar a niños puedo:	Media (\bar{x})
Reconocer situaciones en las que el lenguaje o la explicación deben simplificarse.	4.60
Simplificar el lenguaje y la explicación para que todos los niños de la clase me entiendan.	4.47
Estimar si la lengua que estoy usando está bien adaptada al conocimiento de los niños.	4.34
Animar a los niños a usar el español en clase.	4.30
Utilizar diferentes técnicas para evaluar el desarrollo de las competencias lingüísticas en los alumnos.	4.15
Utilizar diferentes idiomas para fomentar el desarrollo lingüístico del niño en clase.	3.68
Usar español la mayor parte de la clase.	3.51

Tabla 4. Adoptar un comportamiento apropiado

Sin duda, nuestros participantes se consideran capaces de simplificar la lengua y adaptar la explicación a sus alumnos y reconocer situaciones en las cuales hay que hacerlo. También están de acuerdo con que son capaces de animar a los niños a usar español en clase. Sin embargo, se sienten menos seguros en su habilidad de usar diferentes lenguas en el aula para desarrollar el plurilingüismo en sus alumnos. Es significativo que el aspecto que parece provocar más dificultad a nuestros profesores es el uso del español durante la mayor parte de la clase. Si consideramos las características del desarrollo típicas de los niños de la edad temprana, este resultado provoca cierta preocupación: es justamente esta edad cuando los aprendices adquieren la lengua de una manera inconsciente aprovechándose al máximo del input en la lengua meta.

El segundo campo de competencias docentes para enseñar a niños se refiere al ambiente en el que los niños aprenden lenguas. Crear un entorno de aprendizaje

que estimulará a los niños a interactuar y usar la lengua meta requiere que establezcamos buenas relaciones con ellos y entre ellos, que les involucremos en actividades lúdicas, que les enseñemos que cada lengua que hablamos es importante y útil en nuestra aula (Goullier et al., 2020: 45, 46, 47). En la Tabla 5 presentamos la frecuencia con la que los encuestados recurren a las actividades y herramientas en el aula para motivar a sus alumnos y estimular su progreso.

Preparo actividades y planifico clases tratando de:	Media (\bar{x})
Utilizar actividades didácticas que requieren hablar español.	4.28
Organizar el espacio del aula de manera que estimule la curiosidad sobre el idioma español (por ejemplo, carteles, paneles, etc.).	4.11
Usar las TIC para fomentar el aprendizaje del español.	4.00
Emplear actividades lúdicas.	3.92
Fomentar la comunicación no verbal en los niños.	3.92
Organizar el espacio del aula de tal manera que fomente la comunicación en clase (por ejemplo, posición de pupitres, etc.).	3.91
Utilizar la experiencia que mis alumnos han adquirido en diferentes culturas como base para trabajar en clase.	3.70
Diseñar actividades didácticas para que los alumnos tengan que hablar español incluso cuando trabajan en parejas o grupos.	3.66

Tabla 5. Crear un entorno de aprendizaje favorable para los niños

Los 23 de los encuestados (43.40%) afirman que muy a menudo usan las actividades didácticas que requieren el uso del español en clase. Cuando se trata de la organización del espacio en función de estimular la curiosidad en los niños, los encuestados muestran un grado de frecuencia alto: 18 encuestados (33.96%) afirman que lo hacen muy a menudo y 26 (49.06%) señalan que lo hacen a menudo. Los encuestados además señalan que usan a menudo las TIC para fomentar el aprendizaje del español: un 67.92% lo hace muy a menudo o a menudo. El 35.85% de la muestra marca la opción de usar muy a menudo las actividades lúdicas. Por otro lado, el empleo de este tipo de actividades, cruciales en el aprendizaje de niños, parece ser un problema para dos encuestados que señalan que no lo hacen nunca. Los aspectos que parecen provocar más dificultad a nuestros encuestados se refieren a las actividades con las que se aprovechan diferentes técnicas didácticas que no están estrechamente relacionados con la enseñanza de idiomas, tales como la organización espacial y el trabajo colaborativo. Además, parece que tampoco se insiste mucho en las experiencias con diferentes culturas, tan importante en el desarrollo de la competencia intercultural.

La Tabla 6 describe el grado de éxito con el que los profesores de ELE valoran ser capaces de mantener un ambiente estimulador. Utilizar humor en clase es el

descriptor más valorado, dado que un 43.40% de los encuestados marca que lo hace con mucho éxito. Además, la muestra señala que reacciona con éxito a las emociones que los niños expresan en la comunicación en el aula. Parece que tienen menos éxito en establecer orden y mantener la disciplina en clase, lo que una vez más indica a las competencias pedagógicas insuficientemente desarrolladas.

Cuando trabajo con alumnos en la edad temprana:	Media (\bar{x})
Uso humor.	4.23
Reacciono conscientemente a las emociones que los niños expresan al comunicarse conmigo o entre ellos.	4.15
Organizo a los alumnos para trabajar en parejas o en grupos.	3.92
Utilizo el plurilingüismo de mis alumnos como una herramienta en las actividades didácticas.	3.81
Involucro con éxito a cada niño en las actividades didácticas.	3.74
Aplico diferentes estrategias educativas para fomentar el aprendizaje.	3.60
Establezco y mantengo la disciplina.	3.49

Tabla 6. Mantener un ambiente estimulador

La tercera dimensión se refiere a la habilidad del profesor para apoyar el desarrollo individual en el aula, lo que significa que el profesor es capaz de observar, seguir y respetar el desarrollo lingüístico de cada alumno para poder adaptar la clase a sus necesidades (Goullier et al., 2020: 63, 64, 72, 73). En la Tabla 7 presentamos el grado de éxito con el que los encuestados autoevalúan su competencia en esta categoría.

Durante la clase:	Media (\bar{x})
Ayudo a que los alumnos utilicen el conocimiento de su primera lengua en el aprendizaje de español.	4.02
Adapto la tarea al nivel de competencia lingüística del alumno.	4.00
Utilizo diferentes técnicas para evaluar el progreso de los alumnos.	3.81
Animo a la conversación en español entre alumnos de diferentes niveles de competencia lingüística.	3.77
Uso diferentes técnicas para fomentar la autoestima de los alumnos cuando hablan español.	3.75
Adapto la tarea a las necesidades e intereses de cada niño.	3.60
Estimulo a cada alumno a que hable español en clase.	3.38

Tabla 7. Apoyar el desarrollo lingüístico de cada niño

Los resultados indican que los profesores sienten que tienen más éxito en ayudar al alumno a que utilice su primera lengua en el aprendizaje del español y en adaptar la tarea al nivel de competencia lingüística de sus alumnos. A la hora de evaluar el progreso de sus alumnos, utilizan con éxito diferentes técnicas para hacerlo. Con menos éxito, aplican diferentes estrategias que podrían aumentar la confianza de los alumnos en sí mismos al hablar español y aún menos se sienten capaces de adaptar tareas a las necesidades individuales de cada uno. El descriptor que recibió una nota media menor ($\bar{x}=3.38$) se refiere a la capacidad de estimular a cada alumno a que hable la lengua meta en clase.

En el siguiente paso hemos querido comparar hasta qué medida nuestros participantes optan por diferentes tipos de actividades de acuerdo con la edad de sus alumnos (v. Tabla 8). En las clases con niños menores de 10 años, esto es, hasta el quinto grado de escuela primaria, de las 17 actividades que proporcionamos, destacan las siguientes: escuchar canciones (con materiales complementarios), juegos, dibujos, lectura en voz alta y visión de vídeos (con actividades complementarias). Algunas de las actividades que usan de vez en cuando son: ejercicios de gramática, explicaciones de gramática, los test y la traducción. Son actividades que no se recomiendan en el trabajo con niños, de acuerdo con las características cognitivas de los niños de edad temprana que todavía no tienen la capacidad del pensamiento abstracto y crítico (Piaget, 1961, *apud*: Rueda Cataño/Wilburn Dieste, 2014: 22).

A la hora de señalar actividades que utilizan con niños de 11 a 14 años, es decir, del quinto al octavo grado de la primaria, los encuestados dan preferencia a las siguientes actividades: ejercicios de gramática, lectura en voz alta, explicaciones de gramática, visión de vídeos (con actividades complementarias) y conversación y debate. Además, los encuestados emplean la actividad de traducción de vez en cuando y a menudo introducen los test. En la selección se nota la presencia del modelo antiguo de enseñanza, en el que predomina la gramática. Por un lado, los encuestados seleccionan actividades como ver vídeos, conversar y debatir, juegos, escuchar canciones, que emplean a menudo y que son apropiados para fomentar la expresión e interacción oral de alumnos en la escuela primaria. Por otro lado, con los ejercicios y explicaciones gramaticales y la traducción, siguen atados a un modelo antiguo que puede paralizar la interacción en clase.

Trabajar con textos	3.00	3.79
Conversación y debate	3.47	3.83
El juego "Simón dice"	3.15	2.61
Escuchar canciones (con actividades adicionales)	4.17	3.56
Los test	3.08	3.53

Tabla 8. Las actividades usadas en la enseñanza de ELE

Según los resultados en la Tabla 8, se nota que el empleo de las actividades lúdicas como escuchar canciones, juegos, dibujar, cantar, juego de roles, disminuye con la edad de los alumnos, lo que era esperado. Sin embargo, el uso de esas actividades debería ser más frecuente tanto en los grados menores (del primer al cuarto), como en los superiores (del quinto al octavo), para que los aprendices pudieran beneficiarse al máximo de las ventajas que les brinda su edad (Alcedo/Chacón, 2011: 73).

El cuarto campo de competencias examinado en este trabajo se refiere a la cooperación con los padres y guardianes (v. Tabla 9), una de las competencias profesionales cruciales para todos los que enseñan a niños en instituciones educativas. Estas competencias se refieren a la colaboración entre los profesores y las familias de niños (normalmente con los padres y guardianes), con el objetivo de involucrarlas en la vida escolar de sus hijos (Goullier et al., 2020: 81, 82; DCSF, 2008). En los marcos de referencia para competencias de profesores se sugiere que la interacción continua y adecuada entre el/la profesor/a y los padres influye de manera beneficiosa en el desarrollo de los niños (DCSF, 2008; Castro et al., 2014). Esto implica informar a los padres regularmente sobre la rutina escolar de su hijo, su progreso, pero también proporcionarles las estrategias y materiales adicionales para trabajar con su hijo si es necesario (Goullier et al., 2020: 81, 82). Además, los profesores deberían tratar de involucrar a la familia en los proyectos didácticos con el objetivo de fomentar el progreso lingüístico del niño (Goullier et al., 2020: 82). Por otro lado, se espera que los padres estén dispuestos a colaborar con el profesorado, informarle sobre la rutina diaria de su hijo y su entorno lingüístico, dado que está demostrado que existe correlación positiva entre la participación de los padres/guardianes en la vida escolar del niño y su progreso (Goullier et al., 2020: 82; DCSF, 2008).

En el trabajo con padres y tutores:	Media (\bar{x})
Intento que se sientan bienvenidos en la escuela.	4.26
Es importante para mí hacerles saber cómo está progresando su hijo.	4.23
Hablo de actividades cotidianas que pueden fomentar el progreso lingüístico de su hijo.	3.38
Involucro a la familia en proyectos didácticos relacionados con el progreso lingüístico y cultural del niño.	2.98

Tabla 9. Cooperación con los padres y los responsables del niño

Cuando evalúan si pueden hacer que los padres se sientan bienvenidos en la escuela, un 51% (N=27) afirma que lo hace con mucho éxito. Igualmente, un 49% (N=26) de los encuestados piensa que es importante compartir la información sobre el progreso del niño con sus padres. En estos dos descriptores nadie marcó la opción «sin éxito». Un 47% estima que habla con éxito con los padres sobre las actividades

cotidianas que pueden ayudar a su hijo en el progreso lingüístico. Sin embargo, se sienten menos exitosos en intentar involucrar a la familia en proyectos didácticos que podrían fomentar el progreso lingüístico y cultural del niño: un 40% de los encuestados (N=18) marcan la opción «con poco éxito». La razón por la poca seguridad de los profesores la podemos buscar tanto en ellos, que necesitan motivación, tiempo y recursos, que muy a menudo no tienen, para diseñar proyectos, como en los padres que, en su mayoría por motivos laborales o incluso la indiferencia, no tienen tiempo para involucrarse en la vida escolar de sus hijos. La cooperación es el sinónimo de interacción entre varias partes, por lo que existe una responsabilidad compartida entre los padres y los profesores.

4.2. La autoevaluación de los profesores de ELE: resumen

Los datos de las cuatro categorías, presentados en la Tabla 10, resumen el grado de seguridad que nuestros participantes tienen en cuanto a los diferentes tipos de competencias docentes.

Competencias:	Media (\bar{x})
Crear ambiente favorable	4.15
Adoptar un comportamiento apropiado	3.9
Apoyar el desarrollo individual del niño	3.76
Cooperar con los padres	3.71

Tabla 10. Autoevaluación de las competencias docentes de los participantes: resumen

Los resultados indican que nuestros participantes, en general, se sienten capaces de adaptarse a las necesidades de los alumnos, sobre todo en cuanto a la modificación de la producción lingüística de acuerdo con su nivel de competencia comunicativa. Asimismo, confían bastante en su buena práctica, pero todavía queda por mejorar en varios aspectos, partiendo de la disciplina en clase, el desarrollo plurilingüe/pluricultural y la creación de actividades variadas que estimulen el desarrollo lingüístico (y sociocultural) en la lengua meta. Puede que los profesores sientan que no tienen el control absoluto cuando los niños trabajan en parejas o grupos, dado que no pueden supervisar a todos al mismo tiempo. A pesar de ello, las actividades se pueden y se deben diseñar de tal manera que fomenten el uso de la lengua meta en el trabajo colaborativo de los niños.

En cuanto al apoyo individual, notamos menos seguridad en nuestros participantes ya que la media de la categoría es 3.76. Claro está, entre nuestros participantes, ciertos individuos se sienten más seguros y evalúan los descriptores con un alto grado, pero también hay algunos que evalúan uno o más descriptores con un grado muy bajo. Los resultados indican que el profesorado necesita apoyo

adicional para desarrollar las competencias para planificar las clases de modo que favorezca el desarrollo individual de sus alumnos. Esta conclusión es aún más evidente en el caso de la competencia de colaboración donde la nota de 3.71 indica que los encuestados no confían plenamente en sus habilidades de incluir a los padres en el proceso educativo. Los resultados obtenidos señalan que la cooperación entre los profesores y las familias de los niños es el campo donde más se necesita formación adicional.

Teniendo en cuenta que la encuesta fue realizada unos meses antes del brote del Covid-19 en Serbia, debemos tomar estos resultados con cierta reserva, dado que la situación puede haber cambiado desde entonces. Por un lado, el surgimiento de la enseñanza híbrida sin duda fomentó el uso de las TIC en el aula, tanto virtual como presencial. Por otro lado, puede que la nueva forma de trabajar, y la pérdida del contacto físico con alumnos, haya influido en la selección de actividades didácticas que se emplean en la enseñanza. Los profesores y profesoras sin duda han tenido que cambiar su rutina profesional en acorde con la situación actual y adaptarla a los niños que para aprender necesitan el contacto físico, la interacción, el juego.

5. Conclusión

La educación de los niños es un proceso delicado que implica una gama de diferentes competencias; los participantes de esta investigación demuestran conciencia de ello al compartir su deseo y necesidad de un desarrollo continuo en el campo de la enseñanza de ELE de los niños. Según las percepciones de los mismos profesores, las prioridades las hay que buscar en el ámbito de los conocimientos y las habilidades pedagógicos, así como en el desarrollo de las competencias de colaboración. Ello concuerda con nuestro análisis de los programas de la formación inicial de los profesores de ELE que invita a una reconceptualización sistemática de los currículos. El hecho de que las universidades serbias estén pasando por el proceso de reacreditación de sus programas de estudios en el momento actual brinda posibilidades de innovaciones de acuerdo con las necesidades identificadas; esperemos que estas se evalúen a su debido tiempo.

Entretanto, y como un aspecto crucial del desarrollo continuo profesional, es necesario conceptualizar y ofrecer otras oportunidades de aprendizaje y desarrollo de profesores en temas específicos, tales como la enseñanza de lengua a los niños. Los talleres y seminarios parecen ser la respuesta lógica y eficaz; otras soluciones las podemos buscar en la creación de una comunidad de práctica coherente para el intercambio de experiencias y promoción de valores profesionales. Sin embargo, uno de los recursos potencialmente provechoso y fácil de implementar – los foros profesionales – provocan menos entusiasmo en nuestros participantes. Si esta actitud reticente se considera en relación con las competencias de colaboración, que nuestros participantes parecen necesitar más, se podría deducir que quizá sea este ámbito el que requiera una acción urgente. Puede que la solución esté en el reforzamiento de la comunidad profesional, capaz de identificar las propias necesidades y de crear un ambiente de activismo (Henning *et al.*, 2018) y compañerismo en respuesta a los cambios socioculturales en los que vivimos.

Nota: Este trabajo ha sido elaborado como parte de las actividades dentro del proyecto de cooperación estratégica Erasmus+ KA2 *Development of competences of Spanish language teachers for early language education in the digital age* (DeTELEDA).

Referencias

- Alcedo, Y., Chacón, C. (2011). El enfoque lúdico como **estrategia metodológica para promover** el aprendizaje del inglés en niños de educación primaria. *Saber*, 23(1), 69–76.
- Bleichenbacher, L., Goullier, F., Rossner, R. & Schröder, A. (2019). *Teacher competences for languages in education: Conclusions of the project*. Council of Europe, ECML.
- Caena, F. (2011). *Literature review. Teachers' core competences: requirements and developments*. European Commission.
- Castro, M., Expósito, E., Lizasoain, L., López, E. & Navarro, E. (2014). Participación familiar y rendimiento académico de alumnos españoles de Educación Infantil, Educación Primaria y Educación Secundaria Obligatoria. In F. López Rupérez, *La participación de las familias en la educación escolar* (pp. 162–179). Ministerio de educación, cultura y deporte & Consejo Escolar del Estado.
- DCSF, Department for Children, Schools and Families. (2008). *The Impact of Parental Involvement on Children's Education*. UK Government Web Archive. https://webarchive.nationalarchives.gov.uk/ukgwa/20130401151715/https://www.education.gov.uk/publications/eOrderingDownload/DCSF-Parental_Involvement.pdf
- Đurić, Lj. (2015). *Las lenguas extranjeras en la política educativa serbia en las últimas seis décadas: factores, modelos, perspectivas* [Страни језици у образовној политици Србије током последњих шест деценија: чиниоци, модели, перспективе] (tesis doctoral no publicada). Facultad de Filología, Belgrado.
- Freeman, D. (2020). Arguing for a knowledge-base in language teacher education, then (1998) and now (2018). *Language Teaching Research*, 24(1), 5–16.
- Goullier, F., Carré-Karlinger, C., Orlova, N. & Roussi, M. (2020). *Portafolio Europeo para maestros de Educación Infantil. Las dimensiones plurilingüe e intercultural (PEPELINO)*. Council of Europe, ECML.
- Henning, N., Dover, A., Dotson, E. & Agarwal-Rangath, R. (2018). Storying teacher education policy: Critical counternarratives of curricular, pedagogical, and activist responses to state-mandated teacher performance assessments (EJ1171678). *Education Policy Analysis Archives*, 26(26). ERIC. <https://eric.ed.gov/?id=EJ1171678>
- Johnson, K.E., Golombek, P.R. (2020). Informing and transforming language teacher education pedagogy. *Language Teaching Research*, 24(1), 116–127.
- Jovanović, A. (2016). *Waking up from the university dream: Intersection of educational ideologies and professional identity construction*. Saarbrücken: Lambert Academic Publishing.
- Jovanović, A., Sánchez Radulovic, N. (2013). El español en Serbia: Estado de la cuestión. *Colindancias*, 4, 373–392.
- Kaur Dhir, H. (2019). Planning curriculum for teaching thinking skills needed for 21st century education. In S.P.A. Robinson, V. Knight, *Handbook of research on critical thinking and teacher education pedagogy* (pp. 107–133). Hershey, PA: IGI Global.

- Kelly, M., Grenfell, M. (Coor.) (2004). *European Profile for language teacher education – A frame of reference*. Southampton: University of Southampton.
- Montrul, S. A. (2008). *Incomplete acquisition in bilingualism: Re-examining the age factor*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Nikolov, M., Mihaljević Djigunović, J. (2011). All shades of every color: An overview of early teaching and learning of foreign languages. *Annual Review of Applied Linguistics*, 31, 95–119.
- Rueda Cataño, M. C., Wilburn Dieste, M. (2014). Enfoques teóricos para la adquisición de una segunda lengua desde el horizonte de la práctica educativa. *Perfiles Educativos*, 36(143), 21–28.
- Službeni glasnik. (2011). *Pravilnik o standardima kompetencija za profesiju nastavnika i njihovog profesionalnog razvoja*. Službeni glasnik 5/2011. <https://www.mppn.gov.rs/wp-content/uploads/2015/08/Правилник-о-стандардима-компетенција-за-професију-наставника-и-њиховог-професионалног-развоја.pdf>
- Službeni glasnik. (2017–2021). *Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja*. Pravno informacioni sistem Republike Srbije, Službeni glasnik 88/2017-3, 27/2018-3, 27/2018-22, 10/2019-5, 6/2020-20, 129/2021-9. <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/2017/88/1/reg>
- Službeni glasnik. (2021). *Pravilnik o stalnom stručnom usavršavanju i napredovanju u zvanju nastavnika, vaspitača i stručnih saradnika*. Službeni glasnik 109/2021. <https://zuov.gov.rs/preuzimanje/504/pravilnici-i-zakoni/552487/pravilnik-o-stalnom-strucnom-usavrsavanju-i-napredovanju-u-zvanja-nastavnika-vaspitaca-i-strucnih-saradnika.pdf>
- Troyan, F.J., Herazo, J. D. & Ryshina-Pankova, M. (2022). SFL pedagogies in language education: Special issue introduction. *System*, 104, 102694. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0346251X21002487>

Ana S. Jovanović
Milica A. Mastilo

Sažetak

OBRAZOVANJE PROFESORA ŠPANSKOG KAO STRANOG JEZIKA ZA PODUČAVANJE DECE RANOG UZRASTA U FORMALNOM KONTEKSTU: PRIMER SRBIJE

Proces učenja stranih jezika suštinski se razlikuje kod dece i odraslih, zbog čega nastava stranog jezika sa decom na ranom uzrastu zahteva specifične kompetencije nastavnika. U ovom radu istražujemo u kojoj meri obrazovanje nastavnika španskog kao stranog jezika u Srbiji priprema buduće nastavnike za rad sa decom ranog uzrasta, u skladu sa potrebama lokalnog konteksta. U tom cilju istražujemo relevantne referentne okvire nastavničkih kompetencija, kao i univerzitetske programe prema kojima se obrazuju

budući nastavnici španskog. Pored toga, predstavljamo rezultate ankete sprovedene sa nastavnicima španskog jezika u Srbiji koji pokazuju različite stepene njihovog poverenja u sopstvene nastavne kompetencije i ukazuju na moguće smernice daljeg razvoja sa fokusom na pedagoške i saradničke kompetencije.

Ključne reči:

nastava španskog jezika, nastava španskog za decu, obrazovanje nastavnika, kompetencije nastavnika stranih jezika, španski u Srbiji

Ana S. Jovanović
Milica A. Mastilo

Summary

EDUCATION OF SPANISH LANGUAGE TEACHERS FOR TEACHING YOUNG CHILDREN IN THE FORMAL CONTEXT: THE CASE OF SERBIA

Considering that the learning of a foreign language by children at an early age differs fundamentally from adult language learning, teaching this delicate target group requires specific professional skills. In this article, we explore to what extent the education of teachers of Spanish as a foreign language in Serbia prepares future teachers to work with young children according to the needs of the local context. In order to do this, we explore different frameworks of reference for teachers' competences so that we could establish a criterion for the evaluation of initial education programs for Spanish language teachers in Serbia. Additionally, we present the results of a survey carried out with Spanish language teachers in Serbia that demonstrate different degrees of confidence in their teaching competences and indicate possible paths for continuous development, with the focus on pedagogical and collaborative competences. The findings also reveal certain discrepancies between the conceptualization of initial L2 teacher education and the actual needs of Spanish language teachers who work with young children.

Key words:

Spanish language teaching, Spanish language learning at an early age, teacher education, competences of L2 teachers, Spanish in Serbia

<https://doi.org/10.18485/analiff.2022.34.2.6>

81'25

321.01:141.7

Primena funkcionalne metodologije za procenu kvaliteta prevoda na primeru različitih prevoda Makijavelijevog *Vladaoca*

Анђела Р. Милivojeвић*

Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Катедра за италијанистику

Кључне речи:

преводилачке студије
ретрадуктолошке студије
процена квалитета
превода
функционални приступ
Макјавели
Vladalac
преводи на
српскохрватском
говорном подручју

Апстракт

Једно од кључних питања у оквиру преводилачких студија и уже посматрано, ретрадуктолошких студија, које се баве питањем различитих превода истог изворника, jeste питање процене квалитета превода, како у односу на сам изворник тако и у систему који чини корпус превода посматраних међусобно. Приметно је у првим деценијама новог миленијума настојање да се преводилачке студије, уобичајено дефинисане као интердисциплинарно поље истраживања, заокруже и на научним основима кроз покушаје да се у бројним радовима примене различити приступи процени квалитета, уз пуну свест о немогућности потпуне објективности једне такве анализе. Циљ нашег рада jeste да на примеру анализе и поређења више различитих превода једног одломка из XIV поглавља Макјавелијевог *Vladaoca* прикажемо примену процене квалитета превода Катарине Рајс (Katharina Reiss) и дамо допринос емпиријском проучавању овог важног питања, тако што ћемо указати на преовлађујуће текстуалне функције у сваком од превода у зависности од времена његовог настања и применене преводилачке стратегије. Главна метода истраживања била је компаративна анализа превода одабраног одломка, односно примена овог типа функционалне критике са становишта изворно-оријентисаних преводилачких студија, а резултати истраживања показале да су преводи као посебан вид хибридне књижевне врсте, „promenljiva i fleksibilna“ категорија књижевног стваралаштва која је условљена бројним и вишеструким чиниоцима како језичке, тако и ванјезичке природе. Анализа датих одломака биће посматрана у светлу Берманове хипотезе о новим преводима, односно хипотезе о поновном превођењу (*Retranslation Hypothesis*), по којој су преводи временски ближи изворнику окренути према циљној култури, а они временски удаљенији окренути према изворној (Berman, 1990). (примљено: 10. септембра 2022; прихваћено: 22. новембра 2022)

<https://anali.fil.bg.ac.rs>

* Филолошки факултет
Катедра за италијанистику
Студентски трг 3
11000 Београд, Србија
andjela.milivojevic@fil.bg.ac.rs

1. Uvod

Retraduktološke studije¹ koje se u okviru prevodilačkih studija bave različitim prevodima istog izvornika sa ciljem da rasvetle fenomen novih prevoda sa lingvističkog, ideološkog, sociološkog i brojnih drugih aspekata, postavljaju, između ostalog, i veoma važno pitanje procene kvaliteta prevoda, odnosno uspostavljanja odgovarajuće metodologije za njegovo merenje. Ovo pitanje zadobija ključnu važnost zbog neophodnosti da se utvrde objektivni i validni kriterijumi za vrednovanje kvaliteta prevoda kako u odnosu na izvornik, tako i više produkata prevođenja međusobno.

Stilska ekvivalencija kao odabir pojedinih stilskih odlika teksta i njihovo adekvatno prenošenje u ciljni tekst sve više zamenjuje ostale tradicionalne tipove koncepta „ekvivalencije“ i postaje ključni faktor u definisanju onoga što se označava kao „prevodna ekvivalencija“.

U ovom radu primenićemo metodologiju funkcionalne kritike za evaluaciju prevoda Katarine Rajs na procenu kvaliteta različitih prevoda Makijavelijevog *Vladaoca*. Primena ove metodologije za merenje kvaliteta prevoda sprovedena je na odabranim odlomcima iz XIV poglavlja *Vladaoca*. Istražili smo u kojoj meri su prevodi istakli pojedine funkcije teksta i na koji način je vremensko sazrevanje prevoda uticalo na dominantno isticanje pojedinačnih funkcija teksta, a osim toga, istraživanje je pokazalo i značajne rezultate u vezi sa adekvatnošću primene ovakve procene prevoda na jedan tako hibridan i polivalentan tekst kakav je *Vladalac*.

2. Prevodi *Vladaoca* na srpskohrvatskom govornom području

Makijavelijev *Vladalac* danas predstavlja najslavnije i najosporavanije političko delo u proteklih pet stotina godina, kao i najprevođenije delo sa italijanskog na druge svetske jezike (Campi, 2013: 4). Odgonetanje „zagonetke zvane Makijaveli“ (Croce, 1952: 164) i dalje traje; a osim posebnih tumačenja stručnjaka, istoričara i lingvista, kao i populističkih i popularnih citiranja pojedinih maksima i rečenica istrgnutih iz konteksta, poseban vid tumačenja svakako su predstavljali i prevodi, zaslužni za prenošenje Makijavelijeve misli u evropsko i svetsko kulturno nasleđe.

I pored klasifikacije prevoda *Vladaoca* na srpski i hrvatski jezik², smatramo da u okviru retraduktoloških studija mora postojati linija kontinuiteta i da su svi prevodi nastali na srpskohrvatskom govornom području, bez obzira na političku, geografsku ili vremensku određenost nastanka prevoda deo istog jezičkog i prevodilačkog kontinuuma unutar koga se oblikuju i međusobno koegzistiraju ponovo prevedena dela.³

- 1 Teorijske osnove retraduktoloških studija najpre su postavili i definisali francuski teoretičari prevođenja na čelu sa „rodonačelnikom“ retraduktoloških studija, Antoanom Bermanom (Antoine Berman), koji je u svom radu *La retraduction comme espace de la traduction* objavljenom 1990. godine, postavio temelje nove discipline. Osnovna Bermanova postavka jeste da „original ostaje večno mlad, dok prevodi zastarevaju [...] tako da je mogućnost i nužnost novog prevođenja upisana u samu strukturu akta prevođenja“ (Berman, 1990: 1).
- 2 Analizirajući prevode objavljene na srpskohrvatskom govornom području, Grubiša pravi oštru distinkciju između prevoda na hrvatski jezik, u koje ubraja Dominikovićev i Frangešov prevod, i prevoda na srpski, u koje ubraja Ristićev prevod, navodeći da se Frangeš za prevod naslova *Vladar* inspirisao „srpskom verzijom koja je svakako bila prisutna na teritoriji bivše Jugoslavije u vreme njegovog rada na prevodu“ (Grubiša, 2018: 9).
- 3 Ovaj rad ne obuhvata najnoviji prevod na hrvatski jezik Damira Grubiše iz 2020. godine, s obzirom na to da

Ovim istraživanjem obuhvaćeni su sledeći prevodi:

1. Prevod Miodraga T. Ristića pod nazivom *Vladalac* koji je objavljen 1907. godine. Ovaj prvi celoviti prevod na srpski jezik ostao je do danas prevod sa najviše izdanja. U Katalogu Narodne biblioteke Srbije pronalazimo podatke o sledećim godinama objavljivanja nakon prvog izdanja iz 1907: 1931, 1964, 1982, 2002, 2004, 2005, 2006, 2009, 2010, 2012, 2013, 2015, 2016, 2018, 2019, 2020, 2021 (svako od ovih izdanja pojavilo se u nekoliko serija). Brojna izdanja predstavljaju zapravo redigovane verzije, sa izvesnim stepenom ažuriranja sintakse, zamene danas arhaične leksike i sa osveženim pravopisnim pravilima. Ristićev prevod, i kada se čita u izvornom obliku, sasvim je moderan, čitljiv i lako razumljiv. Jedino što odstupa od savremene jezičke norme jesu pojedini leksički i morfološki arhaizmi, kao i zastarela pravopisna pravila koja su se od vremena prevoda više puta menjala. Nailazimo i na pojedine sintaksičke arhaizme, a Ristić je najviše poštovao Makijavelijevu sintaksu. Reprodukovanje Makijavelijevih sintaksičkih struktura i izmeštanje pojedinih reči na početak ili kraj rečenice u službi je prevodilačke strategije poštovanja izvornika: prenošenjem ovakvih konstrukcija, Ristić je „arhaizovao“ prevod time što Makijavelijevu složenu sintaksu nije uprošćavao, odnosno nije *Vladaoca* pojašnjavao čitaocu u ciljnoj kulturi. I pored ovih arhaizama, prevod M. Ristića je prijemčiv za savremenog čitaoca, a arhaizmi mu daju dozu patine neophodnu za prevod istorijskog teksta kakav je *Vladalac*.⁴

2. Prevod Filipa M. Dominikovića na hrvatski pod nazivom *Knez* koji se pojavio 1918. godine.⁵ Ono što Dominikovićev prevod razlikuje od Ristićevog je namerna arhaizacija, koja bi se na skali arhaizacije Džonsa i Tarnera (Jones/Turner), mogla nazvati „ažuriranom arhaizacijom“, kada se koristi jezik koji nije savremen, ali je iz perioda nakon izvornog teksta (Jones/Turner, 2004: 161)⁶. Dominiković „oponaša“ jezik prethodnog stoleća; u pitanju je Vukov jezik i jezik njegovih savremenika, a brojni leksički i gramatički oblici u ovom prevodu asocijativno se, u kolektivnom nesvesnom današnjeg čitaoca, mogu povezati sa Vukovim prevodom *Novog zavjeta*

je proteklo veoma malo vremena od njegovog objavljivanja, a budući da je u okviru retraduktoloških studija značajno naglašen udeo faktora vremenskog otklona od određenog prevoda.

- 4 Kada se govori o pristupu prevodilaca u smislu usvajanja odgovarajućeg konzervatorskog ili modernizujućeg pristupa (*historicizing or retentive translation* i *modernising or re-creative translation*) (Holmes, 1972: 105), odnosno o postranjujućoj ili podomaćujućoj strategiji (Šlajermaher, 2003; Venuti, 2004), možemo reći da su svi prevodi *Vladaoca* koji čine korpus našeg istraživanja nastali u XX veku, osim prevoda iz 2009. godine. U pitanju su, dakle, dijahronijski prevodi. Kada je u pitanju Makijavelijevo delo na srpskom jeziku, ne možemo uopšte ni govoriti o sinhronijskim prevodima, za razliku od prevoda na engleski ili francuski koji su nastajali gotovo istovremeno sa izvornikom.
- 5 Ovaj prevod pojavio se pred kraj Prvog svetskog rata, u poslednjim danima Austrougarske, a po svim odlikama paratekstualnog materijala, u pitanju je prevod sa jakim ideološkim nabojem. Osim *Predgovora* Vinka Lozovine, paratekst ovog prevoda čini i *Pogovor prevodioca*, kao i čuveni esej Tomasa Babingtona Mekolija, engleskog istoričara koji je hvalio Makijavelijev patriotizam i video u njemu „apostola slobode u doba romantizma“ (Grubiša, 2018: 10), što je zapravo poslužilo kao programski tekst u osvit ujedinjenja Slovena u zajedničku državu.
- 6 Na jednom kraju je hiperarhaizacija kada prevodilac u ciljnom tekstu koristi jezičke oblike koji prethode vremenu u kome je nastao izvornik, na drugom kraju je agresivna modernizacija kada se u ciljni tekst namerno ubacuju izrazito savremene reči i novi izrazi (Jones/Turner, 2004: 161).

(1847) i Daničićevim prevodom *Starog zavjeta* (1865). Dominiković arhaizaciju postiže najviše kroz upotrebu morfosintaksičkih i leksičkih sredstava.

3. Prevod Iva Frangeša iz 1952. pod nazivom *Vladar*. Frangešov prevod iz 1952. zapravo je bio prisutan na izdavačkom tržištu sasvim ravnopravno sa Ristićevim prevodom. Sam Frangeš objavljuje u svojoj *Napomeni* da je nastojao da olakša čitanje i da je tekst preveo modernim jezikom, ponegde lomeći sintaksu i zadržavajući pojedine izraze iz književnog hrvatskog jezika (Frangeš, 1952: 123). Frangeš je, i pored toga što je „lomio rečenice i uklanjao suvišne veznike“ ipak sačuvao „tipične osobine Makijavelijevog izraza“ (1980: 146). Frangešov prevod, kasnije redigovan, i danas je prijemčiv čitaocima.⁷

4. Prevod Jugane Stojanović pod nazivom *Vladalac* objavljen 1976. godine koji je doživeo veliki broj izdanja (1989, 1998, 1999, 2001, 2002, 2003 i 2016). Prevod Jugane Stojanović je koegzistirao s prevodom Miodraga Ristića i kao takav, sa stanovišta vladajućih koncepata u okviru retraduktoloških studija, svakako se mogao postaviti kao rivalski prevod u odnosu na svog srpskog prethodnika, a jednako i kao komplementaran prevod (Koskinen/Paloposki, 2003: 22–23), jer se u svom prevodilačkom pristupu i usvojenoj prevodilačkoj strategiji profilisao kao prevod za posebnu čitalačku ciljnu grupu.⁸ Sa stanovišta arhaizacije, odnosno modernizacije prevoda, ovaj prevod u potpunosti prati savremeni jezik, a jedino čime je donekle patiniran i arhaizovan jesu pojedine lekseme književnog registra s arhaičnim prizvukom.

5. Prevod Jelene Todorović pod nazivom *Vladalac* koji je objavljen 2009. godine, s ponovnim izdanjima iz 2013, 2017, 2018 i 2021. I ovaj prevod, baš kao i prethodni, sa stanovišta arhaizacije, odnosno modernizacije, pribegava tehnikama arhaizacije sprovedeći mahom leksičko patiniranje. U ovom prevodu primetan je veći stepen ovakvog postupka, uz obilato korišćenje žargonskih izraza/dijalektalizama koji mu daruju izvesnu komunikativnu snagu i ostvaruju efekat posebne afektivne obojenosti.

7 Frangešov prevod ponovo je štampan u okviru kapitalnog dvotomnog izdanja Makijavelijevog *Izabranog djela* 1985. godine, a 1998. objavljeno je dvojezično izdanje (na italijanskom i hrvatskom) „u izvrsnu prijevodu akademika Ive Frangeša“, kako glasi napomena izdavača koji ponovno objavljivanje *Vladara* objašnjava „reaktualiziranjem potrebe za novim štampanjem zbog novih naraštaja čitalaca, kojima izdanje iz 1985. nije dostupno, a potom i činjenicom da *Vladar* pripada u temelje moderne politologije“; treći razlog tiče se činjenice da je Hrvatska postala „neovisnom državom, te je svaka rasprava o osnivanju i upravljanju novim državama postala to zanimljivijom“ (Grubiša, 1998: 5).

8 Koncept komplementarnosti prevoda odnosi se na usmeravanje različitih verzija prema različitim ciljnim čitalačkim grupama (Koskinen/Paloposki, 2003: 22–23). Pojam komplementarnosti se odnosi na simultane funkcije teksta i njihove interpretacije na različitim nivoima. Prevodi su u odnosu na izvorni tekst, ali i na svoje prethodnike, „dopunjujući i preusmeravajući“ (*complementing and re-orienting*) budući da novi prevod dopunjuje i preusmerava izvorni tekst (Koskinen/Paloposki, 2003: 22–23). Prvo izdanje iz 1976. praćeno je *Pogovorom* čija je autorka sama prevoditeljka. U izdanju iz 1998, nema čak ni ovog *Pogovora*, dizajn korica i pristup poglavljima su minimalistički: sve je, dakle, podređeno tekstu koji je bačen da „lebdí“ u prevodilačkom vakuumu bez ikakvih podataka koji bi ga uokvirili ili pomogli čitaocu da zauzme odgovarajuću čitalačku strategiju.

3. Metodologija procene prevoda u okviru *Skopos* teorije

3.1. Funkcionalni pristup: Procena kvaliteta prevoda – Katarina Rajs

U okviru funkcionalnog pristupa čiji su glavni nosioci Katarina Rajs, Vermer (Vermeer), Nord i Haus, ključnu ulogu ima *Skopos* teorija Hansa Vermera koja prevođenje posmatra kao akciju, odnosno delovanje sa određenim ciljem (gr. *skopos*), tako da u okviru ove škole nastaje pristup prevodilačkoj kritici koji je formulisala Katarina Rajs. Funkcionalni metod ponikao je sedamdesetih godina prošlog veka, a zbog svoje sveobuhvatnosti i fleksibilnosti, za razliku od brojnih mahom lingvistički usmerenih procena aktuelnih u novom milenijumu, predstavlja pogodno sredstvo za ispitivanje hibridnog i istorijskog teksta kakav je Makijavelijev *Vladalac*. Rajsova opisuje tri različite kategorije za mogućnost objektivne kritike kroz analizu rezultata prevodilačkog procesa, dok su osnovni postulati ovog pristupa vezani za tekstualnu tipologiju, a procena prevoda počinje određivanjem tekstualnog tipa, odnosno vrste teksta za koji je nužno da se odabere pogodna prevodilačka strategija; tada se može odrediti da li je prevodilac na pravi način pristupio tekstu (Reiss, 2000: 21).

Svaka metodologija prevodilačke kritike najpre mora da postavi pitanje definicije objektivne evaluacije prevoda, upravo kao kriterijuma koji je suprotan onome što je arbitrarno i neadekvatno.

Za svaki tip teksta (informativni, ekspresivni i konativni), Rajsova predlaže glavni prevodilački kriterijum koji treba poštovati kako bi se dobio primeren prevod: za informativne tekstove usredsređene na značenje, sadržaj i informaciju – ekvivalenciju sadržaja, za ekspresivne tekstove usredsređene na formu, odnosno na stilsku i estetsku dimenziju – ekvivalenciju i sadržaja i forme, a za konativne tekstove usmerene ka ubeđivanju i uveravanju – zadržavanje dejstva koje je izvorni tekst imao na primaoca (Reiss, 2000: 22). Najveći broj tekstova ipak odlikuje multifunkcionalnost, odnosno hibridnost, kroz koju autor želi da istovremeno postigne različite ciljeve, dajući tekstu na taj način ilokucionu vrednost (Samardžić, 2009: 214).

3.2. Jezički činiooci u proceni kvaliteta prevoda

Ispitivanje jezičkih činilaca i njihovih ekvivalenata u ciljnom jeziku podrazumeva da kritičar detaljno ispita način na koji je prevodilački proces predstavio jezičke posebnosti izvornog teksta u ciljnoj kulturi. S jedne strane moraju se prepoznati jezičke komponente teksta (semantičke, leksičke, gramatičke i stilske), ali jednako i uticaj nejezičkih faktora na semantičkom, leksičkom, gramatičkom i stilskom nivou. U jezičke činioce spadaju:

- Gramatički elementi: kriterijum procene za gramatičke elemente jeste gramatička tačnost koja je zadovoljena ukoliko se prevod poklapa sa upotrebom ciljnog jezika i ukoliko su adekvatno preneseni relevantni semantički i stilski aspekti i gramatičke strukture izvornog jezika.⁹

9 U uobičajenoj jezičkoj praksi, često će biti moguća prosta zamena gramatičkog elementa (doslovno usvajanje gramatičke forme) potencijalnim ekvivalentom u ciljnom jeziku, tako će optimalni ekvivalent često zahtevati transpoziciju, to jeste promenu gramatičkih i sintaksičkih elemenata (Reiss, 1983: 301).

- Stilski elementi: osnovni kriterijum za procenu stilskih elemenata jeste korespondencija. Valja, dakle, uzeti u razmatranje stilske odlike izvornog teksta sa stanovišta standardne, individualne i savremene upotrebe i razmotriti da li u posebnim stilskim aspektima autorov stvaralački izraz odstupa od uobičajene upotrebe.

- Semantički elementi koji se procenjuju po kriterijumu ekvivalencije, tako što se ispituje jezički kontekst koji se sastoji od mikro i makro konteksta.¹⁰

- Leksički elementi koji se procenjuju po kriterijumu adekvatnosti¹¹, a kritičar treba da utvrdi da li su činioци izvornog teksta adekvatno preneti u ciljni tekst na leksičkom nivou.

Koncept ekvivalencije prisutan je u svakoj metodologiji prevodilačke kritike, a funkcionalna kritika ekvivalenciju definiše kao odnos između izvornog teksta ili nekog elementa iz izvornog jezika i ciljnog teksta ili tekstualnog elementa iz ciljnog jezika, što je odnos koji se uspostavlja između dva produkta prevodenja.

3.3. Vanjezički činioци u proceni kvaliteta prevoda

Potpuna procena kvaliteta prevoda ne može se bazirati isključivo na oceni jezičkih činilaca, već mora da uzme u razmatranje i vanjezičke elemente koji radikalno utiču kako na formu izvornika tako i na formu u ciljnom jeziku. Upravo ovi elementi čine ključnu razliku kada se procenjuje da li je neki ekvivalent optimalan ili potencijalan. Rečenice bi stoga bile mikrokontekst, „tekstovi“ makrokontekst, a „situacije“ ekstralingvistički faktori koji ovde predstavljaju situacioni kontekst (Weinrich, 1996: 19). Od pobrojanih vanjezičkih činilaca navešćemo one koji su nam važni u okviru našeg istraživanja:

- vremenski faktor: ako je izvorni tekst nastao u određenom istorijskom periodu, prevodilac se susreće sa nužnošću posebnih prevodilačkih izbora. U prevodenju starih tekstova, odabir reči, zastarelih morfoloških ili sintaksičkih formi, odabir posebnih stilskih figura itd. trebalo bi da se slaže što je moguće više sa upotrebom u izvornom tekstu.¹²

- faktor ciljne čitalačke grupe: prevodilac uvek mora da ima u vidu da čitalac kome se obraća pisac u izvorniku nije isti kao onaj koga ima na umu prevodilac ili pak naručioци prevoda. Po pitanju čitalačke publike, mora se uzeti u obzir čitav socijalni i kulturološki kontekst (situacioni kontekst), a najilustrativnije se može predstaviti u idiomatskim izrazima, citatima, poslovičnim aluzijama i metaforama izvornog jezika.

10 Mikrokontekst se odnosi na reči u neposrednom okruženju – na nivou rečenice, dok makrokontekst uključuje ne samo pasuse već i čitav tekst. Makrokontekst može da bude od odlučujućeg značaja za utvrđivanje odabira i da obuhvati kako pasus tako i čitavo delo (Reiss, 2000: 56).

11 Adekvatnost se uvek mora posmatrati u odnosu na određeno delovanje, jer svaki put kada prevodilac donese neku odluku, on to mora da čini u odnosu na svrhu prevoda, tako da je adekvatnost veza između prevodilačkih sredstava i svrhe prevoda i stoga je, za razliku od ekvivalencije, koja je orijentisana prema produktu prevodenja, ona procesno-orijentisana (Reiss, 1983: 301).

12 Prevod teksta iz 18. veka trebalo bi da se razlikuje od prevoda teksta iz 20. veka, i kada ga radi prevodilac iz 20. veka. Ukoliko se za tekst napisan u određenom istorijskom kontekstu primenjuju ekvivalenti iz novijeg doba, ta savremena upotreba mogla bi dovesti do potpuno različitih optimalnih ekvivalenata (Reiss, 2000: 71).

3.4. Prevodilačka kritika prevoda *Vladaoca*: zašto funkcionalni pristup?

Bez obzira na gustu mrežu tumačenja koja je kroz vekove „zarobila“ Makijavelijev tekst, *Vladalac* ipak i dalje ostaje samo tekst kome valja pristupiti sa stanovišta jezika, isto onako kako mu savremeni čitaoci i tumači pristupaju, nastojeći da kroz pridodata značenja i tumačenja dopru do njegove suštine. Isto tako se mora pristupiti i proceni kvaliteta njegovih prevoda: polazeći od jezika kao osnovnog prevodilačkog sredstva podložnog „merenju“ u okviru postojećih savremenih metodologija procene na osnovu različitih kriterijuma. Jedan od ključnih problema današnjih istraživanja u oblasti prevodilačkih studija jeste iznalaženje odgovarajućih sredstava koja bi precizno i objektivno mogla da „izmere“ kvalitet prevoda, sa punom svešću o nemogućnosti potpune kvantifikacije rezultata u okviru jedne delatnosti koja je uslovljena brojnim ograničenjima, kako objektivnim (strukturnim razlikama između jezika) tako i onima subjektivne prirode (individualnost prevodioca, uticaj vanjezičkih faktora, kao i spoljnih agenasa).¹³

Budući da je procena kvaliteta prevoda Katarine Rajs sveobuhvatna metodologija za procenu kako jezičkih tako i vanjezičkih specifičnosti teksta, istražili smo kroz analizu odabranih odlomaka na koji način su prevodioci pristupili jednom ovako kompleksnom tekstu koji se može definisati i kao informativni i ekspresivni i konativni. Ova osnovna polivalentnost dela dodatno se usložnjava čitavim nizom vanjezičkih faktora o kojima smo govorili, a na sve ovo valja dodati još jednu kategoriju koju Rajsova ne pominje, a to je status dela, odnosno njegova reputacija, kako u izvornoj tako i u ciljnoj kulturi, koja danas, možda i više od svih ostalih faktora, značajno utiče na odabir prevodilačke strategije i pristup delu.

Imajući sve pobrojano u vidu, pristupićeemo ispitivanju pet različitih prevoda odabranih odlomaka iz XIV poglavlja *Vladaoca* analizirajući gramatičku korektnost i stilsku korespondenciju uz pomoć mernih instrumenata koje nam je ponudila metodologija prevodilačke kritike Katarine Rajs. Kriterijumi procene kao što su ekvivalencija¹⁴, adekvatnost, tačnost i korespondencija, predstavljaju zapravo

13 U vezi sa subjektivnim i objektivnim ograničenjima prevodilačke kritike, Rajsova postavlja pitanje gde su njene granice, odnosno koliko promena, tj. odstupanja od izvornog teksta, može biti uneto u prevod, a da se ciljni tekst i dalje označava kao prevod. Drugo pitanje tiče se subjektivne perspektive koja nužno utiče na objektivnu procenu, ograničavajući procenu kritičara nenamerno i vrlo često prilično nesvesno. Ukoliko se susretnemo sa velikim odstupanjima između izvornog i ciljnog teksta, prvi uzrok moramo tražiti u nepoštovanju tekstualnog tipa ili posebne svrhe prevoda, a drugi se tiče individualnosti prevodioca, koji neizbežno ostavlja svoj trag na prevodu. Teško da postoje dva ista prevoda nekog teksta, svejedno kog tipa, koji su slični u svim detaljima ili pak identični. Takve subjektivne razlike mogu imati pedagošku vrednost, ukoliko je dostupno više verzija istog teksta (Reiss, 2000: 88).

14 Ovaj sveprisutni koncept u okviru prevodilačkih studija odbacili su pripadnici kulturološke struje, smatrajući ga nepreciznim i nedovoljno definisanim zato što nudi iluziju o mogućnosti postojanja simetrije između jezika koja u praksi ne postoji (Snell-Hornby, 1988). I Judžin Najda (Eugene Nida) govori o formalnoj i dinamičkoj ekvivalenciji koja je vezana za tekstualnu tipologiju budući da Najda pominje i funkciju ciljnog teksta, u odabiru između formalne i dinamičke ekvivalencije (Nida, 1964). Ekvivalenciju, u svom teorijskom promišljanju, Njumark zaodava u semantički i komunikativni prevod (*semantic and communicative*); semantički odgovara više formalnoj, a komunikativni, kao ciljno-orijentisani prevod, dinamičkoj ekvivalenciji (Newmark, 1981: 39). Danas se sve više umesto izraza jezička ili tekstualna ekvivalencija koristi termin „stilaska ekvivalencija“. Koler (Koller) je ubraja u drugi tip ekvivalencije od pet različitih tipova, u konotativnu ekvivalenciju, koja se odnosi na svrhovit izbor jezičkih sredstava u ciljnem tekstu (Koller, 1979: 186–191).

sveprisutne kriterijume u okviru deskriptivnih prevodilačkih studija, ma koliko se njihovi nazivi ili definicije menjali u okviru različitih kritičkih pristupa; funkcionalni pristup omogućuje nam da sagledamo koje su to funkcije prevodioci upisali u tekst, odnosno na koji način su želeli da taj tekst predstave u ciljnoj kulturi: da li su tekstu pristupili prvenstveno sa stanovišta prenošenja sadržaja, forme, ili pak efekta koji će prevod imati na čitaoca, ili su uspeali da u konačnom ishodu spoje sve tri ključne tekstualne komponente. Za razliku od izvornog dela, ciljni tekst je nužno ograničen prevodilačkim izborima, a jedan od izbora koje prevodilac valja da sprovede, možda čak i nesvesno, jeste i odgovor na pitanje kakva će biti funkcija ciljnog teksta u ciljnoj kulturi. Merilo objektivnosti procene sastoji se u tome da se tekst mora procenjivati upravo *kao prevod*, odnosno mora se utvrditi da li i u kojoj meri tekst u ciljnoj kulturi – prevod, predstavlja tekst iz izvorne kulture (Reiss, 2000: 5).

4. Procena kvaliteta prevoda

4.1. Prikaz dobijenih rezultata analize pojedinih poglavlja iz *Vladaoca*

Služeći se metodologijom procene kvaliteta prevoda Katarine Rajs, pristupili smo razmatranju dobijenih rezultata, imajuću u vidu da su Makijavelijeva misao i njegov stil neodvojiva celina čija je srž u specifičnom spoju između „afektivnog i naučnog“ (Chiapelli, 1952: 9). Smatrali smo, stoga, da je nemoguće razdvojiti gramatičke elemente, koji se zapravo odnose na tačnost prenetih gramatičkih izražajnih sredstava za koje je adekvatan kriterijum procene tačnost i stilske elemente, koje smo prikazali na osnovu kriterijuma korespondencije. Posmatrali smo, dakle, gramatičke i stilske elemente kao jedinstvenu kategoriju procene.

„Merenje“ instrumentima funkcionalne kritike bilo je uslovljeno izvorno-orijentisanim pristupom, koji je zapravo i najčešće korišćen pristup u praktičnim studijama u okviru retraduktologije. Rezultati do kojih smo došli ni na koji način ne predstavljaju ocenu prevoda u opštem smislu te reči, a naponi koje ulažu istraživači u pravcu utvrđivanja pogodne metodologije, ukazuju na odbacivanje stereotipnih i zastarelih ocena o prevodu kao „dobrom i lošem“, „lepom i ružnom“. U svim metodologijama procene kvaliteta prevoda govori se o njihovom subjektivnom karakteru, kao neizbežnom faktoru koji dovodi u sumnju apsolutno važenje bilo kog nalaza. Stoga su i naši rezultati tek jedna moguća procena sa stanovišta retraduktoloških studija i njihovih teorijskih koncepata.

Kako bismo na jasan i pregledan način prikazali dobijene rezultate, u tabele koje slede uneli smo tri vrste deskriptivne procene:

- Da = zadovoljavajući stepen ispunjavanja kriterijuma ekvivalencije, adekvatnosti, tačnosti i korespondencije;
- Delimično = delimično zadovoljavanje četiri navedena kriterijuma;
- Ne = nezadovoljavanje postavljenih kriterijuma.

Na osnovu preovlađujuće procene za svaki ciljni tekst, izvukli smo odgovarajuće zaključke. Skraćenicama od CT1 do CT5 označeni su prevodi po kriterijumu hronološkog objavljivanja.

4.2. Gramatička korektnost i stilska korespondencija

U tabelama koje slede, izdvojili smo odlomke iz pojedinih poglavlja *Vladaoca*: u kolonama je dat paralelan prikaz svih prevoda naspram izvornika; u prvoj koloni naveli smo brojeve segmenata određenog odlomka radi preglednijeg praćenja komentara u okviru komparativne analize prevoda. U gramatičku korektnost svrstali smo sintaksičku organizaciju koja je sa stanovišta stila izuzetno važna za Makijavelija, a kao značajan činilac te organizacije, razmotrili smo i interpunkciju, sa punom svešću o nemogućnosti uspostavljanja apsolutne simetrije između interpunkcijskih pravila izvornog teksta („istorijskog“) i ciljnog teksta („prevodnog“). S obzirom na ovu bitnu odliku Makijavelijevog stila, odnosno rečeničnu inverziju i izmenjen red reči, što je za sobom povlačilo i odgovarajuću interpunkciju, odlučili smo se da u oceni kvaliteta CT-a uzmemo u obzir i ova pravila, odnosno njihovo prenošenje sa stanovišta izvorno-orijentisanog pristupa, sa namerom da izbegnemo subjektivnost u proceni i uspostavimo jednak kriterijum za sve ciljne tekstove.¹⁵

4.3. Stilske odlike *Vladaoca*

Osnovno polazište za stilsku analizu u okviru komparativne analize odabranih odlomaka predstavljale su osnovne stilske odlike *Vladaoca*, s obzirom na to da smo se opredelili za izvorno-orijentisani metod. Makijaveli istovremeno piše i traktat i umetničko delo; u *Vladaocu* se sugestivno prepliću ova dva podsticaja, naučni i estetski (Chiapelli, 1952: 9), a ovaj spoj naučnog izlaganja i afektivnog upliva našao je odraz u sintaksi u kojoj se mešaju objektivno i subjektivno, naučno i emotivno, uz afektivni ton izlaganja koji se manifestuje raznovrsnim leksičkim i semantičkim sredstvima.

U okviru tekstualne analize *Vladaoca* govorićemo o osobenostima Makijavelijevog jezika i stila, usredsređujući se na one za koje smo smatrali da je važno da u izvesnom stepenu budu očuvane i u prevodu, odnosno u onim slučajevima kada je to dopuštala gramatička struktura ciljnog jezika. S obzirom na to da smo se odlučili za metodologiju Katarine Rajs, koja se zasniva na proceni zadovoljavanja gramatičkih i stilskih elemenata, posebno smo ukazivali na odlike Makijavelijeve sintakse kao što su postupak dilematskog ustrojstva rečenica (*il periodare dilemmatico*), ulančavanje (*ragionamento a catena*), težnja ka parataksi i inverziji. S obzirom na to da je cilj našeg rada da ispitamo gramatičko-stilske odlike, dotaći ćemo se pojedinih leksičko-semantičkih specifičnosti Makijavelijevog stvaralačkog postupka, kao što su slikovitost izraza (upotreba metafora i slika i vokabular nužnosti).

¹⁵ Upotreba interpunkcije varira u zavisnosti od vrste teksta, a u književnosti su prisutne i sintaksička i metajezička funkcija (najprisutnija u neknjiževnim tekstovima), kao i emotivno-intonaciona funkcija, dok je naročito važna ekspresivna funkcija, koja u pojedinim slučajevima dobija poseban značaj (Samardžić, 2006: 47).

4.4. Analiza odabranih odlomaka iz XIV poglavlja

	IT	CT1	CT2	CT3	CT4	CT5
	XIV.	GLAVA XIV.	POGLAVLJE ČETRNAESTO.	XIV.	POGLAVLJE XIV.	Glava četrnaesta.
	Quod principem deceat circa militiam.	Dužnosti vladaoca prema vojsci.	Što mora knez da uradi glede vojske.	Što mora vladar uraditi s obzrom na vojsku.	Dužnost vladaoca prema vojsci.	Kako je vladalac dužan da se ophodi s vojskom
I	<p>Debbe adunque uno principe non avere altro obietto né altro pensiero, né prendere cosa alcuna per sua arte, fuora della guerra et ordini e disciplina di essa; perché quella è sola arte che si aspetta a chi comanda.</p> <p>Et è di tanta virtù, che non solamente mantiene quelli che sono nati principi, ma molte volte fa li uomini di privata fortuna salire a quel grado; e per adverso si vede che, quando e' principi hanno pensato più alle delicatezze che alle arme, hanno perso lo stato loro.</p>	<p>Vladalac, dakle, ne treba da ima druge težnje ni druge misli niti ma čemu drugom da se preda do li ratu, pripremanju njega, upravljanju njime, jer je to jedina veština, koja se očekuje od vladaoca. Dejstvo rata toliko je da ne samo da održava one koji su rođeni vladaocem, nego mnogo puta uzdiže obična lica na taj položaj; a, na protiv, vida se da su vladaoci kada su mislili više na uživanje nego na oružje, gubili svoju državu.</p>	<p>Ne smije dakle knez da ima druge svrhe ni druge misli niti se ičijem drugim baviti izim ratom i njegovom uredbom i umijećem; jer to je jedino zvanje, koje se pristoji onomu te zapovijeda, a vrijedi toliko, da ne samo što podržava one koji su rođeni kao knezovi, nego se njime uspinju do te časti i privatni ljudi. A nasuprot se vidi, da su knezovi gubili svoju državu kad su mislili više na naslade nego na oružje.</p>	<p>Vladar, dakle, ne smije imati druge brige i druge misli niti se ičim drugim baviti doli ratom, vojnim pravilima i stegom; jer je to jedino zvanje koje dolikuje zapovjednicima, a njegova je moć tolika da ne samo podržava one koji su se kao vladari rodili, nego često puta običnim građanima pomaže da se popnu do te časti. S druge strane vidimo da su vladari, kad su više mislili na zabave negoli na oružje, gubili državu.</p>	<p>Vladaoca ne sme ništa drugo da zaokuplja, on ne sme ni o čemu drugom da razmišlja, ništa da proučava osim načina ratovanja, vojne organizacije i discipline, jer to je znanat dostojan onoga ko zapoveda, a to znanje ima takvu moć da se pomoću njega ne samo održavaju na vlasti vladaoci koji su se po naslednom pravu popeli na presto, već se na taj položaj uzdižu i građanska lica. Naprotiv, kada vladaoci više misle na uživanje nego na vojsku, gube državu.</p>	<p>Vladalac, dakle, ne sme da ima drugog cilja ni nauma niti ma šta drugo sebi da stavi u zadatak do uredjenja vojske i vođenja rata jer je to jedina veština koja se očekuje od onog koji vlada. Ona je toliko važna da vlast ne čuva samo onima koji su rođeni kao vladaoci već nemalo puta običnog čoveka uzdiže do vladarskog dostojanstva. Naprotiv, svedoci smo da su vladaoci koji su se radije odavali uživanjima nego oružju, gubili svoje države.</p>

	IT	CT1	CT2	CT3	CT4	CT5
	XIV.	GLAVA XIV.	POGLAVLJE ČETRNAESTO.	XIV.	POGLAVLJE XIV.	Glava četrnaesta.
II	<p>È la prima cagione che ti fa perdere quello, è negligere questa arte; e la cagione che te lo fa acquistare, è lo essere professo di questa arte.</p>	<p>I prvi uzrok koji čini da izgubiš vladavinu, to je zanemarivanje ove veštine; a uzrok koji čini da je dobiješ, to je da si proniknut tom veštinom.</p>	<p>I prvi razlog s kojega je gubiš, jeste ako prezireš ovo umijeće, a razlog da je dobiješ, jeste da si iskusan u ovom umijeću.</p>	<p>Prvi razlog s kojeg ćeš državu izgubiti jest zapuštanje ratnog umijeća, dok je prvi uvjet da državu stečeš iskustvo u tome umijeću.</p>	<p>Prvo zbog čega ćeš je izgubiti je zanemarivanje veštine ratovanja, isto onako kao što ćeš je zadobiti ako tom zanatu budeš vičan.</p>	<p>Zbog zapostavljanja vojne veštine ponajpre se izgubi država, a ono čime se osvaja je izvrsno poznavanje iste te veštine.</p>

	IT	CT1	CT2	CT3	CT4	CT5
	XIV.	GLAVA XIV.	POGLAVLJE ČETRNAESTO.	XIV.	POGLAVLJE XIV.	Glava četrnaesta.
III	Francesco Sforza, per essere armato, di privato diventò duca di Milano; e' figliuoli, per fuggire e' disagi delle arme, di duchi diventarono privati.	Frančesko Sforca, zato što je bio naoružan , od običnog građanina postade vojvoda od Milana; njegovi sinovi, zato što su izbegavali vojničke napore , postadoše od vojvoda obični građani.	Francesco Sforza postade od privatna čovjeka milanskijem vojvodom jer bijaše oružan , a sinovi mu, jer se uklanjahu naporima i neudobnosti vojničkoj , postadoše od vojvoda privatnicima.	Frančesko Sforca postao je od obična građanina milanskim vojvodom zahvaljujući svojoj vojničkoj snazi ; njegovi sinovi od vojvoda postadoše obični građani zato što su izbegavali napore vojničkoga života .	Frančesko Sforca se od običnog građanina uzdigao do vojvode od Milana zato što je bio dobro naoružan , a njegovi sinovi su se od vojvoda spustili do običnih građana zato što su izbegavali napore i neudobnost vojničkog života .	Zahvaljujući tome što je imao vojsku, Frančesko Sforca od običnog građanina postade milanski vojvoda, a njegovi se sinovi, u želji da izbegnu vojničke muke, od vojvodskog dostojanstva unizije do običnih ljudi .

	IT	CT1	CT2	CT3	CT4	CT5
	XIV.	GLAVA XIV.	POGLAVLJE ČETRNAESTO.	XIV.	POGLAVLJE XIV.	Glava četrnaesta.
IV	Perché, intra le altre cagioni che ti arreca di male lo essere disarmato , ti fa contennendo : la quale è una di quelle infamie dalle quali el principe si debbe guardare, come di sotto si dirà.	Jer, između ostalih rdavih stvari koje ti donosi, to što si nenaoružan, pravi te prezrivim : što je jedna od onih niskosti, od kojih vladalac treba da se čuva, kao što će se dole navesti.	Jer među ostalijem uzrocima zla, što ti donosi ako si neoružan, ljudi te preziru ; a to je jedna od onijeh sramota, kojijeh se knez mora da čuva, kako ću reći niže.	Među ostalim je nevoljama koje pogađaju nenaoružana čovjeka i ta da postaje vrijedan preziranja; a to je jedna od onih sramota kojih se, kako ćemo niže kazati, vladar mora čuvati.	Jer između ostalih nesreća koje te zadese kad se nađeš nenaoružan, ljudi počnu da te potcenjuju a takvog srama vladalac treba da sebe poštedi na način koji ću u produžetku izložiti .	Pored ostalih zala, život bez oružja sa sobom povlači i prezir, a to je sramota koje vladalac treba ponajviše da se kloni, što ću nešto donnije izložiti.

Tabela 1. XIV poglavlje *Vladaoca*

- I segment

Ovaj segment čini složena rečenica sa neuobičajenom kombinacijom asindetona i subordinacije (tačka i zarez i zavisni veznik *perché*). Vokabular nužnosti kao vezivno tkivo čitavog dela prisutan je i u ovom odlomku (glagol *dovere*), kao i Makijavelijeva tipična terminologija: ključni pojam njegove etičke filologije, *virtù*, a tu je i latinizam *per adverso*. U prevodima prvog segmenta očuvana je sintaksička struktura jedino u CT1; u svim drugim prevodima nailazimo na početak novog iskaza od rečenice koja počinje sa "e per adverso". CT4 pribegava tehnici proširivanja: "quelli che sono nati principi" postaje „vladaoci koji su se po naslednom pravu popeli na presto“; u CT5 „...uzdiže do vladarskog dostojanstva“ i „svedoci smo“ za neutralno "si vede" što je dosledno prevedeno u svim CT, osim u CT4 u kome je izostavljeno.

- II segment

Ovaj segment sadrži latinizme *negligere* i “essere professo di questa arte”. U CT1 nailazimo na arhaičan oblik prideva *proniknut* u značenju *prožet, obuzet* (R MAT); najveći stepen koherencije, kako sintaksički i interpunkcijski tako i leksički, postignut je u CT1: “la cagione” se prevodi oba puta kao „uzrok“; “arte” kao „veština“; CT5 potpuno preuređuje sintaksičku strukturu: sklanja subjekat “la prima cagione” s početka rečenice i zamenjuje ga priloškom odredbom za uzrok – „zbog zapostavljanja vojne veštine“. Latinizam “essere professo di questa arte”, jedini donekle prenosi Ristić arhaizmom „biti proniknut“¹⁶, dok svi ostali prevode opisno.

- III segment

Na ovoj rečenici vidimo koliko je teško preneti Makijavelijev stil: rečenica se sastoji od 23 reči (oduzećemo tri člana iz izvornika), naspram 27/25/27/37/31 (od CT1 do CT5). Struktura ovog odlomka izgleda ovako: subjekat, uzročna rečenica, indirektna glagolska dopuna “di privato”, upravna rečenica; naporedna asindetska rečenica sadrži isti raspored delova. Ovakvu strukturu jedini čuva Ristić: implicitne rečenice “per essere armato” i “per fuggire e’ disagi” pretvara u eksplicitne, ali potpuno je očuvana rečenična struktura. To je vidljivo i u broju reči. CT2 je po broju reči i strukturi sačuvao Makijavelijevu konciznost. Već u CT3 vidimo da ubacivanje „dugih“ reči poput „zahvaljujući“ (birokratski registar), pa još i imenička sintagma „vojnička snaga“ za “per essere armato”, što se kasnije ponavlja u vidu “napori vojničkog života“, usporavaju ritam i sažetost Makijavelijevе rečenice. U CT4 ova tendencija dostiže svoju kulminaciju sa čak 37 reči, što je gotovo dvostruki broj reči u odnosu na izvornik. Sintaksička struktura je potpuno preuređena, nema inverzije, sve je normirano i pojašnjeno: „uzdigao se do vojvode od Milana“ za „postao je“; dodavanje priloga „dobro“ radi pojačavanja značenja: „dobro naoružan“; “diventarono privati” iz drugog segmenta postaje „spustili su se do običnih građana“, dok se imenička sintagma “disagi delle armi” razvija u „napori i neudobnosti vojničkog života“. Kritičar ovde može samo da konstatuje autentično izneveravanje Bermanovog „slova prevoda“ (Berman, 2004). U nešto manjoj meri, ista tendencija je prisutna u CT5: čitav segment počinje dugačkim i birokratsko intoniranim okoštanim priloškim izrazom: „zahvaljujući tome što je imao vojsku“; “duchi” postaje „od vojvodskog dostojanstva“ a “diventare” najpre čuva osnovno značenje „postade“, a potom, uz dopunu “diventarono privati”, biva literarizovano i razloženo u: „uniziše se do običnih ljudi“.

- IV segment

U ovom segmentu prisutan je ponovo latinizam “ti fa contennendo”, kao i hiperbaton: “intra le cagioni [...] di male”. U konstrukciji “intra le cagioni che ti arrega di male lo essere disarmato”, položaj odredbe “di male” nije zadržan ni u jednom prevodu; možda je bilo moguće posebno ukazati na nju, odnosno pribeci „oneobičavanju“, kroz doslovni prevod: „među drugim uzrocima koje ti donose zlo i

16 Piletić arhaizme deli na primarne i sekundarne: primarni su ugrađeni u ekspresivne intencije teksta, pošto pisac neke elemente svesno arhaizuje; sekundarni se tiču recepcije prevodioca i nastaju usled vremenskog jaza između objavljivanja originala i nastajanja prevoda (Piletić, 1997: 13). Ovde je u pitanju sekundarni arhaizam.

to što si razoružan...“. Latinizam “ti fa contennendo” u značenju “ti fa disprezzabile” donekle je nejasno preveden u CT1 zbog arhaizma – „pravi te prezrivim“ (a zapravo bi trebalo „vrednim prezira“); konciznost i sintaksička struktura i u ovom odeljku najbolje su očuvani u prva dva prevoda; iako je ovde broj reči približan broju reči u IT, u CT4 ponovo nailazimo na dodavanje faznog glagola „počnu da te potcenjuju“ ili pak na birokratski i glomazan iskaz „na način koji ću u produžetku izložiti“.¹⁷

4.5. Prikaz dobijenih rezultata

XIV POGLAVLJE						
JEZIČKI ČINIOCI - Gramatički elementi/Stilski elementi						
KRITERIJUMI - Korektnost/Korespondencija						
		CT1	CT2	CT3	CT4	CT5
I		Da	Delimično	Delimično	Ne	Delimično
II		Da	Delimično	Delimično	Ne	Ne
III		Da	Da	Delimično	Ne	Ne
IV		Da	Da	Delimično	Ne	Delimično

Tabela 2. Procena ispunjavanja kriterijuma korektnosti (gramatički elementi) i korespondencije (stilski elementi)

5. Zaključak

Iz dobijenih rezultata proističe da je najveći stepen gramatičke tačnosti i stilske korespondencije ostvario CT1. Sledi CT2 (razlika je minimalna i gotovo zanemarljiva), potom CT3. Upadljiva je pak razlika između relativne bliskosti dobijenih rezultata za prva tri prevoda i rezultata za dva potonja: u pitanju je značajna razlika, dok dobijeni rezultat za CT4 dovodi u ozbiljnu sumnju validnost i kredibilitet ovakvog prevoda. Prevodi „bliži“ vremenu nastanka izvornika, što kada je reč o prevodima *Vladaoca*, valja shvatiti krajnje uslovno (zbog sinhronijskog karaktera svih prevoda), bili su u smislu očuvanja formalne ekvivalencije mnogo bliži izvorniku, kako Ristićev tako i Dominikovićev prevod, koji je, i pored visoke retoričnosti, u velikoj meri očuvao gramatičke i stilske osobenosti izvornika. CT3, koji je istovremeno i prevod koji se hronološki nalazi na sredini u kontinuumu prevoda *Vladaoca*, našao se i na skali funkcionalne procene u „sredini“: Frangeš je uspeo da „posreduje“ između očuvanja gramatičke tačnosti i stilske korespondencije, dok su ova dva kriterijuma najmanje zadovoljena u dva najnovija prevoda. To istovremeno može biti pokazatelj i činjenice da je konativna funkcija *Vladaoca* sasvim oslabila, dok je informativna funkcija zadobila primaran značaj, tako da potonji prevodioci nisu smatrali primarnim

¹⁷ Analizirajući engleske prevode ovog odlomka iz *Vladaoca*, Gučone (Guccione) razlikuje prevode koji poštuju sintaksičku organizaciju Makijavelijevog jezika (Mansfeld u prevodu objavljenom 1985. i Konel u prevodu iz 2005), dok se, s druge strane, Skinner i Prajs u svom prevodu iz 1988. udaljavaju od izvornika, usvajajući ciljno-orijentisani pristup (Guccione, 2009: 487).

da odgovore na formalne zahteve dela. Katarina Rajs govori o tome da se mora proceniti da li prevod uzima u obzir stilske komponente izvornog teksta u odnosu na standardnu, individualnu ili savremenu upotrebu i da li autorov stvaralački izraz odstupa od uobičajene upotrebe jezika (Reiss, 2000: 63). U odnosu na gramatičke i stilske odlike Makijavelijevog specifičnog jezika koje su u vreme nastanka dela odstupale od standardne upotrebe, tu specifičnost sačuvala su prva dva ciljna teksta: kada je reč o ova dva CT, subjektivne determinante, poput vremenskog faktora ili faktora publike nisu bile odlučujuće za korigovanje Makijavelijevog zgusnutog stila. Ako pogledamo dva najnovija prevoda, ovi subjektivni faktori znatno su uticali na prevodilačke strategije: u prvom slučaju (CT4), na odabir modernizujućeg, obezvremljenog prevoda uticala je ličnost prevoditeljke, odnosno njena preovlađujuća prevodna strategija, dok je u drugom slučaju (CT5), svest o vremenu nastanka dela dovela do jače arhaizacije u prevodu.

S obzirom na to da Makijavelija posmatramo u svetlu funkcionalne kritike koja uzima u obzir funkciju teksta u izvornoj, ali isto tako i u ciljnoj kulturi, polazimo od činjenice da je u trenutku nastanka *Vladaoca* formalni aspekt bio od primarnog značaja i da se nalazio „u funkciji“ iskazivanja ekspresivnosti, odnosno suštinske komponente dela. Naravno da vremenski faktor i subjektivnost prevodioca i kritičara, kao i prevodilačka strategija značajno utiču na „modifikovanje“ ocene o gramatičkoj tačnosti i stilskoj korespondenciji. Videli smo da su prevodioci u pojedinim segmentima u cilju postizanja arhaičnog tona „kršili“ gramatičku tačnost i pribegavali preformulaciji iskaza, te da se u skladu s tim može zaključiti da je prevodilačka kritika neprimenjiva u apsolutnom smislu, upravo zbog toga što na prevod utiču brojni vantekstualni činioci. Ovakvo modifikovanje ocene, međutim, moglo bi se primeniti u slučaju ispitivanja jednog prevoda: ako je u jednom prevodu izvršeno ovakvo modifikovanje, a u drugima nije, na koji način onda uspostaviti jedinstveni kriterijum procene svih prevoda? Rezultati su svakako uslovni i obeleženi subjektivnim karakterom prevodilačke kritike: na procenu kvaliteta prevoda ne utiče samo subjektivnost prevodioca, već i kritičara. Jedan od činilaca kojim valja korigovati sud o delu jesu vremenski faktor i faktor čitalačke publike, odnosno usvajanje odgovarajuće prevodilačke strategije koju za *Vladaoca* ne objavljuje niko osim Frangeša. Na nama je stoga bilo da samo na osnovu prevoda i paratekstualnog materijala izvučemo zaključke o primenjenoj strategiji.

Sa stanovišta prevodilačke kritike Katarine Rajs, a na osnovu isticanja u prevodu pojedinih funkcija teksta, CT1 i CT3 su preneli u ciljnu kulturu sve tri tekstualne funkcije: informativnu, ekspresivnu i konativnu. CT2 je prvenstveno bio usmeren na konativnu funkciju, dok je CT4 primarno ostvario informativnu funkciju. CT5 je nastojao da uključi sve funkcije, iako nije na zadovoljavajući način odgovorio na sve postavljene kriterijume: gramatičko-stilska komponenta nije ostvarena u potpunosti, a čini se da je informativna komponenta i u ovom poslednjem prevodu takođe preovladala, što može biti posledica upravo manjeg „poštovanja“ formalnih odlika dela.

Kritika Katarine Rajs bila je dovoljno fleksibilna da obuhvati različite aspekte Makijavelijevog dela kao sveobuhvatna metodologija za procenu kako jezičkih, tako

i vanjezičkih specifičnosti teksta, budući da sadrži i vremenski faktor, kao i faktor ciljne publike kojoj se prevod obraća, što obuhvata brojne aspekte značajne u okviru opštih teorijskih postavki retraduktoloških studija. Kao što svako delo nameće sopstvena pravila prevođenja, smatramo da se isto može primeniti i na procenu kvaliteta prevoda: mišljenja smo da za delo kakvo je *Vladalac* nije najpogodniji pretežno izvorno-orijentisani metod zasnovan na striktnom poštovanju lingvističkih odlika teksta (kakav je metod Lensa Hjusona ili pak Džulijen Haus¹⁸) koji zasniva svoje merenje na stepenu vernosti izvornom tekstu, naročito zbog toga što pojedini prevodioci eksplicitno deklarišu usvajanje prevodilačke strategije osavremenjavanja i „nepoštovanja“ prvobitnih sintaksičkih i formalnih odlika dela (Frangeš, 1975: 120). Funkcionalni pristup Katarine Rajs obuhvata i procenu vremenskog faktora, koji je od ključne važnosti u proceni kvaliteta prevoda istorijskog teksta, a ono što se u ovakvom tekstu zahteva jeste neka vrsta medijacije između izvorno i ciljno orijentisanog pristupa i prevodilačka strategija posredovanja između „savremenosti“ i „arhaizovanosti“. Pored gramatičke korektnosti koja odgovara napuštenom kriterijumu formalne ekvivalencije, znatan deo kritike Katarine Rajs posvećen je leksičkim i semantičkim elementima, koji su u slučaju *Vladaoca* mnogo više od elemenata gramatičkog tipa zaokupljali pažnju prevodilaca i teoretičara prevođenja.

Literatura

- Berman, A. (1990). La retraduction comme espace de traduction. *Palimpsestes*, 13, 1–7.
- Berman, A. (2004). Prevođenje i slovo ili konačište za dalekog (A. Mančić, prev.). Beograd: Rad.
- Campi, A. (2013). Introduzione. Il Principe di Niccolò Machiavelli e il suo tempo. 1513–2013. In A. Campi (Ed.), *Il Principe di Niccolò Machiavelli e il suo tempo. 1513–2013* (pp. 3–9). Roma: Istituto della Enciclopedia Italiana.
- Chiapelli, F. (1952). *Studi sul linguaggio del Machiavelli*. Firenze: Felice le Monnier.
- Croce, B. (1952). La questione del Machiavelli. In A. Savorelli (Ed.), *Indagini su Hegel e schiarimenti filosofici* (pp. 164–176). Bari: Laterza.
- Frangeš, I. (1952). Napomena Prevodiočeva. U Niccolò Machiavelli, *Vladar* (str. 123–124). Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- Frangeš, I. (1980). Napomena prevodiočeva. U N. Machiavelli, *Vladar; Mandragola* (str. 146–147). Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.

18 Noviji pristupi merenju kvaliteta prevoda u oblasti retraduktoloških studija uglavnom se zasnivaju na „kvantifikaciji“ rezultata: Hjuson ukazuje na to da koncepti kao što su „pomeranja“ (*shift*) ili „devijacije“ (*deviation*) određuju a priori odnos kritičara prema izvornom i ciljnom tekstu i suštinski zasniva merenje kvaliteta prevoda na merenju odstupanja od izvornog teksta, nazivajući to odstupanje „rekategorizacija“ na sintaksičkom i „modifikacija“ na leksičkom planu (Hewson, 2011: 7). I u okviru funkcionalnog pristupa, Džulijan Haus (House, 2009) zasniva svoj model procene na funkcionalnoj i sistemskoj gramatici M.A.K. Halideja (1985) i kao ključne pojmove navodi „nepodudaranja“ (*mismatches*) i „greške“ (*errors*) (House, 2009: 31).

- Grubiša, D. (1998). Kako čitati Vladara. U D. Grubiša (prir.), *Niccolò Machiavelli, Vladar* (str. 5–101). Zagreb: Globus.
- Grubiša, D. (2018). Il problema della traduzione del *Principe* di Machiavelli (caso di studio croato e italiano). *La Battana, LIV*(209), 9–43.
- Guccione, C. (2009). A Stylistic Analysis of the English Translations of Machiavelli's *The Prince*: Mansfield, Skinner and Connell. *Storia e Politica, I*(3), 476–504.
- Hewson, L. (2011). *An Approach to Translation Criticism: Emma and Madame Bovary in Translation*. Amsterdam: John Benjamin Publishing Company.
- Holmes, J. S. (1972). The Cross-temporal Factor in Verse Translation. *Meta, 17*(2), 102–110.
- House, J. (2009). *Translation Quality Assessment. Past and present*. London and New York: Routledge.
- Jones, F. R., Turner, A. (2004). Archaisation, Modernisation and Reference in the Translation of Older Texts. *Across Languages and Cultures, 5*(2), 159–185.
- Koller, W. (1979). Einführung in die Übersetzungswissenschaft. Heidelberg & Wiesbaden: Quelle und Meyer.
- Koskinen, K., Paloposki, O. (2003). Retranslation in the Age of Digital Reproduction. *Cadernos, 1*, 19–38.
- Machiavelli, N. (1997). *Il Principe*. Milano: Feltrinelli.
- Makijaveli, N. (1952). *Vladar* (I. Frangeš, prev.). Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- Machiavelli, N. (1975). *Vladar* (I. Frangeš, prev.). Zagreb: Fakultet političkih nauka Sveučilišta u Zagrebu.
- Machiavelli, N. (1983). *Vladar; Mandragola* (I. Frangeš, prev.). Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- Machiavelli, N. (1985). *Vladar* (I. Frangeš, prev.). U D. Grubiša (prir.), *Niccolò Machiavelli. Izabrano djelo* (str. 99–145). Zagreb: Globus.
- Machiavelli, N. (1998). *Vladar* (I. Frangeš, prev.). U D. Grubiša (prir.), *Niccolò Machiavelli, Vladar (5-101)*. Zagreb: Globus.
- Makijaveli, N. (1907). *Vladalac* (M. T. Ristić, prev.). Beograd: Geca Kon.
- Makijaveli, N. (1964). *Vladalac* (M. T. Ristić, prev.). Beograd: Rad.
- Makijaveli, N. (1976). *Vladalac* (J. Stojanović, prev.). Beograd: Rad.
- Makijaveli, N. (1989). *Vladalac* (J. Stojanović, prev.). Beograd: Moderna.
- Makijaveli, N. (2001). *Vladalac* (J. Stojanović, prev.). Beograd: Bonart.
- Makijaveli, N. (2009). *Vladalac* (J. Todorović, prev.). Beograd: Mono i Manjana.
- Newmark, P. (1988). *A Textbook of Translation*. New Jersey: Prentice Hall.
- Nida, E. (1964). *Toward a Science of Translating*. Leiden: E. J. Brill.
- Piletić, M. (1997). *Vremenska distanca u prevođenju književnog teksta (na primerima iz italijanskih renesansnih tekstova i njihovih savremenih prevoda)*. Beograd: Filološki fakultet.
- Reiss, K. (2000). *Translation Criticism – The Potentials & Limitations: Categories and Criteria for Translation Quality Assessment*. Manchester: St. Jerome Publishing.
- Reiss, K. (1983). *Adequacy and Equivalence in Translation. The Bible Translator*. <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/026009358303400301>

- Samardžić, M. (2006). *Od rečenice do teksta. Uvod u sintaksu italijanske složene rečenice*. Podgorica: Univerzitet Crne Gore.
- Samardžić, M. (2009). Tekstualna tipologija i prevođenje: primer naučne proze i esejistike. U Vučo, J., Ignjačević, A., Mirić, M. (prir.), *Jezik struke: teorija i praksa* (str. 208–218). Beograd: Univerzitet u Beogradu.
- Snell-Hornby, M. (1988). *Translation Studies: An Integrated Approach*. Amsterdam: John Benjamin Publishing Company.
- Šljajermaher, F. (2003). O različitim metodama prevođenja. (A. Bajazetov-Vučen, prev.). Beograd: Rad.
- Venuti, L. (2004). *Retranslations: The Creation of Value*. In K. Faull, M. Lewisburg (Eds.), *Translation and Culture* (pp. 25–38). Lewisburg: Bucknell University Press.
- Weinrich, H. (1966). *Linguistik der Lüge*. Heidelberg: L. Schneider.

Anđela R. Milivojević

Summary

THE FUNCTIONAL APPROACH TO THE TRANSLATION QUALITY ASSESSMENT OF MACHIAVELLI'S *PRINCE* RETRANSLATIONS

The aim of the paper is to demonstrate empirically the application of the translation quality assessment based on Katharina Reiss' functional methodology approach, through the analysis and comparison of existing retranslations into Serbo-Croatian of Machiavelli's *The Prince*. The aim of this analysis was to contribute to the research in the area of Retranslation Studies by defining the dominant textual functions within every translation, depending on when the text was translated and the applied translational strategy.

Through the functional methodology approach we have used, based on the predominant function of the source text which had to be adequately expressed in the target text, we have opted for the source-oriented approach in analyzing some excerpts from the XIV chapter of *The Prince*. We have given a specific theoretical framework to our analysis, mandatory in the field of empirical Retranslation Studies, and that is Antoine Berman's *Retranslation Hypothesis* that defines the translations chronologically closer to the original as target-culture oriented, while the ones more distant from the original are source-culture oriented. By emphasizing some textual functions that have prevailed in the translation, the results of our research will show that the *Retranslation Hypothesis* can be applied only partially and conditionally.

Key words:

Retranslation Studies, translation quality assessment, functional methodology, Machiavelli, *The Prince*, retranslations in the Serbo-Croatian speaking territory

<https://doi.org/10.18485/analiff.2022.34.2.7>
821.111.09"04/14"

Витешка типологија Беверли Кенеди и Гавејнов лик у енглеској средњовековној артуријанској књижевности

Милица М. Спремић Кончар*

Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Катедра за англистику

Кључне речи:

Гавејн
краљ Артур
витештво
Беверли Кенеди
Смрт Артурова

Апстракт

Гавејн је највећи енглески витез. Син краља Лота од Оркнија и сестрић краља Артура, Гавејн је важан лик у енглеским средњовековним артуријанским делима, од *Историје британских краљева* Џефрија од Монмута (1136) до *Смрти Артурове* Томаса Малорија. Иако је изузетан витез, Гавејн је такође познат и као безобзиран и осветољубив. По речима Томпсона и Базбија (Thompson/Busby, 2006: 1), „више него [репутација] било којег другог витеза Округлог стола, репутација Гавејна, омиљеног сестрића краља Артура, варира између екстрема хероизма и злоће.“ Док је у раним хроникама Гавејн „моћни ратник који храбро служи свога ујака у боју“ (Thompson/Busby, 2006: 1), његова репутација опада у француским артуријанским делима, нарочито у прозним романима. Пошто су главни извори Малоријеве *Смрти Артурове* француски прозни романи, његов Гавејн је груб и недостаје му углађеност. Циљ овога рада је двојак: он анализира лик Гавејна у неколико енглеских артуријанских дела насталих пре Малорија, како би показао да је Гавејнова репутација знатно боља од оне коју има у *Смрти Артуровој*. Такође, на основу витешке типологије Беверли Кенеди као теоријског оквира, рад поставља тезу да се чак и у трагичној завршници *Смрти Артурове* Гавејн уздиже изнад грубих и базичних особина витеза-ратника и поприма особине витеза-дворанина јер схвата (мада прекасно) да добробит дружине витезова Округлог стола и Артурове краљевине мора имати предност над партикуларним интересима његовог клана и породице. (примљено: 14. фебруара 2022; прихваћено: 28. априла 2022)

<https://analifil.bg.ac.rs>

1. Увод

Гавејн је највећи енглески витез.¹ Син краља Лота од Оркнија и сестрић краља Артура, неустрашиви борац и Артуров најважнији ослонац, има значајно место и улогу у бројним делима енглеске средњовековне артуријанске књижевности, од *Историје британских краљева* Џефрија од Монмута (Geoffrey of Monmouth, *Historia regum Britanniae*, око 1136), латинске псеудоисторијске хронике којом се у енглеску књижевност први пут уводи артуријанска легенда, до *Смрти Артурове* Томаса Малорија (Sir Thomas Malory, *Le Morte Darthur*, 1485), најзначајнијег енглеског средњовековног артуријанског дела. Иако Гавејна красе врхунске витешке врлине, његово име асоцира и на мање ласкаве особине, какве су плаховитост, безобзирност и осветољубивост. Како запажају Томпсон и Базби (Thompson/Busby, 2006: 1), „више него [репутација] било којег другог витеза Округлог стола, репутација Гавејна, омиљеног сестрића краља Артура, варира између екстрема хероизма и злоће“.² Ову подвојеност могуће је разумети ако се зна да је легенда о краљу Артуру књижевни феномен средњовековне Европе, да је настала у Велсу, књижевно уобличена у Енглеској, обogaћена новим личностима и темама у Француској, а да се потом проширила по читавој Европи, од Италије и Шпаније, до Немачке и скандинавских земаља.

За енглеску средњовековну артуријанску књижевност кључан је однос са француском артуријанском књижевношћу, који је могуће описати као међусобно преплитање и прожимање. У најранијим енглеским средњовековним артуријанским делима – хроничи Џефрија од Монмута и њена два претпева, Васовом *Роману о Бруту* (Wace, *Roman de Brut*, 1155) и Лајамоновом *Бруту* (Layamon, *Brut* крај XII или почетак XIII века) – Гавејн је „моћни ратник који храбро служи свога ујака у боју“ (Thompson/Busby, 2006: 1), али је на Гавејнов лик у каснијем периоду битно утицала француска артуријанска књижевност. Док је код утемељитеља артуријанског витешког романа, француског песника Кретјена де Троа (Chrétien de Troyes, друга половина XII века), он храбар и углађен витез, потоњи француски романи у стиху и у прози доносе две потпуно различите верзије Гавејна. У романима у стиху Гавејн је због свог идеализма мета доброћудног хумора и ироније, мада је, уопште узев, позитивно приказан, док у романима у прози доживљава деградацију, а његове мане, нарочито осветољубивост, долазе до пуног изражаја и негативно га одређују у односу на друге велике Артурове витезове (Thompson/Busby, 2006: 1). Енглеска средњовековна артуријанска дела настала под француским утицајем у XIV и XV веку доносе повољну, односно неповољну верзију Гавејна, у зависности од тога да ли се темеље на француским романима у стиху или у прози. У *Смрти*

1 Види Archibald, 2004: 201; Cooper, 2003: 153. Обе ауторке уверљиво показују да је у енглеским артуријанским делима насталим пре Артура у строфама (*The Stanzaic Morte Darthur*, друга половина XIV века) домаћи витез Гавејн Артуров водећи и најистакнутији борац, док је Ланселот минорна фигура и у псеудоисторијским хроникама и у витешким романима. Ланселот добија на значају тек у Артуру у строфама, а Малори га уздиже као хероја у *Смрти Артурове*.

2 Осим ако није другачије назначено, сви цитати из извора и литературе су у преводу ауторке рада.

Артуровој Малори је за своје изворе одабрао француске романе у прози који Гавејна приказују у изразито неповољном светлу – *Потрагу за Светим Гралом* из циклуса Вулгата (*The Vulgate Queste del Saint Graal*), прозни роман Тристан (*The Prose Tristan*) и романе циклуса *Пост Вулгата* (*The Post-Vulgate Cycle*). Пошто је управо Малоријево дело имало пресудан утицај на обнову интересовања за артуријанску легенду у XIX веку (Taylor/Brewer, 1983: 1), онда је и Гавејн у остварењима каснијих аутора налик Малоријевом Гавејну, односно, по речима Томпсона и Базбија (Thompson/Busby, 2006: 17), „далеко мање атрактивна фигура од оних које се срећу другде у енглеској средњовековној књижевности“. Малоријев Гавејн се памти као несмотрен витез пренагљених поступака коме недостаје углаћеност у опхођењу према дамама и другим витезовима дружине Округлог стола, који користи склоност непотизму свога ујака краља Артура да прође некажњено за преступе почињене против витешког кодекса, и као човек пореклом са удаљених Оркнијских острва (Orkney Islands) који живи по начелима племенског друштва у коме је крвна освета врхунска дужност и најважнији завет.

Витешка типологија Беверли Кенеди (Beverly Kennedy) из њене утицајне студије *Knighthood in the Morte Darthur* полази од тезе да витез има три службе – службу Богу, службу краљу и службу дами (Kennedy, 1992: 66) – и да бити добар витез не подразумева за сваког у Артуровој дружини исту ствар: за некога то значи бити успешан борац и јахач, за некога значи поседовање дворских манира, а некеме су пресудне хришћанске врлине. Из различитих поимања витешке службе ауторка дефинише три витешка типа. Први је витез-ратник (Heroic Knight), који поседује само основне феудалне особине – храброст, вештину у боју и безрезервну оданост господару – и потиче из раног феудализма. Други је витез-дворанин (Worshipful Knight) који осим феудалних поседује и особине дворанина – лепе манире, таленат за музику, плес и отмене разговоре са дамама, и страст према лову и соколарењу; одан је господару и дами и тежи да постигне друштвени статус (worship). Трећи тип витеза је побожни витез (True Knight),³ који комбинује феудалне особине са религиозним врлинама

3 Преводни еквиваленти назива за типове витезова одабрани су тако да укажу на доминантну преокупацију сваког витешког типа и што јасније представе разлике међу њима. Кенедијева прецизира (Kennedy, 1992: 82) да сваки тип витеза „има очигледне сличности са једним или више идеалних типова претходно описаних у средњовековном епу и витешком роману“. Тако витез-ратник „има најстарију књижевну историју која се протеже чак до Беовулфа“ и која „изнад свега [...] слави лојалност ратника своје господару“. „Квалитети које цени и негује тип витеза-ратника јесу квалитети човека који очекује да већи део живота проведе у борби. Уз лојалност господару, његове најважније особине јесу храброст или срчаност и способност за борбу, која подразумева и снагу и вештину руковања оружјем“ (Kennedy, 1992: 83). Овај тип витеза живи по начелима племенске заједнице и ратничке дружине, те се витез-ратник указује као подеснији термин него витез-херој, утолико пре што Малори Гавејна не приказује као хероја, већ као сировог ратника. Витез-дворанин потиче из француских прозних романа *Тристан* и *Ланселот*, а „квалитети које цени и негује тип витеза-дворанина јесу квалитети човека који очекује да једнак део времена проведе на двору, у друштву дама и у служби господару, као и у двобоју на турниру или у рату. Он је усвојио многе дворске вештине: уме да пева и плеше, пише љубавне песме и води елегантне разговоре са дамом. Стекао је такође и истанчан осећај за политику“ (Kennedy, 1992: 86). Најкарактеристичније обележје овог типа витеза јесте његово настојање да постигне друштвени

чедности и понизности и који је одан господару и дами, али изнад свега Богу (Kennedy, 1992: 4–5). Побожни витез представља најкомплекснији витешки тип у етичком смислу „јер инкорпорира елементе из сва три традиционална извора витешког кодекса – феудалног, религиозног и дворског“ (Kennedy, 1992: 98). Кенедијева Малоријевог Гавејна сматра врхунским отелотворењем витеза-ратника⁴ и назива га „великим борцем који се никада није прилагодио дворском витешком кодексу изложеном у духовској заклетви његовог ујака⁵ (Kennedy, 1992: 85). Циљ овога рада је да кроз анализу лика Гавејна у неколико енглеских артуријанских дела која временски претходе Малоријевом, покаже да Гавејн ужива далеко већу репутацију од оне у *Смрти Артуровој*, као и да на основу витешке типологије Беверли Кенеди, која је теоријски оквир рада, постави тезу да се чак и у *Смрти Артуровој*, у трагичном финалу, Гавејн кроз неколико својих поступака уздиже изнад базичних, сирових особина витеза-ратника и поприма особине витеза-дворанина, зато што схвата (мада нажалост прекасно) да је партикуларним интересима породице и клана неопходно претпоставити интересе витешке дружине и читавог краљевства.

2. Витез-ратник

У *Историји британских краљева* Џефрија од Монмута, псеудоисторијској хроници која обухвата период од око две хиљаде година – од завршетка Тројанског рата у првој половини XIII века пре нове ере, до последњег келтског владара Кадвалдера који је умро крајем седмог века нове ере – први пут је у енглеској књижевности испричана прича о краљу Артуру. Та основна верзија приче укључује Артурово зачеће уз помоћ Мерлинове магије, крунисање после очеве смрти, сукобе са Саксонима код Јорка, Линколна и Бата, покоравање Шкота и Пикта, женидбу са Гиневером и освајање европских земаља, међу којима је најважнија Галија (Француска). По Артуровом заузимању Галије, римски цар Луције му упућује ултиматум и Артур креће у рат у коме ће његова војска убити Луција, а Артур још једино пожелети да умаршира у Рим и да од папе добије царску круну. Та му се жеља, међутим, неће остварити јер из Британије добија вести да је његов сестрић Мордред, кога је именовао за регента, узурпирао престо и да живи са Гиневером, која је погазила брачни завет. Артур се враћа у Британију, убија Мордред, али у тој последњој бици и сам буде

статус. Побожни витез, како наводи Кенедијева, није био нарочито популаран у књижевности, (мада се среће у циклусу *Вулгата*), али јесте описиван у витешким трактатима. Витез који припада овом типу „веровао је да је сам Бог установио Високи витешки ред и да је стога дужан да прво служи Бога, чак и пре свога земаљског господара“ (Kennedy, 1992: 88). Кенедијева придев *true* у називу овог витешког типа употребљава у значењу *чедан, чист од греха* (Kennedy, 1992: 94) и наводи да побожни витез усваја мистично схватање света засновано на Божијем промислу „према коме је Бог иманентан у свему што је створио и активно се меша у послове људи. Овај тип витеза верује да је важно остати у мислости [Бога] јер Бог грешне људе кажњава несрећом“ (Kennedy, 1992: 88).

4 Кенедијева врхунско отелотворење витеза-дворанина види у Тристану, а врхунско отелотворење побожног витеза у Ланселоту.

5 Витезови краља Артура у Малоријевој *Смрти Артуровој* полагају витешку заклетву сваке године на Духове, на централном окупљању дружине у Артуровом двору.

смртно рањен. Васов *Роману о Бруту*, препев *Историје британских краљева* на нормански дијалекат старофранцуског језика, у садржинском смислу верно прати свој изворник, а легенду богати дворским и витешким духом, описима љубави и чувеним додацима о оснивању дружине витезова Округлог стола и о „британској нади“ – веровању да ће се Артур вратити са Авалона када му ране буду зацељене и поново бити краљ. Други препев *Историје британских краљева*, Лајамонов *Брут* испеван на средњоенглеском језику, такође остаје веран предлошку Џефрија од Монмута, уз неколико додатака. Лајамон уводи виле које Артура на рођењу дарују снагом, племенитошћу и дуговечношћу, витешки сукоб као повод за настанак Округлог стола, Артуров пророчки сан о пропасти, и вилу Арганте којој Артур одлази смртно рањен да га исцели.

Гавејн фигурира у кључним догађајима у сва три дела, а његово присуство и помоћ Артуру су драгоцене. Занимљиво је да је у карактеру Гавејна већ у раним хроникама присутна извесна подвојеност, али да позитивне особине увелико надмашују негативне. И Џефри од Монмута и Вас и Лајамон Гавејна први пут помињу у тренутку када Артур пружа помоћ Гавејновом оцу, краљу Лоту од Оркнија, да завлада Норвешком, на коју полаже наследно право. Док је у верзији Џефрија од Монмута Гавејн у то време дечак од дванаест година кога је отац послао на школовање код папе Сулпиција у Рим, у Васовој и Лајамоновј верзији он се већ као витез вратио из Рима избрушених врлина и жељан да служи Артуровом краљевском дому коме припада и чини част. Гавејн је потом, код Васа и Лајамона (али не и код Џефрија од Монмута), један од првих говорника који реагују на ултиматум римског цара Луција и на прекор упућен младим витезовима од стране Кадора, војводе од Корнвола, да су се одали лењости током дугих дванаест година мира. Гавејн је спреман да крене у поход на Рим јер се, како каже, мир много више цени после рата – „трава је зеленија, а жетва обилнија“. Он одбацује Кадорове речи да дуготрајан мир квари младе људе јер им допушта да сувише времена проводе са дамама удовољавајући им, што их чини лењим и подложним разврату, и наноси велику штету Британији. Гавејн потврђује да младићи воле веселе приче, песме и љубав дама, и да баш због „сјајних очију и обожавања своје пријатељице младић постаје витез и учи се витешком понашању“ (Wace, 1912: 73). Ове речи о лепоти мира и благодетима љубави често се наводе као пример Гавејнових дворских врлина, а по мишљењу Франсоаз Ле Со оне означавају и почетак Гавејновог успона међу Артуровим витезовима (Le Saux, 2005: 137). Гавејн се и код Лајамона супротставља Кадору говорећи у корист мира, али изоставља одбрану љубави, што одговара основном тону Лајамоновог дела, ближем староенглеској ратничкој цивилизацији него концепту дворске љубави карактеристичном за Васов *Роману о Бруту*.

И Џефри од Монмута и Вас и Лајамон наводе да Гавејн практично започиње рат са Римљанима јер по приспећу Артура и његових снага у Галију, Гавејн на ујакон захтев одлази у логор цара Луција да му пренесе Артурову поруку да се повуче из Галије ако жели да сачува мир, или да се, ако то не жели, припреми за борбу већ наредног дана. Цар Луције одбије Артуров предлог, а Гавејн пред њим

одрубил главу Луцијевом рођаку који увреди Британце назвавши их хвалисавим кукавицама невичним борби. Ово је и први наговештај Гавејнове плаховите нарави, јер га витезови који јашу у његовој пратњи успут наговарају да у римском логору изазове сукоб, очигледно рачунајући на његову импулсивност. Убиство у римском логору претвара се у сукоб ширих размера јер Римљани траже освету и борба се распламсава. Британци из ње излазе као победници, што је увод у коначни пораз Римљана и Луцијеву погибију. И за коначну британску победу Гавејн има заслуге јер је показао велико јунаштво у борби са самим Луцијем кога, истини за вољу, није он убио, већ је римски цар страдао „од непознате руке” (Geoffrey of Monmouth, 1966: 256). Важност Гавејнове позиције у рату против Римљана видљива је и у неколико детаља које Лајамон додаје у својој верзији, а који не постоје ни код Џефрија од Монмута, ни код Васа: Гавејн преузима и одводи на сигурно римског сенатора Петреја заробљеног у борби Британаца са Римљанима после убиства Луцијевог рођака (Lawman 1993: 342) и стоји уз Артура и његове најистакнутије војсковође приликом распоређивања снага и доделе дужности команданата батаљона за коначни окршај са Луцијевим снагама (Lawman, 1993: 347). Када Артур добије вести о Мордредовој издаји и са војском крене у Британију да убије узурпатора, објављује да ће, ако у томе успе, Гавејну поверити да влада Британијом, како би се вратио у Рим по царску круну. Гавејн се том приликом одриче свога брата Мордред, уз гнушање што је издајник члан његове породице и завет у духу крвне освете да ће га лично убити (Lawman, 1993: 359). Гавејн, међутим, страда у бици против Мордред по повратку у Британију и тај губитак наговештава крај Артурове државе. Док Џефри од Монмута само помиње Гавејново име међу погинулима, Вас додаје да је Артур за њим највише жалио јер је „тај витез био дражи његовом срцу него било који други човек“ (Wace, 1912: 111), а Лајамон умеће Артуров говор у коме он оплакује смрт краља Ангела и Гавејна, својих најдражих следбеника (Lawman, 1993: 361). Према витешкој типологији Беверли Кенеди, Гавејн у све три ране хронике показује особине витеза-ратника, с тим што у Васовој верзији поседује и извесне одлике витеза-дворанина јер изриче похвалу љубави из које је јасно да наклоност дама представља врхунску мотивацију витезова. Гавејн у хроникама Џефрија од Монмута, Васа и Лајамона с правом ужива репутацију најбољег енглеског витеза и Артура најоданијег члана дружине, а његова јуначка дела и спремност на жртву умногоме наткриљују плаховитост, његову најозбиљнију ману.

3. Од витеза-ратника ка витезу-дворанину

Ране хронике укратко бележе да је Гавејн у Риму школован и произведен у витеза, а једно друго, мање познато дело детаљно реконструише Гавејново детињство, одрастање и образовање у Риму, као и његове прве витешке подвиге и повратак у Британију. То дело је латински прозни витешки роман познат под насловом *Успон Гавејна, рођака Артуровог* (*De ortu Waluuanii nepotis Arthuri*), сачуван у само једном рукопису, који је препис са почетка XIV века (London

British Library MS Cotton Faustina B VI). О времену настанка овога дела у научној литератури нема сагласности, па се помиње распон од средине XII до почетка XIV века, а аутором се сматра Роберт из Торињија (Robert of Torigni), бенедиктински монах, игуман манастира Бек (Bec) у Нормандији и управник тамошње библиотеке (Archibald, 2014: 5). *Успон Гавејна, рођака Артуровог* је типична прича о јунаку рођеном у тајности и датом на одгајање у иностраној земљи, о његовом одрастању у анонимности, првим витешким успесима, повратку у родну земљу, откривању порекла и сједињавању са породицом. Гавејн је рођен током владавине Артуровог оца Утера Пендрагона, из ванбрачне везе Артурове сестре Ане и Лота, рођака норвешког краља, и у то време таоца на Утеровом двору. Гавејна мајка даје богатим трговцима и уз њега благо и крштеницу као доказ његовог племенитог порекла, а трговци га одведу у Француску. У Француској Гавејна са брода, заједно са благом, украде сиромашни рибар и са женом га подиже као свога сина, а када напуни седам година, сво троје одлазе у Рим. Цар им додели палату јер му се рибар представи као војни заповедник из Галије, а временом успе да изгради репутацију угледног човека. Када предосети да му се ближи крај, рибар цару и папи Сулпицију открије како се обогатио и ко је дечак кога одгаја, молећи их да наставе да га школују, а када одрасте, да га пошаљу назад у Британију. Гавејн по „очевој“ смрти наставља живот у царској палати и убрзо постаје витез.

Витешка служба сваког великог јунака почиње двобојем који представља својеврсни ритуал преласка; у Гавејновом случају то је судски двобој (judicial battle) са персијским витезом Гормундом, како би се решио рат између персијског краља и јерусалимских хришћана, тада под влашћу Рима. У Јерусалиму се Гавејн огледа са Гормундом и из тродневне борбе излази као победник, за шта му буде указана велика почаст. Пошто је стекао самопоуздање и окусио сласт победе, Гавејн схвата да презире миран живот и чезне за војним успесима, што је иначе својствено витезовима краља Артура.⁶ Чувши да управо Артуру требају добри витезови, уз цареву дозволу и кутију са крштеницом коју му је забрањено да отвори док не дође пред Артура, Гавејн креће у Британију. Но, повратак у родну земљу не пролази без искушења. Први, инкогнито сусрет са Артуром претвори се у сукоб јер му се Артур грубо обрати и тражи му да положи оружје, што Гавејн одбије и у двобоју га лако обори с коња у реку. Други пут Гавејн Артура среће на двору у Карлеону и преда му документ из којег краљ сазна да му је Гавејн сестрић, али реши да му ништа не каже док овај то не завреди неким великим успехом. Гавејн, разочаран краљевим ниподаштавањем, обећа да ће сам учинити подвиг за који је потребна читава војска, а прилика за то му се укаже када помоћ потражи дама из Замка девица који под опсадом држи

6 Већ је помињан Кадоров став из раних хроника да предуг мирнодопски период квари нарочито младе људе и чини их лењима; зато се Кадор практично обрадује ултиматуму римског цара. У Малоријевој *Смрти Артуровој*, после похода на Рим и блиставе победе којој је значајно допринео и Ланселот, он се убрзо после прославе на Артуровом двору са рођаком Лајонелом отискује у нове пустоловине, јер има жељу да се и даље доказује у различитим изазовима (Malory, 2013: 190).

један пагански краљ, Артуров дугогодишњи непријатељ. Гавејн најпре посматра битку у којој Артур губи, а његови витезови заплашени беже, а онда њих двојица размене неколико заједљивих речи. Коначно, готово надљудском снагом, Гавејн савлада гарду паганског краља, а њега убије. Победоносно се враћа у двор, где га Артур сада дочекује отвореног срца и буде му предочено његово племенито порекло.

Гавејнова рана витешка каријера износи на видело његову храброст, дисциплину, снагу и оданост господару. Овај млади витез који почиње да стиче репутацију показује одлике витеза-ратника али и дозу префињености својствену витезу-дворанину. Тај спој особина два витешка типа наговештен је још у опису Гавејна као дечака кога у Риму одгаја рибар:

У међувремену, док је дечак растао, развијао је и мужевни дух и телесну дисциплину. Одлучно је настојао да достигне углаћеност⁷ и витешко умеће и бивао све више налик Вијамунду⁸ који је сматран његовим оцем. Често је долазио у царску палату и сматран је пријатељем цара и оних њему подређених. Уистину се у том младићу природно развијала изузетност са којом је освајао срца проицљивих и стицао њихову наклоност. Био је висок и отменог стаса, достојанственог држања и лепог лица, обдарен изузетном снагом. (*The Rise of Gawain, Nephew of Arthur*, 2013: 381–2)

Подразумева се да је Гавејнова иницијална оданост господару значила оданост римском цару, који га је учинио витезом и у чије је име Гавејн постигао прве успехе. Знајући Гавејново порекло и сведочећи његовим квалитетима, римски цар му, учинивши га витезом, обећа да ће му дати дар који год зажели, али се ипак невољно растаје од Гавејна када му овај затражи да крене у сукоб са персијским витезом. Својим јунаштвом Гавејн проноси славу римског цара у Јерусалиму, а његов победоносни повратак у Рим цар обележава величанственом процесijом и унапређењем. Цар показује исправност и прагматичност дајући пристанак и за Гавејнов одлазак на двор краља Артура: жели да му омогући да открије своје право порекло, али се истовремено нада и да би се уз Гавејново посредовање Британија могла вратити под окриље Рима (sic!).

Однос Гавејна са римским царем од самог почетка одликују лојалност и дубоко поштовање, што се не може рећи за однос са краљем Артуром, који започиње на обесхрабрујући начин, сасвим нетипичан за оно што се у

7 Углаћеност (courtesy) је сложен концепт витешког живота и витешких начела који подразумева три ствари: уљудан однос једнога витеза према другоме из исте дружине, уљудан однос према непријатељу и уљудан однос према дами. У првом случају, витез је дужан да помогне другоме витезу из своје дружине уколико га затекне у невољи, у неравноправној борби или рањеног. У другом случају, витез мора да се постара да сукоб са непријатељем буде равноправан, а ако непријатељ замоли за милост, витез је дужан да му милост пружи. У погледу односа према дамама, концепт углаћености подразумева витешко умеће певања, свирања, вођења отмених разговора и безрезервну преданост њиховој заштити, у сваком тренутку и у свим околностима. Види Field, 1978: 8.

8 Вијамунд је име рибара који је одгајао Гавејна.

артуријанским делима зна о наклоности између сестрића и ујака, и оставља нелагодан утисак чак и пошто је Гавејнов идентитет откривен, а он коначно интегрисан у краљевску породицу. Ако се Артурова грубост приликом првог сусрета са Гавејном у кишној ноћи може оправдати тиме што Гавејн у Карлеон стиже као непрепознат јунак, хладноћа са којом му краљ, откривши његово порекло, саопштава да му није потребан у дружини јер не зна да ли је вешт у боју или неспретан и кукавица, по мишљењу Томпсона (Thompson, 2006: 213) показује да је краљ невољан да призна хероја. Гавејнову заједљивост према Артуру у бици са паганским краљем, коју Артурова војска губи, могуће је објаснити безразложном и нетактичном увредом коју му је краљ нанео, али Томпсон указује и на дубљу психолошку мотивацију Гавејновог понашања, иначе типичну за приче о рођењу јунака. У њима „јунак најпре мора да казни родитеље који су га по рођењу одбацили, а онда да од њих добије признање права која су заиста његова“. То што Гавејн кажњава ујака а не оца, објашњава се „механизмом сепарације и дисоцијације“ у којем ујак представља фигуру оца (Thompson, 2006: 214).

Према витешкој типологији Беверли Кенеди, Гавејн у *Успону Гавејна, рођака Артуровог* особине витеза-ратника настоји да оплемени одликама витеза-дворанина, што је уочљиво у углађености која га краси и жељи да постигне друштвени статус пријемом у Артурову витешку дружину. Ово дело пружа драгоцене податке о Гавејновим формативним годинама, искушењима и успесима који су од њега начинили знаменитог витеза и рођака који истински завређује ујакову краљевску наклоност. Занимљиво је да у Малоријевој *Смрти Артуровој*, као што је поменуто, Гавејнов портрет није много ласкав, али да Гавејнов млађи брат Гарет, попут Гавејна у *Успону Гавејна, рођака Артуровог*, долази непрепознат на Артуров двор. Гарет, додуше, зна свој идентитет, али жели да достигне славу на основу личних подвига а не породичног имена, па зато од ујака, краља Артура, тражи да га прими на двор. Тамо, непрепознат, најпре годину дана служи у кухињи, а потом га Ланселот учини витезом и добије Артурову дозволу да крене у пустиловину избављења даме од тиранина. И Гавејн у *Успону Гавејна, рођака Артуровог* и Гарет у *Смрти Артуровој* достижу пуну афирмацију тек пошто учине велике подвиге и буду признати на Артуровом двору, што не говори само о изузетности Артуровог света, него и о хвале вредним особинама Гавејновог клана.

4. Побожни витез

Далеко најповољнију верзију Гавејна у енглеској средњовековној артуруијанској књижевности доноси *Сер Гавејн и Зелени витез* (*Sir Gawain and the Green Knight*), витешки роман из друге половине XIV века, сачуван само у једном рукопису, British Library Cotton Nero A.x. Анонимни аутор овога дела у научној литератури назива се Песником *Гавејна* (*Gawain Poet*) или Песником *Бисерке* (*Pearl Poet*). *Сер Гавејн и Зелени витез* кроз једну епизоду артуруијанске легенде у трајању од годину дана, слави Гавејнове најплеменитије витешке и

људске особине, приказујући тајанствену, изазовну и потенцијално смртоносну потрагу у коју Гавејн креће да оправда углед Артуровог двора. Догађај који иницира Гавејнову потрагу јесте упад Зеленог витеза на Артурову божићну прославу у Камелоту, са захтевом да му неко од витезова зада ударац који ће он примити голорук, али да тај изазивач за годину дана дође у његово боравиште, Зелену капелу, да прими исти такав ударац. Уз Артурову дозволу да одговори на изазов, Гавејн Зеленом витезу одруби главу секиром коју му је овај дао, али изазивач не умире, већ подиже главу са пода, подсети Гавејна на обавезу да га потражи и одлази из Камелота. Дело се потом бави Гавејновом припремом и наоружавањем за потрагу, дугим и самотним путовањем, искушењима у дворцу Одезер и обрачуном са Зеленим витезом у Зеленој капели.

У основи ласкавог портрета Гавејна лежи чињеница да се свесрдно труди и у великој мери успева да испуни све три витешке службе – службу Богу, краљу и дами. Служба краљу доминира првим и другим сегментом овог четвороделног витешког романа. У другом сегменту, кроз опис вишезначног симбола петоугаоника на Гавејновом штиту, уводе се концепти службе Богу и службе дами, а трећи и четврти сегмент тематизују сву сложеност настојања да се ваљано одговори трострукој обавези. Гавејнова служба краљу је беспрекорна од самог почетка јер он, једини међу витезовима занемелим од страха пред необичним странцем, устаје да одмени Артура који се спрема да удари Зеленог витеза и тако спасе част своје дружине. Преузимајући на себе овај изазов, Гавејн, како се и очекује од младог витеза, скромно пориче своје врлине и тврди да његова евентуална смрт у овој чудној пустоловини неће бити велики губитак, а потом храбро изврши први део договора. Како се време за полазак у потрагу приближава, Гавејн је све замишљенији пред опасним искушењем, али верност задатој речи и осећај дужности према краљу надиласе и немир и страх. Чувена сцена наоружавања Гавејна кроз опис петоугаоника од чистог злата утиснутог на његовом штиту ефектно дочарава све аспекте витешког живота, јер сваки крак носи неко значење. Један крак означава пет чула чијим искушењима није подлегао, а други крак пет прстију, односно физичку снагу која га никада није издала. Служба Богу огледа се у наредна два крака, који означавају веру у пет Христових рана и веру у пет Богородичиних радости.⁹ Пети крак означава витешке врлине племенитости, љубави према ближњем, чистоте, углаћености и побожности, а служба дами уводи се кроз већ поменути концепт углаћености. Поврх тога, на унутрашњој страни Гавејновог штита угравирана је слика Богородице, која му улива снагу у тешким тренуцима. Гавејново настојање да одговори трима службама најочитије је у трећем сегменту романа, у којем после скоро двомесечног путовања по беспућима Логреса¹⁰ и северног Велса и борбе са дивљим зверима и надљудским бићима, доспева у дворца Одезер, где га љубазни домаћин и његова супруга богато угосте на божићном слављу.

9 Од пет Богородичиних радости четири се односе на Христа – Благовести, Рођење, Васкрсење и Вознесење (Спасовдан) – а пета је Успење Богородице (Велика Госпојина).

10 Логрес је име Артуровог краљевства у појединим романима.

Пошто му домаћин открије да је Зелена капела близу и Гавејн прихвати његов позив да још три дана проведе у његовом дому, њих двојица склопе погодбу да ће господар који иде у лов Гавејну предати оно што буде уловио, а да ће Гавејн њему дати било шта од блага што добије у двору. Искушења на која је стављен Гавејн у дворцу Оdezер односе се на директне позиве на љубав које му господарица замка упорно упућује сваког од три дана док јој је муж у лову а она долази у Гавејнове у одаје, и на многоструко неугодну ситуацију у којој се Гавејн мора исправно поставити да би био достојан амблема петоугаоника на штиту.

За службу Богу, краљу и дами способан је само најкомплекснији витешки тип – побожни витез – а Гавејн у *Сер Гавејну и Зеленом витезу* то јесте. Када је служба Богу у питању, од побожног витеза се очекује да буде „ревностни хришћанин који ће, ако не може да живи у целибату, бити одани супруг“ (Kennedy, 1992: 99), а подразумева се и да не сме бити прељубник (Kennedy, 1992: 113). Гавејн нема своју даму, и зато, када га господарица Оdezера трећег дана искушавања упита да ли је срце поклонио некој другој, он то негира, додавши да неће ни „за љубавницом посегнути“ (*Сер Гавејн и Зелени витез*, 2019: 179).¹¹ Непростајањем на везу са заносном господарицом која му се несумњиво допада, Гавејн постиже много више него да је удовољио својим чулима: оправдава поверење гостољубивог домаћина и не почини грех прељубе, зауздава пориве и чак наговештава да му живот у целибату није стран, чиме достојно служи Богу. Непростајањем на љубавни однос Гавејн достојно служи и свога краља, јер брани углед његовог двора и витешке дружине, надалеко чувених по отмености, господству и исправности. Поврх тога, Гавејну полази за руком да одговори и на службу дами тако што првог дана пристане да једно другом поклоне један пољубац, другог два, а трећег три. Пољубац је у витешком свету дозвољени начин исказивања наклоности којим витез не губи ништа од репутације и доброг гласа (Kennedy, 1992: 115), а указује поштовање дами која се не осећа одбаченом, већ достојном пажње. Пољупци су у овом роману и благо које Гавејн добија на двору и сваке вечери размени са домаћином када се овај врати из лова и донесе му плен. Једини преступ који Гавејн учини током боравка у Оdezеру јесте то што трећег дана уз три пољупца, уплашен за свој живот у предстојећем сусрету са Зеленим витезом, од даме прими и зелени појас, када чује да је магичан и да га никакво оружје не може посећи ако га носи. Појас зато те вечери не преда домаћину уз три пољупца, већ прећути да га је добио, како би могао да га наредног дана понесе у окршај. Много је писано о овом Гавејновом потезу и његовим могућим значењима, а критика не даје коначни одговор на питање да ли је, примивши зелени појас, осим што је прекршио договор са домаћином, постао и недостојан петоугаоника на свом штиту, јер се поколебао у вери у Христа и Богородицу.

Коначни обрачун са Зеленим витезом (господаром Оdezера) показује да противник цени Гавејнову верност задатој речи и долазак у Зелену капелу, а

11 Превод М. Јаковљевић.

замаси секиром и ударац који зада Гавејну огледало су Гавејновог понашања током тродневног искушавања у двору. У прва два замаха Зелени витез не озледи Гавејна јер се прва два дана Гавејн стриктно држао договора о размени дарова, а посекотина коју добије из трећег замаха јесте казна за зелени појас који је трећег дана примио, а није предао. Зелени витез, међутим, разуме да је преступ почињен из страха за живот и то Гавејну не замера, већ му поклања појас за успомену на искушење које је пребродио. Гавејнову радост што је преживео убрзо надјача дубоко осећање стида због исказаног кукавичлука, које потом смењује излив прекора према женама. Кренувши назад пут Камелота, Гавејн везује зелени појас преко рамена и заветује се да ће га увек носити, да га подсећа на срамно посрнуће. Иако се роман завршава љубазним дочеком у Артуровом двору и дивљењем које изазива његова прича, Гавејнова потиштеност и самооптуживање који немушто надјачавају весеље остављају утисак дубоког самопрекора побожног витеза који је изневерио службу Богу јер је посумњао да ће га Бог заштитити у сукобу са Зеленим витезом и у страху посегнуо за амајлијом. Та потиштеност која, према речима једног критичара, прети да се настави и ван граница романа (Вагтон, 1998: 20, 21), указује на то да је овај витез болно свестан своје грешке, склон преиспитивању, самооптуживању, и суштински забринут за то колико је његов тренутак слабости умањιο или угрозио углед Артуровог двора. Међутим, и поред преступа, општи утисак о Гавејну остаје изразито повољан, а он достојан представник најкомплекснијег витешког типа – побожног витеза. Тај утисак се нарочито појачава поређењем Гавејна у *Сер Гавејну и Зеленом витезу* са Ланселотом у Малоријевој *Смрти Артуровој*, јер је према типологији Беверли Кенеди Ланселот врхунско отелотворење побожног витеза, без обзира на то што дуги низ година одржава прељубничку везу са краљицом Гиневером која ће у доброј мери допринети коначном слому Артурове државе. Страх од смрти и инстинкт за самоодржањем који су за тренутак уздрмали Гавејнову веру у Бога указују на преступ далеко мањи од Ланселотовог: Гавејн се није упустио у љубавни однос са господарицом замка, а трајно самооптуживање којем се предаје сведочи о његовој врхунској озбиљности и истинској посвећености високом витешком идеалу.

5. Малоријев Гавејн

За разлику од Гавејна у *Сер Гавејну и Зеленом витезу*, Гавејн у Малоријевој *Смрти Артуровој* нема добру репутацију јер су Малоријеви извори, као што је у уводу овога рада речено, прозни француски романи *Потрага за Светим Гралом* из циклуса *Вулгата*, прозни роман *Тристан* и романи циклуса *Пост Вулгата*, у којима је слика Гавејна изразито неповољна и потпуно другачија од оне у енглеским артуријанским делима пре Малорија. *Смрт Артурову* чини осам прича. Прве две описују формативну фазу развоја Артурове државе, ратове са господарима суседних области и европска освајања, чија је круна победоносни поход на Рим, где Артур од папе добија царску круну. Средишње приче описују најславније дане племенитог краља и његове витешке дружине: „Трећа прича“

је посвећена Ланселоту, „Четврта“ Гарету, а „Пета“ Тристану. У „Шестој причи“ описана је потрага за Светим Гралом, чији неповољан исход наговештава несавршеност Артуровог света и окаљаност гресима његових поданика, док у последње две приче – „Седмој“ и „Осмој“ – конфликти, клевете и мржња излазе на видело, доносећи Артуровој држави коначно уништење.

Гавејнови преступи су чести, како у формативним, тако и у средишњим и финалним причама, док се његово невитешко понашање уопште не санкционише. У „Првој причи“, у својој првој потрази, у којој је требало да одбеглог белог јелена врати на двор, Гавејн убија двоје људи – витеза у борби за браћено место и даму која је својим телом заштитила сер Бламора од Гавејновог гнева јер му је Бламор убио два ловачка пса, а Гавејн због тога њега пошао да убије. У наставку приче, у другој потрази, Гавејн на сраман начин изигра поверење сер Пелеса који воли охолу даму и дозвољава њеним витезовима да га изнова заробљавају, како би из њеног затвора могао бар да је види. Гавејн Пелесу обећа да ће учинити све што може да Пелес задобије дамину љубав, а онда оде у њен двор, каже јој да је убио Пелеса, и са њом у постељи проведе два дана и две ноћи, све док их преварени и разочарани Пелес не пронађе. У „Другој причи“, у походу на Рим, Гавејн је лудо храбар и безобзиран јер најпре у логору цара Луција одруби главу царевом витезу који му се наругао, и тако изазове сукоб са Римљанима у којем буде тешко рањен. Касније одлази у пустоловину на непријатељску територију и изазива на двобој витеза Пријама, после чега уследи још један сукоб са Луцијевим поданицима у којем је Гавејн поново рањен, а његови људи беспотребно изложени опасности. Средишње приче учвршћују негативну слику Гавејна: „Четврта прича“, посвећена стасавању Гавејновог најмлађег брата Гарета, приповеда како овај младић, одлучан да стекне славу сопственим подвизима, а не на основу порекла из познате породице, бира да га Ланселот а не рођени брат произведе у витеза, док „Пета прича“ бележи Гавејнов најсрамнији злочин – убиство Ламорака, сина краља Пелинора, Персеваловог брата и једног од најбољих витезова Артурове дружине. Гавејн убија Ламорака спроводећи начело крвне освете по којем живи његов клан, јер је краљ Пелинор убио Гавејновог оца краља Лота у борби, а непосредан повод за Ламораково убиство је његова љубавна веза са Гавејновом мајком Моргауз, коју Гавејн доживљава као њено срамоћење. Некажњавањем ни овог сестрићевог злочина Артур не открива само склоност непотизму, него доприноси почетку распада сопствене витешке дружине јер од тада најбољи витезови „или избегавају Артуров двор, као што Тристан каже да ће чинити, [...] или се, попут Ланселота, окружују рођацима ради заштите“ (Kennedy, 1992: 206). „Шеста прича“ до крајњих граница разобличава Гавејнов необуздан и насилан карактер јер он није у стању да разуме захтеве потраге за Светим Гралом – исповест, покајање и испаштање грехова – и напушта је на самом почетку, уверен, као фаталиста, да су сви догађаји „судбина коју му је Бог предодредио“ (Kennedy, 1992: 264). У „Седмој причи“ Гавејново раније непочинство посредно изазива нову невољу – тровање једног витеза на Гиневериној вечери – које затим краљицу излаже оптужби за убиство, а Гавејн,

додуше нехотице, изазива и Гиневерину љубомору и Ланселотово протеривање са двора, испривавши краљу и краљици за Ланселотов боравак у дому Девице од Астолата. Ови, као и други догађаји током дугог низа година које је провео на Артуровом двору и у његовој витешкој дружини учвршћују утисак о Гавејну као о витезу-ратнику кога одликују храброст, вештина у боју и безрезервна оданост господару, али који својим начином живота и погледом на свет често не служи на част своме ујаку и краљу јер је вишеструки прекршилац његове витешке заклетве. Тек у завршници дела, када постане јасно да су Артурова држава и витешка дружина осуђене на пропаст, Гавејн схвата озбиљност ситуације и разуме – нажалост прекасно – да лични, породични и клановски интерес мора бити подређен општем интересу. У тим тренуцима Гавејн се уздиже до најбоље верзије себе и бар накратко поприма рационалне особине витеза-дворанина, све док га трагична вест о смрти Гарета и Гахериса поново не преобрази у крвожедног витеза-ратника који смисао својих преосталих овоземаљских дана види једино у извршењу крвне освете.

„Осму причу“ отвара Агравејнова и Мордредова одлука да пред Артуром раскривају прељубничку везу Ланселота и Гиневере, чему се Гавејн врло оштро противи: „Брате сер Агравејне, молим те и наређујем ти, никада више такве ствари не износи преда мном, јер врло добро знаш да нећу бити твој саучесник“ (Malory, 2013: 870). Гавејново противљење има и рационалну и емотивну основу. Рационална се заснива на чињеници да ће, ако избије рат, „многи краљеви и велики господари бити на Ланселотовој страни“ (Malory, 2013: 871), а емотивна основа показује Гавејнову лојалност Ланселоту који је много пута спасио живот краљу и краљици, његовој браћи и њему самом: „И стога брате“, инсистира Гавејн, „чини ми се да та племенита дела и доброту треба памтити“ (Malory, 2013: 871). Агравејн и Мордред, међутим, остају при своме науму, па Гавејн са Гаретом и Гахерисом, који се такође противе завери, напушта краљеве одаје када дође Артур, не желећи да присуствује погубном потезу своје браће и свестан да је „ово краљевство потпуно уништено и разорено и да ће племенита дружина Округлог стола бити растурена“ (Malory, 2013: 872). Када Мордред и Агравејн пред Артуром оптуже Ланселота и краљицу за прељубу, Артур тражи доказ, а сестрићи га саветују да оде у лов и краљици каже да се неће вратити у двор исте вечери. Прељубници тако упадају у клопку завереника јер Ланселот на краљичин позив оде у њене одаје, а завереници долазе до врата и изазивају га на борбу у којој Ланселот убије Агравејна, Гавејнове синове Флоренса и Лавела и још једанаесторицу, док Мордред, кога само рани, успе да побегне. Убиство витезова довољан је повод за рат између Артура и Ланселота, а Артур Гиневеру за прељубу осуди на смрт спаљивањем на ломачи, јер се прељуба, ако је почини члан краљевске породице, изједначавала са велеиздајом.

Други пут за кратко време Гавејн настоји да спречи кобни ток догађаја, захтевајући од Артура да не пренагљује са кажњавањем Гиневере. Из Гавејнових речи упућених ујаку нестале су плаховитост и безобзирност, док је инсистирање на крвној освети којом се руководио читавог живота, уступило место апелу за

разумним поступањем. У тим тренуцима Малоријев Гавејн уздиже се до својих имењака из ранијих дела енглеске средњовековне артуријанске књижевности:

„Мој господару Артуре, посаветовао бих те да не пренаглиш, већ да одложиш ту пресуду мојој господарици краљици из много разлога. Један је тај да иако је сер Ланселот затечен у краљичиној одаји, може бити да тамо није дошао да учини зло. Јер ти знаш господару,“ рече сер Гавејн, „да је моју господарицу краљицу много пута силно задужио сер Ланселот, више него иједан други витез; јер често јој је спасавао живот и у биткама се борио за њу, када је читав двор одбијао краљицу. И можда га је позвала са добром а не злом намером, да га награди за добра дела која је за њу учинио у прошлости. И можда је моја господарица краљица послала по њега са том намером да јој сер Ланселот дође у тајности, знајући да је најбоље избегавати клеветање; јер често чинимо многе ствари мислећи да ће бити најбоље, а ипак може испасти најгоре. Зато се усуђујем да кажем,“ рече сер Гавејн, „моја господарица твоја краљица ти је и добра и верна. А што се тиче сер Ланселота, рекао бих да ће он исправити какву год подлост или срамоту му приреди било који витез на свету и да ће исто тако изгладити ствари око моје господарице краљице.“ (Malory, 2013: 882–3)

Артур Гавејна подсећа да му је Ланселот у обрачуну за завереницима убио брата и два сина, те да нема разлога да га воли, али Гавејн му на то даје још рационалнији одговор:

„Мој господару,“ рече сер Гавејн, „све ја то знам, а њихову смрт дубоко жалим, али с обзиром на то да сам их упозорио и унапред рекао моме брату и синовима шта ће се збити на крају, и с обзиром на то да нису поступили по мом савету, ја се нећу мешати, нити ћу се уопште светити за њихову смрт; јер рекао сам им да је узалуд борити се са сер Ланселотом. Ипак, жалим због смрти мога брата и моја два сина, али сами су је изазвали; јер често сам упозоравао мога брата сер Агравејна и говорио му за опасност.“ (Malory, 2013: 883)

Ове речи иначе безобзирног Малоријевог Гавејна, који је више пута убијао из обести и без много размишљања о последицама, показују да је у критичном тренутку направио искорак из принципа којима се руководио кроз живот и коначно разумео да без опстанка државе и дружине ни његови партикуларни интереси немају значаја. Спремност да опрости не само смрт брата него и синова, у тренуцима када је пропаст Артуровог краљевства постала суморна извесност али када још нису прокоцкане све прилике да се оно спаси, баца сасвим ново, позитивно светло на Гавејна, који је успео да победи и самог себе и обичајно право по којем живи, односно да усвоји рационалност витеза-дворанина, вишег витешког типа него што је витез-ратник. Нажалост, ни Гавејново велико отрежњење није довољно за спас, јер су односи у држави превише компликовани

и затровани. Артур, дакле, не одустаје од извршења казне над краљицом, а Гавејн одбије да је изведе пред ломачу, па најтрагичније жртве Ланселотовог спасавања краљице постају Гарет и Гахерис, који по Артуровој наредби присуствују погубљењу али су из протеста према овом чину ненаоружани, и које у општем метежу, пробијајући се до краљице, нехотице убије Ланселот. Примивши ту вест, Гавејн се, скрхан болом, у истом тренутку враћа етосу витеза-ратника чији најљући непријатељ сада постаје Ланселот и заветује се да ће положити живот како би га убио и осветио своју породицу, док су догађаји који следе само низ ситуација у којима Гавејн непопустљиво тражи освету, укидајући сваку могућност да коначна пропаст државе буде избегнута. Тако приликом опсаде Ланселотовог замка не прихвата његове позиве на мир него тражи борбу прса у прса, не дозвољава да се Артур помири са Ланселотом иако краљ то жели, а после папиног посредовања у сукобу, повратка краљице на Артуров двор и Ланселотовог одласка у родну Француску, на Гавејново инсистирање и Артур са војском креће у Француску, у рат против Ланселота. У том трагичном сукобу Ланселот Гавејна двапут рани, а пошто Гавејн ни тада не одустаје од освете, буде заказан и трећи двобој. Међутим, до трећег сукоба не долази, јер Артуру из Британије стижу вести да је Мордред – кога је именовао за регента – узурпирао престо, па краљ са војском одмах креће назад, у коначни обрачун са издајником. По искрцавању на британску обалу, у сукобу са Мордредовим снагама, Гавејн буде смртно рањен новим ударцем у тек зараслу рану из борбе са Ланселотом. На самрти пише писмо покајања Ланселоту, у којем признаје своју одговорност за рат, моли га да се врати у Британију и помогне Артуру:

Теби, сер Ланселоте, цвете свих племенитих витезова о којима сам икада чуо или их видео за својих дана, ја, сер Гавејн, син краља Лота од Оркнија и сестрин син племенитог краља Артура, шаљем поздрав и дајем на знање да сам десетог дана маја озлеђен у стару рану коју си ми задао испред града Бенвика и да је због те ране дошао мој судњи дан. И хоћу да цео свет зна да сам ја, сер Гавејн, витез Округлог стола, тражио смрт, и да ниси ти за њу заслужан, него да сам је сам тражио. Због тога те молим сер Ланселоте да се вратиш у ово краљевство и посетиш мој гроб и помолиш се [...] за моју душу. Истог овог дана кад пишем ово писамце смртно сам рањен у ону рану коју ми је први пут задала твоја рука, сер Ланселоте; јер од руке племенитијег човека нисам могао бити убијен.

Исто тако, сер Ланселоте, због све љубави које је увек било међу нама, не чекај, већ дођи преко мора што можеш брже са својим племенитим витезовима, и спаси онога племенитог краља који те је учинио витезом, мога господара Артура, јер он је у тешким неприликама због преварног издајника, мога полубрата Мордред.¹² Он се сам крунисао за краља и хтео

12 Мордред је у Малоријевој верзији Артуров син из његове успутне, инцестуозне везе са полусестром Моргауз, Игрејнином ћерком из првог брака са војводом од Корнвола. Моргауз је супруга краља Лота од Оркнија и Гавејнова, Агравејнова, Гаретова и Гахерисова мајка.

је да се ожени мојом господарицом, краљицом Гиневером; и учинио би то да она није заузела лондонски Тауер са јаким снагама. И десетог дана овога последњег маја мој господар краљ Артур и сви ми смо се искрцали у Доверу и он је натерао у бег тога преварног издајника, сер Мордред. А мене је задесила несрећа да ме ране тамо где си ме ти пре тога ранио. Датум овога писма написан је само два и по сата пре моје смрти, мојом руком, и делом потписан крвљу из мога срца. Стога тражим од тебе, најчувенији витеже на свету, да посетиш мој гроб. (Malory, 2013: 918–19)

Гавејнове последње речи достојанствен су завршетак његовог живота, велике, бурне и неретко противречне витешке каријере. Суочен са скорим крајем, Гавејн јасно сагледава сопствену улогу у трагичним дешавањима, признаје личну одговорност за своју смрт, а у маниру витешке галантности поноси се чињеницом да је страдао од Ланселотове руке, руке најбољег витеза на свету. Молбом Ланселоту да посети његов гроб и помогне Артуру у коначном окршају са Мордредом, Гавејн му симболички допушта да се врати у Британију из које га је протерао, одбацивши сваку могућност измирења и одустајања од освете. Осветнички набој витеза-ратника у последњим тренуцима Гавејновог живота ипак бива ублажен пријатељским тоном према Ланселоту и похвалом његовој изузетности, док брига за ујака остаје важна одлика овог витешког типа, изнад свега лојалног господару и блиском члану породице. Ова врста лојалности нарочито је упечатљиво дочарана кроз старање умрлог Гавејна о Артуру коме се јавља у сну да га упозори да мора испословати примирје са Мордредом до Ланселотовог повратка из Француске, јер ће stradати ако се без њега упусти у битку. Завршни догађаји у *Смрти Артуровој*, међутим, показују да примирје јесте постигнуто, али да је још брже прекршено и да у последњој бици страдају и Артур и Мордред, као и обе њихове војске, док се Ланселот и Гиневера замонашују и последње године живота проводе у покајању.

6. Закључак

Позитиван или негативан, углађен или безобзиран, Гавејн је, како изложена тумачења показују, један од најпрепознатљивијих и најзаступљенијих витезова у делима енглеске средњовековне артуријанске књижевности. Његова репутација варира од дела до дела, а витешка типологија Беверли Кенеди користан је метод за њену процену. Разматрана артуријанска дела потврђују тезу из увода овога рада да је у онима насталим пре Малорија чији извори нису француски романи у прози, Гавејн витез завидне репутације којим се краљ Артур с правом поноси и на кога се безрезервно ослања: у раним хроникама он је витез-ратник чији се поступци крећу у оквирима очекиваног, у *Успону Гавејна, рођака Артуровог* његове базичне особине витеза-ратника оплемене су особинама витеза-дворанина, док у *Сер Гавејну* и *Зеленом витезу* млади Гавејн у потрази свога живота отелотворује највиши витешки тип, побожног витеза. За разлику од ових дела, Малоријева *Смрт Артурова*, заснована на француским романима у прози, приказује другачијег Гавејна. Малоријев Гавејн је витез-ратник који

користи привилегију припадања елитној витешкој дружини али јој мало доприноси јер искључиво и безобзирно следи сопствене интересе и интересе своје породице, док му недостаје осећај за виши облик заједништва. Из тог става потичу многа његова огрешења о витешки кодекс и уверење да му је као краљевом сестрићу дозвољено више него другима, иако је дружина заснована на идеји једнакости свих њених чланова. Но, и поред негативне репутације која Малоријевог Гавејна прати током читаве витешке каријере, он, кроз спознају неминовности трагичног распада Артурове државе и свога удела у њему, успева да надрасте анахрона уверења витеза-ратника и уздигне се до рационалности и прагматичности витеза-дворанина, покушавајући да спречи заверу своје браће против Ланселота, односно извршење Артурове смртне пресуде над краљицом. То су примери витештва који Гавејна бар делимично искупљују, па умире као бољи човек него што је то био за живота. Ти примери витештва чак и у Малоријевом делу – мада Гавејн то тамо нипошто није – наговештавају зашто се, уопште узев, у енглеским средњовековним артуријанским делима он сматра најбољим енглеским витезом.

Литература

- Archibald, E. (2004). Lancelot as Lover in the English Tradition before Malory. In B. Wheeler (Ed.), *Arthurian Studies in Honour of P. J. C. Field* (pp. 199–216). Cambridge: CUP.
- Archibald, E. (2014). Variations on romance themes in the *Historia Meriadoci*. *Journal of the International Arthurian Society*, 2(1), 3–19.
- Barron, W. R. J. (1998). Introduction. In W. R. J. Barron, (trans.), *Sir Gawain and the Green Knight* (pp. 1–24). Manchester: Manchester University Press.
- Cooper, H. (2003). The *Lancelot-Grail* Cycle in England: Malory and His Predecessors. In C. Dover (Ed.), *A Companion to the Vulgate Cycle* (pp. 147–162). Cambridge: CUP.
- Field, P. J. C. (1978). Introduction. In P. J. C. Field (Ed.), *Sir Thomas Malory, Le Morte Darthur, The Seventh and Eighth Tales* (pp. 1–67). London: Hodder and Stoughton.
- Kennedy, B. (1992). *Knighthood in the Morte Darthur*. Cambridge: D. S. Brewer.
- Le Saux, F. H. M. (2005). *A Companion to Wace*. Cambridge: D. S. Brewer.
- Taylor, B., Brewer, E. (1983). *The Return of King Arthur: British and American Arthurian Literature since 1800*. Cambridge and Totowa, New Jersey: D. S. Brewer – Barnes & Noble.
- Thompson, R. H., Busby K. (2006). Introduction. In R. H. Thompson, K. Busby (Eds.), *Gawain: A Casebook* (pp. 1–36). New York and London: Routledge.
- Thompson, R. H. (2006). Gawain Against Arthur: The Impact of a Mythological Pattern upon Arthurian Tradition in Accounts of the Birth of Gawain. In R. H. Thompson, K. Busby (Eds.), *Gawain: A Casebook* (pp. 209–16). New York and London: Routledge.

Извори

- Ser Gavejn i Zelени витез* (2019). (М. Јаковљевић, прев.). Нови Сад: Матица српска.
[*Ser Gavejn i Zelени vitez* (2019). (M. Jakovljević, prev.). Novi Sad: Matica srpska]

- Geoffrey of Monmouth (1966). *The History of the Kings of Britain* (L. Thorpe, trans.). London: Penguin Books.
- Lawman (1993). *Brut*. (R. Allen, trans.). London: J. M. Dent and Rutland, Vermont: Charles E. Tuttle Co.
- Malory, Sir T. (2013). *Le Morte Darthur*. (P. J. C. Field, Ed.). Arthurian Studies LXXX, 2 vols. Cambridge: D. S. Brewer.
- The Rise of Gawain, Nephew of Arthur* (2013). (M. L. Day, trans.). In N. J. Lacy, J. J. Wilhelm (Eds.), *The Romance of Arthur: An Anthology of Medieval Texts in Translation* (pp. 377–408). London and New York: Routledge.
- Wace (1912). *Roman de Brut*. London and New York: J. M. Dent and Sons and E. P. Dutton & Co. Inc.

Milica M. Spremić Končar

Summary

BEVERLY KENNEDY'S KNIGHTLY TYPOLOGY AND THE CHARACTER OF GAWAIN IN ENGLISH MEDIEVAL ARTHURIAN WORKS

Gawain is the greatest English knight. The son of King Lot of Orkney and the nephew of King Arthur, Gawain is a prominent character in the medieval English Arthurian works, from Geoffrey of Monmouth's *Historia regum Britanniae* (1136) to Sir Thomas Malory's *Le Morte Darthur* (1485). Although an outstanding knight, Gawain is also known as ruthless and vengeful. In Thompson and Busby's words (2006: 1), "more than that of any other knight of the Round Table, the reputation of Gawain [...] has fluctuated through the extremes of heroism and villainy". While in the early chronicles Gawain is "a mighty warrior who serves his uncle valiantly in battle" (Thompson/Busby, 2006: 1), his reputation decreases in the French Arthurian works, notably in the prose romances. Because Sir Thomas Malory's *Le Morte Darthur* is predominantly based on the French prose romances, his Gawain is rude and lacks courtesy. The aim of this paper is twofold: it looks into the character of Gawain in several English Arthurian works prior to Malory in order to show that Gawain's reputation is much better than that in *Le Morte Darthur*. Also, by employing Beverly Kennedy's knightly typology, the paper argues that even in the tragic finale of *Le Morte Darthur* Gawain rises above the basic, coarse features of a Heroic knight and leaves a better impression than anywhere else in Malory because he realizes (albeit too late) that the well-being of the Round Table fellowship and King Arthur's realm should be placed above the particular interests of his clan and family.

Key words:

Gawain, King Arthur, knighthood, Beverly Kennedy, *Le Morte Darthur*

<https://doi.org/10.18485/analiff.2022.34.2.8>

821.133.1.09-3:398

821.134.1.09-3 Љуљ Р.

Лекција о витештву Госпе с Језера из *Ланселота* у прози и *Књига о витешком реду* Рамона Љуља

Зорана В. Крсмановић*

Независни истраживач

Кључне речи:

Ланселот у прози
Рамон Љуљ
XIII век
витештво
витешки ред
клерици
роман
трактат
алегорија

Апстракт

У овом раду истражујемо у којој мери концепција витештва изложена у говору Госпе с Језера у прозном *Ланселоту* одговара правилима и законима витештва које излаже Рамон Љуљ у *Књизи о витешком реду*. Анонимни старофранцуски роман *Ланселот* у прози настао је између 1215. и 1230. године и представља средишњи део циклуса *Ланселот-Грал* или *Вулгата*. Љуљов спис на старокаталонском, *Књига о витешком реду*, настао је приближно у истом периоду, крајем XIII века. Реч је о теоријском делу које представља неку врсту уџбеника за младиће који желе да постану витези. Разматрамо додирне тачке и разлижења у овим концепцијама витештва, посматрајући их у социолошком и културолошком контексту доба у коме су анализирана дела настала. Посебну пажњу посвећујемо алегоријском поступку које користе оба средњовековна писца како би сликовито дочарали задатке, обавезе и врлине припадника витешког реда. (примљено: 12. фебруара 2022; прихваћено: 11. маја 2022)

<https://anali.fil.bg.ac.rs>

1. Увод

Витешка култура и обичаји превасходно су приказани у профаној књижевности широм Европе, почев од краја XI века све до краја средњовековне епохе, у епским песмама, куртоазној лирици и витешким романима у стиху и прози. Потреба да се начин живота аристократије и витезова и теоријски разматра може да се уочи у проблематизовању односа краља и витеза у романима о Тристану, у артуровској *Вулгати* или у трубадурском жанру сирвентесу који се често бави моралним и друштвеним питањима. Наведени жанрови профане књижевности не теже искључиво ка томе да подучавају, што је главни циљ позносредњовековних „огледала владара“, али многи од њих дају примере обичаја и понашања истакнутих индивидуа који би остали у сећању будућих генерација и који би се допадали публици која дели вредности и идеале представљене у овим делима.

Наша размишљања и анализе тичу се превасходно лекције о витештву Госпе с Језера у роману *Ланселот* у прози и начина на који епонимски јунак Ланселот разуме и спроводи у дело овај васпитни програм, а други значајни ликови илуструју витешке врлине и мане, правила и обичаје. С обзиром на то да разматрамо витештво и племенитост, неминовно повремено указујемо и на друга француска средњовековна дела, пре свега на романе о краљу Артуру и витезима Округлог стола Кретјена де Троа, *Потрагу о Светом Гралу* из циклуса *Вулгата* и *Роман о Ружи* Гијома де Лориса (Guillaume de Lorris) и Жана де Мена (Jean de Meun). Циљ рада је да одредимо у којој мери концепција витештва изложена у говору Госпе с Језера у прозном *Ланселоту* одговара начелима витештва које описује Рамон Љуљ, каталонски теолог и филозоф, у *Књизи о витешком реду*. Ово дело представља суму знања, филозофски трактат о витештву и витешком сталежу, али и уџбеник намењен дворским витезима, као и младићима који желе да уђу у витешки ред.

2. О прозном *Ланселоту*

Анонимни старофранцуски роман *Ланселот* у прози настао је између 1215. и 1230. године и представља средишњи део циклуса *Ланселот-Грал* или *Вулгата*. Ово дело дало је значајни допринос средњовековним романима о краљу Артуру и ван граница Француске, због тога што у свет витеза Округлог стола уводи целовиту причу о једном новом јунаку, Ланселоту са Језера, чија књижевна историја почиње са романом *Витез са Колицима* Кретјена де Троа. Ланселот је амбивалентна митска фигура: најбољи Артуров витез, бранилац краљевства, али пре свега витез који је бескрајно одан вољеној жени, краљици Гиневри. Сама радња овог обимног романа организује се око разних потрага и лутања које су прилике да витези покажу своје врлине и мане. Са појавом Грала долази до значајне промене Ланселотовог идентитета. Током прве две трећине прозног романа он стиче статус најбољег витеза на свету, затим постепено губи то обележје, што сведочи о слабљењу земаљског витештва и потреби за установљењем новог, небеског витештва, чији ће најбољи представник бити

Ланселотов син Галахад. Ланселот у наредним романима циклуса постаје витез који је изопштен из потраге за Светим Гралом, а његова прељубничка веза један је од узрока слома Артуровог краљевства. Успеси новог витеза и његове породице допринели су појачавању раздора међу витезима Округлог стола, што највише долази до изражаја у *Смрти краља Артура*, где кулминира сукоб између Говенове и Ланселотове лозе.

У *Ланселоту* у прози, лекција о витештву налази се у дијалогу виле Госпе с Језера и Ланселота, у тренутку када је младић досегао одговарајућу доб да би постао витез и сам исказао жељу да приступи витешком реду. Већи део витешког кодекса објашњава вила, како би одговорила на питања свог штићеника, премда и Ланселот износи неке ставове о витешком реду. Слажемо се са Емануелом Баумгартнер (Emmanuèle Baumgartner) да је неочекивано што лекцију о витештву даје жена (Baumgartner, 1996: 38). Додали бисмо да је поступак утолико необичнији јер је у питању вила, Ланселотова помајка, која га одгаја и васпитава у домену чудесног Језера. Она све своје знање дугује чаробњаку Мерлину, а сама истиче да не зна много о витештву, што је у супротности са њеним говором, који показује културу средњовековног клерика и теоретичара.

3. *Књига о витешком реду* Рамона Љуља: основне одлике

У *Књизи о витешком реду* Рамон Љуљ излаже концепцију витештва чија је мисија да одржава мир у свету, описује витешки позив као најплеменитији и, како наводи Мартен Орел (Martin Aurell), поставља „витештво на врх хијерархије једног идеалног друштва“. (Aurell, 1987: 141).¹ Каталонски теолог и филозоф представља морална начела витештва, објашњава статус витеза у друштву, али излаже и обавезе и кодове понашања које треба усвојити. Посебну пажњу аутор посвећује анализи врлина и порока. Пишући о нескладу између витештва као „идеала лепог живота“ и стварности, Јохан Хојзинга (Johan Huizinga) истиче да је витешка мисао истовремено и естетски идеал „саткан од бујне фантазије и узвишеног осећања“, али и етички животни идеал који има племенито место због тога што је постављен „у однос према побожности и врлини“ (Хојзинга, 1991: 86–87). Слажемо се са Орелом да је Љуљов идеал витештва снажно христијанизован (Aurell, 1987: 149). Свети карактер витештва истиче се и у опису ритуала овитежења, у којем учествују и свештеник и световни владар или феудални господар, које Љуљ назива „духовним витезом“ и „земаљским витезом“ (2013: 46).

Не постоји консензус о датуму настанка *Књиге о витешком реду*, али зна се да је дело настало у последњим деценијама XIII века.² Не можемо са сигурношћу да тврдимо да је Љуљ читао вернакуларне витешке романе,

1 « la chevalerie au sommet de la hiérarchie d'une société idéale »

Сви преводи са француског, старофранцуског, енглеског, каталонског и латинског у фуснотама овог рада дело су ауторке чланка. Захваљујем колегиници Милицы Спремић Кончар на коректури енглеског текста.

2 Орел говори о периоду између 1275. и 1276. године (Aurell, 1987: 143), док Кин (Keen) или Бонер (Bonner) помињу период око 1280. године (cf. Johnston, 1990: 359).

али свакако је познавао њихове главне теме као што су ратовање, турнири и дворска љубав. Заједничка преокупација витешких романа и Љуљовог трактата о витештву јесте одређивање друштвених, политичких и моралних дужности витеза као индивидуе. Ипак, посебан циљ каталонског аутора састоји се у томе да створи нову фигуру „Христовог војника“, како сматра Марк Д. Џонстон (Mark D. Johnston): „Специфична сврха овог текста јесте да асимилује профане и сакралне аспекте ових дужности у новој фигури старог типа *Христовог војника*.“³ Џонстон наводи Мориса Кина (Maurice Keen) који сугерише да је ово Љуљово дело једно од првих трактата који повезује витештво са умећем управљања државом (the art of government), што ће бити један од важних аргумената у каснијим приручницима о витештву (Johnston, 1990: 363).

Љуљ користи поступак уоквиравања: *Књига о витешком реду* настала је на захтев „оданог и истинитог младог штитоноше“ који ускоро треба да буде посвећен за витеза (2013: 34). Ову књигу младићу који је случајно стигао до скровитог места у једној шуми предаје некадашњи витез који је постао пустињак, повукавши се из световног живота како би се посветио молитвама. У оквирној причи из пролога пустињак истиче потребу да сваки младић, пре него што постане витез, добро упозна ред витештва и његова правила; ту идеју приповедач развија касније, говорећи о потреби да се отворе школе витештва, где би витештво имало статус једне од слободних вештина (Љуљ, 2013: 12, 19). Орел даје историјско објашњење потребе да витештво добије статус науке, као што су медицина, право или теологија: „Та отворено исказана жеља да де систематизује, запише, подучава као у школама, скуп правила која су се до тада учила путем животног искуства није страна еволуцији друштвене групе коју чини племство. Од краја XII века она је постала ред [...]“ (Aurell, 1987: 144).⁴ За Џонстона се захваљујући књизи појачава ауторитет знања у писаном облику, антиципира штитоношино искуство, а поред тога ствара и модел комуникације, важан за ширење идеја из текста (Johnston, 1990: 374–375). Луиса Пијемонтесе-Рамос (Luisa Piemontese-Ramos) указује на важну чињеницу да преношење знања о витештву није само вертикално, са старијег учитеља на млађег ученика, већ и хоризонтално, међу витезима на двору (Piemontese-Ramos, 1990: 353). Два облика преношења знања које наводи Љуљ у свом трактату на снази су и у прозном *Ланселоту*: поред витешког васпитања уз учитеља у домену Језера, лекције Госпе с Језера и примене и поштовања њених савета, протагониста и други витези уче из примера племенитости и витештва на турнирима или из разговора са другим ликовима.

Кад је реч о структури, Љуљова *Књига о витешком реду* подељена је на седам поглавља у којима се, редом, разматрају следећа питања: основе

3 “The specific project of this text is to assimilate the secular and sacred aspects of those duties in a new figure of the ancient type of the *miles Christi*.”

4 « Ce désir ouvertement avoué de rendre systématique, de coucher par écrit, d’enseigner de façon scolaire, un ensemble de règles apprises jusqu’alors par l’expérience du vécu n’est pas étranger à l’évolution de ce groupe social qu’est la noblesse. Depuis la fin du XII siècle, celle-ci est devenue un ordre [...] ».

витештва, витешко звање, испит за штитоношу који хоће да приступи витешком реду, начин на који се штитоноша прима у витешки ред, значење витешког оружја, обичаји витезова и част која треба да се указује витезу. За поређење са концепцијом витештва у прозном *Ланселоту* од посебног су значаја прво, друго, треће, пето и шесто поглавље.

Испитујући *Књигу о витешком реду* у средњовековном социокултурном контексту, Микел Агила и Монтеро (Miquel Aguilar i Montero) налази додирне тачке између шестог поглавља и другог дела Рамона Љуља, *Art abreuçada d'atrobare veritat* (*Кратког умећа трагања за истином*), у којима је исти редослед врлина (Aguilar i Montero, 2010: 6–7). Љуљова уметност је створена, како наводи аутор, да оствари три главна циља: покрштавање неверника, оснивање манастирских школа где би се учили језици неверника и писање „најбоље књиге на свету, како би се доказало да су било која нехришћанска веровања лажна“ (Aguilar i Montero, 2010: 6).⁵ Веза са схоластиком види се у односу са *Сумом теологије* (*Summa Theologica*) Светог Томе Аквинског (Sanctus Thomas Aquinus), који такође сматра да су врлине заједничке свим људима вера, нада, милосрђе, разборитост, правда, снага и умереност, али поред тога додаје и дарове које не могу имати сви (познавање језика, дар предвиђања будућности и способност за чињење чуда) које имају само припадници Цркве (Aguilar i Montero, 2010: 8).

Што се тиче геополитичког контекста, Жорж Дуби (Georges Duby) сматра да је у периоду успона буржоазије у 13. веку дошло и до борби између витеза и монархије, као и да су витези тада „друштво у пуном развоју, које ће наћи уточиште у измишљеним романима који ће приписати њиховом реду готово мистично порекло.“ (Aguilar i Montero, 2010: 10).⁶

Књижевни контекст трактата о витештву чине, између осталог, пет каталонских трактата о витештву, међу којима дело *Guillem de Varoich* (Гиљем де Вареи) аутора Жоанота Мартореија (Joanot Martorell) има највише сличности са Љуљовим: седам поглавља организовано је по узору на седам планета, а то би се могло објаснити тиме што се планете симболично пореде са витезима као елементи који уређују „земаљски космос“ („el cossos terreal“) (Aguilar i Montero, 2010: 11–12). Алберт Солер (Albert Soler) повезује *Књигу о витешком реду* са делом *De laude novae militiae* светог Бернара из Клервоа, али види и директни утицај овог дела на циклус о краљу Артуру и на витешки трактат Алфонса X (Alfons X) (Aguilar i Montero, 2010: 12).

4. Историјски осврт на развој витештва

Достојни припадник витешког реда или младич који претендује на титулу витеза није само теоријски или књижевни лик, већ његове одлике и задаци имају упориште у историјској стварности.⁷ Подсећамо на најзначајније етапе

5 „el millor libre del món per demostrar la falsedat de quaserol creença no cristiana“

6 „societat en plena evolució, es van refugiar en l'imaginari novel·lesc que infonia al seu ordre una condició quasi mística“

7 „Лутајући витез“ је „предуго сматран чисто књижевним ванвременским ликом, који је могао да служи као

формирања витештва на средњовековном Западу, објашњавамо појам витешког реда и указујемо на повезаност између витештва и свештенства, односно институције католичке цркве.

Франко Карделини (Franco Cardellini) наводи да је професионални ратник X и XI века најчешће био „припадник дружине коју води неки високи аристократа или дружине која је задужена да чува његово боравиште, те да су ови витези поштовали „морал заснован на храбрости, односно воћи и пријатељству“ (Ле Гоф, 2007: 85, 87). До постепене промене долази захваљујући значају концепције покрета мира и божјег примирја, до чијег је развоја дошло крајем X и почетком XI века захваљујући старешинама неких бискупија, којима су се придружили забринуте аристократе, војници и други људи, који су желели да сузбију насиље како би осигурали стабилну економију (Ле Гоф, 2007: 86). Витези су имали задатак да чувају и штите јавна места (путеве, пијаце, мостове и улице) и на тај начин се витештво ставља у одбрану општег добра, што је важна идеја Љуљовог трактата о витештву: „вitez мора путеве да одржава безбедним уз помоћ гвожђа“ (Љуљ, 2013: 50). Захваљујући локалним мировним саборима „на којима су учествовали и клирици и несветовна лица“, чији успех не би могао да се оствари без укључивања витезова (ратника), створен је нови витешки морал који се „заснива на служењу цркви и на одбрани *pauperes*, најсиромашнијих, која је понекад ишла и дотле да су се сами ратници жртвовали за њих“ (Ле Гоф, 2007: 87).

Веома дуго су религиозни и световни „Божји војници“ сматрани супротнима, под утицајем концепције „Христовог војника“ (*miles Christi*), која се односила на аскете и људе који би се уздржавали од ратовања, предајући се монаштву и молитвама; под утицајем реформе коју је извршио папа Гргур VII развио се нови тип витештва, војник светог Петра (*miles sancti Petri*), „који је био спреман да свој мач употреби у име свештеног лица“ (Ле Гоф, 2007: 87). Карделини сматра да је можда управо тада рукоположење витезова које је до тада представљало само световни обичај групе професионалних војника добило и религиозно признање цркве (Ле Гоф, 2007: 87–88).⁸

Поставља се питање да ли је књижевност утицала на ову концепцију или је сама реформа допринела стварању система витешких врлина који се заснива на идеалу одбране слабих и прихватању мучеништва зарад вере. Док су раније научници сматрали да је реформа одиграла кључну улогу, данас преовлађује став да књижевна дела прерађују нека начела из Антике, при чему се јавља „ново осећање које снажно прожима лајтмотив религиозног хероизма, глас

модел и који никако није могао да буде одраз проживљене стварности. Социолог књижевности Ерик Келер и историчар Жорж Диви научили су нас да, поред књижевне маште и снова, видимо маште и снове који су ипак у сталном односу са стварношћу и које можемо да дефинишемо као конкретне форме авантуре“ (Ле Гоф, 2007: 101).

8 „Рукоположење“ је термин који смо нашли у историјској литератури. Реч је о ритуалу прелаза, обреду којим младићи стичу статус витеза у Средњем веку, који је описан и у многим књижевним делима. На француском се користи појам „adoubement“, који би се могао превести као „овитежење“, „произвођење у витеза“ или „посвећење за витеза“.

световне културе која је имала широку аутономију. [...] Стога није толико христијанизација витешке културе колико милитаризација и хероизација извесних модела хришћанског сведочења та која је била посебно прикладна да пусти корен, да потресе и да начелно послужи као пропагандни инструмент“ (Ле Гоф, 2007: 90). Џонстон у овом контексту сматра да се Љуљ не бави непосредно појавама свог доба, већ се „уместо тога бави савременим питањима посредно користећи их као *егземплуме* како би осликао поштовања вредне идеале из времена грегоријанске реформе“ (Johnston, 1990: 360).⁹

Кад је реч о витешким редовима, они настају „из потребе да се одбране и очувају освојене територије, да се заштите ходочасници, да се пружи помоћ слабима и болеснима, да се обезбеди континуитет тог кретања које је крсташки поход и омогућио“; Карделини их назива монашко-војничким редовима или религиозно-војничким, религиозно-витешким, сматрајући их резултатом жеље црквених реформатора да приволе витезове својим циљевима, али и етике коју разрађују тзв. „мировни савези“, при чему је важна новина што они „представљају потпуно и интегрално преобраћење једног дела европског витешког света у црквене категорије“ (Ле Гоф, 2007: 94). За разлику од хришћанских верских редова који су одбијали ратовање, витешки редови прописивали су и завет на борбу, поред постојећих монашких завета на чедност, послушност и лично сиромаштво (Ле Гоф, 2007: 96). Љуљ се мало удаљава од ове концепције, истичући богатство витеза као услов за припадност витешком реду (Љуљ, 2013: 17, 33).

Нераскидива повезаност најузвишенијих позива, свештеничког и витешког, битна је идеја коју разрађује Љуљ, нарочито у четвртном поглављу где описује обред произвођења штитоноше у витеза. У историјској стварности „[...] церемоније промовисања задобијају облике који су све сличнији *светим тајнама*, постају нека врста крштења, иако оне (и поред извесних напора у том правцу) никада нису добиле истински сакрални карактер, нити ће их црква или клир икада славити“ (Ле Гоф, 2007: 99). У средњовековним романима, који су настали ослањајући се на епску и историографску традицију, доминантан је феудални дух, а религијски аспект рукоположења изостаје. Јохан Хојзинга наводи да су витешки редови били сталешке организације од великог значаја, код којих су се „стицали сви идеали, почев од политичких планова до тежње за спасењем“ (1991: 110). То се види и у речи „*ordre*“, која је истовремено означавала друштвени положај, произвођење у витеза, калуђерски и витешки ред:

Да је реч „*ordre*“ у значењу „витешки ред“ стварно имала и нечег од духовничке вредности, произилази из чињенице што је уместо ње употребљавана и реч „*religion*“ која је, као што би се могло помислити, ограничена само на калуђерски ред. Није, дакле, никакво чудо што се чланство у неком витешком реду осећа као снажна, света веза. (Хојзинга, 1991: 111)

9 “instead treats contemporary issues indirectly by using them as *exempla* to illustrate venerable ideals from the era of the Gregorian reforms”

Чињеница је да су, бар у почетку, редови наизглед остваривали идеал „војске божије“, идеал *militia Christi* наспрам *militia saeculi*, којој су аскети и тврдокорни клирици у свакој прилици замерали на насиљу које је било само себи циљ, на лакомислености, на световном култу славе, на потрази за ужицима. (Ле Гоф, 2007: 97)¹⁰

Бернар из Клервоа у трактату *Liber ad milites Templi de laude novae militiae* (Књига војницима Темпларима у хвалу новог витештва) даје „идеални профил новог витештва сачињеног од монаха-ратника, које се сасвим окреће од света и које се у потпуности посвећује обрачунима са неверницима и одбрани хришћана“ (Ле Гоф, 2007: 97). Темплар не води толико рачуна о изгледу и раскошној одећи, лов за њега није само разонода. Он ради следеће:

[Л]ови дивље звери јер та вежба побољшава његове ратничке способности, а поред тога она је и симбол духовне борбе (*pugna spiritualis*): према алегоријском учењу тог доба, дивље звери су чест симбол демона; пред својим непријатељима, неверницима, страхан је као лав, али је према хришћанима благ попут анђела. Уместо на уништавање непријатеља, будући да је и он људско биће, темплар свој ум треба да усредсреди на уништавање зла, а пагани су, несумњиво, у одређеној мери, носиоци зла. Стога се њихова смрт не сматра толико убиством човека колико убиством зла. (Ле Гоф, 2007: 98)

Идеологија праведног (крсташког) рата истиче се у епским песмама и у неким француским средњовековним романима, међу којима се убијање „ђаволових слугу“ (« *serviteurs du Diable* ») у име одбране Бога нарочито оправдава у *Потрази за Светим Гралом* и у *Перлевоу*.

5. Лекције о витештву и витешки подвизи у прозном *Ланселоту* и *Књизи о витешком реду: сличности и разлике*

5.1. О пореклу витештва

Старофранцуски романописац и каталонски аутор на сличан начин објашњавају порекло витештва, из којег произлази и смисао стварања витешког реда. Оригиналност Рамона Љуља је у томе што клерике и витезе сматра најплеменитијим, најузвишенијим и најсроднијим службама, те на тај начин изједначава по важности калуђерски сталеж са витешким (Љуљ, 2013: 22). Појам земаљског и небеског витештва се код Љуља битно разликује од концепције у прозном *Ланселоту*, где само витези треба да имају и духовне квалитете, док се Артурови клерици помињу као учени људи који записују пустоловине витеза Округлог стола. С друге стране, ликови пустињака и свештеника који дају лекције о моралу витезима којима недостају духовне врлине, изузетно

¹⁰ Израз *militia saeculi* преводимо као „световно“ или „земаљско витештво“.

су бројни у следећем роману циклуса, *Потрази за Светим Гралом*; они несумњиво подсећају на витеза-пустињака из пролога Љуљовог дела. Не може се искључити могућност да је и овај роман утицао на писање оквирне приче *Књиге о витешком реду*.

Супериорност витеза над другим људима појављује се у лекцији Госпе с Језера а у више наврата се истиче у Љуљовом трактату о витештву. Госпа с Језера објашњава порекло витештва наводећи да су у почетку сви људи били једнаки по пореклу и племенитости јер сви потичу од једног оца и мајке; то се променило „када су завист и похлепа почели да расту на свету и снага је почела да побеђује правду“, а када слабији нису више могли да трпе тиранију јаких, установили су своје бранитеље: „за то су изабрани они који највише вреде у односу на обичне људе [...] : велики и јаки, леги и спретни, одани, храбри, смели, они који су обиловали добротама и срца и тела“ (Micha, 1980a: 249).¹¹ Љуљ веома слично објашњава какве су околности допринеле стварању витешког реда: „На свету је понестало љубави према ближњем, оданости, праведности и истинољубља; започе непријатељство, вероломност, клевета, притворност и отуд настаде заблуда и врење у народу Божијем [...]“ (Љуљ, 2013: 15). Витештво је настало из потребе да се обнови правда путем страха. Бирали би једног од хиљаду који је „најуљуднији, најмудрији, најоданији и најснажнији, као и најплеменитији духом, највише упућен и најбоље однегован од свих осталих“ (Љуљ, 2013: 15).

Одломци који објашњавају порекло витештва могу се тумачити из перспективе хришћанства, где би стање једнакости упућивало на Еден пре прародитељског греха, док би неправда и раздор међу људима почели са Адамовим грехом. Овакво тумачење заступа и Орел (Aurell, 1987: 157), а ми бисмо додали још једно могуће тумачење: приповедање о настанку витештва у периоду криза и невоља после благостања једна је од верзија мита о златном добу који потиче из Антикe који се удружује са топосом света који стари и ишчекује јунака који би обновио благостање.¹² Слажемо се са ставом Рикарда да Косте (Ricardo da Costa) да монах-ратник описан у Љуљовом трактату на изванредан начин обједињује три индоевропске функције тако што се моли, ради за свог господара и бори се са непријатељима вере, са циљем да успостави хармонију на свету (da Costa, 1997: 243, 245).

Ланселотова помајка даље наводи да се у време кад је отпочео витешки ред налагало ономе ко праведним избором добије дар витештва да буде:

[П]леменит без нискости, добар без злобе, милосрдан према онима који пате и великодушан и спреман да помогне онима у невољи, храбар да се суочи

11 « quant envie et covoitise commença a croistre nel monde et forche commença a vaintre droiture »; « furent establi chil qui plus valoient a l'esgart del commun des gens [...] : li grant et li fors et li bel et li legier et li loial et li preu et li hardi, chil qui des bontés del cuer et del cors estoient plein »

12 Клод-Жилбер Дибоа (Claude-Gilbert Dubois) истиче поистовећивање паганског мита о златном добу са библијским митом о Рају: (Dubois, 2007: 74–75); о топосу „света који стари“ видети подробије: Wiemann, 2011: 25.

са лоповима и убицама, да суди праведно без љубави и без мржње, и без љубави да помогне код неправде да се ојача правда, и да без мржње буде да не би наудио правди и помогао да завлада неправда. (Micha, 1980a: 250)¹³

И Љуљ, слично томе, налаже витезима да суде ослањајући се на разум и обазривост (2013: 63). Вила наводи да се витези праведно бирају по општем мишљењу, док је код Љуља истакнутија идеја о Божјем избору: „Бог је изабрао витезове да силом оружја савладају и потчине невернике који се свакодневно напињу не би ли разорили Свету Цркву“ (Љуљ, 2013: 21). Госпа с Језера исто помиње да се потреба за установљењем витеза везује директно за одбрану Свете Цркве од непријатеља (Micha, 1980a: 250), али не помиње веру, нити „славу овога и онога света коју добијају они који чувају веру“ (Љуљ, 2013: 21). Чини се да Ланселотова помајка у овом случају заступа став грегоријанске реформе, по коме је задатак витеза да чувају свештенство.¹⁴ Идеологија крсташких похода снажније је утицала на каталонског писца него на француског романописца. С друге стране, заједничке идеје су наведени задаци и врлине, пре свега потреба за очувањем правде и општег добра (Љуљ, 2013: 24, 64).

У обома текстовима витешки позив везује се за коња, али не на исти начин. По Љуљу, витез је добио име по коњу будући да се управо ова животиња даје витезу јер је „најплеменитија животиња, најлепша, најбржа, најспособнија да издржи огроман напор и најприкладнија да служи човеку“ (Љуљ, 2013: 15). Чини се да овде Љуљ преноси особине витеза на коња, што ће бити случај и код симболичног описа коњске опреме који ће се односити на врлине витеза. Госпа с Језера наводи да су само храбри јахали коње и не бави се етимологијом, што је и разумљиво, јер у два наврата наводи како није баш добро упућена у витештво (Micha, 1980a: 248, 250, 255).

Љуљ објашњава зашто витез треба да влада над онима који нису витези: његов позив је достојанствен и „због поштовања које ужива захваљујући реду коме припада, поседује племенитост у срцу, а због племенитости у срцу много је мање склон злу и превари и бедним делатностима него што су то други људи“ (Љуљ, 2013: 23–24). Госпа с Језера каже да је Бог створио једне храбријима, смелијима и допадљивијима од других, али не искључује могућност да и људи који нису витези имају те особине (Micha, 1980a: 247). Љуљ такође, као и Ланселот, разликује врлине срца и тела, с тим што он говори о „својствима по питању душе“ – праведности, мудрости, љубави према ближњем, оданости, истинољубивости, смерности, чврстине духа, нади и праведности. Телесна својства тичу се поштовања витешких обичаја, као што су одласци на турнире, лов, двобоји и владање оружјем (Љуљ, 2013: 24–25).

13 « cortois sans vilenie, deboinare sans felonie, piteus envers les souffratex et et larges et appareilliés de secoure les besoigneus, pres et appareilliés de confondre les robeors et les ochians, droios jugieres sans amour et sans haine, et sans amour d'aidier au tort por le droit grever, et sans haine de nuire au droit por traire le tort avant »

14 „Витез је уз то установљен да чува Свету Цркву, јер се она не може борити оружјем против зла.“ (Micha, 1980a: 250).

По Џонстону, један од најчешћих механизма за повезивање различитих вредности витеза и клерика је дихотомија тела и духа – корелација вредности витешких и клерикалних врлина јавља се у шестом поглављу, где аутор истиче да им снага духа омогућава да остану неукаљани од седам смртних грехова: (Johnston, 1990: 370–371). Кад су у питању снага тела и снага срца, Љуљ даје предност срцу, као и Ланселот (Љуљ, 2013: 25–26; Micha, 1980a: 248). Нespoјивост страха и витешког реда истиче и сам Ланселот, а Љуљ развија аргументе да је племенито срце неопходно, иначе би се слабост и кукавичлук више слагали са витештвом од храбрости и срчаности (Micha, 1980a: 247; Љуљ, 2013: 27). Ланселот каже да се племенитост срца не наслеђује рођењем као телесна особина и да се може изгубити услед лењости или кукавичлука (Micha, 1980a: 248). Ове ставове илуструју романи Кретјена де Троа који се баве проблемом усклађивања активног витешког живота са управљањем поседом и брачним дужностима. Тако је нпр. витез Ерек изгубио углед јер је због брачних радости занемарио витешке дужности, док је Ивен оставио супругу и посед незаштићенима и погазио обећање како би се посветио турнирима и лутањима. Из ових романа се издваја лекција да треба бити умерен и на једном и на другом плану, а умереност као неопходну врлину помињу и Љуљ и ликови прозног *Ланселота*. Карделини сматра да *Песма о Роланду*, чувени старофранцуски еп, нуди први важан модел кодификације „витешког етичког система“, заснованог на храбрости (*proesse*) и мудрости (*sagesse*), која је „посебна оштроумност стечена искуством која често прелази у разборитост“; резултат њиховог хармоничног дејства јесте умереност (*mesure*) (Ле Гоф, 2007: 90). Витез који може послужити као пример склада ових врлина у прозном *Ланселоту* јесте краљ Галехот, Ланселотов најбољи пријатељ и Артуров савезник, који више од поседа цени друштво људи достојних поштовања (Micha, 1978a: 2).

За концепцију крсташких похода, по Рикарду да Кости, за Љуља су кључна два концепта, милосрђе (*caritas*) и моћ (*potestas*), везана за монашко-војничку идеологију. То нису контрадикторне идеје јер су везане за Бога који их је пренео на људски род (da Costa, 1997: 241). Ове вредности важне су и за витезе, којима је потребна снага, али не неумерена и усмерена на разарање, већ она оплемењена љубављу према људима, која је у служби реда, закона и добрих обичаја. Ту концепцију може да илуструје симболична животиња лав, која у Кретјеновом *Ивену* постаје витезов саборац и представља укроћену сирову снагу племића, посвећену помагању девојкама и женама које не могу саме да се одбране од мушког насиља. У прозном *Ланселоту* обележје лава има Лионел, Ланселотов брат од стрица, који се показао као врло храбар и одан, премда ће се у наредном роману циклуса његов лик деградирати.

5.2. Обред свечаног овитежења

Свети карактер обреда иницијације, снажно присутан у Љуљовој *Књизи о витешком реду*, изостаје у витешким романима. У прозном *Ланселоту* само краљ Артур даје опрему младићу и пред њим Ланселот полаже заклетву, а

јавља се и бретонско чудесно: вила шаље краљичин мач по једној гласници. Занимљиво је да се обред није до краја завршио на двору краља Артура, и то по науму самог Ланселота, који је тек касније постао витез краљице Гиневре, затраживши да му управо она пошаље мач. Ово одступање од уобичајеног по нама је веома значајно, због тога што и Љуљ сматра да припасивање мача означава чистоту и правду (2013: 46), као што и Орел с правом тврди да је то суштински гест церемоније приступања витешком реду (Aurell, 1987: 151). Из ове перспективе, доводи се у питање сама Ланселотова част и поштовање витешке заклетве дате краљу Артуру већ на почетку његове витешке каријере.

5.3. Витешке врлине и мане: племенитост и њено наличје

Штитоноша који жели да приступи витешком реду треба да испуни следеће услове: да воли Бога и страхује од њега, поседује племенитост срца, буде племенитог порекла (иако су изузеци могући), да га за приступање витештву не мотивишу охолост и жудња за славом и да буде свестан великог терета витешког позива (Љуљ, 2013: 35–41). Орел у Љуљовом трактату истиче снажну везу између племенитости и витештва које су индивидуалне врлине које се стичу захваљујући образовању и уложеном труду, а не статус који се наслеђује, наводећи да су појмови „племенитости“ и „срца“ персонификовани и да је племенитост срца камен темељац свих осталих витешких врлина (Aurell, 1987: 147). Ланселот, слично томе, каже да људи најдостојнији поштовања бораве на двору краља Артура и зато и он сам жели да приступи витешком реду (Micha, 1980a: 247).

Неодрживост замисли о наследној „племенитости“ истиче и Жан де Мен, аутор *Романа о Ружи*, у говору Природе која подучава младог аристократу да се племенитост налази у добрим делима и племенитом срцу: „Племенитост потиче из ваљаног срца,/јер наслеђена племенитост/није она која би вредела./уколико недостају врлине срца“ (Strubel, 1992: 968–969).¹⁵ У прозном *Ланселоту* протагониста каже да му је вила више пута рекла да „човека достојним поштовања може учинити само срце“¹⁶ (Micha, 1980a: 248). Ланселотове исувише велике груди описане у портрету чине га несавршеним на физичком плану, али га уздижу у моралном смислу, пошто су сачињене по мери његовог срца, како каже краљица Гиневра (Micha, 1980a: 73). Одмах после тог описа даје се пример где Ланселот исправно расуђује и поступа, а епизоде у којима помаже другима и исправља неправде веома су бројне у роману (Krsmanović, 2016: 230). Поред тога, његови изливи беса су оправдани и не прате их злодела нити лоше намере; насупрот томе, Љуљ не допушта гнев код витезова, сматрајући да је овај смртни грех „поремећај срца“ (2013: 61). Један од последњих савета који вила даје Ланселоту пред церемонију овитежења јесте да настоји да му лепота срца, односно храброст, увек буде у складу са телесном лепотом (Micha, 1980a: 269).

15 « Noblece vient de bon corage./Car gentillece de lignage/N'est pas gentillece aui vaille./Pour coi bontez de cuer i faille ».

16 « riens ne fait le preudome se li cuers non »

Уочавамо извесну сличност између грегоријанске реформисане цркве и једне занимљиве одлике витешког срца из лекције Госпе с Језера: као што је црква благонаклона према „световним лицима која би прихватила да уступе своје војничке способности и своју храброст, окрутна је према тиранима и лоповима“ (Ле Гоф, 2007: 88), и витез треба да има два срца:

[Т]врдо као дијамант треба да буде против издајца и неверника [...] који уништавају правду [...] а као што меки и топли восак може да задобије жељени облик, тако витез треба да води и обликује поштене људе отворене ка самилости и сваком облику доброте и нежности. (Micha, 1980a: 253–254)¹⁷

Када је реч о храбрости, „витез не треба из страха од смрти ништа да чини због чега би могао да спозна или види срамоту, већ треба пре да се плаши срамоте него смрти“ (Micha, 1980a: 250).¹⁸ По Љуљу, такође највећа част коју неко може да укаже витешком реду била би спремност да се за њега умре (2013: 27).

У прозном *Ланселоту*, за разлику од *Књиге о витешком реду* (Љуљ, 2013: 62), нема савета о одласку у цркву, нити се помиње истрајност у вери, али сви витези организују своја лутања и потраге тако да не пропуштају одлазак на мису, осим када су спречени услед повреде или затвора, тако да и по овом питању постоји сагласје са Љуљовом концепцијом витештва.

Љуљова класификација врлина у шестом поглављу које се бави витешким обичајима веома је систематична; исто сматра и Орел (Aurell, 1987: 148). Седам врлина су: „начело и корен свих добрих обичаја“; три су богословске – вера, нада, љубав према ближњем, а четири главне – основне или моралне: праведност, разборитост, чврстина духа и умереност, које треба да одврате витезе од седам смртних грехова: охолости, прождрљивости, блуда, лењости, гордости, зависти и гнева (Љуљ, 2013: 58). У лулијанској мисли, наводи Орел, испољава се тежња да се христијанизују сви аспекти витешког живота, тако да витез треба пре свега да буде добар хришћанин, док је ратничка храброст у другом плану (Aurell, 1987: 155–156). Прве две врлине, вера и нада, омогућавају да се спозна истина, воли Бог и добије Божија помоћ, уколико витез има више поверења у Божију свемоћ него у своју снагу и снагу свог оружја (Љуљ, 2013: 55–56). У *Потрази за Светим Гралом* ће се испоставити да вера недостаје свим витезима Округлог стола осим тројици изабраних, Галахаду, Персевалу и Бохорту. Идеологија *Потраге за Светим Гралом* из циклуса *Вулгата* присутна је код Љуља који наводи да витез треба више да се узда у Бога него у снагу свог оружја, као што и један пустињак саветује Ланселоту током потраге за Гралом (Vogdanow, 2006: 317). Ланселот ће код замка Грала, Корбеника, починити грешку везану за наду и веру и зато ће

17 « durs com li aymans doit estre encontre les desloiaus et les felons [...] qui droiture depiechent [...] et autresi com la cyre mole et caude puet estre flequie et menee la ou on le veut mener, autresi doivent les boines gens et les pitex mener le chevalier a tous les pouns qui appartient a deboinareté et a douchor »

18 « Chevaliers ne doit por paor de mort nule chose faire c'on l'en puisse honte connoistre ne aperchevoir, ains doit plus douter honteuse cose que mort a souffrir ».

бити кажњен, а затим и искључен из најузвишеније пустоловине у Артуровом краљевству због греха пожуде. У портретима Говена и његове браће у *Ланселоту* у прози такође се налазе витешке врлине и мане о којима говоре и Госпа с Језера и Љуљов приповедач. Љубав према ближњима спречава окрутност и појачава саосећање: „Љубав је врлина која спаја једну врлину са другом и раздваја један порок од другог. Љубав чини да лаким постане витешко бреме“ (Љуљ, 2013: 56–57). Тако у прозном *Ланселоту* протагониста помаже сиротим девојкама и оне жале када је у томе спречен, док Говен помаже сиромасима. Насупрот томе, његов брат Агравен нема сажаљења ни љубави.

Праведност изостаје код витеза који су навикнути да чине увреде и неправде (Љуљ, 2013: 57). Такви ликови су сенешал Кеј и посебно Мордред, који је „више волео да чини зло него добро, [био је] заиста ђаво, [...] завидан, издајник, није волео добре витезе, [...] није био одан“ (Micha, 1978b: 411), као и многи џинови и лоши витези који су део једног старог света, са којима Артурови витези треба да се суоче, нпр. Карадок и Мелеаган. Разборитост јесте свест о добру и злу и помаже витезу да избегне телесну и душевну штету (Љуљ, 2013: 57). Током Ланселотовог детињства, ова витезова врлина се испољава у епизоди када даје свог коња једном витезу у невољи, а касније је важна пре свега при посредовању у рату између Галехота и Артура, који захваљујући њему склапају мир, као и у бројним епизодама у којима ослобађа заробљене витезе Округлог стола. Галехот је такође често врло мудар саветник, па тако помаже Говену да смири незадовољство витеза Округлог стола током Артуровог одсуства из краљевства у епизоди афере са саксонском чаробницом Гамијом. Краљ Бодемаги, као и у Кретјеновом *Витезу са Колицима*, даје разумне савете свом сину Мелеагану, али будући да је охол, ташт, пун гнева и мржње, он је поражен у борби са Ланселотом, који га на крају и убија.

Смртни греси витеза Округлог стола пре свега су охолост и таштина, што се наговештава у прозном *Ланселоту* и много пута понавља у *Потрази за Светим Гралом*.¹⁹ Витеза Мелијана током потраге за Гралом нападају двојица витеза који су алегорије његових грехова – похлепе и охолости, тако да он постаје лак плен ђавола (Bogdanow, 2006: 175). Ни Ланселот није лишен ових мана: његов пораз на једном турниру, као и погрешан избор да помогне грешницима, произлазе из тога што је и сам грешан, како му објашњава једна свештеница; чим се сетио таште славе и охолости почео је да жали због тог пораза, јер је до тада увек побеђивао (Bogdanow, 2006: 375).

Пример неумерености и прождрљивости је витез Сагремор Неумерени, који пати од булимије и бори се са противницима којима није дорастао у роману *Ланселот* у прози. Он је такође склон слободним љубавним везама ван брака, па се тако по питању блуда придружује Говену и Герехеу, као и самом Ланселоту. Бохорт ће добити сина из једне такве везе, али то није био његов избор, већ су

19 Један од примера јесте када прете краљу Артуру да се неће борити на турниру уколико се појави краљев миљеник Ланселот (Micha, 1979: 8–9).

га преварили путем чаробног напитка. У *Потрази за Светим Гралом* ђаво неће успети да га наведе да понови овај грех, тако да он постаје изузетан пример Љуљове чврстине духа. Лењост је пут ка томе да „човек постане љубитељ зла и мрзитељ добра“ (Љуљ, 2013: 57). Сам Ланселот је и пре него што је постао витез био свестан да овај порок може да уништи племенитост, као што смо раније навели. У тренуцима када нема пустиловина, витези Округлог стола су незадовољни, сукоби међу њима се продубљују и расте њихова завист, наводи се у прозном *Ланселоту*.

Витези код којих се истичу гордост и завист у *Потрази за Светим Гралом* су Говен и Хектор, док ће Ланселот после покајања бити неко време на путу „понижности и чистоте“ (Bogdanow, 2006: 401). Гнев се може победити ако се витез ослони на „љубав према ближњем, на уздржљивост, на трпељивост“ (Љуљ, 2013: 61). Ланселотов гнев је праведан, како се истиче у портрету и остварује кад се оглушио на савет васпитача (Micha, 1980a: 74–75). Насупрот томе, Лионел испуњен гневом хоће да убије свог рођеног брата Бохорта у *Потрази за Светим Гралом*, што Бог одмах осуђује (Bogdanow, 2006: 479). Од Говенове браће, Гахерије је најнеумеренији и најсклонији бесу (Micha, 1978b: 410). Упркос овим недостацима, примећује се тенденција да су у *Ланселоту* сви значајни витези описани као веома леги, храбри, спретни и издржљиви, што се слаже са одликама наведеним у разговору Ланселота и виле.

Кад су у питању вредности витешких завета, по Хојзинги су они могли да имају религиозно-етички значај који их стављају у исти ред монашким заветима, могли су да буду романтично-еротичне врсте или би се сводили само на дворску игру „која једва да значи нешто више од забаве“, тако да „идеја завета лебди између крајње преданости у служби највишег идеала и најсујетније поруге драгоцене друштвеној игри којој само као наслада служе храброст, љубав и државни интереси“ (Хојзинга, 1991: 115). У Љуљовој *Књизи о витешком реду*, као и у *Ланселоту* у прози, истиче се религиозни и етички значај завета. Оно што Хојзинга назива „романтично-еротичним“ изостаје из Љуљовог трактата, али се појављује у говору Госпе с Језера на почетку Ланселотове витешке каријере, где овај женски лик подстиче витеза да оствари љубавну везу са краљицом јер ће захваљујући љубавном подстреку постати „најбољи витез на свету“ (Micha, 1982: 461–462). Етика куртоазне љубави је замена за хришћански морал, сматра и Миреј Сеги (Mireille Séguy), евоцирајући сцену у којој Ланселот открива краљици своја осећања придајући божанска обележја њеним речима: она су за њега утеха, заштита, чине га ситим и богатим усред сиромаштва (Séguy, 1996: 21). Ова љубавна димензија потпуно је одсутна из Љуљовог учења о витештву; он чак и прекорева штитоноше који, уместо молитви, пре овитежења слушају песнике луталице и приче о разврату и греху (Љуљ, 2013: 43).

Поред два завета на сиромаштво и послушност, „стара и заједничка са калуђерима и духовницима-вitezовима“, Филип де Мезијер у реду Христовог страдања (*ordre de Passion*) дозвољава брак како би припадање реду било привлачније и поставља четврти завет, непознат ранијим редовима, „*summa perfectio*, највише лично усавршавање“ (Хојзинга, 1991: 115). Управо то стално

самоусавршавање и самопревазилажење јунака, као и одласци витеза на турнире и у потраге, главна су обележја артуровских романа од XII до XV века. Ова одлика витеза огледа се у ставу да је витештво велики терет и узвишени позив који не треба прихватити олако и који захтева изузетне напоре; по том питању су Љуљ и аутор прозног *Ланселота* усаглашени. Ланселот тако каже да: „свако треба непрекидно да тежи ка томе да му се врлине увећавају“ (Micha 1980a: 247).²⁰ Велику одговорност и терет витешког позива помињу и Госпа с Језера и приповедач *Романа о Ружи Жана де Мена* (Micha, 1980a: 255; Strubel, 1992 : 976–977).

Ланселот у разговору са вилом истиче идеју о потреби васпитања, али одбија да слуша учитеља који се неправедно понео према сиротом псу да би казнио младића за непослушност. Његова племенита природа се рано показала захваљујући васпитању које је добио од Госпе с Језера, што је познати топос старог дечака (*puer senex*), наслеђеног из Антикe. Ланселот представља пример Љуљовог захтева о исправној намери и презира према таштој слави код мотивације да се постане витез: њему је увек најважније да поступи исправно, због неправде се веома разгневи и пре свега се плаши срамоте. Ове његове квалитете хвали Галехот (Micha, 1978a: 170). Ланселот не испуњава захтев за поседовањем богатства, али то је разумљиво, пошто је он, као и многи други митски јунаци, лишен краљевства које је требало да наследи. Он је посебан и заиста је „биће у пролазу“, како га назива Ани Комб (Annie Combes), витез ослободилац у сталном покрету (Annie Combes, 2000: 196). Није везан ни за један феуд, нити за краља Артура као господара, чак одбија и да управља краљевством које је Артур освојио за свог најбољег витеза. Такође одбија Галехотов предлог да влада половином његовог краљевства и помоћ у рату за сопствено наслеђе, пошто је одан краљици која не дозвољава да буде у било чијој служби, чак ни у Артуровој (Micha, 1978a: 74–77). Тек је на Гиневрину молбу приступио Округлом столу, али је привремено и напустио ову престижну витешку дружину, замеривши краљу Артуру да је заменио част за срамоту, нечасно се поневши према краљици током афере са лажном Гиневром.

5.4. Критика витештва

Читав прозни *Ланселот*, као и циклус *Вулгата*, показују недовољност „земаљског витештва“, истовремено га славећи, пошто без њега нема ни „небеског витештва“. Учење Бернара из Клервоа веома је утицало на развој концепције „небеског витештва“ у роману *Потрага за Светим Гралом*, који се надовезује на прозног *Ланселота* и критикује „земаљско витештво“, чији је истакнути представник Ланселот, витез који се предао греху пожуде упркос бројним хришћанским врлинама које му је Бог подарио на рођењу (чедност, понизност, стрпљење, самилост), као и његов полубрат Хектор и Артуров сестрић Говен, охоли витези који теже ка слави (Bogdanow, 2006: 330–337, 401–409).²¹

20 « Chascuns doit baer tous jours a enforchier et a amender de boines teches ».

21 О утицају учења цистерцитских мистика на идеологију витештва у *Потрази за Светим Гралом* доста је написано. Видети нпр. Рауп, 2004: 53–65.

Друго Љуљово дело, *Књига о контемплацији (Libre de contemplatio)* представља критику витеза који нису испунили своју мисију да одржавају правду и ред на свету, излаже њихове мане и лоша дела – охолост, завист, лоповлук, отимање жена, уништавање људи и добара, изостанак одласка у цркву; аутор их такође критикује због тога што не следе Христа већ само свог земаљског господара у борбама и што ризикују животе из таштине (Aurell, 1987: 163). Наведени пороци и греси осуђују се и у *Књизи о витешком реду*, као супротност неопходним врлинама добрих витеза. Персевалова мајка у Кретјеновој *Причи о Гралу* назива витезе „анђелима уништења“, што је такође критика тзв. „земаљских витеза“. Мартин Орел тврди да се Љуљ инспирисао Граловим циклусом када је и сам правио разлику између земаљских и небеских витеза: док су земаљски охоли и насилни, небески не носе оружје, већ се штите путем молитви, љубави, стрпљења, истине, посвећености и покајања (Aurell, 1987: 164). У циклусу *Вулгата* се небеско витештво надовезује на земаљско и делимично преузима неке његове моралне вредности и обичаје. Међутим, чак и најбољи и најплеменитији Галахад убија људе, али он осећа велику жалост због тога и срцем је потпуно предан Богу, због чега ће једини бити достојан да открије све тајне Грала и Божанског стварања.

Каталонски аутор се у овој књизи удаљава од идеологије крсташких ратова, предлажући да витези уместо борбама невернике придобију љубављу, разговором и проповедима (Aurell, 1987: 165). Оба своја дела о витештву Рамон Љуљ је написао у време када су аристократе изгубиле део својих привилегија и богатстава, за разлику од владара и буржоазије у успону. Због тога он настоји да оправда постојање витештва, предлажући племству идеал живота који би га довео до спасења (Aurell, 1987: 166). Обнова витештва и његових вредности уочава се у последњој трећини прозног *Ланселота*, када епонимски јунак сазнаје да упркос многим добротинствима које је починио (спасилац краљевства, помоћ људима у невољи, укидање лоших обичаја и чаролија) није више најбољи витез на свету. Нови идеал небеског витештва предложиће *Потрага за Светим Гралом*. Слом витештва у *Смрти краља Артура* услед охолости и зависти витеза Округлог стола према Ланселоту и његовој браћи показује једну песимистичну слику света који остаје без Божје милости, осуђен на пропаст. Следеће речи Јохана Хојзинге могу се применити на овај роман: „У таквој етичкој функцији витештво увек подбацује; његово грешно порекло га понижава јер језгро витешког идеала ипак остаје охолост уздигнута до лепоте. Из стилизоване и узвишене охолости рођена је част, она је стожер племићког живота“ (1991: 87).

Љуљова *Књига о витешком реду* значајна је за племство јер представља дефиницију витештва које је посвећено општем добру, прихватање витештва и врлина изједначава са учењем клерика и даје „поновно тумачење моралних и друштвених улога као средстава уздизања идентитета и статуса аристократског „ја““ (Johnston, 1990: 358).²² Он подразумева да су све политичке и друштвене

22 “reinterpretation of moral and social roles as means of elevating the identity and status of the aristocratic “self””

класе интегрисане у *ordo Dei* (Божански ред), чији је крајњи циљ спасење свих душа; узвишена дужност, а не лична добит, у самој је основи витештва (Johnston, 1990: 361). Љуљ сугерише да витези који су учени, уз врлину, могу бити бољи од клерика који имају само знање, сматра Џонстон (Johnston, 1990: 373). Док Љуљ нигде отворено не захтева да витези треба да буду писмени, Жан де Мен у *Роману о Ружи* каже да је то пожељно, али да аристократија нема много времена да се образује. Тако су клерици у бољој позицији да постану племенити, јер могу да уче из славних примера из прошлости о којима читају у књигама (Strubel, 1992: 970–971). Ланселот уме да чита и пише, што се види нпр. на гробљу код Радосне Страже (Micha, 1978a : 332).

5.5. Алегоријско тумачење витешке опреме у прозном *Ланселоту* и у *Књизи о витешком реду*

У витешким трактатима користи се алегорија, па се тако наводи да:

[С]ваки комад одеће, сваки део оружја и сваки гест постају симболи хришћанске врлине и способности. Мач ће постати сечиво духа, шлем вере и тако даље: узор за све то јесте оружје видела (*arma lucis*), које се помиње у чувеној посланици светог апостола Павла Римљанима (РМ 13 12); на тај начин се оружју и борбама даје духовно достојанство. (Ле Гоф, 2007: 100)²³

Сличан став износи и Хојзинга:

Симболичко мишљење представља се као непрестано струјање осећања о величанству и вечности Господњој у свему што се може видети и замислити. Оно не дозвољава да се икада угаси пламен мистичног осећања живота. Оно прожима представу о свакој ствари вишом естетском и етичком вредношћу. (Хојзинга, 1991: 277)

Арман Стрибел (Armand Strubel) међу техникама алегоријског писања у Средњем веку наводи такозвану „енумеративну алегорију“ (*allégorie énumérative*) као један од најједноставнијих облика указивања на скривени смисао:

[У]поредо [се] приказују два низа, један конкретни и материјални (витешка опрема, тврђава под опсадом) и други појмовни (витезове врлине, греси који нападају душу); сваки од ова два плана стварности има сопствену кохерентност (витешка опрема састоји се од извесног броја уређених делова, врлине се организују хијерархијски) а сво умеће писца је у томе да пронађе најпотпунија сагласја. (Lestringant/Zink, 2006: 300)²⁴

23 Могућност да се поучна алегорија инспирише библијским изворима помиње и Арман Стрибел (Armand Strubel) који поводом витешке опреме сачињене од врлина подсећа на израз из ове посланице: „Обуците оклоп Божији“. Видети: (Lestringant/Zink, 2006: 297).

24 « [On] met en parallèle deux séries, l'une concrète et matérielle (l'armure d'un chevalier, une forteresse assiégée)

Континуирани коментар уобичајен је код енумеративне алегорије, што се потврђује и у текстовима којима се ми бавимо (Lestringant/Zink, 2006: 302). Џонстон истиче да Љуљ користи поступак поређења и спајања двеју аналогија, што му омогућава алегорија, дајући као пример део текста где приповедач објашњава да витез мора да поседује унутрашња чула „духовног виђења“ и „духовног вида“ (Johnston, 1990: 368–369; Љуљ, 2013: 28). Смисао овог одломка јесте да витез треба да буде осетљив на туђе патње и да прискочи у помоћ људима у невољи, што се објашњава тек у шестом поглављу (Љуљ, 2013: 56). Најбољи пример спајања „наизглед диспаратних појмова витешког и клеричког говора“ (“seemingly disparate terms of chivalric and clerical discourse”) захваљујући алегорији јесте опис витешке опреме (Johnston, 1990: 370). Да Коста у овом поглављу види снажну мисионарску тенденцију и крсташки менталитет каталонског аутора, који је „у свом времену пренео ортодоксију Цркве на филозофски терен.“, истичући да је све предмете о којима Љуљ пише већина хришћанских витеза сматрала симболима крсташког похода против непријатеља (da Costa, 1997: 242, 247).²⁵

Мотивација за избор алегоријског писања није објашњена у *Ланселоту* у прози, док Љуљ полази од тога да су служба клерика и витезова комплементарне и да витешка опрема, попут свештеничке, мора да „поседује одређено значење које би обележавало племенитост витешког реда“ (Љуљ, 2013: 49). Госпа с Језера само каже да се витезу не даје опрема без разлога, већ да сваки део има „веома важно значење“ (« moult grant senefiance »), чиме указује на поступак алегорије (Micha, 1980a: 150).

Редослед навођења витешке опреме у лекцији Госпе с Језера хијерархијски је организован, од предмета који служе за одбрану Свете Цркве до оних који су везани за „земаљске“ витешке задатке. У Љуљовом трактату прво се помиње оружје за борбу које се односи на витешка начела и улоге, затим делови опреме који штите витеза и означавају његове врлине, а потом се приповедач враћа на оружје које означава Божију помоћ. На крају даје симболику коња и коњске опреме, која означава врлине, али и упозорава на опасности и пороке којих се треба клонити.

У говору Госпе с Језера, као и у трактату о витешком реду, посебно се истиче мач као најцењеније оружје. За Госпу с Језера симболика двоструке оштрице везује се за задатак витеза: „Два сечива значе да витез треба да буде војник Нашег Господа и свог народа; једна оштрица напада њихове непријатеље или оне који оспоравају божанску природу Нашег Господа, а друга се свети онима који упропашћавају људско друштво, односно лоповима и убицама [...]“ (Micha, 1980a: 252). Љуљ поштује правило прикладности при описивању, које се саветује

et l'autre conceptuelle (les vertus du chevalier, les péchés à l'assaut de l'âme) : chacun de ses plans de réalité possède sa cohérence propre (une armure comporte un certain nombre de parties ordonnées, les vertus s'organisent de manière hiérarchique) et toute l'habileté de l'écrivain consiste à trouver les correspondances les plus complètes ».

25 „a sua época traduzia a otodoxia da Igreja neste terreno filosófico“

у средњовековним поетикама на латинском, када наводи да витезима који су најплеменитији у својој врсти одговара „најплеменитије оружје, најприкладније за борбу и за заштиту од повреда и смрти“ (Љуљ, 2013: 16). Каталонски аутор истиче његову форму крста, како би упоредио витезе са Исусом: као што је Исус на крсту победио смрт, витези треба мачем да побеђују „непријатеље крста“; двострука оштрица сведочи о улози витеза – да чува правду и права свих и само витештво (Љуљ, 2013: 49). Иако вила не помиње облик крста, „они који оспоравају божанску природу Нашег Господа“ могу се поистоветити са Љуљовим „непријатељима крста“, што указује на сличну симболика мача. У прозном *Ланселоту* се помиње још и врх мача као симбол послушности витезу, што је увод у алегоријско тумачење коња који представља народ: он носи и подржава витеза, а заузврат добија његову заштиту и под његовом је влашћу (Micha, 1980a: 252–253). Љуљ (2013: 52) такође истиче идеју висине, надмоћи и племенитости витезова путем симболике коња.

Штит за вилу означава витеза као заштитника Свете Цркве од њених непријатеља, онако „као што син брани своју мајку“, док је код Љуља сам витез штит између свог господара и његових непријатеља (Micha, 1980a: 250–251; Љуљ, 2013: 51). Оба поређења везана су за заштитну улогу, с тим што је у роману изражена феудална дужност према институцији цркве као духовног сизерена, док се у трактату истиче служење земаљском господару.

Витезову улогу да плаши и савладава зликовце који би да науде Светој Цркви, по Госпи с Језера, имају кацига и копље (Micha, 1980a: 251). Љуљово (2013: 49–50) тумачење потпуно је другачије: кацига штити витеза од зла, срамоте, преваре или лоших обичаја и симболизује стид, пошто под њеном тежином витез мора да погне главу, док копље означава истину, „премоћ истине над лажу“. На овај начин се понавља захтев да витез не треба лажно да се заклиње, већ да држи задату реч (Љуљ, 2013: 32–33). Кад је у питању оклопна кошуља, код Љуља је она „бедем против порока и слабости“ и односи се на природу витеза, док се симболика код Госпе с Језера односи на улогу витеза да мудро и ефикасно брани Свету Цркву (Micha, 1980a: 251; Љуљ, 2013: 50).

Предмети који се не помињу у говору Госпе с Језера су делови коњске опреме, знамење на штиту и прснику витеза, млат, бодеж, гвоздена обућа, напетнице и стег за краља или феудалног господара. Неустрашивост или непоколебљивост су квалитети које симболизује седло јер су залог безбедности – седло на коњу помаже да витез не падне, као што „непоколебљивост у срцу чини да се витез у бици стави на чело“ (Љуљ, 2013: 52). То не значи да Љуљ подржава идеју сукоба и ратова, напротив – витез „не сме да користи оружје без разлога“, разум треба да га чува од срамоте као што оглав штити главу коња (2013: 53). На другом месту аутор отворено осуђује витезе који су ратоборни, воле рат, који су љубитељи зла и неприлика (Љуљ, 2013: 34).

Прсник сведочи о великом напору који изискује витешки позив, зато што витези морају да штите све људе у својој служби, да попут прсника задобијају ране и ударце. Госпа с Језера такође истиче универзалну заштитну улогу

витештва (Micha, 1980a: 253). Узде су симбол умерености, како физичке, тако и вербалне (Љуљ, 2013: 52). Умереност у говору истиче и Бог Љубави који подучава младог аристократу у *Роману о Ружи* Гијома де Лориса (Strubel, 1992: 144). Орма штити коња, као што витез треба да чува своје поседе и добра (Љуљ, 2013: 53). Ланселот се не уклапа у овај опис, али јесте спасилац Артуровог краљевства од напада Галехота, Саксона и других краљева. Послушност господару означава оковратник, тиме се сугерише да витеза штити господар попут оковратника који штити врат, уколико поштује дату заклетву (Љуљ, 2013: 51).

Знамење се даје витезу „да би га славили за подвиге или како би био изложен руглу ако је кукавица, слабић или непослушан“ (Љуљ, 2013: 54). У прозном *Ланселоту* протагониста упорно скрива свој идентитет и мења опрему, о чему смо писали на другом месту (Крсмановић, 2021: 152–153). Стег се даје краљу и владару и господару витезова „да значи како су витези дужни да бране част господареви и баштина које су му по праву“ (Љуљ, 2013: 54). Овај задатак витеза није споменут у лекцији о витештву у прозном *Ланселоту*, али се показује у Ланселотовим ослободилачким подухватима, као што смо већ навели.

Млат означава срчаност која „брани од сваког порока“, као што наведено оружје служи против сваког другог (Љуљ, 2013: 53). Ако се витез нађе у тешкој или безизлазној ситуацији, помаже му бодеж, симбол вере у Божију помоћ (Љуљ, 2013: 51). Ова нада је једно од обележја небеских витезова, које ће извесно време у *Потрази за Светим Гралом* бити и Ланселотова врлина. Гвоздена обућа означава да „витез мора путеве да одржава безбедним уз помоћ гвожђа (оружја)“ (Љуљ, 2013: 50).

Напетнице „означавају марљивост, искуство и ревност, како би могао да чува углед свог реда“ (Љуљ, 2012: 50); поредећи подбадање коња мамузама, Љуљ преноси идеју о витешкој преданости циљу. У свим артуровским романима многи витези журе да стигну на своју дестинацију, неће да остану у замку који су освојили, нити на прослави после победе на турниру: Ланселот је изразити пример оваквог понашања, у жељи да остане веран идеалу сталног самоусавршавања.

Кажњавање криминалаца, прогоњење издајница, лопова, друмских разбојника, као и самилост, сажаљење, заштита и притицање у помоћ онима којима треба помоћ витеза, пожељни су видови понашања у лекцији Госпе с Језера. У супротном, витез ће најпре доживети срамоту међу људима, а затим од Бога, пошто је примивши витешки ред дао реч да ће бити онакав каквим га описује онај који га производи у витеза (Micha, 1980a: 254, Љуљ, 2013: 28–30):

Ко хоће да буде витез треба да има савршено честито и чисто срце, у супротном нека се уздржи и нека не стреми ка тако узвишеном циљу: боље је да неки младић проведе читав свој живот без витешког реда него да је осрамоћен на земљи и изгубљен за Господа, јер витештво подразумева теже обавезе него што се мисли. (Micha, 1980a: 255)

Да је витештво озбиљан позив који изискује прихватање моралног кодекса сматра и Љуљ, који на више места истиче да би витез који би се удаљио од витешког реда био достојан презира. Под утицајем хришћанства, Љуљ пише да витез треба да држи реч, не сме лажно да се заклиње, треба да буде праведан и без порока, а не развратан, и смиран без гордости.

Док Госпа с Језера помиње витешку оданост Светој Цркви, Љуљ много чешће помиње Бога. То би се могло објаснити тиме што је овај аутор имао и мистично искуство, где је однос индивидуе и Бога личан. Она наводи да би витез који прекрши своју заклетву био презрен најпре међу људима, а затим и изгубљен за Бога. Витез је стога лично одговоран за своје поступке пред Богом. Димензија спасења душе после смрти присутна је у обома текстовима, али је у *Ланселоту* феудални и профани свет више истакнут, не инсистира се на светом карактеру витешког позива, нити се истиче нераскидива веза између витештва и свештенства. Израз „Света Црква“ јавља се још у *Персевалу* или *Причи о Гралу* Кретјена де Троа, где мајка саветује свог сина Персевала, који се упутио на Артуров двор како би постао витез, да увек поштује Свету Цркву и не пропушта мисе. Могуће је да је прозни *Ланселот* једноставно преузео овај израз, који је и сигнал читаоцима да ће се у причи појавити Грал.

6. Закључак

Анализа је показала да постоји висок степен усаглашености концепција витештва у делима која су била предмет нашег проучавања. Аутор прозног *Ланселота* и Рамон Љуљ бирају да пишу у прози, пошто се у XIII веку прозни израз сматрао истинитим и веродостојним начином преношења истине. Задачи и обавезе витеза излажу се, како у прозном *Ланселоту*, тако и у *Књизи о витешком реду*, већ у причи о пореклу витештва, а касније се разматрају или приказују витешке врлине и пороци. Символика оружја код Љуља у великој мери усмерена је на проповедање о витешким врлинама, док се говор Госпе с Језера претежно бави задацима витезова. Упркос томе, суштинске вредности на којима почива витешки ред идентичне су у анализираним делима.

Тиме што *Ланселот* сазнаје да његова матрилинеарна лоза води порекло од савршених витеза, Давида и Јосифа из Ариматеје, те да је племенитија од очеве, подржава се предрасуда о племенитој природи аристократа, упркос лекцији са почетка романа. Сложен однос племенитости и витештва види се, како наводи Орел, по томе што Љуљ на неким местима истиче премоћ стеченог над урођеним, док на једном месту делује као да пледира за то да племство треба да буде затворено и да чува своје ексклузивне привилегије, које су „продужетак старе части“ (Aurell, 1987: 161). По питању односа племенитости и витештва оба текста остају амбивалентна.

Иако је бранио краља Артура од напада непријатеља, *Ланселот* је прекршио Љуљово правило да частан витез не сме да легне са женом свога господара (Љуљ, 2013: 31), чиме је истовремено прекршио и витешку заклетву и починио грех прељубе, што су преступи недостојни витешког реда. Због слепе послушности

краљици он одустаје од части достојног подвига враћања отетог краљевства, од припадања било ком феудалном господару, као и од могућности да и сам постане краљ Галије. Васпитање Госпе с Језера стога само делимично успева, пошто пре рођења Галахада Ланселот важи за најбољег витеза на свету. Сам смисао земаљског витештва доводи се у питање због многобројних недостатака које показују припадници дружине Округлог стола, посебно чувени витез Говен. Он се, упркос успесима на турнирима и дипломатској вештини, оданости своје краљу и вршењу витешких дужности, често одаје телесним уживањима у ванбрачним везама, занемарује неговање душе и побожности и води превише рачуна о свом угледу науштрб улоге заштитника краљевства, изневеривши на тај начин витешки ред.

Захтев за прихватањем одговорности и стицањем самосвести кључан је за концепцију витештва и у прозном *Ланселоту* и у Љуљовом трактату. Захтеви за храброшћу, поштењем, неустрашивошћу, самилошћу према немоћнима и истинитом говору инспирисали су и витешку заклетву у филму *Краљевство небеско* (*Kingdom Of Heaven*) Ридлија Скота (Ridley Scott). Свештеник у филму истиче да светост лежи у исправним делима и у одбрани оних који сами то не могу, као и да Бог жели доброту у људским срцима и умовима и да је избор шта чинимо сваког дана оно што одређује ко смо. Витештво мора бити краљевство савести или је ништавно, што је основна идеја и средњовековних аутора чија смо дела поредили.

Литература

- Aguilar i Montero, M. (2010). *El Llibre de l'Orde de Cavalleria en el context sociocultural medieval*. *Tirant*, 13, 5–14.
- Aurell, M. (1987). *Chevaliers et chevalerie chez Raymon Lulle*. *Raymon Lulle et le pays d'Oc*. Toulouse: Éditions Privat, 141–168.
- Baumgartner, E. (1996). *L'enfant du Lac*. In M. Séguéy (Éd.), *Lancelot* (pp. 33–49). Paris: Autrement.
- Combes, A. (2000). *Les Voies de l'aventure. La réécriture et la composition dans le Lancelot en prose*. Paris: Honoré Champion.
- de Combarieu, M. (1984). *Le Lancelot comme roman d'apprentissage. Enfance, démesure et chevalerie*. In J. Doufournet (Éd.), *Approches du Lancelot en prose*. Paris: Champion.
- da Costa, R. (1997). *Ramon Llull (1232–1316) e o modelo cavaleiresco ibérico: o Livro del Orden de Caballeria*. *Mediævalia. Textos e Estudos*, 11–12, 231–252.
- Dubois, C.-G. (2007). *Mythologies de l'Occident. Les bases religieuses de la culture occidentale*. Paris: Ellipses.
- Johnston, M. D. (1990). *Literacy, Spiritual Allegory, and Power: Llul's Libre de l'Orde de Cavalleria*. *Catalan Review*, IV (1–2), 357–376.
- Krsmanović, Z. (2016). *Prve verzije Lancelota u prozi iz XIII veka i poetika francuskog srednjovekovnog romana* (neobjavljena doktorska disertacija). Filološki fakultet, Beograd.

- Крсмановић, З. (2021). Размишљања о личном имену и перифразама у *Ланселоту* у прози. *Анали Филолошког факултета*, XXXIII(2), 151–171.
- [Krsmanović, Z. (2021). Razmišljanja o ličnom imenu i perifrabama u *Lancelotu* u prozi. *Anali Filološkog fakulteta*, XXXIII(2), 151–171]
- Ле Гоф, Ж. (прир.) (2007). *Човек Средњег века* (Љ. Мирковић, С. Ђурковић, М. Радосављевић, А. Чавлина, прев.). Београд: Clío.
- [Le Gof, Ž. (prir.) (2007). *Čovek Srednjeg veka* (Lj. Mirković, S. Đurković, M. Radosavljević, A. Čavlina, prev.). Beograd: Clío]
- Хојзинга, Ј. (1991). *Јесен Средњег века* (С. К. Костић, прев.). Нови Сад: Издавачко предузеће Матице српске.
- [Hojzina, J. (1991). *Jesen Srednjega veka* (S. K. Kostić, prev.). Novi Sad: Izdavačko preduzeće Matice Srpske]
- Lestringant, F., Zink, M. (Éd.) (2006). *Histoire de la France littéraire. Naissances, Renaissances. Moyen Âge – XVIe siècle*. Paris: Quadrige/PUF.
- Payen, J.-C. (2004). Le sens du péché dans la littérature cistercienne en langue d'oïl. In Hüe, D., Menegaldo, S. (Éd.), *Les chemins de la Queste*. Orléans: Paradigme, 53-65.
- Piemontese-Ramos, L. (1990). *Libre del Ordre de Cavayleria: Fashion and Fiction*. *Catalan Review*, IV(1–2), 347–355.
- Séguy, M. (1996). D'armes et d'amours, à corps perdu. In M. Séguy (Éd.), *Lancelot* (pp. 7–32). Paris: Autrement.
- Wiemann, D. (2011). Mundus senescit: Is Tolkien's Medievalism Victorian or Modernist? *Hither Shore*, 8, 24–38.

Извори

- Љуљ, Р. (2013). *Књига о витешком реду* (С. Здравковић, прев.). Београд: Магелан Прес.
- [Ljulj, R. (2013). *Knjiga o viteškom redu* (S. Zdravković, prev.). Beograd: Magelan Pres]
- Bogdanow, F. (Éd.) (2006). *La Quête du Saint-Graal* (A. Berrie, trad.). Paris: Le Livre de Poche.
- de Lorris, G., de Meun, J. (1992). *Le Roman de la Rose* (A. Strubel, éd. et trad.). Paris : Le Livre de Poche.
- de Troyes, C. (1994). *Romans, suivis des Chansons, avec, en appendice, Philomena* (J.-M. Fritz et al, éd.). Paris: Le Livre de Poche.
- Micha, A. (Éd.) (1978a). *Lancelot. Roman en prose du XIIIe siècle. Tome I*. Paris: Droz.
- Micha, A. (Éd.) (1978b). *Lancelot. Roman en prose du XIIIe siècle. Tome II*. Paris: Droz.
- Micha, A. (Éd.) (1979). *Lancelot. Roman en prose du XIIIe siècle. Tome IV*. Paris: Droz.
- Micha, A. (Éd.) (1980a). *Lancelot. Roman en prose du XIIIe siècle. Tome VII*. Paris: Droz.
- Micha, A. (Éd.) (1980b). *Lancelot. Roman en prose du XIIIe siècle. Tome V*. Paris: Droz.
- Micha, A. (Éd.) (1980c). *Lancelot. Roman en prose du XIIIe siècle. Tome VI*. Paris: Droz.
- Micha, A. (Éd.) (1982). *Lancelot. Roman en prose du XIIIe siècle. Tome VIII*. Paris : Droz.

Zorana V. Krsmanović

Summary

THE LADY OF THE LAKE'S LESSON ON CHIVALRY IN THE PROSE *LANCELOT* AND IN *THE BOOK OF THE ORDER OF CHIVALRY* BY RAMON LULL

This paper provides a reading of the Old French romance the prose *Lancelot* – the central part of the *Vulgate Cycle* or *The Lancelot-Grail Cycle* – written between 1215 and 1230, alongside *The Book of the Order of Chivalry*, a treatise on chivalry by the Catalan theologian Ramon Lull, written in the final quarter of the 13th century. This research aims to examine to which extent the lesson on chivalry taught by the Lady of the Lake to young Lancelot corresponds to the rules and principles presented in Ramon Lull's book. Both medieval authors use the same technique of allegorical writing in order to teach young men who aspire to be admitted into the high order of knighthood which duties and responsibilities they should embrace and which virtues to nurture. Even though the education of Lancelot by the Lady of the Lake leads to his exceptional chivalric career as he becomes the best knight in King Arthur's realm, he also remains an ambivalent character because of his adulterous liaison with Queen Guinevere. The decline of earthly chivalry is inevitable and its mission condemned to failure in the following romances of the *Vulgate Cycle*, due to the vices and sins of some of the best knights of the Round Table fellowship, such as Gawain, Mordred, Aggravaine and Lancelot.

Key words:

the prose *Lancelot*, Ramon Lull, 13th century, chivalry, order of chivalry, clergy, romance, treatise, allegoric writing

Zorana V. Krsmanović

Résumé

L'ENSEIGNEMENT CHEVALERESQUE DE LA DAME DU LAC DANS LE LANCELOT EN PROSE ET LE LIVRE DE L'ORDRE DE CHEVALERIE DE RAYMOND LULLE

Ce travail porte sur le roman français médiéval, le *Lancelot en prose*, écrit entre 1215 et 1230, la partie centrale du cycle romanesque *Lancelot-Graal* ou le cycle de la *Vulgate* et le *Livre de l'ordre de chevalerie*, le traité de chevalerie, écrit par le théologien catalan Ramon Lulle à la fin du XIIe siècle. Le but de cette recherche est d'examiner dans quelle mesure le discours où la Dame du Lac donne une leçon sur la chevalerie au jeune Lancelot correspond aux règles et principes de l'ordre chevaleresque exposés dans l'œuvre de Ramon Lulle. Le recours au procédé allégorique par les deux auteurs médiévaux, dont le but est de donner un enseignement aux jeunes bacheliers sur les tâches et les responsabilités qu'ils doivent assumer, ainsi que sur les vertus indispensables qu'ils doivent posséder, retient un intérêt particulier dans notre analyse. Même si la leçon de chevalerie de la Dame du Lac contribue à la réalisation d'une carrière chevaleresque exceptionnelle de Lancelot, le héros libérateur du royaume Arthurien demeure une figure ambiguë à cause de sa liaison adultère avec la reine Guenièvre. Le déclin de la chevalerie est inévitable et sa mission vouée à l'échec dans les romans suivants du cycle de la *Vulgate*, en raison des vices et péchés des meilleurs compagnons de la Table ronde, comme Gauvain, Mordred, Agravain et Lancelot.

Mots-clés :

Lancelot en prose, Raymond Lulle, XIIIe siècle, chevalerie, ordre de chevalerie, clergie, roman, traité, écriture allégorique

<https://doi.org/10.18485/analiff.2022.34.2.9>

82.01

Историја појма екфразе: од реторичког до модерног одређења појма

Татјана З. Ристић*

Универзитет у Београду, Филолошки факултет

Кључне речи:

екфраза
прогимназме
epárgēia
дескрипција
нарација
Филострат Старији
Филострат Млађи

Апстракт

Иако се данас под екфразом подразумева књижевна евокација дела просторних уметности, старогрчки појам изворно није био сужен на један предмет, већ је одређен као реторска вежба која разноврсне предмете живописно износи пред очи реципијента. Тиме прогимназме Елија Теона, Псеудо-Хермогена, ретора Афтонија и Софисте Николаја акценат стављају на ефекат који екфраза изазива у реципијенту, а не на њен предмет, какав је случај у модерним схватањима. Својеврсна спона између античког поимања екфразе и модерног, које можемо пратити почевши од одређења Леа Шпицера из 1955. године, јесу Слике Филострата Старијег и Филострата Млађег, реторски текстови о делима античког сликарства. Интересовање за ове списе подстиче редефинисање екфразе као субжанра од друге половине XIX века у Немачкој и Француској. Након првог истински модерног одређења Леа Шпицера, предмет екфразе почиње да се види као *objet d'art* – пасиван ликовни предмет, постављен насупрот активном тексту. Ово, као и склоност да се екфраза види као подврста дескрипције, која се, самим тим, супротставља нарацији, нека су од ограничења која је савремена књижевна теорија наметнула изворно знатно ширем старогрчком појму. (примљено: 10. јула 2022; прихваћено: 8. новембра 2022)

<https://anali.fl.bg.ac.rs>

1. Увод

С обзиром на то да се књижевне студије последњих деценија враћају екфрази, класичном грчком појму који је ушао у свакодневну употребу савремених књижевних критичара и теоретичара, потребно је расветлити његов историјски развој од антике до данас. У првом делу овог рада приказаће се како је екфрази приступано у антици. То првенствено подразумева третман екфразе у припремним вежбама старогрчких ретора, али и конкретне примере који настају у античкој књижевности и реторици. Као најеминентнији, који је умногоме утицао на семантички помак од античког до модерног схватања екфразе, биће анализирани *Слике* Филострата Старијег и Филострата Млађег. Последњи одељак у раду представља постепено сужавање предмета екфразе на просторне уметности, чиме ће она у данашње време бити строже одређена као књижевна евокација дела просторних уметности.

Звучи прилично парадоксално то што „традиционално“ разумевање екфразе данас подразумева опис уметничког дела (Jakobi, 2007: 157). Класична употреба ове речи везана је за прогимназме, дидактички жанр, чији назив бисмо могли превести „припремна вежба, увежбавање“.¹ У питању су збирке беседничких вежби античких ретора које су настајале на старогрчком језику у периоду од првог до петог века нове ере. Именица *ékphrasis* потиче од речи *ékphrázein*, што дословно значи „рећи у потпуности“. Сматра се да је први пут употребљена у тексту Дионисија из Халикарнаса у првом веку пре нове ере, док се коришћење глагола *ékphrázō* код Софокла и Еурипида одбацује као накнадна исправка њихових текстова (Webb, 2009: 39). Употреба термина у античком свету била је специфична, првенствено везана за реторичке школе, јер се реч сматрала посткласичном, а чин описивања (пошто је термин на латински језик углавном превођен као *descriptio*) чешће је објашњаван речима попут *hermēneíō* („изразити у речима“) и *diēgoímai* („довести у везу“, „проћи кроз“) (Webb, 2009: 39).

Ретор Афтоније екфразу дефинише као „реторску вежбу која нам јасно представља неки предмет као да га ставља пред наше очи“ (Афтоније, 1997: 139). Битно је уочити две ствари: прву, да је то реторска вежба, дакле, да њена функција није била првенствено поетска; и другу, да екфразе није одређена предметом који представља, већ начином на који то чини. Она тек након петог века почиње примарно да означава опис визуелних уметности (Heffernan, 2009: 46). То свакако није случајно, јер једино последња сачувана збирка прогимназми, из пера Софисте Николаја, која потиче управо из тог периода, међу могућим предметима екфразе помиње статуе и слике.

Афтонијеву дефиницију можемо супротставити првом модерном одређењу појма: екфразе припада жанру који се протеже од Хомера и Теокрита, до

1 Реч је о именици τὸ προϋδινασμα, атос, изведеници глагола προϋδινάω, која означава вежбање и припремање у сваком смислу, особито војничком (уп. Liddell/Scott, 1968: 1473), а у контексту беседништва се сусреће у Аристотеловој *Реторици* (1436a25), Атенејевој *Гозби Софиста* (14.631a) и другде. Одлучили смо се за облик који је морфолошки и граматички прилагођен српском језику, по угледу на низ изворно античких књижевних термина који су сербизовани. Ради лакшег деклинирања сербизованом облику је дат женски род, док је старогрчка именица у средњем. Захваљујемо се Јелени Пилиповић на овим терминолошким разјашњењима и сугестијама.

парнасоваца и Рилкеа, а представља поетски опис дела сликарске или скулптуралне уметности (Spitzer, 1962: 72). Парадоксално делује како то што се термин који изворно уопште није био везан за опис просторних уметности сада искључиво њима посвећује, тако и тврдња да је у питању првенствено поетски субжанр. Аутори прогимназми свакако су преузимали примере из књижевности, а међу њима је и опис Ахиловог штита у Хомеровој *Илијади*, који данас сматрамо за екфразу *par excellence*. Значајна познаваатељка реторичког схватања екфразе, Рут Веб, тврди да је иронично што се овај поступак, који је био један од инструмената беседничког умећа у антици, претворио у есенцијално поетски феномен (Webb, 2009: 28), али ипак признаје да корени екфразе не леже у домену беседништва, које ју је тек накнадно присвојило: о томе сведоче примери који се поглавито преузимају из књижевности и историје, а не из саме реторике (Webb, 2009: 84).

Ова теоретичарка закључује да можемо разликовати четири врсте употребе термина: прво, коришћење појма искључиво онако како је схватан у антици, примењеног на античким текстовима који о њему расправљају; у другом случају се преузима ново значење појма, али се он примењује на античке поетске текстове о уметности; у трећем су у питању сви антички текстови о уметности, не само поетски; а у последњем се екфраза односи на било који жанр, из било ког периода, који говори о делима просторних уметности (Webb, 2009: 6). Овај рад ће расветлити постепен прелаз између наведених начина употребе термина, како би се дошло до модерног значења и граница које су му наметнуте.

2. Реторичко схватање екфразе

Пре него што сагледамо како су антички ретори подучавали вештину састављања екфразе, морамо укратко расветлити контекст у ком су настајале збирке прогимназми. Њихов циљ био је строго педагошки: да науче ученике да се изразе ефектно и у форми коју захтева традиција. Врло је вероватно да ови уџбеници никада није требало да постану извор за теорију о реторичким фигурама, већ су служили само у процесу едукације и представљали прелаз у образовању беседника из граматичке у реторичку фазу, која је требало ученику да понуди књижевне, лингвистичке и етичке концепте које ће користити у својој каријери (Webb, 2009: 39–42).

Најстарија сачувана збирка прогимназми потиче од Елија Теона из I века нове ере. За њом следе дела Псеудо-Хермогена (II/III век), ретора Афтонија (IV век) и Софисте Николаја (V век). Теон, чије ће схватање потоњи аутори углавном преузети, види екфразу као опис који свој предмет успева да „живописно“ предочи, управо изнесе „пред очи“ реципијента (Webb, 2009: 197), при чему су кључне речи *enárgeia* („живописност, јасноћа“) и *hup'ōpsin* („пред очи“). Концепт постављања пред очи потиче од Аристотела, који је говорио о способности неких метафора да доведу слику пред очи (Webb, 2009: 26),² док је најдеталније о појму

2 У трећој књизи *Реторике* Аристотел подробно разматра функционалност и експресивност метафоре, особито се упуштајући у објашњење феномена *prò optátōn... poiéin* („дочарати, створити као пред очима“) (3.11.1–3).

enárgeia писао Квинтилијан, иако не у контексту екфразе.³ Оно што је, дакле, кључно у дефинисању екфразе јесте њен ефекат на реципијенте. Антички ретори служе се метафоричким језиком („довођење пред очи“), а то Рут Веб препознаје као последицу саме природе екфразе – овај поступак тежи да се обрати чулу вида, што је лингвистички немогуће и превазилази техничке могућности језика, те се и у самом дефинисању појма мора прибећи метафори (Webb, 2009: 52). Инсистирањем на „довођењу пред очи“ имплицитно се повлачи веза између екфразе и просторних уметности, но, један од списатеља беседничких вежби, Софиста Николај, јасно отвара и могућност повезивања екфразе и драмских изведби, које се, такође, дешавају пред очима публике. Рут Веб истиче и трећу везу из метафоричне употребе глагола „(до)водити (пред очи)“ каква се среће код Теона: аутор екфразе се поставља као *периегет*, путописац, или чак водич (Webb, 2009: 54–55). Било да се аутор поставља као визуелни уметник, режисер представе или путописац, јасно је да је акценат стављен на чин виђења.

Софиста Николај објашњава употребу речи *enárgeia*, истичући да је ова категорија оно што одваја екфразу од дијегезе – док дијегеза догађаје приповеда једноставно, екфраза то чини тако што покушава да претвори слушаоце у гледаоце (Webb, 2009: 203). Она је, дакле, супротстављена нарацији кроз ефекат који производи у реципијентовој свести, односно по начину представљања. Укратко, екфраза је живописна нарација (Webb, 1999: 13).

Псеудо-Хермоген ће додати да екфраза скоро па треба да доведе до виђења кроз чуло слуха (Webb, 2009: 200). Иако се ово првенствено односи на говорене беседе, које се самим тим реципирају кроз чуло слуха, важно је у овом моменту отворити и могућност читања екфразе као синестезије: звук изазива визуелни ефекат. Синестезија као стилски поступак битна је одлика екфрастичног текста *Слика* Филострата Старијег, о ком ће бити речи. Међутим, ствар је много комплекснија ако имамо у виду савремену теорију, која може оправдати и схватања неких аутора да екфраза није само стилско средство, већ принцип читаве поезије. Реч је увек имплицитно двојачке природе: када је изговорена она је звук, а као графема заправо је визуелни предмет. Она, самим тим, увек представља нешто изван своје физичке појаве. Служећи се Хартмановом терминологијом, можемо рећи да исто важи за реч и за појам: то су објективације у којима је везивање предњег плана и позадине сасвим конвенционално – реч и појам не добијају своје значење из себе самих, већ из много већег система, те су несамостални (Hartman, 2004: 119).⁴ Хартманов језик је у неким моментима врло сличан језику античких ретора, посебно када каже да „песништво чини да се *пред нашим унутрашњим погледом* појави цели људски живот“ (Hartman, 2004: 130, курзив наш). Самим тим, књижевност је готово увек синестетична, јер изазива утисак који није садржан директно у перцепцији њеног медијума, а стога је и екфрастична у античком смислу речи.

3 За детаљну анализу Квинтилијановог концепта *enárgeia*-е уп. Webb, 2009: 87–106.

4 Овоме у извесном смислу приговара Фаулерова када каже да просторне уметности такође захтевају да се њихови знаци ишчитавају у ширем систему значења који су нужно културни конструкти, те да књижевност у том смислу није другачија у односу на њих (Fowler, 1991: 30). Отац ове идеје свакако је Ервин Панофски са својом књигом *Иконолошке студије – хуманистичке теме у ренесансној уметности*.

До сада је, дакле, било речи о општем принципу екфразе у античкој реторици, али не и о њеном предмету, пошто је он свакако стављен као секундаран. Реторици после дефиниције ипак нуде и списак предмета који могу бити обрађени екфразом. Рут Веб то сумира Табелом 1.

Аутор	Предмет екфразе
Теон	Догађаји, људи, места, времена, начин на који је нешто урађено (<i>tropos</i>)
Пс.-Хермоген	Људи, догађаји, места, стање ствари (<i>kairoi</i>), времена
Афтоније	Људи, догађаји, годишња доба, места, животиње и биљке
Николај	Места, годишња доба, људи, свечаности, догађаји, слике и статуе

Табела 1. Предмети екфразе у античкој реторици (Webb, 2009: 56)

Четири категорије заједничке су свим ауторима: људи, места, времена и догађаји. Како то Рут Веб примећује, једном ученику реторике врло би уочљива била веза између ове листе и Теонова четири „елемента нарације“: *ко, шта, кад и где*. Ови елементи познати као *peristáseis* представљали су „микроуниверзум“ реторике, јер је на основу њих могло да се говори готово о свему, те овај списак не треба да послужи ограничавању предмета екфразе, већ доказивању да њен предмет може бити било шта, па самим тим и уметничка дела (Webb, 2009: 62–63). Важно је нагласити да су међу предметима екфразе наведени догађаји, што традиционално потпада под категорију нарације, а не дескрипције, као и да читав списак сугерише да је екфраза првенствено у функцији нарације, јер време, место и људи увек представљају позадину за догађаје. Колико ово није у складу са модерним сензибилитетом који строго раздваја нарацију и дескрипцију сведочи навођење Ролана Барта о предметима екфразе, које је утолико необичније имајући у виду његово бављење античком реториком: „Постојало је одушевљење за *ekphrasis*, бриљантни одломак који се може издвојити (па према томе сам по себи има неку одређену сврху, независну од сваке функције целине), а који има за циљ да опише места, време, ликове или уметничка дела“ (Bart, 1990: 192).

Заменивши категорију догађаја уметничким делима, Барт предмете екфразе поистовећује са оним што се данас готово традиционално подразумева под предметима дескрипције, а инсистирајући да је у питању одломак који има функцију мимо целине дела,⁵ екфразу третира као наративну паузу, што је уобичајен начин поимања дескрипције.

На листи елемената нарације који су уједно и предмети екфразе недостају два: *како* и *зашто*. Како се може наћи једино код Теона, и оно што је посебно

5 Амон чак инсистира на томе да је ова чињеница садржана у самој етимологији речи, јер предлог *ek-* по његовом мишљењу упућује да је ово одвојиви фрагмент (Hamon, 1991: 8, цитирано у Webb, 1999: 7).

интересантно за наше испитивање јесте да је пример који он даје да би објаснио екфразу начина (енгл. *ekphrasis of the τρόπος*) Ахилов штит, који ће касније постати симбол за екфразу, премда се нигде другде у прогимназмама не помиње, а овде није доведен у везу са приказом уметничког дела. Теон, наиме, потом наводи друге примере књижевног мотива „прављења наоружања“, те се, самим тим, инсистира на томе да је наративна организација концентрисана око саме израде штита (Webb, 2009: 70). Ово је битно како бисмо разумели Лесингово третирање Ахиловог штита, јер га он у потпуности доводи у склад са античким схватањем иако га имплицитно супротставља дескриптивном принципу екфрастичне поезије.⁶

Хомер не слика штит као готов, довршен, него као штит који постаје. Он се, дакле, и овде послужио похваљеним уметничким средством да оно што истовремено постоји у предмету који слика претвори у консекутивно и тиме да од досадног сликања једног тела начини живу слику једне радње. Ми не видимо штит, него божанског мајстора како израђује штит. Он стаје с чекићем и клештима пред свој наковањ и пошто је исковао најгрубље плоче, под његовим финијим ударцима искачу пред нашим очима из метала слике које је наменио његовом украсу, једна за другом. (Lesing, 1964: 74, курзив наш)

На овом месту ваља истаћи да Лесинг користи метафорику античких ретора јер инсистира на „сликању“, као и довођењу слике „пред очи“. Он једино тражи да акценат буде на нарацији, а као што је показано, ни антички ретори екфразу не искључују из нарације, само је сматрају другачијим типом нарације у односу на *diégēsis*. Мичел ово види као Лесингову алтернативу за екфразу, а наводи и Хагстрамово оспоравање Лесинга које инсистира да се „око држи за штит“, те је скренута пажња са приказивања процеса. Мичел сматра да је истина на пола пута зато што ова екфраза околиша између категорија простора и времена, дескрипције и нарације, те је он узима за пример сликетекста који се суштински одликује инхерентном дијалектиком (Mičel, 2007: 197–198).

Посебно би требало истаћи категорију екфразе слика и скулптура у делу Софисте Николаја.⁷ Он је не наводи у свом првобитном списку предмета екфразе, али тај списак кроз даљи текст проширује и то управо у одговору на наративни елемент *зашто*, јер каже да посебно при опису слика и скулптура треба водити рачуна о томе зашто је уметник представио свој предмет на одређени начин,

6 Лесинг у једној фусноти проналази еквиваленте својих идеја у антици: његово схватање илузије одговара античкој *enárgeia*-и. Концепт не преузима од реторичара, већ преноси Плутархов цитат у којем се каже да су поетске фантазије због своје *enárgeia*-е снови будних људи (Plutarch, 2007: XVI/49; Lesing, 1964: 58).

7 Поред Николаја, и Афтоније (али и Теон, као што је показано) имплицитно укључује категорију уметности у предмете екфразе, зато што за пример екфразе места нуди опис Акропоља (Афтоније, 1997: 140–145). Статус архитектуре као предмета екфразе проблематичан је у савременим схватањима која екфразу углавном ограничавају на дела сликарске и скулптуралне уметности зато што је архитектура неприказивачка уметност, а екфразу виде као репрезентацију репрезентације.

с обзиром на то да разлози умногоне доприносе *enárgeia*-и (Webb, 2009: 203). Оно што је овим уведено јесте ауторска намера при представљању уметничког предмета. Николајеви примери тичу се описа израза лица на сликама и скулптурама, и њиховог еквивалента у карактеру описаног, те је екфразе доведена уско у везу са интерпретацијом карактера и психолошком мотивацијом. Ово је важно за теорију екфразе, с обзиром на то да се супротставља схватању да је у питању самостални одломак који нема функцију у целини, какво износи Барт – према мишљењу Софисте Николаја, наиме, екфразом се даје одговор на питање *зашто* се нешто десило, те она заузима кључно место у реципијентовом интерпретирању целине текста. Екфразе свакако изгледа као самосталан део текста ако се налази у књижевном делу које није читаво екфрастично, али она баш зато усмерава реципијентову пажњу на себе и ствара у њему потребу да пронађе функцију одломка у целини (Fowler, 1991: 27; Webb, 1999: 14).

Теоретичарка Рут Веб сматра да, ако је свака екфразе у античком смислу слична делима сликарства и скулптуре у својој намери да постави слику пред наше очи, екфразе просторних уметности двоструко је екфрастична, јер пред наше очи ставља слику слике (Webb, 2009: 186, 190). Користећи се термином Тамар Јакоби, ово можемо објаснити на следећи начин: сва уметност је репрезентујућа, али је екфразе у модерном смислу речи увек ре-презентујућа (Jakobi, 2009: 61).

3. Између реторичке и модерне екфразе – Слике Филострата Старијег и Филострата Млаћег

Помак ка модерном схватању екфразе учинила су изучавања како екфразе дела просторних уметности у античкој књижевности, тако и античких текстова о уметничким делима. То су Витрувијев спис *О архитектури*, делови *Историје природе* Плинија Старијег, Калистратови *Описи скулптура* (*Ekphrásaies*), екфразе скулптура Софисте Николаја, Лукијанова дела *Perì toû Oíkou* и *Eikónes*, али првенствено *Слике* (*Eikónes*) Филострата Старијег и Филострата Млаћег. Ови текстови и интересовање за њих антиципирају помак од реторичког схватања екфразе ка модерном, те ћемо се кратко задржати на *Сликама* Филострата Старијег и Филострата Млаћег (III век). *Слике* су својеврстан спој античког и модерног разумевања појма, јер истовремено представљају реторички текст о екфрази, али је, конкретно, реч о екфрази дела просторних уметности, што их ближи модерном схватању. Битно је нагласити да ови списи настају пре збирке прогимназми Софисте Николаја, те поклапања која ћемо учити са њом можемо читати као њен примарни извор, односно, можемо сматрати *Слике* извором за читав сегмент о екфрази слика и скулптура Софисте Николаја.

Филострат Млаћи у свом уводном поглављу помиње текст свог деде и назива га екфразом: „Извесни опис [екфразе, јер у оригиналу стоји *ékphrasis* (Webb, 1999: 14)] дела сликарства написао је веома учено онај чије име ја носим“ (Филострат Старији/Филострат Млаћи, 2013: 265). Овај текст је, самим тим, већ оновремено идентификован као екфразе. Имајући у виду шта је појам тада

представљао, треба посебно истаћи неке важне моменте текстова Филострата Старијег и Филострата Млађег који су у складу са оним што прописују аутори прогимназми. Прво, то је свакако категорије *enárgeia*-е. Погледајмо следећи одломак:

Завела ме је ова слика да помислим да ове фигуре нису насликане, већ да су стварни људи који се крећу и осећају – у сваком случају, ја им довикујем као да могу да ме чују и замишљам да ми одговарају – а ти ниси ни писнуо да ме одвратиш од моје грешке пошто си и сам исто као и ја савладан овом варком и не можеш да је се ослободиш, као ни чуђења које је она изазвала. (1.28 Ловци)

Инсистирање на ефекту стварног који изазива слика сасвим је подударно са концептом живописности, *enárgeia*-е. Рут Веб чак тврди да екфрза не тежи да имитира стварност, већ перцепцију стварности, тј. да она не репрезентује стварни објекат него изазива ефекат стварног у реципијентовој свести који имитира чин виђења (Webb, 2009: 38). Управо овакав ефекат успешно је остварен у свести „Филостратових“ реципијената у наведеном примеру. Интересантно је, међутим, да на крају истог текста долази до обрнутог ефекта – оно што треба да делује стварно, делује као репрезентација, као слика, унутар саме слике: „Младић је још увек у језеру, и даље у истом покрету из ког је бацио копље, док други младићи зачуђено гледају у њега као да је слика“. Ефекат чуђења који је првобитно слика изазвала у „Филостратовим“ реципијентима, сада је изазван у самим ликовима. Публика је, заправо, у тексту Филострата Старијег увек слојевита: с једне стране, публика слика су „Филострат“, дечак ком се обраћа и други млади људи који их прате, затим су то реципијенти Филостратовог дела, а у многим примерима публика постоји унутар саме слике. Важност публике и ефекта које дело има на публику, као што је показано, дефинишућа је одлика реторичке екфразе.

У опису ове слике, као и у другим примерима, види се још једна ствар која је блиска реторичком схватању екфразе, а одудара од модерног. Слика коју Филострат описује приказује сукцесивне радње, те је дубоко наративна. Иако Филострат можда није писао о стварним сликама, он је то свакако чинио по узору на постојеће моделе, те можемо закључити да је античко сликарство у себи садржало димензију времена (Бојић, 2013: 63), што ће се дубоко косити са Лесинговим потоњим тврдњама о сликарству као медијуму који није у могућности да прикаже временски ток. Код Филострата, ипак, има и оних примера који илуструју Лесингову идеју о „плодном“ или „бременитом“ тренутку који собом наговештава оно што му је претходило и оно што му следује (Lesing, 1964: 16). Такав пример је 2.10 Касандра, где Филострат прави паралелу оваквог начина сликања са драмом: „Ако посматрамо ову сцену као драму, мој дечаче, велика трагедија се одвија у кратком времену, али ако је посматрамо као слику, у њој ћеш видети више него драму“ (2.10 Касандра). Тиме је Филострат Старији

садржао у свом делу сва три могућа значења реторичког „(до)вођења пред очи“: дело нам се пред очи доводи као слика, као драмска изведба, а „Филострат“ нам га поставља пред очи као водич кроз (имагинарну) галерију.

Важан моменат његових екфраза, који код ретора није довољно наглашен, јесте синестезија, за Филострата свакако кључан фактор у успостављању *enárgeia*-е. Мирис, звук и укус представљени су као инхерентне особине слика, на пример: „Хвалим то што руже изгледају нежно и тврдим да је осликан и њихов сам мирис“ (1.2 Комос); „Баханткиње му одговарају виком и оргијастичка музика одзвања морем“ (1.19 Тирени); „Овде имамо смесу од смокава [...] тако је слатка та посланица!“ (2.26 Мртва природа).

Пре него што истакнемо једну занимљиву екфразу Филострата Млаћег, уочимо битну ствар која је својеврсна потврда Николајевог одломка о екфрази слика и скулптура код Филострата Старијег. За њега су портрети увек израз карактера описане особе и јасно је да га овакви делови посебно подстичу да интерпретира садржај приказане слике. Нека илустративан буде следећи пример: „А то да је он [Сизиф] мудар одмах се показује, мислим, његовим замишљеним изразом лица“ (2.16 Палемон). Филострат, дакле, одговара на Николајево *зашто*, али он све време нуди и Теонову категорију *како*, јер читав његов текст представља одговор на питање *како* посматрати слике. Поред читања карактера из физичког изгледа важно је што „Филострат“ наглашава да је у питању његова интерпретација истичући израз „мислим“.

Филострат Млаћи у свему следи свог деду, те му се у критици углавном не посвећује ни изблиза једнака пажња, како због лошијег праћења узора, тако и због обима његовог рада. За наше је испитивање, ипак, један случај занимљив, а само је имплицитно садржан код Филострата Старијег (на пример, када Нарцис посматра свој одраз у води), а то је сликарска екфраза Хомерове екфразе (Бојић, 2013: 113) коју срећемо у 10. Пир или о Мижанима. Филострат Млаћи се у потпуности држи Хомеровог текстуалног предлошка: описује космос приказан на штиту, градове у рату и миру, као и свет биљака и животиња. Као што Хомер екфразу штита уклапа у ширу наративну целину, то чини и Филострат Млаћи, јер екфрази штита претходи опис Еурипила и Неоптолема који ће се сукобити, а за њом следи Неоптолемова победа. Текстови оба Филострата могу послужити као пример оног што Вебова назива метаекфразом – екфразом која у себи (имплицитно или експлицитно) садржи коментаре на саму технику екфразе (Webb, 2009: 185–186) – али овај пример може се сматрати метаекфразом *par excellence*.

4. Ка модерном схватању екфразе

Управо је анализа Филостратових *Слика* у XIX веку довела до интересовања за жанр екфразе као групе текстова о делима просторних уметности. Расправљајући о екфрази као жанру, Фридрих Мац (Matz, 1867) текст Филострата Старијег поставља у групу са екфрастичким одломцима у делима Лукијана, Апулеја и других аутора старогрчког романа. Он, ипак, субжанр екфразе ограничава на

античке текстове, иако први битно повезује реторичке и књижевне текстове у исти субжанр, али сам термин користи врло ретко и то не као име за субжанр, већ културолошки предложак Филостратовог дела (Webb, 1999: 15).

Највеће интересовање за текстове о просторним уметностима настаје осамдесетих година истог века, и то не случајно у Француској. Објашњење за ово је ларпурлартистичка клима која се супротстављала немачком позитивистичком читању *Слика* као репортаже тиме што их је третирао као уметничку критику. Програмска песма Теофила Готјеа „Уметност“ инсистира на једнакости књижевности и просторних уметности, а Бертран (Bertrand, 1881) такву тенденцију проналази у Филостратовом делу. Обновљено интересовање за екфразу отуда је израз културне климе европског, нарочито француског *fin de siècle*, иако је оно свакако постојало и у ренесанси, посебно код Вазарија (Webb, 1999: 9). У овом периоду Жорж-Шарл Уисманс кује израз који ће касније и Шпицер (1962: 72) искористити у првој правој дефиницији модерне екфразе: *transposition d'art* („транспозиција уметности“), која означава коришћење средстава једне уметности у другој.

Бертран прави следећи битан корак у дефинисању субжанра екфразе тиме што Филостратов текст не сврстава само међу текстове друге софистике, већ њима додаје дела Вергилија и Катула. Поред тога, он каже да сви ови текстови припадају тада модерном субжанру који се зове екфраза. Он, међутим, то чини само у фусноти свог текста. То ће одлучније урадити његов савременик Бугот (Bougot, 1881), уз даље проширивање списка дела која улазе у субжанр на грчку трагедију (Webb, 1999: 15). Каснији француски теоретичари у првој деценији XX века не уносе суштинске новине у схватање екфразе, осим што Пијо (Piot, 1914) ову категорију повезује са Уисмансовом *transposition d'art* (Webb, 1999: 16).

Битан корак ка модерном појму пре Шпицеровог, а који је врло вероватно утицао на Шпицера, начинио је Пол Фридлендер (Friedländer, 1912) када је направио преглед дела која потпадају под субжанр екфразе у античкој књижевности.⁸ Иако је овај преглед најкомплетнији од свих који су до тада направљени, Фридлендер, ипак, ове текстове експлицитно не подводи под један субжанр, нити га назива екфразом. Оно што он имплицитно показује јесте да се екфраза среће у многим врстама текстова: од епике, преко епиграма, до историографије (Webb, 2009: 31–32).

Овим се екфраза постепено, али сигурно, сужава на субжанр писања о делима просторних уметности, којем припадају и књижевни и реторички текстови, али је и даље ограничен искључиво на античке изворе. Можда је кључан фактор у ограничавању екфразе искључиво на опис дела просторних уметности имао један изостанак у преводу. Денистон (J. D. Denniston) је приредио оксфордски класични речник (*The Oxford Classical Dictionary*, 1949) преузимајући дефиницију и примере екфразе од немачког извора из 1914. године (*Reallexikon des klassischen Altertums*). Док у немачком извору стоји да је

8 Могућност Фридлендеровог утицаја на Шпицера закључујемо на основу тога што Шпицер реферише на њега у свом есеју о Китсу (Spitzer, 1962: 92–93).

екфрази „реторички опис, углавном слика, једна од прогимназми“,⁹ у енглеском речнику, међутим, изостављена је реч *zumeist* („углавном“), те је екфрази дефинисана као реторички опис слика, једна од прогимназми – искључиво, дакле, опис слика. Неки аутори сматрају вероватним да је ово инспирисало Шпицерово редефинисање субжанра (Webb, 2009: 7). Ни оваква дефиниција, ипак, није модерна, јер је уско везана за реторички текст.

Прву истински модерну дефиницију екфразе срећемо у тексту Леа Шпицера о „Оди грчкој урни“ из 1955. године, и она гласи овако:

Она [„Ода грчкој урни“] припада жанру познатом Окциденталној књижевности од Хомера и Теокрита до парнасоваца и Рилкеа као екфрази, поетском опису сликарског или скулптуралног уметничког дела, а опис подразумева, речима Теофила Готјеа, „*une transposition d'art*“, репродукцију, кроз медијум речи, чулно перцептибилних *objets d'art* („*ut pictura poësis*“). (Spitzer, 1962: 72, превод наш)

Шпицер овим потпуно разводи екфразу од њеног реторичког контекста и први проширује жанр на дела модерних песника – Китса, Рилкеа, и никако случајно, парнасоваца, чију смо повезаност са концептом екфразе објаснили. Сама Китсова песма, која од овог момента постаје поред Хомеровог описа Ахиловог штита екфрази *par excellence*, као и Шпицерово инсистирање на изразу *objets d'art*, утицали су на многе потоње теоретичаре да предмет екфразе виде као објектификован, нем и замрзнут – пасиван – што је екфразу у модерној мисли потпуно привело форми дескрипције и поставило насупрот нарацији, која је битна за античка схватања појма.

Ова промена је првенствено уочљива у потоњој кључној студији о екфрази, монографији Џина Хагстрама из 1958. године. Хагстрем (Hagstrum, 1987) своје схватање екфразе оправдава етимологијом саме речи коју чита као „проговорити“, и за њега екфрази означава давање гласа иначе немом уметничком предмету (Webb, 2009: 35). Ова студија је првенствено важна због концепта „сестринских уметности“, који свакако води порекло од Хорацијеве чувене крилатице из „Писма Пизонима“: *ut pictura poësis* – „песма [је] као слика“ (ст. 361), односно Симонида којег он парафразира, али Хагстрем први именује концепт који ће навелико бити коришћен у потоњој књижевној критици. Теорија о „сестринским уметностима“, ипак, донекле је сама амбивалентна ако инсистира на екфрази као нечему што даје глас немом уметничком објекту, пошто се таквим објашњењем уводи јасна дискрепанција између вербалне и просторне уметности: једна преузима активну улогу, док је друга пасивна.

Друга важна студија, коју неки критичари сматрају најутицајнијом појединачном изјавом о екфрази (Mičel, 2007: 175), јесте текст Мареја Кригера (Krieger, 1992). Служећи се Лесинговим појмом „плодног тренутка“ сликарства,

9 „rhetorische Beschreibung, zumeist eines Bildes, die man zu den Progymnasmata zählte“ (Webb, 2009: 7)

Кригер нуди алтернативу у екфрастичкој поезији коју ће препознати као принцип свеколике поезије: „зауостављени моменат“. Просторне уметности постају метафора за обликовање језика у обрасце који имају просторни ред, те нису више само предмет екфрастичке поезије, већ и принцип поезије уопште (Mičel, 2007: 175). Хефернан критикује Кригера да је растегао термин до пуцања инсистирањем да је екфраза „општи принцип поетике, који свака песма истиче истичући свој интегритет“, те она више не представља неки одређени тип литературе него постаје пуки нови назив за формализам (Hefernan, 2009: 47–48).

Све наведене концепте у вези са „песмама о сликама“ неће нарушити сама теорија колико поезија која постаје истински „сликовна“. У постмодерној поезији слика престаје да се ишчитава као статични предмети, већ почиње да се види као текст, те пре можемо говорити о врло дејственој сликарској естетици (Davidson, 1983: 71–72). Дејвидсон зато прави разлику између „класичне“ и „савремене“ екфразе, али морамо имати у виду да је пре реч о одговору на теорије у вези са оним што он сматра „класичном“ екфразом него на саму екфрастичну поезију пре (пост)модернизма.

Овим смо укратко расветлили основно ограничења модерног појма екфразе – да је екфраза искључиво књижевна евокација дела просторних уметности (Jakobi, 2009: 61) – али напослетку можемо упутити на принцип потпуно супротан ограничавању који се, такође, јавља у савременој књижевној теорији која разматра екфразу. Линда Хачион, на пример, у усменом излагању о постмодерној екфрази примењује термин на постмодерне појаве као што је обухватање новинских чланака у књижевни текст, а Смит (Smith, 1981) екфразом објашњава увођење било ког уметничког дела, вербалног или визуелног, у друго уметничко дело, што појам проширује на ниво цитата и парафразе (Hefernan, 2009: 49). Тиме се поимање екфразе проширује на књижевно евоцирање дела просторних уметности једнако колико и свих врста текстова. Свакако да нисмо дошли, нити ћемо икада доћи, до дефинитивног одређења појма и његове уско дефинисане примене, али екфраза у овом тренутку првенствено означава књижевно евоцирање дела просторних уметности.

5. Закључак

Овај рад имао је за циљ да укаже на изванредан дисконтинуитет који постоји у семантичкој еволуцији појма екфразе, односно на врло стриктно сужавање термина на један предмет које се десило у модерном добу, као и на његово суштинско повезивање са дескрипцијом, што никако нису биле одлике изворног поимања проблема. Иако је античка концепција била далеко флексибилнија и, самим тим, шире употребљива у изучавању свих врста текстова, та ширина је, ипак, довела до недовољног разликовања екфразе од других начина приказивања. Отуда је за савремену књижевну свест знатно употребљивије модерно одређење појма које се везује за конкретан субжанр текстова који одређујемо као екфрастички.

Иако је термин учињен кориснијим постављањем оптигљивијих граница, те границе довеле су до врло једностраног односа према екфрастичком тексту. За будућа изучавања екфрастичке књижевности отуда је упутно имати далеко отвореније античке концепте у свести, те не ограничавати екфразу на дескрипцију, нити њен предмет нужно третирати као пасиван и објектификован. Ипак, потребно је преузети савремено схватање да су предмети екфразе само дела просторних уметности, јер би у супротном њена примена у анализи књижевних текстова била недовољно одређена.

Литература

- Афтоније. (1997). *Προϋμνάσματα ρετορα Αφτονιја*. (В. Јелић, прев.) Нови Сад: Матица српска; Београд: Српска академија наука и уметности.
- [Aftonije. (1997). *Προϋμνάσματα ρετορα Αφτονιја* (V. Jelić. prev.). Novi Sad: Matica srpska; Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti]
- Бојић, З. (2013). Филострати, О сликарству. У Филострат Старији, Филострат Млађи, *О сликарству* (стр. 13–114). Београд: Завод за уџбенике, Досије студио.
- [Bojić, Z. (2013). *Filostrati, O slikarstvu*. U *Filostat Stariji, Filostat Mlađi, O slikarstvu* (str. 13–114). Beograd: Zavod za udžbenike, Dosije studio]
- Филострат Старији, Филострат Млађи. (2013). *О сликарству* (З. Бојић, прев.). Београд: Завод за уџбенике: Досије студио.
- [Filostat Stariji, Filostat Mlađi. (2013). *O slikarstvu* (Z. Bojić, prev.). Beograd: Zavod za udžbenike, Dosije studio]
- Хорације. (1972). *Писма*. (Р. Шалабалић, прев.). Београд: Српска књижевна задруга. [Horacije. (1972). *Pisma*. (R. Šalabalić, prev.). Beograd: Srpska književna zadruga.
- Bart, R. (1990). Efekat stvarnog. *Treći program*, 85, 190–196.
- Bertrand, É. (1881). *Un critique d'art dans l'antiquité: Philostrate et son école*. Paris: E. Thorin.
- Bougot, A. (1881). *Philostrate l'Ancien: une galerie antique*. Paris: Renouard.
- Davidson, M. (1983). Ekphrasis and the Postmodern Painter Poem. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 42(1), 69–79.
- Fowler, D. P. (1991). Narrate and Describe: The Problem of Ekphrasis. *The Journal of Roman Studies*, 81, 25–35.
- Friedländer, P. (1912). *Johannes von Gaza und Paulus Silentarius: Kunstbeschreibungen Justinianischer Zeit*. Leipzig, Berlin: Teubner.
- Hagstrum, J. H. (1987). *The Sister Arts: The Tradition of Literary Pictorialism and English Poetry from Dryden to Gray*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Hamon, P. (1991). *La Description littéraire de l'antiquité à Roland Barthes: une anthologie*. Paris: Macula.

- Hartman, N. (2004). *Estetika* (M. Damnjanović, prev.). Beograd: Dereta.
- Hefernan, Dž. A. V. (2009). Ekfrazna i prikaz. *Polja*, 54(457), 46–60.
- Jakobi, T. (2007). Ekfrastički model: oblici i funkcije. *Улазница*, 41(204–205), 157–171.
- Jakobi, T. (2009). Slikovni modeli i pripovedna ekfrazna. *Polja*, 54(457), 61–102.
- Krieger, M. (1992). Ekphrastic Principle and the Still Moment of Poetry; or Laokoon Revisited. In M. Krieger, *Ekphrasis: The Illusion of the Natural Sign* (pp. 263–288). Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Lesing, G. E. (1964). *Laokoon ili o granicama slikarstva i poezije* (S. Predić, prev.). Beograd: Rad.
- Liddell, H. G., Scott, R. (1968). *A Greek-English Lexicon* (H. S. Jones, ed.). Oxford: Clarendon Press.
- Matz, F. (1867). *De Philostratorum in describendis imaginibus fide*. Bonnae: typis Caroli Georgi.
- Mičel, W. J. T. (2007). Ekfrazna i drugost. *Улазница*, 41(204–205), 173–201.
- Piot, H. (1914) *Les Procédés littéraires de la Ile Sophistique chez Lucien: l'ecphrasis*. Rennes: Imprimerie brevetée Francis Simon.
- Plutarch. (2007). *Plutarch's Morals* (A. R. Shilleto, trans.). Project Gutenberg. <https://www.gutenberg.org/files/23639/23639-h/23639-h.htm>
- Smith, M. L. (1981). *Figures in the Carpet: The Ekphrastic Tradition in the Realistic Novel* (unpublished doctoral dissertation). Rice University, Huston, Texas.
- Spitzer, L. (1962). The "Ode on a Grecian Urn," or Content vs. Metagrammar. In L. Spitzer, *Essays on English and American Literature* (pp. 67–97). Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Webb, R. (1999). Ekphrasis Ancient and Modern: The Invention of a Genre. *Word and Image*, 15(1): 7–18.
- Webb, R. (2009). *Ekphrasis, Imagination and Persuasion in Ancient Rhetorical Theory and Practice*. Ashgate: Ashgate Publishing.

Tatjana Z. Ristić

Summary

HISTORY OF THE TERM EKPHRASIS: FROM THE RETHORIC TO THE MODERN DEFINITION OF THE TERM

Even though ekphrasis is commonly defined today as a literary evocation of spatial works of art, that was not the case in its original meaning. The term was first defined in Ancient Greek *progymnasmata*, texts written from the first to the fifth century AD that outlined many rhetorical figures, including ekphrasis. Writers of these texts, Theon, Pseudo-Hermogenes, Aphthonius, and Nikolaos, described ekphrasis as a rhetorical

exercise that vividly (*enárgeia*) places an object before the eyes of the recipient. Therefore, the term was not defined by its object, as is the case in its modern annotation, but rather through its effect on the recipient. Another relevant distinction between the ancient and the modern meaning of the term is that the modern one tends to associate ekphrasis strictly with description, whilst the ancient definition characterises ekphrasis as a vivid diegesis, thus crucially connecting it to narration, which is similar to Lessing's later appropriation of the idea. Only *progymnasmata* written by Nicolaos places works of art amongst the objects of ekphrasis. It is precisely since the fifth century AD, when Nicolaos's *progymnasmata* was written, that ekphrasis started to be primarily associated with an evocation of works of art. The key moment in history that was, in a certain way, a bridge between the ancient and the modern meanings of the term, were *Eikones* of Philostratus the Elder and Philostratus the Younger, written in the third century AD. These are rhetorical texts about ancient paintings, written in accordance with the rules proposed in *progymnasmata*, but close to the modern view of ekphrasis, since they are literary texts describing works of art. It was precisely an interest in these texts that revived the contemplation of ekphrasis in the late nineteenth century in Germany and France. However, it was not until 1955 that a truly modern definition of the term was given by Leo Spitzer in his essay on Keats's "Ode on a Grecian Urn". He connected this poem with other works of Occidental literature, from Homer and Theocritus to the Parnassians and Rilke, as a description of a spatial work of art. His definition of the term as a "reproduction, through the medium of words, of sensuously perceptible *objets d'art*" influenced many later critics who associated the object of ekphrasis to something that is passive and needs to be given a voice, in opposition to the text itself, which has an active role. This, along with the strict connection of ekphrasis to description, is the biggest limitation modern criticism has imposed on the term *ekphrasis*.

Key words:

ekphrasis, *progymnasmata*, *enárgeia*, description, narration, Philostratus the Elder, Philostratos the Younger

<https://doi.org/10.18485/analiff.2022.34.2.10>

821.111(73).09-31 Делило Д.

The quest for reality through facing death in DeLillo's *White Noise*

Nataša V. Ninčetiović*

Faculty of Philosophy, University of Priština in Kosovska Mitrovica, Department of English Language and Literature

Key words:

death
Jack Gladney
real, identity
simulation
the postmodern
condition
Modernism

Abstract

The aim of this research is the analysis of the spiritual quest of Jack Gladney, the protagonist of *White Noise* (1985). This article adopts the position that Jack Gladney embodies a character whose motivation is modernist, whereas the condition of the world he inhabits is undeniably postmodern. The fictional world of *White Noise* is the world of signs and simulations. In such a world identity is decentred and the world is devoid of meaning. Jack, who is obsessed with the fear of death, gradually comes to the realization that it is actually death which may be the only remaining authentic experience in contemporary culture. He learns that the fear of death numbs and anesthetizes him. The novel implies that death is a mysterious phenomenon that cannot be reduced to its simulations. Jack eventually undergoes real, authentic experience at the moment where he is on the brink of death, on the fine border between life and death. This experience, which cannot be simulated, grants his life significance. He finally sees life in a different light and is determined to enjoy its small joys and explore its vast possibilities. (примљено: 11.августа 2022; прихваћено: 23.октобра 2022)

<https://analiffil.bg.ac.rs>

1. Between Modernism and Postmodernism

There is still an intense debate in critical circles about whether DeLillo's oeuvre is modernist or postmodernist. Whereas critics such as Knight (2008: 27), Bonca (1996: 25), and Wilcox (2003: 100) affiliate DeLillo with Postmodernism, Cantor (1991: 58) and Nel (2008: 13) cite his novels as literary works which fall into the epoch of Modernism. As this research attempts to demonstrate, DeLillo's fiction, particularly his canonical *White Noise* (1985), contains a number of both modernist and postmodernist features. Our starting point is that the protagonist of this novel, Jack Gladney, is a modernist lost in a postmodern era (Wilcox, 2003: 98).

As Brkić explains, some theorists do not view Modernism and Postmodernism as two separate and independent epochs, but tend to interpret Postmodernism as deepened Modernism (Бркић, 2019: 12). However, there are some important distinctions. Although the world is represented as fragmented in both epochs, this fragmentation is experienced as tragic only in Modernism (Fišić, 2009: 44). The sense of loss and disorientation is also present in the fiction of both periods, but only modernist heroes attempt to overcome this condition. Modernist heroes endeavor to gather all the pieces and find a meaning, a framework which encompasses their whole existence. Identity is viewed as "coherent and autonomous" (Helmy, 2016: 170). According to Paul Maltby (203: 215), DeLillo's literary creation should not be interpreted as overwhelmingly postmodernist: "to postmodernize DeLillo is to risk losing sight of the unpostmodernist metaphysical impulse that animates his work". As we are going to clarify, the motivation of Jack Gladney is entirely modernist.

However, the condition of the world Jack inhabits is undeniably postmodern. This is a world of "fragmentation, discontinuities and chaos, rather than the other, coherence" (Waugh, 1989: 66). This is a world where everything is connected. If everything is connected, meaning is established in relationship with other parts of the vast system, whereas authenticity becomes problematic. According to Joseph Walker (1999: 434), there are two conditions that must be met in order to characterize something as real, authentic. The first requirement is that it has to be experienced directly, through the senses. The second condition is that reality defies representations. Taking into consideration these requirements, it is clear that the concept of authenticity becomes quite problematic in the postmodern age. DeLillo's characters experience the world through the media, which serve as a substitute for real experience – a mediated reality. They live in a world of representations and simulations, which compromises their direct and unmediated experience. However, there is a possibility for an authentic experience in the fictional world of Jack Gladney. Contrary to Wilcox's (2003: 103) argument that even death is prone to simulation in *White Noise*, the following analysis of Jack's spiritual quest confirms that facing death is a real, authentic experience which cannot be reduced to its simulations and mediations.

In this novel, DeLillo deals with the postmodern condition of the world where establishing any meaning is short-lived and temporary. However, the motivation of the protagonist is undoubtedly modernist. Having in mind these distinctive

features of Modernism and Postmodernism, it may be argued that *White Noise* stands somewhere between these two epochs. Jack Gladney does not reconcile himself to a life without some higher purpose or an aim that will grant his life significance. Therefore, Jack's quest can be summarized as an attempt to "wrest profound meanings from insipid everyday experience" (Sakaama, 2018: 232). In the words of Frank Lentricchia (1991: 14), Don DeLillo is the "last of the modernists, who takes for his critical object of aesthetic concern the postmodern situation".

2. The postmodern condition

Theorists of postmodernism generally agree that the postmodern condition exists in the era of corporate capitalism, which has devastating effects on identity and individuality. An individual is reduced to a mere cog in the system, one that can be easily replaced. Therefore, he/she turns into a commodity, since in capitalism everything is a commodity. Furthermore, an individual feels that "there is no escape" (Boxall, 2006: 5). In the words of Nick Shay, the protagonist and narrator of *Underworld* (1997), corporations "grind" everything, decimating all nuances and differences. Still, DeLillo's endeavor is to search for an alternative that does not seem to exist in such a world. In the opinion of Peter Boxall (2006: 13), DeLillo immerses himself into "postmodern culture and American dread in order to transform it". His protagonists resist the assimilation into the dominant culture. DeLillo himself attempts to evade assimilation trying not to fall into cliché, but to be always original. His style is hybrid and interesting, it cannot be easily placed into any epoch.¹

DeLillo's understanding of the postmodern condition is shaped by theorists such as Jean Baudrillard, Frederic Jameson, and Jean-Francois Lyotard. However, critics often fail to recognize the influence of Martin Heidegger, a German philosopher, particularly the impact of his capital work *Being and Time* (1927) on DeLillo's oeuvre.² In the work of Heidegger, technology that shapes and dominates the life of the contemporary man is envisioned as a great potential threat. Technology not only threatens the existence of the human kind with the production of nuclear weapons. The more dangerous threat of technology is its endeavor to change the way we think and experience life. According to Heidegger, man's approach to life is essentially technological. He names this technological approach *Ge-stell* ("Enframing"). Technology attempts to generalize and mould human experience so as to turn it into "inauthentic existence" (Moses, 1991: 71).

1 DeLillo's oeuvre is so complex and it represents such a blending of genres that critics also affiliate it with neo-realism (Radin Sabadoš, 2017: 43), Nader Mustafa Helmy with the so-called hysterical realism, whereas Paul Maltby perceives a romantic impulse in DeLillo's literary creation (2003: 215). However, DeLillo himself does not like to be burdened with labels. In an interview with Maria Nadotti, she asks him how he reacts to the critics' endeavors to categorize his literary creation as postmodernist. Striving towards independence and authenticity, DeLillo is reluctant to declare himself as either modernist or postmodernist. Therefore, his answer is: "I don't react. But I'd prefer not to be labeled. I'm a novelist, period" (Nadotti, 2005: 115).

2 His influence is acknowledged by critics such as Michael Valdez Moses and Cornel Bonca. See articles "Lust removed from nature" and "Being, time and death in DeLillo's 'The Body Artist'".

It is common knowledge that DeLillo's fiction is saturated with the mass media. He is concerned with the mediated reality of broadcast television and radio. According to Jean Baudrillard, although the media content was intended to stand for a representation of reality, it turned into a simulation of reality. This simulation is characterized by the utopia of equivalence between the sign and the signified (Baudrillard, 1994: 6). Baudrillard (1994: 2) suggests that we are living in the age of hyperreality, which stands for an era in which simulation precedes and becomes more important than reality. Instead of reality, there is a web of signs, a mediated reality. Its impact on the life of contemporary man is enormous. Apart from exerting influence on people in terms of influencing what they consume and what they do in order to affirm belonging to a particular social class, the media also has a large impact in "infusing threat and the nurturing of an inherent fear" (Baya, 2019: 10). In an article "'Catastrophe is our bedtime story': The media fuelled obsessions with death in Don DeLillo's 'Zero K'", Baya contends that the postmodern condition is characterized by the mass media, consumerism, and death; underlying that they are interrelated. She points to the fact that the prime time on television is full of violence: terrorist attacks, family violence, scenes from wars, etc. This critic recognizes the need for sensationalism in the media, whose motto she summarizes with the famous phrase of Theodor Adorno: "the darker the news, the grander the narrative" (Baya, 2019: 10).

The tendency towards sensationalism on broadcast television and radio in the 1980s is evident in *White Noise*. In the world where everything has already been seen, "Only a catastrophe gets our attention. We want them, we need them, we depend on them. As long as they happen somewhere else." (DeLillo, 1998: 34). Michael Valdez Moses (1991: 73) underlines that such a representation of death in the mass media "alienates the individual from personal death in at least two ways". Watching televised death in the comfort of one's home, the individual is manipulated to believe that death happens to someone else. Second, watching mediated death creates an illusion that a viewer in a way takes part in the process of dying, so that it is a chance for spiritual transcendence (Moses, 1991: 73). As we are going to demonstrate, nothing can be further from the truth. In the fictional world of DeLillo's literary oeuvre, only facing death personally provides an opportunity to transcend it. Simulated death actually alienates his characters from real, authentic experience, making them observers in their own dying.

3. Identity

The protagonist of *White Noise* is Jack Gladney, the chair of Hitler studies at the College-on-the-Hill. At first sight, he is a rather conventional character, an integrated member of the community of Blacksmith. However, as the story unfolds, it becomes clear that Jack is going through a crisis. Apart from the fact that both Jack and his wife Babette are obsessed with the fear of death (an issue that will be dealt with later in the paper), the novel implies that Jack realizes that his identity is constructed, decentred. Jack comes to an understanding that his original identity

is evacuated and embarks on a spiritual journey of finding his real self. His state recalls the words of Frederic Jameson, who suggests that liberation associated with contemporary culture comes at a price. It signifies not only “liberation from anxiety but a liberation of every kind of feeling as well, since there is no longer a self present to do the feeling” (Jameson, 1991: 15). Instead of being presented as an authentic being, Jack’s character resembles a carefully assembled construct. In order to camouflage his immense fear of death, he tries to use Hitler as a sort of shield. Since Hitler succeeded in “outliving” his own death by becoming a part of history, Jack believes that dealing with the phenomenon of Hitler can provide him a kind of protection from death. As Murray Siskind, his colleague, notices, his intention in founding the department of Hitler studies is obvious:

You wanted to be sheltered and protected. The overwhelming horror would leave no room for your own death. “Submerge me,” you said. ‘Absorb my fear”. On one level you wanted to conceal yourself in Hitler and his works. On another level you wanted to use him to grow in significance and strength. (DeLillo, 1998: 125)

The character of Jack Gladney symbolizes the man who seeks communal meaning, at least at the beginning of the novel. As Cantor explains, Jack is fascinated with the totalitarian aspect of fascism due to its power to connect people in a group. In his fictional world, family and nation are loose structures which can easily fall apart. On the other hand, “Nazism gives people a sense of participation in something larger than their individual selves and thus overcoming their fear of death” (Cantor, 1991: 51). He feels most comfortable at the college, surrounded with students who protect him from the fear of death with their multitude. In the simulacral world of Jack Gladney, which is based upon images, what counts is the image of a university professor whose area of interest is Hitler, not this man as he truly is. Jack, similarly to other characters in this novel, is valued according to the quality of performing the roles he has chosen to play. Since he chose Hitler studies as his area of interest, he is expected to play his role convincingly. As the postmodern era is concerned with appearance, not with the essence, the focus is not on the quality of his scientific research. Ironically, in order to be taken seriously, he has to attempt to look like Hitler.³ Jack is easily convinced to attempt to add an aura of authority to his appearance when his chancellor shakes his confidence, remarking that Jack makes a “feeble presentation of self” (DeLillo, 1998: 14). Later, when Jack transforms himself into a plausible academic image of Hitler, with his thick-framed

3 By treating Hitler as a possible academic area of interest, DeLillo suggests that in the era of “the flattening of history” (Cantor, 1991: 42) history becomes a series of epochs which are equally available, accessible, and valuable/valueless. Through his unconventional treatment of the phenomenon of Hitler, DeLillo demonstrates his excellence at parodying, which is realized through his implication that postmodern culture may attempt to assimilate such a complex historical phenomenon as Hitler. As Cantor asserts, the shallowness of such an attempt is indicated by a description of a conference on Hitler, as well as by the comparison of Hitler to Elvis Presley, who is characterized by Cantor as a “postmodern simulacrum of the German Hitler cult” (1991: 53).

glasses and academic gown, his self-confidence apparently grows, but is unstable and can easily be questioned. Although Jack resembles Hitler, Jack realizes that a much greater problem is his ignorance of German language. In rare moments of sincerity, Jack admits that he is not the person he appears to be. What is more, he admits that he does not know German at all, which leads him to the conclusion that “he [I] is [am] the false character who follows the name around (DeLillo, 1998: 14).

The situation gets even worse when Jack leaves college. In the outside world, he feels quite helpless. However, as Moses notices, “In a consumer culture, wealth provides the illusion of invulnerability” (Moses, 1991: 73). Therefore, whenever Jack’s self-confidence and identity are called into question, he indulges into shopping. In doing so, Jack symbolizes Heidegger’s “des Man”, “the being that shops in herds” (Moses, 1991: 79). As Karen Weeks induces, Jack’s spending of money stands as a replacement for his academic gown (Weeks, 2007: 294). Apprehending that his real self is evacuated, Jack desperately clings to signs that constitute his fake being. Nonetheless, this way of growing into self-esteem has only temporary effects. Although spending large sums of money enables him to reach “the fullness of being”, this fullness refers to his physical being, whereas there is a gaping spiritual void, a void he is unsuccessfully attempting to cover.

Critics who argue that *White Noise* is a postmodernist novel corroborate this claim with two indisputable facts. The first is that Jack Gladney’s identity is constructed; the second is that he lives in the world of simulacra created by the mass media and consumerism. However, we have to bear in mind that these facts refer to Jack’s initial condition. Although he is “deeply implicated in the values he satirizes” (Price, 2010: 187), Jack does not feel happy; he embarks on a spiritual journey in order to find a way out of the web of signs. John Duvall argues that Jack “lives in a world of simulations, modelings of the world tied to no origin or space” (2003: 179), but he does not notice that Jack attempts to return to his real self. Having realized that his identity is reduced to a stereotype, he begins to resist conventions in order to become autonomous. Although the life of the Gladney family is shaped by the mass media and consumerism (features of postmodern culture), they do not reject “modernist ideas about embodiment” (Price, 2010: 186). For example, there are many references to food and eating in the novel. However, although Jack adores his wife’s plump body, Babette is not satisfied with her physical appearance. Her weight is not in accordance with the media-constructed image of a healthy woman. Burdened with the expectations of the society, Babette’s anxiety is so large that cannot any longer enjoy food, sex, or conversation. She is so implicated in the contemporary culture that she cannot enjoy sexual intercourse without stimulation such as pornographic books or conversations aimed at arousing desire.

As it turns out, Jack remains alone on his quest. It appears that the crucial point of his transition from the postmodern to modern condition of autonomy occurs when he checks his health condition after exposure to Nyodene D. Jack is perplexed by the notion that “his identity and personal history can be stored in a computer network” (Price, 2010: 190). However, when his doctor finally tells him

that he may live more than thirty years with the toxin in his body, he feels relieved and clings to his body as the only remaining human feature. He senses that each man/woman is unique since nobody can know what happens under his/her skin. Although doctor Chakravarty claims that “we are all sum of our data” (DeLillo, 1998: 65), Jack realizes that such a claim is an oversimplification and is determined to challenge such a conceptualization. Although Dr Chakravarty claims that Jack’s laboratory results are not promising and that he is seriously ill, he is not able to claim that Jack is going to die soon. All he can conclude from Jack’s analyses is that Jack is on his way to death, which is nothing new. In fact, this reassures Jack and it helps him to appreciate life more than he used to.

Over the course of the novel, Jack undergoes a spiritual development which consists of rejecting all the signs that constitute his fake identity. Rejecting them means penetrating through the white noise, through the distractions invented by contemporary culture in order to distance an individual from his real self. This rejection is exemplified by the protagonist’s dismissal of the phony roles he has been playing. Jack succeeds in finding an alternative through achieving an intimate relationship with his death, a relationship that postmodernity attempts to mediate and turn into an inauthentic experience. Death proves to have a great potential in man’s return to his authentic being, means for liberating an individual from the distractions, artificiality and simulations of contemporary culture. Whereas postmodern culture integrates a belief that there are no universal truths and certainties, and that meaning is short-lived and temporary, Jack’s facing death demonstrates to him that death is the one inevitability and certainty (which cannot be reduced to its representations and simulations) that shapes and gives meaning to one’s life.

4. Facing death

In the words of DeLillo himself, white noise is, “the kind of humming sound in which the intensity is the same at all frequencies. Such a device is designed to protect a person from other disturbing or annoying sound” (Veggian, 2015). As Cornel Bonca notices, there are at least two ways of interpreting the title of the novel. The first interpretation views white noise as “the final triumph of capitalist appropriation” (Bonca, 1996: 31), the noise made by technology that enters our homes and lives and penetrates all barriers. The second interpretation views white noise as “contemporary man’s deepest expression of his death fear” (Bonca, 1996: 27).

DeLillo’s *White Noise* is generally acknowledged as his seminal work which is permeated with death. As DeLillo himself acknowledged, its working title was *The American Book of the Dead*. The focus of this novel is on Jack Gladney, the founder and chairman of Hitler studies at the College-on-the-Hill, and his necrophobia. As LeClair claims (2003: 11), DeLillo acknowledges the influence of Ernest Becker’s *The Denial of Death*. DeLillo uses Becker’s thesis that “the idea of death [...] is a mainspring of human activity (Becker, 1973: ix)” and that all human activity arises out of an attempt at “denying in some way that it is the final destiny for man”

(Becker, 1973: ix). In an interview with Anthony DeCurtis, DeLillo commented on this ultimate subject:

Our sense of fear – we avoid it because we feel it so deeply, [. . .] I think it is something we all feel, something we almost never talk about, something that is almost there. I tried to relate it in *White Noise* to this other transcendence that lies just beyond our touch. The extraordinary wonder of things is somehow related to the extraordinary dread, to the death fear we try to keep beneath the surface of our perceptions. (DeCurtis, 1999: 63)

Jack Gladney, whose motivation is search for his real self, embarks on a quest for real, authentic moments. This research argues that such authentic experience is embodied in the phenomenon of death in *White Noise*. However, Jack's problem is that he lives in a web of signs. In this web everything is connected – therefore, nothing can exist independently, there are no certainties and absolute truths. In his world, the world of simulacra, there is an assumption “that a sign could refer to the depth of meaning, that a sign could be exchanged for meaning” (Baudrillard, 1994: 6). However, Jack feels that there must be phenomena which cannot be explained with words or images. The hypothesis of this research is that one such phenomenon, which is beyond words and represents an authentic experience is death.

There are, however, critics that propound that even death is represented as an experience that can be mediated or simulated. In the fictional world of *White Noise*, an integral part of the day is watching television. What attracts the attention of the characters most are images of violence, catastrophes, and death. Leonard Wilcox (2003: 103) claims that in this novel there is no authentic experience since “even death is not exempted from the world of simulacra: the experience of dying is utterly mediated by technology”. Still, he does not make a distinction between death and the fear of death. Jack and Babette are preoccupied with the fear of death, which is “another symptom of the postmodern condition” (Brown, 2020: 21). According to Brown, Jack and Babette cannot differentiate between “a sign and a thing” (2020: 30) – death and the fear of death. What is more, the mediated death they watch on television even distances them from the real death (Sakaama, 2018: 236). Jack's doctor defines him as “the sum total of [your] data” (DeLillo, 1998: 65). This way of identifying an individual with a set of referents is unnatural, it is inconsistent with human logic. The implication of the novel is that in the near future human logic may be replaced with the logic of technology. Technological logic advocates the view that death is unassailable. In the words of Siskind: “There is nothing larger than death”. However, his advice to Jack is to:

Put your faith in technology. [...] It's what we invented to conceal the secret of our decaying bodies. But it's also life, isn't it? It prolongs life, it provides new organs for those that fade out. New devices, new techniques every day. Lasers, masers, ultrasound. Give yourself up to it, Jack. Believe in it. (DeLillo, 1998: 124)

According to this logic, there are two ways to face death: watching the mediated version of it (which actually alienates an individual from death) and easily available solutions that help “the inauthentic self to overcome its anxiety by focusing on a specific, and often trivial cause” (Moses, 1991: 75). As Jack notices, the postmodern condition threatens to challenge the notion of death as an authentic experience: “It is when your death is rendered graphically [...] that you sense an eerie separation between your condition and yourself. A network of symbols has been introduced, an eerie awesome technology wrested from the gods. It makes you feel like a stranger in your own dying” (DeLillo, 1998: 66). Although technology has invented ways of simulating death, these simulations cannot be exchanged for real experience. As passengers who survived a plane crash in the novel testify, “It’s worse than we ever imagined. They didn’t prepare us for this at death simulator” (DeLillo, 1998: 45). Brown (2020: 31) correctly notes that “it is only proximity to death” which enables Jack to “see beyond words” (DeLillo, 1998: 135), to reach a point which is beyond the web of referrals.

Most of the characters (Jack, Babette, Murray Siskind, Winnie Richards) in the novel realize that the contemporary world is saturated with the fear of death. As Jack Gladney notices, “All plots tend to move deathward” (DeLillo, 1998: 18). There are several ways to deal with such a notion. The first manner, adopted by Murray Siskind, may be summed up with a phrase “the plot is to live” (DeLillo, 1998: 127) – his scheme is to live his life to the fullest in order to give it a meaning and resist death. In his opinion, the best way to confront death that will inevitably come is to focus on life and the possibilities that life provides. It seems that most of the characters adopt the second approach, proposed by Jack. According to him, since all plots move deathwards, the best way of resistance is avoiding plots. Avoidance of plots for him signifies an effort to “slow things down” (Boxall, 2006: 112) so as to postpone the inevitable and certain death. To avoid plots means not to deal with problems and obstacles, but to surround himself with technology and commodities so as not to think about issues which are bothering him. However, as Sakaama (2018: 236) suggests, this way of living “distances Jack from the essence of life and immerses him in a living death”. At one moment Jack consoles himself that he can function normally despite his fear: “we have deep terrible lingering fear about ourselves and the people we love. Yet we walk around, talk to people, eat and drink” (DeLillo, 1998: 88). However, what Jack does not realize is that although his body is not dead, his fear anesthetizes him to the state of spiritual death. When it comes to the body, as Jack’s doctor reminds him, “[you] are all permanent patients, like it or not” (1998: 113). It is necessary to accept the inevitability of death; otherwise, “life itself is no more than a slow death” (Slethaugh, 2000: 81).

Denial is the dominant attitude towards death in *White Noise* (Radin Sabadoš, 2017: 176). Therefore, the characters sink into the life of consumerism. They choose to suppress the fear of death which haunts them. Although this fear is bodiless, it is always with them – they can feel its presence. As Osteen (2010: 497) indicates, death is like “a quality in the air”. Moreover, the characters of this novel find it

easier to confront death in groups. Jack and Babette are longing for guidance, for hierarchy in the chaotic world.⁴ As Cantor (1991: 48) notes, in such circumstances people easily succumb to influence of the individuals who “have the conviction and self-assurance” to guide people. For example, Jack believes, at least at the beginning of the novel, that Hitler may be his shield against death. In his opinion, Hitler is larger than both life and death. In a world where the power of religion is unstoppably vanishing, new temples, such as supermarkets and shopping centers, are emerging. As the narrator notices, “to break off the crowd is to risk death as an individual” (DeLillo, 1998: 38). A feeling that they are not alone makes their lives a little less mundane. Jack tends to surround himself with people (students, people in supermarkets) in order to mitigate his fear. Even when his primal fear comes true during the evacuation, Jack is reassured by the presence of a large number of people. Finally, Jack and Babette like to accompany people who do not share their fear of death.

A perfect representative of an individual who successfully confronts death is Heinrich’s friend, Orest Mercator, who tests his limits by sitting in a cage full of snakes. He does not see a reason to bother himself with death because death occurs instantly: “Everybody who’s dead is now dead” (DeLillo, 1998: 116). On the other hand, Wilder, a child with a limited vocabulary, is envied by Jack and Babette for his unawareness about his mortality: “He doesn’t know death at all. How lucky he is. A cloud of unknowing, an omnipotent little person. The child is everything, the adult nothing” (1998:126). However, Jack and Babette do not realize that Wilder’s “blissful ignorance” “comes at the expense of his intellectual maturity” (Olster, 2008: 91). To be unaware of one’s death, which stands for an end that shapes life and gives it its meaning, is to be unaware of life and its value.

In the fictional world of DeLillo, freedom is reduced to freedom of choice among the offered roles and lifestyles, which hinders initiative and taking control of one’s own life. In the contemporary world in which man has lost his ability to will, taking someone’s life may be the only remaining way of exercising power. Following Murray Siskind’s advice that Jack can take control of death by killing people, he is on the brink of killing Willie Mink. Willie Mink is the lover of Jack’s wife Babette. Jack wants to take revenge on him, but he also perceives Willie as a mystery due to his involvement with the experimental drug Dylar, which supposedly alleviates the fear of death. However, it turns out that Jack’s plan was not well prepared. Willie responds to violence with violence and wounds Jack. What Jack is going through is a real, authentic experience – he is standing on the thin line between life and death. His wound is real, his pain is real, this experience is unparalleled and is not susceptible to simulation. Hence, Jack’s quest for authentic experience, for a certainty and the ultimate truth which grants his life with significance proves fruitful. Paradoxically, by facing death Jack manages to “kill death itself, to pit Eros

4 Chaos is inevitable in the world with a surplus of information. In this Baudrillardian world all the information has the same value – therefore, it is all equally valuable, or, to be more precise, equally valueless (1994: 79).

against Thanatos" (Boxall, 2006: 127). By confronting death, he "kills" the fear of death. Jack's coping with death is the crucial event in *White Noise*, the point at which he restores his humanity (Sakaama, 2018: 241). Having regained his humanity, Jack is finally able to enjoy life, to view it in an entirely new light. He comes to the conclusion that death cannot be escaped, but that it can be transcended. Death is represented as the ultimate subject in DeLillo's fiction, "an essential element in the life of every human being as it gives life its meaning and grants it its signification" (DeLillo, 2018: 242).

Although Jack lives in the postmodern age, he does not belong there. A true representative of contemporary culture in *White Noise* is Murray Siskind. He is a man who recognizes the world as a sum of data and sees nothing wrong with it. One should not try to escape such a world, according to Murray, but dive into it and explore it to its core. Murray is a theoretician; he speaks lightly of killing another man, although he emphasizes that he speaks theoretically. As Bonca notices, he symbolizes unnatural unwavering objectivity and impartiality. It makes him appear to be from another planet (Bonca, 1996: 39). His logic is not human – it is a technological logic that advocates the view that death is unassailable and can only be put aside using easily available solutions of the technological age. What is more, his belief that it is natural and best not to think about death confirms his place in the web of signs and valueless referents. Unlike him, the novel implies that DeLillo adopts the opposite, humanist position that, "to know what it is to be human is to know what it is to die" (Bonca, 1996: 40). Jack rejects the logic of technology, according to which it is best not to bother oneself with resolving the mystery of death, which is perceived as an unsolvable task and a losing battle. In contrast with such a view, Jack's quest suggests that death is a universal truth that has to be reflected on and accepted as an inevitable certainty.

Although Bonca identifies Murray as a true Baudrillardian character, it actually appears that Willie Mink is the character who embodies a Baudrillardian world where distinctions between the sign and the real are vague, practically non-existent. His inability to note the difference between the phrase "hail of bullets" and the real shooting symbolizes "the complete disintegration of the humanist sense of self" (Olster, 2008: 90). However, Jack decides to save Mink because he undergoes an epiphany which enables him to view Mink as "his colored double" (LeClair, 2003: 20). For a moment Jack does not perceive Willie Mink as the ex-lover of his wife, but as a victim of contemporary culture who failed to deal with his fear. Jack's ability to see this truth which is hidden beneath the surface confirms that he has undergone spiritual transcendence, a transformative experience that marks the beginning of a different life.

5. Conclusion

Starting from the observation that the protagonist of *White Noise* comes across as a rather awkward postmodern character, we offer evidence that DeLillo's fiction has a modernist impulse. The fictional world of Jack Gladney is undeniably a world

of signs. However, Jack manages to take a critical distance from the world he inhabits. He embarks on a spiritual journey, aiming to experience real and authentic moments. In the world where meaning and identity are deconstructed, the only remaining authentic experience is the experience of death.

Although Moses states that *White Noise* is about “death on a personal level” (Moses, 1991: 79), this research adopts the position of Thomas LeClair that this novel deals with “closing the loop” between personal and mass dying (1987: 241). In contrast, the theme of *Underworld* is the threat of the apocalypse, of mass dying.⁵ Jack Gladney, who suffers from necrophobia, learns that many people share his fear. Although such knowledge at first only increases his fear, he gradually evolves and comes to the realization that death is a personal experience which we undergo alone, unaccompanied.⁶

Although there are critics who propound that *White Noise* suggests that even death is prone to simulation, the protagonist’s struggle demonstrates that simulated death in the media is not an adequate substitute for real experience. In fact, televised death even distances us from coping with the phenomenon of death, which actually represents the limit which gives meaning to life. In the view of postmodern culture, it is best not to think about death. In the words of Murray Siskind, “Pain, death, reality, they are all unnatural. We can’t bear things as they are. We know too much. So we resort to repression, compromise and disguise. That’s how we survive in the universe (1998: 126).” Since it represents a mystery we cannot comprehend, we should repress our fear and immerse ourselves into the consumer culture:

“It is the nature of modern death,” Murray said. “It has a life independent of us. It is growing in prestige and dimension. [...] We know it intimately. [...] The more we learn, the more it grows. Every advance in technology and knowledge is matched by a new kind of death, a new strain. Death adapts, like a viral agent.” (DeLillo, 1998: 69)

These words of Murray Siskind prove that technology and contemporary culture failed to unriddle the phenomenon of death. Its various ways of simulating it turn out to be only distractions that divert us from the right path. The revelation that death is a mystery means that this phenomenon cannot be reduced to its simulation, which indicates that there is still a possibility for real, authentic experience. As Vukotić suggests, the possibility of knowing the truth exists in DeLillo’s oeuvre. The truth is reached through the unspoken, non-verbal (Вукотић, 2014: 70) – it is experienced at the moment when we see “beyond words” (DeLillo, 1998: 135). In a world which

5 James explains that DeLillo succeeds to turn death into a leitmotif of his fiction combining its apocalyptic and ordinary aspects, even though he views death as a personal experience through which we go unaccompanied (according to Sakaama, 2018: 232).

6 An even more intimate relationship with death is accomplished in *The Body Artist*. Its protagonist, Lauren Hartke, shuts out the world in order to face the death of her husband personally. She views the whole outside world, its assumptions and prescribed way of behavior, as distractions that distance her from confronting death, which is supposed to represent an authentic experience.

tends to grind all nuances and differences, it is essential to seek alternatives. The example of Jack Gladney is a confirmation that alternatives still exist.

It is precisely the fear of death which anesthetizes the individual. Deathfear prevents us from exploring and embracing all the possibilities that life provides. Two phrases – “death in life” and “life in death”, may be used to clarify this paradoxical situation. In order to suppress their fear, a lot of people avoid thinking about what terrifies them most. In doing so, they evade facing real life, which may be said to represent a “living death”. On the other hand, it is necessary to accept our mortality in order to grant our life significance. In other words, death as the final border should encourage us not to waste our life, since it is getting closer to its end every day. As Winnie Richards, a neurochemist, notices:

[...] it's a mistake to lose one's sense of death, even one's fear of death. Isn't death the boundary we need? Doesn't it give a precious texture to life, a sense of definition? You have to ask yourself whether anything you do in this life would have beauty and meaning without the knowledge you carry off a final line, a border or limit. (DeLillo, 1998: 100)

Jack, who is represented as a conventional character at the beginning of the novel, adopts the attitude of the majority of people towards death – that of denial. Jack's spiritual quest is a reminder that in order to mature, one has to move on from denial towards recognition and acceptance of death. Indeed, in the chaotic and unstable fictional world of DeLillo whose characters challenge the universal truths, death may be the only remaining certainty that shapes life and grants it significance and meaning.

References

- Baudrillard, J. (1994). *Simulacra and Simulation*. Ann Arbor: Michigan UP.
- Baya, A. (2019). “Catastrophe is our bedtime story”: The media fuelled obsessions with death in Don DeLillo's “Zero K”. *Romanian Journal of English Studies*, 16, 9–15.
- Becker, E. (1973). *The Denial of Death*. New York: The Free Press.
- Bonca, C. (1996). “White Noise”: The natural language of the species. *College Literature*, 23, 25–44.
- Boxall, P. (2006). *Don DeLillo: “The possibility of fiction”*. London: Routledge.
- Brown, M. (2020). “The boundary we need”: Death and the challenge to postmodernity in Don DeLillo's “White Noise”. *Journal of English Studies*, 18, 17–36.
- Cantor, P. A. (1991). “Adolf, we hardly knew you”. In F. Lentricchia (Ed.), *New Essays on White Noise* (pp. 36–62). Cambridge: Cambridge UP.
- DeCurtis, Anthony. (1999). “An outsider in this society”: An interview with Don DeLillo. In F. Lentricchia (Ed.), *Introducing Don DeLillo* (pp. 43–66). Durham: Duke UP.
- DeLillo, D. (1998). *White Noise* (M. Osteen, ed.). Penguin Books.

- Duvall, J. (2003). The (super)marketplace of images: Television as unmediated mediation in DeLillo's "White Noise". In H. Bloom, (Ed.), *Bloom's Modern Critical Interpretations: Don DeLillo's White Noise* (pp. 169–194). Broomall: Chelsea House Publishers.
- Fišić, J. (2009). Konstruisanje i dekonstruisanje viktorijanskog romana i doba ili postmodernizam na Faulsov način. *STVAR: Časopis za teorijske prakse*, 1(1), 44–48.
- Helmy, N. M. (2016). Hysterical realism in Don DeLillo's novels: Death phobia, hypochondria and the revival of religion. *Occasional Papers*, 62, 169–194.
- Jameson, F. (1991). *Postmodernism, or the Cultural Logic of Late Capitalism*. Durham, NC: Duke UP.
- Knight, P. (2008). DeLillo, postmodernism, postmodernity. In J. Duvall (Ed.), *The Cambridge Companion to Don DeLillo* (pp. 27–40). Cambridge: Cambridge UP.
- LeClair, T. (2003). "Closing the loop": "White Noise". In H. Bloom (Ed.), *Bloom's Modern Critical Interpretations: Don DeLillo's White Noise* (pp. 5–34). Broomall: Chelsea House Publishers.
- Lentricchia, F. (1991). Introduction. In F. Lentricchia (Ed.), *New Essays on White Noise* (pp. 1–14). Cambridge: Cambridge UP.
- Maltby, P. (1996). The romantic metaphysics of DeLillo. In H. Bloom (Ed.), *Bloom's Modern Critical Interpretations: Don DeLillo's White Noise* (pp. 213–230). Broomall: Chelsea House Publishers.
- Moses, M. V. (1991). Lust removed from nature. In F. Lentricchia (Ed.), *New Essays on White Noise* (pp. 63–86). Cambridge: Cambridge UP.
- Nadotti, M. (2005). An interview with Don DeLillo. In T. DiPietro (Ed.), *Conversations with Don DeLillo* (pp. 109–118). Jackson: Mississippi UP.
- Nel, P. (2008). DeLillo and Modernism. In J. Duvall (Ed.), *The Cambridge Companion to Don DeLillo*, (pp. 13–26). Cambridge: Cambridge UP.
- Olster, S. (2008). "White Noise". In J. Duvall (Ed.), *The Cambridge Companion to Don DeLillo* (pp. 79–93). Cambridge: Cambridge UP.
- Osteen, M. (2010). Don DeLillo. In D. Seed (Ed.), *A Companion to Twentieth-Century United States Fiction* (pp. 497–504). Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
- Price, A. (2010). Televised death in Don DeLillo's America. In L. K. Perdigao, M. Pizzato(Eds.), *Death in American Texts and Performances: Corpses, Ghosts, and the Reanimated Death* (pp. 185–198). London and New York: Routledge.
- Radin Sabadoš, M. (2017). *Priповesti u vremenu slika*, Novi Sad: Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu.
- Sakaama, H. (2018). Death as an overarching signifier in Don DeLillo's "White Noise". *International Journal of Humanities and Cultural Studies*, 4 (4), 232–244. <http://www.ijhcs.com/index.php/ijhcs/index>
- Slethaugh, G. E. (2000). *Beautiful Chaos: Chaos Theory and Metachaotics in Recent American Fiction*. New York: New York UP.
- Veggiean, H. (2015). *Understanding Don DeLillo*. Columbia: South Carolina UP.

- Walker, J. (1999). Criminality, the real, and the story of America: The case of Don DeLillo. *The Centennial Review*, 43 (3), 433–466.
- Waugh, P. (1989). *Feminine Fictions: Revisiting the Postmodern*. New York: Methuen.
- Weeks, Karen. (2007). Consuming and dying: Meaning and the marketplace in DeLillo's "White Noise". *Literature Interpretation Theory*, 18, 285–302.
- Wilcox, L. (1991). Baudrillard, DeLillo's "White Noise", and the end of heroic narrative. In H. Bloom (Ed.), *Bloom's Modern Critical Interpretations: Don DeLillo's White Noise* (pp. 97–116). Broomall: Chelsea House Publishers.
- Бркић, Ј. (2019). (Не)популарна култура у постмодернистичком оквиру ДеЛиловог „Подземља“. *Анали Филолошког факултета, XXI* (1), 11–26.
- [Brkić, J. (2019). (Ne)popularna kultura u postmodernističkom okviru DeLillovog „Podzemlja“. *Anali Filološkog fakulteta, XXI* (1), 11–26.]
- Вукотић, А. (2014). Дон ДеЛило: На таласу разумевања. *Култура*, 143, 69–85.
- [Vukotić, A. (2014). Don DeLillo: Na talasu razumevanja. *Kultura*, 143, 69–85.]

Наташа В. Нинчетовић

Сажетак

ПОТРАГА ЗА СТВАРНОШЋУ КРОЗ СУОЧАВАЊЕ СА СМРЋУ У ДЕЛИЛОВОМ РОМАНУ *БЕЛИ ШУМ*

Циљ овог истраживања је анализа духовне потраге Џека Гледнија, протагонисте ДеЛиловог романа *Бели шум* (1985). Рад заступа становиште по којем Џек Гледни представља лик чија је мотивација модернистичка, док је стање света у којем се налази непобитно постмодерно. Фиктивни свет *Белог шума* је свет симулација и знакова. У таквом свету идентитет је децентриран, а сам свет је лишен значења. Џек, који је опседнут страхом од смрти, постепено долази до спознаје да смрт заправо може бити једино преостало аутентично искуство у савременој култури. Он увиђа да га страх од смрти анестезира, умртвљује. Роман импликује да је суочавање са смрћу мистериозан феномен који није могуће свести на симулацију. Џек доживљава стварно, аутентично искуство у тренутку када се налази на ивици смрти, на танкој граници између живота и смрти. Ово искуство, које се не може поистоветити са његовом симулацијом, даје значај његовом животу. Џек коначно посматра живот у другачијем светлу и одлучан је да ужива у ситним животним радостима и огромним могућностима које нам пружа.

Кључне речи:

смрт, Џек Гледни, стварно, идентитет, симулација, постмодерно стање, модернизам

<https://doi.org/10.18485/analiff.2022.34.2.11>

821.133.1.02:7.037.3

821.163.41.023ЕНИТИЗАМ

050.4883ЕНИТ

Književno iskustvo italijanskog futurizma u časopisu *Zenit*

Tamara B. Stanić*

Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Odsek za italijanske i iberoameričke studije

Branislava D. Maksimović

Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet

Ključne reči:

zenitizam
italijanska književnost
avangarda
intertekstualnost
uporedne studije
futurizam
književni pravci treće
decenije XX veka

Apstrakt

U ovom prilogu bavićemo se osobenostima dvaju najvažnijih avangardnih pokreta u Italiji i Jugoslaviji: futurizma i zenitizma. Futurizam, kao pokret koji je snažno uticao na evropsku avangardnu scenu u prve dve decenije XX veka, karakteriše radikalno odbacivanje romantičarskog patosa i veličanja prošlosti, kao i oduševljenje produktima modernog sveta, ali i ratom kao futurističkim sredstvom za čišćenje od prošlosti. Odbacivanje kanona, normi i literarnih pravila, veličanje tehnike i tehnologije, postaju osnovnim obeležjem evropskih avangardnih pokreta na koje, pak, iskustvo Velikog rata ostavlja neizbrisiv trag, potpuno drugačije nego u drugoj fazi italijanskog futurizma. Zenitizam je autentični jugoslovenski pokret koji usvaja i promovise vrednosti radikalne avangardne književnosti, između ostalog i futurizma, promovisan i oblikovan kroz manifeste njegovog tvorca Ljubomira Micića u časopisu *Zenit*. U radu ćemo prikazati i analizirati književne tvorevine italijanske futurističke književnosti objavljene u pomenutom časopisu i kroz komparativni, odnosno intertekstualni pristup, pokušati da ukažemo na ulogu i uticaj italijanskog futurizma u formiranju zenitističke poetike i ideologije. (primљeno: 13. јуна 2022; прихваћено: 29. октобра 2022)

<https://analifil.bg.ac.rs>

* Filozofski fakultet
Odsek za romanistiku
Dr Zorana Đinđića 2
21000 Novi Sad, Srbija
tamara.stanic@ff.uns.ac.rs

1. Pojava avangardnih pokreta

Prve decenije XX veka obeležene su pojavom potpuno novih književnih pokreta koji međusobno dele određene zajedničke karakteristike, poput ideje o oslobađanju književnosti od tradicionalnih obrazaca i raskidu sa umetnošću starog režima, istraživanja novih jezičkih izraza i eksperimentisanja rečima i formama, transpozicije vanknjiževnih iskustava u pisani oblik i, na kraju, aktiviranja svih učesnika umetničko-komunikativnog čina, čija je posledica dinamizacija književnosti. Težnja ka apsolutnom prekidu sa književnom tradicijom, prema rečima Milivoja Solara, „dovodi do pojave novog, snažnog umetničkog izraza koji se u književnosti pojavljuje kao vapaj, krik i duhovni oblik čiste potrebe za izražavanjem“ (Milošević, 2004: 227). U ideju avangardizma, kao „zajedničkog psihološkog stanja, odnosno jedinstvene ideološke činjenice“ (Pođoli, 1975: 43) na prelazu između dva veka, usađeno je shvatanje umetnosti kao instrumenta društvene i političke akcije, i ta dvostruka vrednost predstavljaće njegovo konstantno obeležje, uz određene promene nauštrb političkog aktivizma. Izdanci umetničkih pokreta koji su obeležili ovaj istorijski period izrašeće u svetske umetničke pokrete kao što su italijanski i ruski futurizam, ekspresionizam u Nemačkoj i Austriji, nadrealizam u Francuskoj i dadaizam u Švajcarskoj.

Ruski futurizam se javlja nekoliko godina pre samog početka Velikog rata, 1912. godine, i to vrlo intrigantnim naslovom – *Čuška društvenom ukusu* (Flaker, 2009: 98), kojim je nastojao da sruši tradicionalni odnos prema poeziji i književnosti uopšte. Ruski futuristi traže otklon od klasika i pozivaju na osvajanje novih, neutabanih staza, zalažući se za demokratizaciju umetnosti i njeno približavanje širokim narodnim masama. Njihov glavni predstavnik, Vladimir Majakovski, svoje stihove recituje u školama i fabričkim halama, uspostavljajući na taj način direktan kontakt sa prisutnim narodom (Flaker, 2009: 99). Ekspresionizam koji se javlja u Nemačkoj i Austriji podjednako je i umetnički i književni pokret. Javlja se kao suprotnost profinjnom impresionizmu, a izražava ono što je primarno i iskonsko u čoveku. Iako je po svom poreklu nemački pravac, Deretić smatra da se njegov uticaj u velikoj meri osetio kod austrijskih Slovena, a ponajviše kod srpskih pisaca iz Vojvodine i Bosne i Hercegovine, dok je Srbija u književnom smislu bila okrenuta Francuskoj (Deretić, 2013: 1025). Nadrealizam, koji se javlja u Francuskoj, u svojoj osnovi ima pobunu protiv neprihvatljivog položaja čoveka u savremenom svetu osporavajući morale građanskog društva tragajući za svojevrsnom nadstvarnošću (Novaković, 1996: 37-51). Predstavnici dadaizma, antiburžujski nastrojeni, razočarani posledicama koje je doneo Prvi svetski rat istražuju nove načine izražavanja u novonastaloj situaciji, koristeći se satirou i ironijou kao umetničkim izrazom.

Moderna književna kretanja Evrope našla su odraz i u srpskoj književnoj sceni. Tako se, kao oštra reakcija na uglađenost i spoljno savršenstvo, na sve ono što je odmereno, srazmerno i skladno, javlja posleratni *modernizam* (Bogdanović, 1983: 29), što je zapravo jedinstven izraz za različite avangardne pokrete nastale dvadesetih godina: ekspresionizam, nadrealizam, sumatraizam, zenitizam. Ovaj poslednji smatra se prvim pravim jugoslovenskim avangardnim pokretom, a nastaje nešto kasnije u odnosu na evropske avangardne pokrete. S obzirom na to da je

internacionalnog karaktera, radikalno-kritičkog odnosa prema tradiciji i inovativne poetike i ideologije koja ishodi iz ideja već afirmisanih evropskih avangardi, nastojeći da ih prevaziđe, zenitizam je za kratko vreme postao uvažen pokret na međunarodnoj sceni.¹

Najočiglednija karakteristika avangarde, na kojoj su mnogi njeni predstavnici vatreno insistirali, jeste svest o otkriću odnosno izumu nove umetnosti, koja nastaje kada se „objektivna stvarnost podudara sa subjektivnom svešću te stvarnosti“ (Pođoli, 1975: 54). Avangardna umetnost nastaje kao reakcija na pasivnost i nedovoljnost romantizma, tim pre što je romantičarski duh viđen kao neplodno i anahrono ovaploćenje tradicionalnih i klasičnih formi i ideja. Toj agoniji pasivnog očekivanja neizbežne katastrofe suprotstavlja se novi pokret, u kome stvaralac osvešćuje to tragično osećanje i nastoji da ga kroz akciju i samopožrtvovanje prevaziđe (Pođoli, 1975: 99). U raskidu sa tradicijom i oslobođenju od stege nametnutih i nasleđenih pravila, vesnici nove umetnosti sebe doživljavaju kao futuriste u širem smislu te reči, odnosno kao preteče nove umetnosti koja tek treba da nastane (Pođoli, 1975: 103).

2. Uticaj futurizma na zenitizam

U svim naučnim radovima koji su se bavili zenitizmom i časopisom *Zenit* dotaknute su veze sa tadašnjim evropskim pokretima, uključujući i futurizam. Prvi razlog leži u načinu koncipiranja časopisa, za koji je njegov urednik i osnivač želeo da bude ovdašnji „prozor u svet“, pa se u njemu mogu pronaći, osim originalnih književnih i likovnih dela različitih evropskih stvaralaca, i vesti o aktuelnim dešavanjima u inostranstvu. Drugi razlog, zanimljiviji sa tačke gledišta uporednih i intertekstualnih studija, pronalazi se u manifestima zenitizma, u kome se autori neretko pozivaju na zaostavštine i osobenosti avangardnih pokreta (ekspresionizma, dendizma, futurizma). Navešćemo samo neke od najznačajnijih studija o ovom avangardnom pokretu: *Zenit 1921–1926* Irine Subotić i Vidosave Golubović, *Zenitizam* Zorana Markuša, *Poetika i manifesti zenitizma* Siniše Tucića, *Sto godina „Zenita“* Vladimira Jankovića i Dušana Gojkova². Veoma je dragocen prilog Irine Subotić na koji se više puta pozivamo u radu, *Zenitism/Futurism*, u kome se autorka bavi sličnostima i razlikama između ova dva pokreta, uzimajući u obzir kako različite vremenske, društvene i istorijske okolnosti nastanka i razvoja ova dva pokreta, tako i lične kontakte i prepisku između njihovih predstavnika koji se mogu pronaći u različitim istorijskim izvorima.

U ovom istraživanju nastojali smo da proučimo i rasvetlimo isključivo književne veze italijanskog futurizma i jugoslovenskog zenitizma. Prvi deo rada, koji se bavi osobenostima dvaju pokreta iz perspektive njihovog poimanja književnosti i književnog stvaralaštva, ukazuje na određene sličnosti između tvrdnji iznetih u manifestima, posmatranih iz ugla intertekstualnosti, odnosno citatnosti, koja nužno ne predstavlja direktno preuzimanje, već se shvata i kao dijalektički princip prema

1 U broju 25, koji je izašao u februaru 1924. godine, uredništvo časopisa *Zenit* prenosi stav praškog časopisa „Narodni Listy“: „Futurizam je danas kuriozum, a s njim se bore za svetsko prvenstvo zenitizam i dadaizam.“ (Micić, 1924: n. str.)

2 Ovaj separat sadrži iscrpnu bibliografiju radova o *Zenitu* i zenitizmu.

kome se osnovni skup ideja i pojmova kreće među sličnim književnim sistemima, menjajući se. U drugom delu rada navedena su i analizirana književna ostvarenja italijanskog futurizma objavljena u različitim brojevima časopisa, odnosno recepcija zenitizma u glasilima futurizma i stav futurista, u prvom redu centralne figure ovog pokreta, Filipa Tomaza Marinetija (*Filippo Tommaso Marinetti*), prema zenitizmu. Književnoumetnički senzibilitet osnivača i urednika časopisa, Ljubomira Micića, kao i kritička svest koja provejava kako kroz teorijske tekstove tako i kroz odabir prozних i poetskih rukopisa, ukazuju na duboko poznavanje tadašnjih tendencija i pokreta na evropskoj umetničkoj sceni. S obzirom na to da su i gorenavedeni radovi o zenitizmu novijeg datuma, možemo zaključiti da interesovanje za ovaj pokret raste i to, pre svega, u cilju ponovnog vrednovanja njegovih umetničkih dometa i recepcije, kao i objektivnog (odnosno politički i ideološki neobojenog) čitanja i tumačenja. Nadamo se da ovo istraživanje može da doprinese razumevanju istinski originalnog jugoslovenskog avangardnog pokreta i njegovih veza sa futurizmom.

3. Italijanski futurizam

Gotovo je nemoguće odvojiti sam pokret italijanskog futurizma od njegovog idejnog tvorca i istovremeno najznačajnijeg predstavnika – Marinetija (Gioanola, 1996: 704). Godine 1909. italijanski pesnik Filipo Tomazo Marinetti u pariskom listu *Figaro* objavljuje *Futuristički manifest* (ital. *Manifesto del futurismo*)³, najavljujući novi književni smer. Odbacujući kulturno nasleđe, a ističući snagu, agresivnost i temperament, ovim tekstom odlučno objavljuje raskid sa prošlošću u koju više niko ne želi da se vrati (Gioanola, 1996: 705). Na ovaj način Marinetti je otvorio nove puteve u književnosti. U svom *Manifestu* proklamuje sledeća načela: gnušanje prema tradiciji i prošlosti, uništavanje biblioteka, muzeja i groblja, potenciranje ljubavi prema brzini mašina i trkačkih automobila, odnosno tehnologiji uopšte, kao i egzaltaciju nasilja. Agonizam, kao karakteristika avangardne umetnosti spomenuta u prethodnom poglavlju, kod Marinetija je požuda (ital. *lussuria*), lišena bilo kakvih religijskih ili etičkih konotacija, odnosno romantičarske opsednutosti istom. Ona je „podstrekivačka vrlina, žarište iz kojeg se napaja energija“ (De Saint-Point, 1914: 118)⁴ i taj pojam direktno je suprotstavljen učmaloj i iskvarenoj akademskoj sredini i tradicionalizmu. Iako je italijanski futurizam ostavio veliki trag i u vajarstvu, arhitekturi, fotografiji i filmu, on je pre svega pokret pesnika koji reaguju na pesimizam aktuelne književnosti i romantičarski zanos. Pojavljuje se snažan antitradicionalni duh, uz istovremeni poziv na pobunu, razaranje i rat. S obzirom na to da se u futurizmu ističe važnost društvene, pa i političke uloge umetnika, a vrednost same umetnosti određuje se spram njene sposobnosti za akciju i novinu, postaje očigledno da je italijanski futurizam zapravo pravi predstavnik avangarde u kojoj se umetnik posmatra kao vesnik i nosilac društveno-političkih i umetničkih promena.

Kada je 1912. godine objavljen tehnički manifest književnosti futurizma kao uvodni tekst u opsežnoj antologiji *Pesnici futurizma* (ital. *I poeti futuristi*),

3 Svi futuristički manifesti objavljeni su u više puta navedenom delu *I manifesti del futurismo*.

4 Svi prevodi sa italijanskog su prevodi autora ovog rada.

Italijanski futurizam preporučuje upotrebu onomatopeja i „rušenje sintakse“ za stvaranje poezije koja bi odgovarala novom načinu modernog društva. Svojom lingvistički urušenom poetskom strukturom, koja je odraz stanja društva, Marinetti rastavlja reči prirodnog govora na glasove, proizvoljno kombinovane reči i samostalna slova. Tokom Drugog balkanskog rata Marinetti se našao u turskom gradu Jedrene, koji su Bugari bombardovali do temelja. Opisujući na svoj način bombardovanje ovog turskog grada tokom Drugog balkanskog rata, sopstvenim glasom izvodi onomatopejsku artiljeriju. To je jasno vidljivo u njegovoj poemi zanimljivog naziva *Zang tumb tumb* objavljenoj u Milanu 1914. Na jezičkom planu u ovoj poemi приметna su tri važna fenomena koja koncizno i jasno sublimiraju jezičku manifestaciju, duševni i mentalni svet kroz koji konstantno prolaze predstavnici futurizma. Kao prvi fenomen javlja se kompletan izostanak znakova interpunkcije, zatim opsesivna upotreba onomatopeje i na kraju korišćenje mnoštva glagola u obliku infinitiva. Kao primer navešćemo jedan deo pesme „Bombardovanje“⁷:

svakih 5 sekundi topovi rasporeti prostor jednim tam-tuuumb pobuna od 500 odjeka zubima ga usitniti rasuti ga u beskraj usred tih tam-tuuumb zdrobljeni (prostranost od 50 kvadratnih kilometara) odjekivati prasak posekotine udarci hici brzo nasilje divljaštvo redovno ovo nisko teško sricati čudni uzbuđeni luđaci spremni za borbu mahnitost jad uši oči nozdrve širom otvorene (Russolo, 1914: 127)

U navedenom futurističkom sastavu najuočljivija je upotreba stvarnih „buka“ umesto reči, tehnika koja će nekoliko godina kasnije biti uzor drugom književnom „žanru“, stripu (Cesaretti, 2003: 4). Marinetti nije pronašao samo način za prenošenje audio senzacija u reči, već je iznad svega pronašao način da ih prevede i na univerzalni jezik, jezik buke-zvuka (Ruzzo, 2019: 34). U traktatu naslovljenom *Umetnost buke*, Rusolo (Russolo) definiše 20. vek kao doba u kojem dominira zvuk buke, naspram kojeg su prošla vremena bila tiha. Disharmonična, zaglušujuća buka – buka grada, automobila, mašina, šuštanja lišća, zavijanje vetra, rata – muzika je savremenog čoveka koja ispunjava njegov svakodnevni život, a bila bi nepodnošljiva svim njegovim prethodnicima. Ritmično imitiranje zvukova buke postaje osnovni stvaralački princip u muzici i poeziji (Russolo, 1914: 130).

Iako su teoretske koncepcije samog futurizma zasnovane na čvrstim temeljima, sam pravac nije imao veliki uspeh na polju književnog stvaralaštva (Gibellini et al., 1991: 75–77). Ipak, budući da je sam pokret imao veliki odjek u Evropi, neke

fuga dalle colline e vallate/subitaneo ottenebrarsi dei contrafforti dei Rodopi/a picco sotto i piedi dell' aviatore/ tra 2 chiarori di fumi". Prevod verno oslikava raspored odnosno grafički prikaz reči izvorne pesme, koji imitira let aviona (Bisutti, 2009: 134).

7 "Bombardamento-Zang Tumb Tumb, Filippo Tommaso Marinetti: ogni 5 secondi cannoni da assedio sventrare spazio con un accordo tam-tuuumb ammutinamento di 500 echi per azzannarlo sminuzzarlo sparpagliarlo all' infinito nel centro di quei tam-tuuumb spiaccicati (ampiezza 50 chilometri quadrati) balzare scoppi tagli pugni batterie tiro rapido violenza ferocia regolarita questo basso grave scandere gli strani folli agitatissimi acuti della battaglia furia affanno orecchie occhi narici aperti attenti".

njegove književne ideje i „izumi“ uticali su na razvoj francuskog ekspresionizma i jugoslovenskog zenitizma.

4. Jugoslovenski zenitizam

Zenitizam je originalni jugoslovenski avangardni pokret, zasnovan na idejama objavljenim u časopisu *Zenit* (1921–1926), čiji je pokretač bio pesnik i esejista Ljubomir Micić, rodonačelnik ovog pokreta. Iako kratkog veka, časopis *Zenit* uspeo je da okupi veliki broj stvaralaca, kako sa polja književnosti tako i iz vizuelnih umetnosti, iz domaćih i međunarodnih krugova (Vinaver, Crnjanski, Gol, Behrens, Tatlin, Majakovski i drugi). Avangardni karakter časopisa provejava kroz različite aspekte: odabir tekstova i crteža, grafička rešenja, manifesti. Upravo je ovim poslednjim inaugurisan prvi broj, u kojem je Ljubomir Micić predstavio publici ideju zenitizma. Poput drugih avangardnih stvaralaca, i Micić je bio potpuno svestan novine svog pokreta, odnosno svog statusa izumitelja. I u svim narednim brojevima, u kojima brani vrednosti nove umetnosti i jednog novog, dinamičnog pogleda i pristupa njoj, naglašava se izuzetno stvaralačka, individualistička koncepcija pokreta koji u umetnosti vidi iskupljenje i spasenje čoveka odbacivanjem tradicije i larpulartizma u ime novog stvaralačkog nagona. Zapravo, možemo reći da zenitizam polazi od ideja drugih avangardnih pokreta i usavršava ih. Po Miciću, „zenitizam je apstraktni metakozmički ekspresionizam“ (Micić, 1921a: 2) i teži da iskorači iz granica umetnosti, ili još bolje: da stvori umetnost koja će biti sveprožimajuća (Micić, 1923a: n. str.). Kroz sve tekstove u kojima je reč o novim oblicima umetnosti, događajima ili ostvarenjima, provejava ton novog optimizma, poverenja u nauku i njena dostignuća. Nauka je, zapravo, novi zajednički imenitelj umetnosti i života. Boško Tokin oseća ponos jer živi u „vremenu čuda“ i učestvuje u stvaranju umetnosti budućnosti (Tokin, 1921b: 2)

U broju 13 objavljen je „Kategorički imperativ zenitističke pesničke škole“, u kojem se potvrđuju istinske vrednosti avangardnih pokreta: „buntovna sposobnost akcije“ i „uništenje stare pseudokulture poezije osećaja“, ali se takođe naglašava njen antikulturni i antievropski karakter (Micić, 1922b: 17–19). Nova umetnost treba da doprinese onome što je u prethodnim brojevima proklamovano kao cilj zenitizma: balkanizacija Evrope i dokazivanje superiornosti barbarogenija (Micić, 1923a: n. str.⁸). Ipak, za razliku od tadašnjih tendencija italijanskog futurizma, u kome se nacionalna superiornost preliva i u društveno-političku ideologiju⁹, ona kod Micića ostaje isključivo u sferi kreativne, individualne genijalnosti i nepatvorenog, neiskvarenog, gotovo sirovog umetničkog impulsa, što su, u biti, osnovne odlike barbarogenija koje ga jasno odvajaju od paradigme zapadnog umetnika. Kada je reč o smernicama za pisanje poezije, na lingvističkom i stilskom planu Micić, poput Marinetija, definiše

8 Počev od 1923. godine, odnosno od broja 23, brojevi stranica nisu numerisani, pa ćemo, shodno tome, koristiti skraćenicu „n. str.“ za nepoznatu stranicu za izvore koji nisu bili numerisani u štampanom izdanju.

9 U rubrici pod naslovom „Šimi na groblju latinske četvrti: zenitistički radio-film od 17 sočinenia“, Micić citira Marinetijevu misao „Samo Talijani mogu biti futuristi!“ i naziva je italijanskim šovinizmom, što upečatljivo oslikava Micićev odnos prema futurizmu druge decenije XX veka (Micić, 1922c: 14).

reč po sebi kao osnovnu jedinicu pesničkog jezika: to je reč oslobođena osećanja („Nikoga se ne tiče što pesnik oseća nego kakva je i što misli njegova pesma“) (Micić, 1922b: 18). Slično je govorio Marinetti u *Tehničkom manifestu futurističke književnosti*: „Uništiti u književnosti JA, odnosno čitavu psihologiju, koja je već iscrpljena lirskom opsednutošću materijom“ (Marinetti, 1914: 92). Micić precizira da reč dobija svoj emotivni naboj samo kod primaoca poruke, jer „treba da izaziva: reakciju, protest, uzburu“ (Micić, 1922b: 18), te da se njen smisao traži u etici, a ne estetici. Sledi definicija zenitističke pesme: ona ne sme biti banalna, rimovana, epska, simbolična, frazerska – zato što na najjednostavniji način, jasno i nedvosmisleno, izražava život. Sve umetnike, među koje ubraja i Ujevića, koji pišu poeziju sledeći „staru veštinu rimovanja“, Micić naziva rimokovačima, smatrajući da nisu dostojni zvanja pesnika (Micić, 1921b: 12). Na kraju, poentirajući, parafrazira Marinetija: takvu poeziju je moguće stvoriti samo ako su „reči u prostoru“ (Micić, 1922b: 18). Naime, u manifestu pod nazivom *Distruzione della sintassi – Immaginazione senza fili – Parole in libertà (Uništenje sintakse – Mašta bez žica – Reči u slobodi)* objavljenom u maju 1913. godine, Marinetti detaljno opisuje novu futurističku poeziju, stavljajući u njeno središte reč, kao neposredno i precizno ospoljenje proživljenog iskustva. Poezija nije ništa drugo do prenošenje unutrašnjih vibracija pesničkog „ja“, pri čemu se pesnik stara da verno prenese sve vizuelne, auditivne i olfaktorne osećaje, ne mareći za sintaksu i pravopis (Marinetti, 1914: 136). Takva je i Micićeva reč u prostoru: jednoznačna i asocijativna, odnosno oslobođena svih onih slojeva značenja koje je mogla da preuzme iz prethodne pesničke tradicije i dovoljno moćna da putem asocijacija, koje su lični izraz pesnika, stvara potpuno nove slike. Pošavši od reči, pesnik putem analogija (kod Marinetija), odnosno asocijacija (kod Micića), beskrajno proširuje svoju pesničku tvorevinu oblikovanu samo njegovim unutrašnjim senzibilitetom.

Bez obzira na to što je stav zenitista prema poeziji italijanskog futurizma bio prevashodno negativan (više u sledećem poglavlju), nesumnjivo je da su novine, poput zvukovnih efekata, uticale na oblikovanje Micićevog pesničkog ukusa, kako u pogledu poezije koju je stvarao, tako i u pogledu odabira pesničkih ostvarenja drugih autora, kao što možemo videti u pesmi Virgila Poljanskog „Kod frizera“, objavljenoj u broju 3 (Poljanski, 1921: 8):

Obraza moga odraz
 U
 zrcalu
 proklinje sebe
 I
 svet
 Na toaletnom sedalu
 mirujem
 u drugom odeljenju
 neka prostitutka priča
 O

lepoti svoje žute obojene kose
 Električni aparat zvrnda
 brrrrrrrrrr
 I
 vetri joj kosu
 A
 ura na prljavom zidu
 Sekunde kvrc
 kvrc-kvrc kvrc-kvrc
 kvrc-kvrc
 1
 vreme nekako nosi
 s onu stranu našega pojma
 Žute električne zrake
 po stvarima gmize
 Mojim mozgom
 psihologija
 tihu misaonu pesmu
 svira
 svirrrrrrrrrrrra

I u pogledu prozних ostvarenja koja se mogu pronaći u *Zenitu*, upadljiv je uticaj futurizma, najpre zbog izrazitog sintetizma (Golubović/Subotić, 2008: 32). Pored formalno-stilskih analogija i sličnosti, zenitizam sa futurizmom povezuje i jedna ideološka osobenost: prezir prema akademskoj kulturi i buržoaskim vrednostima, te ga Micić opisuje kao „oslobođenje od svih okova“ (Micić, 1922a: 1). Bez obzira na ovu sličnost, ideološka stanovišta oba pokreta su, u svojoj biti, sasvim suprotna. Futurističko umetničko stvaralaštvo je, u vreme jačanja fašističke ideologije u kojoj prevladavaju ideje o nacionalnoj i rasnoj nadmoći, otvoreno stalo u službu ove fašističke doktrine. Zenitizam se, pak, približava ruskom levičarskom futurizmu i ideji varvarske Evrope, takve Evrope koja je u stanju svojim izvornim i neiskvarenim vrednostima da preporodi trulu i jalovu zapadnoevropsku kulturu.

Kako je svaki broj časopisa *Zenit* pisao o kulturnim događajima van Kraljevine SHS koji su promovisali avangardnu književnost, ali i prenosio vesti o *Zenitu* i zenitizmu koje su objavili strani listovi, ne možemo da ne primetimo da je Micićeva ideja o originalnom pokretu uveliko inspirisana sudbinom futurizma, kao pokreta koji je proživljavao i uslovljavao čitav kulturno-umetnički život.

5. Italijanski futuristi u *Zenitu* u okviru poetike zenitizma

Kada je reč o specifičnom odnosu Ljubomira Micića prema italijanskom futurizmu, uključujući i očigledne sličnosti i preplitanja¹⁰, treba da imamo na umu

¹⁰ O odnosu futurizma i zenitizma, naročito o kontekstu ličnih poznanstava, zajedničkih projekata i korespondencije između predstavnika ova dva pokreta, videti u Subotić (2011).

da su društvene okolnosti nastanka oba pokreta veoma različite. Dok futurizam nastaje u vreme krize socijalno-umetničkih vrednosti, sa jedne strane, i velikog entuzijazma zbog industrijske revolucije i radikalno izmenjenih filozofskih načela sa druge, te od istih preuzima koncepciju natčoveka – samosvesnog individualiste koji voljom za moć pokorava prirodu, zenitizam se rađa posle užasavajućeg iskustva Velikog rata, dotad neviđene ljudske klanice koja je poništila i obesmislila sva dotadašnja društvena i filozofska uverenja. Već u prvom broju časopisa *Zenit*, dok nudi teorijsko uobličenje svog pokreta, Micić se poziva na ovaj pad ljudskog roda, odnosno na izneverenost i ispraznost svih dotadašnjih istina i propadanje vere u Čoveka:

Čovek – bio je razapet i popljuvan kô Hrist, a on nije bio Hrist.
Čovek – bio je zaboravljen i ponižen ko prosjak pred zatvorenim vratima,
Čovek – bio je stvoren da bude Bog – a ubijan je kao stoka na klaonici.
(Micić, 1921a: 1)

U *Manifestu futurizma*, Marinetti vidi rat kao sredstvo za čišćenje sveta (“Noi vogliamo glorificare la guerra – sola igiene del mondo”) (Marinetti, 1914: 6), umetnost kao aktivno i anarhično sredstvo za uspostavljanje novog poretka, a umetnika kao militantnog aktivistu i patriotu koji uzima učešće u društvenom i političkom životu. Takva uloga i položaj futurista će naročito biti izraženi u drugoj fazi ovog pokreta, kada futurizam postane deo fašističke ideologije, a Marinetti sa ostalim pesnicima redovan gost na skupovima partije. Ipak, ni u godinama koje su prethodile prisvajanju fašističke ideologije, italijanski futurizam nije imao ravnomeran razvoj niti jednoglasnu poetiku. Ovde se misli, pre svega, na firentinske futuriste okupljene oko časopisa *Lacerba* (koji je izlazio od 1913. do 1915. godine), čiji su najistaknutiji predstavnici Đovani Papini (*Giovanni Papini*) i Aldo Palaceski (*Aldo Palazzeschi*). Skoncentrisani prevashodno na čisto umetničko iskustvo avangarde, pesnici i pisci teže oslobođenom pesničkom iskustvu i potpunom otklonu od tradicije, odnosno njenom izvrtanju do groteske (naročito Palaceski), dok ostaju potpuno ravnodušni prema futurističkim oduševljenjem dinamizmom, društvenim aktivizmom i militantizmom. Nakon gašenja časopisa zbog odlaska ključnih figura na front i Palaceskijevog udaljavanja od futurizma, firentinski ogranak prestaje da deluje. Nastanak zenitizma se hronološki preklapa sa drugom fazom futurizma, i toga je Ljubomir Micić i te kako svestan. Zenitizam je decidno pacifistički pokret, koji je ponikao na stravičnom iskustvu sukoba svetskih razmera i posvedočio o ispraznosti Marinetijevog uverenja o ratu kao higijeni sveta. U jednom odgovoru na članak o zenitizmu koji je izašao u glasilu futurista *Noi*, Micić zamera autorima nedovoljno poznavanje njegovog pokreta i definiše italijanski pokret kao „imperijalistički futurizam“ (Мицић, 1924: н. стр.). Micić u njemu ceni samo ono što je istinski futurističko, odnosno sve one originalne ideje koje se tiču odbacivanja tradicije, prezir prema akademskoj i građanskoj kulturi, kao i zasnivanje nove umetnosti, umetnosti budućnosti. Poput ostalih avangardnih pokreta, u prvom

redu ekspresionizma, i futurizam se doživljava kao jedan stepenik ka zenitizmu – vrhuncu avangardne umetnosti. U drugom broju časopisa objavljen je esej Boška Tokina o futurističkom pozorištu u vazduhu, u kome je jasno istaknut „zvaničan stav“ zenitista prema futurizmu:

Futurizam je pre izvesnih godina nastao isto tako kao pokret za oslobođenjem. Nastao je kao dalje oslobođenje, kao put ka totalnom oslobođenju. To je oslobođenje ne samo reči nego i slikarstva, i vajarstva i muzike i pozorišta, svih vrsta umetnosti od okova. Oslobođenje čoveka-umetnika uopšte, kao pokret i put ka Zenitu on je vrlo značajan. Kao put naglašujem, *realizovanja on je možda i svakako manje dao, manje nego što se očekivalo.*¹¹ (Tokin, 1921a: 11)

Bez obzira na slabe umetničke domete, futurizam je dugo vremena ostao najotporniji i najsolidniji avangardni pokret u Evropi, možda upravo zbog jasne ideologije, organizacije i aktivnog delovanja na polju umetnosti i politike. Stoga ne čudi što je Micić sa ponosom objavljivao korespondenciju sa italijanskim futuristima i isticao ravnopravnost zenitizma sa evropskim avangardnim pokretima koja mu je u više navrata priznata u italijanskim glasilima. Nakon što je objavio prevod dva kratka Marinetijska dramska dela, tvorac italijanskog futurizma mu se iskreno zahvaljuje i obećava da će poslati svoje dotad neobjavljene rukopise. Podvlači da „italijanski futuristički pokret i avangarda pomno prate svetsku avangardnu scenu“ i dodaje da „prema *Zenitu* gaji žive simpatije“ (Marinetti, 1922b: 38). Ipak, na svaki pokušaj definisanja zenitizma futurizmom, što je tendencija koja se uočava i kod Marinetijsa i u italijanskim časopisima, Micić žustro reaguje, zamerajući im da ne prepoznaju originalnost i da zenitizam pakosno izjednačavaju sa futurizmom. Čini se da je futuristima veoma stalo da pokažu kako su sve avangardne ideje i struje zapravo već sadržane u futurizmu. U prevodu članka koji je o zenitizmu objavljen u časopisu *Noi*, o Miciću se piše da je totalizator nove umetnosti koji gaji simpatije prema konstruktivizmu¹², te ga zbog toga pozivaju da se upozna sa poslednjim futurističkim manifestom o mehaničkoj umetnosti (Golubović/Subotić, 2008: 160–161). U transkriptu razgovora koji je u Parizu vodio Branislav Micić (poznatiji kao Branko Ve Poljanski) sa Marinetijsom, italijanski futurista poziva zenitiste da učestvuju na velikom skupu futurista koji će biti održan naredne godine. Kada mu Poljanski uzvratiti da oni nisu futuristi, Marineti odgovara: „Svako će imati pravo na svoju *marku*“¹³ (Пољански, 1925: n. str.). U italijanskim časopisima primećuje se krajnje pozitivan i entuzijastičan stav prema zenitizmu i njegovom tvorcu, pa se u tršćanskom *Delu* (Delo – Trieste, 1924) može pročitati da saraduje sa istaknutim ličnostima moderne jugoslovenske književnosti, te da je zenitizam pravo lice našega

11 Naš kurziv

12 Broj 17/18 iz 1922. godine posvećen je temi konstruktivizma, a navodi se i da je Micić „prvi u Jugoslaviji izbacio reč »konstrukcija«“ (Micić, 1922d: 59).

13 Naš kurziv

vremena jer izražava jaku čovekovu volju za preporodom kroz umetnost. Rimski *Il Tempo* (*Il Tempo – Roma*, 1924: n. str.) ističe da Micić „simpatiče sa futuristima, kubistima i sa svim manifestacijama savremenog života“, te da je okrenut borbi protiv akademizma i retorstva. *Bollettino della Casa d'Arte Bragaglia* (1924: n. str.) predstavlja ideju o barbarogeniju – balkanskom nad-umetniku koji želi da bude „intelektualna invazija i plamen latinskog sveta“.

Premda zenitizam kao pokret nije uobličen programskim načelima od samog početka, odnosno od prvog broja (Golubović/Subotić, 2008: 21), izbor tekstova i njihov sadržaj jasno ukazuju na ideje o umetnosti, umetniku i njegovoj ulozi, povezanosti sa drugim pokretima i stvaracima koje je Micić smatrao predstavnicima dostojnim nove avangarde. Među izabranom poezijom prvog broja našla se i pesma italijanskog novinara i pesnika Uga Laga, koja je, po našem mišljenju, upravo tu našla svoje mesto jer govori o suncu, odnosno o želji pesnika da Sunce gleda širom otvorenih očiju, zaštićen azurnim velom neba. Pesma je tematski i ideološki utkana u ideju zenitizma, dok su semantički i stilski odabiri sasvim ekspresionistički i ne podudaraju se sa izborom poezije u kasnijim brojevima *Zenita*:

Želeo bih, leti, grad u senci neba;
Da Sunce sa neba
Dođe na zemlju pomalo slabašno,
Dok se trudi da prođe kroz azurni štit,
Da bih mogao da posmatram Sunce širom otvorenih očiju,
Očiju zaštićenih azurnim velom¹⁴ (Lago, 1921: 12)

U višebroju koji je izašao 1924. prevedena je pesma friulanskog futuriste Sofronija Pokarinija pod nazivom „Kokain“ (Pocarini, 1924: n. str.). To je praktično jedina istinska poezija italijanskog futurizma koja je objavljena u *Zenitu*. Skandaloznog naslova i tematike, pesma prenosi ekstatično iskustvo pesnika koji je uživao kokaina. Topos ljupkog mesta (*locus amoenus*) čiji prizori dominiraju celom pesmom, kao i osećanja koja budi („da uživam u fantastičnom životu ozarenog pesnika“), smešteni su između prvog i poslednjeg stiha u kome glagoli u prošlom vremenu prikazuju stvarne radnje kojima se započinje i završava ovo pesničko iskustvo, u potpunosti transponovano iz životnog („ušmrkao sam kokain“ i „upravo sam ugazio u kravlju balegu“).

U istom broju objavljen je kratki prozni sastav autora Paola Bucija (*Paolo Buzzi*), „Smrt labuda“ („La morte di un cigno“) povodom smrti Adolfa de Bosiza, pesnika i prevodioca. Iako De Bozis nije pripadao futurizmu, ostavio je značajan trag na književnoj i kulturnoj sceni, naročito kao pokretač, urednik i finansijer časopisa *Convito* (1895–1907), u čijem se manifestu naslućuje rađanje avangarde kroz poziv pesnicima na društveno delovanje, borbu protiv varvarstva i buržuskog industrijalizma (Buzzi, 1924: n. str.).

14 “Vorrei, di state, la città a l'ombra del cielo; / che il Sole, di là dal cielo, / arrivasse a la terra un po' fiacco / par lo sforzo di trapassare lo schermo azzurro, / Io portrei guardare il Sole a occhi aperti, occhi difesi dal velo azzurro”.

Manifest futurističke književnosti bio je usmeren najpre na poeziju i težio je potpunom uništenju postojećih pesničkih formi, jezika i stila, otelovljenih u dekadentističkoj i romantičarskoj poeziji. Ipak, kao što je već rečeno, futuristička poezija nije ostavila značajnijeg traga niti ostvarenja u italijanskoj književnosti, a nije ni inicirala korenite promene koje bi uticale na stvaranje poezije budućnosti. Najveće dostignuće futurističkog radikalizma nalazi se upravo u njenom eksperimentalnom i istraživačkom karakteru, zahvaljujući kojem su u poeziju transponovana sasvim nova iskustva (zvukovna, vizuelna, psihološka) i racionalizovan je stav prema velikanima prošlosti. U članku naslovljenom „Protiv futurizma“, objavljenom u broju 3 futurističkog časopisa *Lacerba*, njegov urednik Đovani Papini podvlači da se svaki redak koji je Dante napisao ne može smatrati božanskim zato što je on napisao nekoliko stotina izvanrednih stihova (Papini, 1913: 46).

Ipak, u jednom drugom književnom rodu – drami – načela futurizma ostvarena su u potpunosti i veoma uspešno. Micić prevodi sa francuskog dva kratka dramska dela Marinetiija: pozorišnu sintezu *Najamni ugovor* (Marinetti, 1922a: 19) i *Oni će doći* (Маринети, 1922: 26), koja je žanrovski određena kao „drama predmeta“. Kao i u ostalim Marinetiijevim dramama, *suspense* je doveden do kraja, a tek u poslednjoj radnji, odnosno rečenici, delo se raspliće i semantički zaokružuje. U drugoj drami lakeji užurbano menjaju raspored stolova i stolica, dok se svetlosnim efektom stvara kretanje senki predmeta koje postaju protagonisti: „Lakeji ukočivši se u jednom kutu očekuju s mukom i očitom grozom na licu, kako će stolice na zapoved fotelja napustiti salon“ (Маринети, 1922: 26).

Sličnih formalnih karakteristika je i kratka drama jednog drugog značajnog futuriste, Ruđera Vazarija (*Ruggero Vasari*), pod nazivom *Ecce homo* (Vasari, 1924: n. str.). U dijalogu koji vode dve prostitutke, čiji je predmet čovek koji se do krajnjih granica ponižava pred ženom koju voli, na jezgrovit i istovremeno slikovit način prikazana je poetika i ideologija futurističke književnosti: na formalnom planu, sintetičnost i efekat začudnosti (ital. *meraviglia*), dok se na tematološkom planu autor najsurovije obračunava sa tradicionalnim pogledom na muško-ženske odnose, i to kroz potpuno izvrtanje vrednosnog sistema i spajanje nespojivog (prostitutka koja prezrivo izgovara *Ecce homo*).

Marinetti je o futurističkom pozorištu govorio kao o varijetetskom pozorištu (it. *teatro di varietà*), za koji kaže da je apsolutno praktičan i da mu je cilj da zabavi publiku „komičnim efektima, erotskim uzbuđenjem i imaginativnim čuđenjem“ (Marinetti, 1914: 158), koristeći buku, svetlosne efekte i tehnološka sredstva. Tematski je veoma ukorenjen u aktuelnosti, i sa nesvakidašnjom ubojitošću raskrinkava lažnost i neutemeljenost društvenih vrednosti. Osnovni dramski oblik je sinteza (it. *sintesi*) odnosno „kratki dramski prizori, koje su futuristi počeli da izvode u pokušaju da uhvate brzinu, dinamiku i iznenađenje savremenog doba“ (Jovičević/Vujanović, 2007: 72). Uticaj futurizma očigledan je u kratkoj drami Ljubomira Micića *Sud porote*. Osim otvorene i vrlo oštre kritike hijerarhijske raspodele moći u društvu, meritokratije, ispraznog akademizma i intelektualizma, didaskalije obiluju uputstvima poput: „trube“, „bubnjevi“, „dreka kolporterata“, ali i navođenje reklama „Alda-čaj“, „Bosna-film“, „Union bonboni“ (Micić, 1923b: n. str.).

Jedan od najekstremnijih oblika futurističkog pozorišta, i svakako najinovativniji, jeste pozorište u vazduhu, o kome je pisao Boško Tokin u drugom broju *Zenita* (Tokin, 1921a: 11–13). On ovaj oblik povezuje sa idejom zenitizma, odnosno dinamičkom umetnošću koja teži ka gore, ka zenitu, kao ispoljavanju večne ljudske težnje za letenjem i kao novoj mogućnosti izražavanja za pesnike i slikare. Tokin u istom članku navodi da je začetnik takvog pozorišta pilot-futurista Arari, čiji je cilj da „letenje postane umetnički izraz naših duševnih stanja“ (Tokin, 1921a: 12). Na osnovu načina letenja, publika interpretira smisao predstave u vazduhu: „luping izražava nestrpljenje i sržbu“, „naizменична okretanja aeroplana na desno i levo označavaju nonšalantnost“, „duga ravna letenja izražavaju nostalgiju i umor“, a kombinacije različitih načina letenja, odnosno učešća više aeroplana, stvaraju dramske radnje i dijaloge (Tokin, 1921a: 12).

6. Zaključak

U prethodnim poglavljima prikazali smo osnovne ideje i karakteristike dvaju avangardnih pokreta, italijanskog futurizma i jugoslovenskog zenitizma. Kako je zenitizam nastao u vreme kada je futurizam već uveliko bio afirmisan ne samo u Italiji, nego i van nje, odnosno u vreme druge faze razvoja, koju je obeležilo okretanje ka fašističkoj ideologiji, pokušali smo da ukažemo na sličnosti u načinu stvaranja i promovisanja umetnosti, s obzirom na njihovu ideološku suprotstavljenost. Italijanski futurizam je pokret koji je snažno uticao na evropsku kulturu i umetnost, i kao takav bio je i mnogo hvaljen, ali i mnogo osporavan. Ipak, zahvaljujući autentičnom agonizmu i stvaralačkoj vitalnosti, pokret je u jednom dužem vremenskom periodu oblikovao kulturnu scenu Italije i uticao na formiranje drugih evropskih avangardnih pokreta, i to zahvaljujući veoma dobroj organizovanosti, što nije karakteristično ni za jedan drugi pokret. Tvorac jugoslovenskog zenitizma, Ljubomir Micić, veoma je dobro poznao evropsku avangardu, a naročito futurizam, sa čijim je predstavnicima i autorima bio u stalnom kontaktu. Naše je mišljenje da je Micić težio stvaranju autentične jugoslovenske avangarde po ugledu na, pre svega, italijanski futurizam, kao model koji je uspešno ujedinio vizuelne umetnosti, književnost i pozorište, ali je isto tako veoma dobro poznao njegovu društvenu i političku sudbinu. Iz tog razloga, zenitizam odlučno odbacuje svako poistovećivanje umetničkog genija sa nacionalnom pripadnošću, kao i identifikovanje pokreta kao političkog; njegova ideja o barbarogeniju, kao superiornom slovenskom umetnikunosiocu neiskvarenih i nepatvorenih vrednosti, rađa se upravo kao odgovor na zlonamernu interpretaciju Ničeovog natčoveka kao predstavnika superiornog naroda. Estetske, umetničke i poetske vrednosti italijanskog futurizma i zenitizma iste su, i one se ogledaju prvenstveno u odbacivanju tradicionalnog nasleđa poezije, kao što su rima ili retoričke figure. Velika pažnja posvećuje se vizuelnim i auditivnim efektima, kao i agonizmu koji proističe iz direktnog prenošenja napetog iskustva. Zenitizam i futurizam dele jednaku oduševljenost prema mašinama, tehnologiji, dinamičnom izražavanju, i posebnu pažnju posvećuju novom sintetičkom pozorištu, čiji stil je groteska, a cilj izazivanje čuđenja kroz neočekivani obrt. Sa druge strane,

rastavlja ih velika ideološka suprotstavljenost i definisanje umetnosti i umetnika u odnosu na njihovu društvenu utilitarnost.

Literatura

- Bogdanović, M. (1983). Slom posleratnog modernizma. U G. Tešić (ur.), *Zli volšebnici – polemike i pamfleti u srpskoj književnosti 1917–1943* (str. 27–37.). Novi Sad: Matica srpska.
- Cesaretti, E. (2003). «*Il giocattolo futurista*»: futurism and «*fumetti*». https://www.academia.edu/26020633/Il_Giocattolo_Futurista_Futurism_and_Fumetti
- Crnjanski, M. (1929). Posleratna književnost (Literarna sećanja). *Letopis Matice srpske*, 320(2), 193–205.
- Deanović, M. (1931). Talijanski futurizam kao književni smjer. *Savremenik*, XXVI, br.7-8, 16–18.
- Deretić, J. (1980). *Kratka istorija srpske književnosti*. Beograd: BIGZ.
- Deretić, J. (2013). *Istorija srpske književnosti*. Zrenjanin: SEZAM BOOK.
- De Saint-Point, V. (1914). Manifesto futurista della Lussuria. U *I Manifesti del futurismo*, diretto da F. T. Marinetti (str. 118). Firenze: Lacerba.
- Đurić, Ž. (2012). *Srpsko-italijanske književne i kulturne veze od XVIII do XX veka*. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Felici, L., Rossi, T. (Ed.) (1985). *La nuova enciclopedia della letteratura Garzanti*. Milano: Garzanti Editore s.p.a.
- Flaker, A. (2009). *Ruska avangarda 2*. Zagreb–Beograd: Profil multimedija i Službeni glasnik.
- Gibellini, P., Gianni, O., Tesio, G. (1991). *Lo spazio letterario, Il Novecento*. Brescia: Editrice la scuola.
- Gioanola, E. (1996). *Storia della letteratura italiana*. Milano: Librex edizioni.
- Golubović V., Subotić I. (2008). *Zenit 1921–1926*. Beograd: Narodna biblioteka Srbije, Institut za književnost i umetnost i SKD Prosvjeta, Zagreb.
- Jovičević, A., Vujanović, A. (2007). *Uvod u studije performansa*. Fabrika knjiga: Beograd.
- Marinetti, T. F. (1914), Distruzione della sintassi. Immaginazione senza fili. Parole in libertà. U *I manifesti del futurismo*, diretto da F. T. Marinetti (str. 132-146). Firenze: Lacerba.
- Marinetti, T. F. (1914), Manifesto del futurismo. U *I manifesti del futurismo*, diretto da F. T. Marinetti (str. 6). Firenze: Lacerba.
- Marinetti, T. F. (1914), Manifesto tecnico della letteratura futurista. U *I manifesti del futurismo*, diretto da F. T. Marinetti (str. 88–103). Firenze: Lacerba.
- Milošević, M. (2004). *Od simbolizma do avangarde*. Novi Sad: Zmaj.
- Novaković, J. (1996). *Na rubu halucinacija: poetika srpskog i francuskog nadrealizma*. Beograd: Filološki fakultet.
- Papini, G. (1913). *Contro il futurismo*. Lacerba, Firenze.
- Podoli, R. (1975). *Teorija avangardne umetnosti*. Beograd: Nolit.
- Russolo, L. (1914), L'arte dei rumori. U *I manifesti del futurismo*, diretto da F. T. Marinetti (str. 123–132). Firenze: Lacerba.

- Ruzzo, B. (2019). *Le trasformazioni del linguaggio attraverso i mezzi di comunicazione*. <https://www.atuttascuola.it/le-trasformazioni-del-linguaggio-attraverso-i-mezzi-di-comunicazione-4/>
- Subotić, I. (2011). Zenitism/Futurism: similarities and differences. *International Yearbook of Futurism Studies, Special Issue: Futurism in Eastern and Central Europe*, 1, 201–230.
- Tešić, G. (2004). Zašto avangarda dvadesetih godina. U M. Milošević (prir.), *Od simbolizma do avangarde*, 231–240, Novi Sad: Zmaj.

- Голубовић В., Суботић И. (2008). *Зенит 1921–1926*. Београд: Народна библиотека Србије, Загреб: Институт за књижевност и уметност и СКД Просвјета.
- [Golubović V., Subotić I. (2008). *Zenit 1921–1926*. Beograd: Narodna biblioteka Srbije, Zagreb: Institut za književnost i umetnost i SKD Prosvjeta]
- Јанковић, В. и Гојков, Д. (2021). Сто година „Зенита“. *Балкански књижевни гласник*, 45.
- [Janković, V. i Gojkov, D. (2021). Sto godina „Zenita“. *Balkanski književni glasnik*, 45]
- Маркуш, З. (2003). *Зенитизам* (1. изд.). Београд: Сигнатуре.
- [Markuš, Z. (2003). *Zenitizam* (1. izd.). Beograd: Signature]

Izvori

- Bisutti, D. (2009). *L'albero delle parole: grandi poeti di tutto il mondo per i bambini*, Milano: Feltrinelli Editore, 2009, str. 134
- Bollettino della Casa d'Arte Bragaglia. (1924, februar). *Zenit*, n. str.
- Delo – Trieste. (1924, februar). *Zenit*, n. str.
- Il Tempo – Roma. (1924, februar). *Zenit*, n. str.
- Buzzi, P. (1924, oktobar). La morte di un cigno. *Zenit*, n. str.
- Lago, U. (1921, februar). Roma. *Zenit*, str. 12.
- Marinetti, F. T. (1922a, 19. april). Najamni ugovor. *Zenit*, str. 19.
- Marinetti, F. T. (1922b, 15. jun). Marinetti – Miciću. *Zenit*, str. 38.
- Micić, Lj. (1921a, februar). Čovek i umetnost. *Zenit*, str. 1–2.
- Micić, Lj. (1921b, april). Augustin Ujević: Lelek sebra (Izdanje knjižare S. B. Cvijanovića – Beograd). *Zenit*, str. 12.
- Micić, Lj. (1922a, 19. februar). Zenit-manifest. *Zenit*, str. 1.
- Micić, Lj. (1922b, 19. april). Kategorički imperativ zenitističke pesničke škole, *Zenit*, str. 17–19.
- Micić, Lj. (1922c, 19. mart). Šimi na groblju latinske četvrti: radio-drama u 17 sočinenia. *Zenit*, str. 14.
- Micić, Lj. (1922d, septembar – oktobar). Konstrukcija. *Zenit*, str. 59.
- Micić, Lj. (1923a, 21. februar). Zenitizam kao totalizator nove umetnosti *Zenit*, n. str.
- Micić, Lj. (1923b, 21. februar). Sud porote. *Zenit*, n. str.
- Micić, Lj. (1924, februar). Šta je pisala svetska štampa o zenitu, o zenitizmu, o zenitistima?, *Zenit*, n.str.
- Pocarini, S. (1924, oktobar). Cocaina. *Zenit*, n. str.

- Poljanski, V. (1921, april). Kod frizera. *Zenit*: Zagreb, str. 8.
 Tokin, B. (1921a, mart). Pozorište u vazduhu. *Zenit*, str. 11–13.
 Tokin, B. (1921b, april). U atmosferi čudesa. *Zenit*, str. 2.
 Tucić, S. (2019). Poetika i manifesti zenitizma. *Koraci*, 53(4/6), 135–147.
 Vasari, R. (1924, oktobar). Ecce homo. *Zenit*, n. str.

- Маринети, Ф. Т. (1922, 19. мај). Они ће доћи. *Zenit*, str. 26.
 [Marinetti, F. T. (1922, 19. мај). Они ће доћи. *Zenit*, str. 26]
 Мицић, Љ. (1924, фебруар). Футуристи о Зениту и зенитизму. *Зенит*, н. стр.
 [Micić, Lj. (1924, februar). Futuristi o Zenitu i zenitizmu. *Zenit*, n. str]
 Пољански, Б. (1925, нов–дец.). Дијалог Маринети – Пољански. *Зенит*, н. стр.
 [Poljanski, B. (1925, nov–dec.). Dijalog Marinetti-Poljanski. *Zenit*, n. str]

Tamara B. Stanić Branislava D. Maksimović

Summary

LITERARY EXPERIENCE OF ITALIAN FUTURISM IN THE *ZENIT* MAGAZINE

In this paper, we will analyze the peculiarities of two most important avant-garde movements in Italy and Yugoslavia: Futurism and Zenitism. Futurism, as a movement that strongly influenced the European avant-garde scene in the first two decades of the 20th century, is characterized by a radical rejection of romantic pathos and glorification of the past, as well as enthusiasm for the products of the modern world, but also for a war as a futuristic means of cleansing from the past. The rejection of canons, norms and literary rules, the glorification of technique and technology, become the basic characteristics of European avant-garde movements, on which the experience of the Great War left an indelible mark, completely different from the second phase of Italian Futurism. Zenitism is an authentic Yugoslav movement that adopts and promotes the values of radical avant-garde literature, including futurism, promoted and shaped through the manifestos of its creator Ljubomir Micić in the *Zenit* magazine. In this paper, we will present and analyze the literary creations of Italian futurist literature published in the aforementioned magazine and through a comparative, i.e. intertextual approach, we will try to point out the role and influence of Italian futurism in the formation of Zenitist poetics and ideology.

Key words:

zenitism, Italian literature, avant-garde, intertextuality, comparative studies, futurism, literary trends of the third decade of the 20th century

<https://doi.org/10.18485/analiff.2022.34.2.12>
821.163.41.09-31 Селимовић М.

Религија у политици: Партија као свемогући Бог у роману *Круг Меше Селимовића*

Сара З. Арва*

Универзитет у Београду, Филолошки факултет

Кључне речи:

Селимовић
Партија
комунизам
политика
Бог
религија
Фуко
Ниче

Апстракт

У овом истраживању сагледан је механизам моћи и репресије у недовршеном роману *Круг Меше Селимовића*. Комунистичка партија, као доминантна политичка струја романеског света, али и културноисторијског тренутка у ком писац ствара, доведена је у везу са религијом – идеологијом којој је комунизам настојао да се супротстави, мада је, иронично, усвојио сличне обрасце моћи. Рад отпочиње тумачењем Партије кроз теоријска поређења комунизма и хришћанства, не би ли се даља анализа усмерила на демистификацију религијско-политичког деловања. Апсолутна владавина Партије као метафизичке инстанце, свеprisутне и непрестане, портретисане хришћанским атрибутима, разлаже се у раду кроз мисао француског филозофа Мишела Фукоа. Пратећи Фукоов модел „пастирске моћи“, али и паноптичког система као софистицираног начина за успостављање тоталитарне владавине и њеног одржања, демаскира се репресивни механизам кроз који Партија опстаје и учвршћује своју владавину. Јунаци издвојени у овом истраживању илуструју различите модусе подређености друштвеном систему, али и (не) могућност обликовања ванпартијског идентитета и изласка из насловног круга догме. (примљено: 14. фебруара 2022; прихваћено: 16. јуна 2022)

<https://analifil.bg.ac.rs>

Да нема Бога, требало би га измислити.
(Волтер)

1. Како је Бог преживео своју смрт

Двадесети век је период сутона. Два светска рата, разрушени идеали и различити видови идеолошких сукоба основно су његово обележје. Немачки филозоф Фридрих Ниче упозорава на божје коначиште:

Да ли не осећамо *дах празног простора*? Да ли није постало хладније? Да ли не долази *стално ноћ* и *све више ноћ*? Да ли фењери не морају да се пале пре подне? Да ли још ништа не чујемо од буке гробара, који *сахрањују бога*? Да ли не миришемо још ништа од божанског распадања? – и богови труле! *Бог је мртав!* Бог остаје мртав и ми смо га убили! (Ниче, 1989: 147)¹

Исказом *Бог је мртав* сажета је идеја нихилизма, човекове напуштености и изложености смрти (Milić, 2013: 347). Ничеанска смрт Бога наговестила је да су метафизичке вредности изгубиле своје упориште – преостао је ирационални хаос. Међутим, иако нарушена, идеја Бога добила је свој преобликовани иманентни статус – религијски дискурс је инкорпориран у многе политичке/идеолошке праксе и системски је наставио да траје кроз друштвену сферу, политику и друге инстанце моћи. Бог је ипак опстао, али у первертираном облику.

Комунизам, као идеологија која се највише опирала религији, парадоксално је у модерној мисли постала пандан религиозним системима. Многи истраживачи су указивали на сличности између комунизма и религије, настојећи да објасне раскорак између почетних утопијских марксистичких идеја и коначне реализације комунизма као тоталитарног поретка под маском једнакости и слободе. У монографији *Краљевство божје и комунизам* Андрија Крешић указује на тенденцију да се марксизам дефинише као „религиозна појава, као изопачена религија, погрешна религија“ (Krešić, 1975: 47), будући да се њен религијски карактер обликује према тоталном колективизму у ком нема простора за индивидуалност (Krešić, 1975: 48–49). Крешић управо у подређености индивидуе колективитету и види религијски образац:

У овим случајевима претварања класног марксистичко-комунистичког покрета у стабилни политичко-државни институционализам ‘тјелесна опћенитост’ институционализма заиста детерминира човјека на начин како *религија замишља божју свемоћ над људима*. Свака држава, па и она с комунистичким симболима, посредује између човјека и слободе; што је овај посредник слободнији, људи су мање слободни, тј. више су зависни. *Зависност је религиозни однос.* (Krešić, 1975: 49)

¹ Курзив у цитатима додала је ауторка овог истраживања.

Потчињена индивидуа, која се повиновала комунистичкој партији, пандан је вернику који зависи од божје промисли. Међутим, Крешић истиче и да овакав однос одступа од почетне Марксове замисли, која је била утемељена на индивидуалној слободи и „постајању субјектом“ (Krešić, 1975: 50). За Маркса, слобода појединца представљала је слободу свих, али за државу, нацију, партију – истиче Крешић – „слободна опћенитост [...] не значи *eo ipso* слободу за све припаднике“ (Krešić, 1975: 50).

На који начин је дошло до удаљавања од слободне мисли и уклапања у партијске обрасце – настојаћемо да прикажемо кроз ово истраживање, и то на примеру Селимовићевог недовршеног романа *Круг*. У уводном делу рада тумачићемо комунистичку идеологију као метафизичку инстанцу. Успоставићемо везе између религије и политике, сагледајући у којој мери Партија подражава свемогућег Бога, његову моћ и свеприсутство. Демистификоваћемо политичко-религиозни систем који је Партија успоставила, те представити начин на који она усмерава мишљење појединца, обезбеђује надзор и успоставља неупитну моћ и контролу.

2. Света Партија

Круг, недовршени роман Меше Селимовића, насловом симбол једне затворене структуре, а садржајем сасвим опречно – отворено питање о друштвеном позорју пишчеве савремености. Приликом настанка дела, Селимовић је прокоментарисао: „Правим скице за роман са савременом тематиком. [...] За сада су то само сирове биљешке онога што знам, онога што сам преживио: времена која су потресла и мене и друге [...] покушају да будем праведан. Тражићу и добро и зло у људима“ (Selimović, 1986: 357).

Преиспитујући потресно време, друштвене прилике и морал човека, писац изнова, након конституисања јунака Ахмеда Нурудина и Ахмета Шаба, у средиште романескне радње поставља појединца који се заклања иза догме – Владимира Рађеновића. Ни литерарни проседе не одступа много од пишчевих канонских остварења, те је у средишту изнова сукоб начела и стварности, политике/религије и индивидуалности. Када је био упитан о неминовности судара политике и књижевности, писац је одговорио:

Увијек ће бити конфликта, све док буде политике и политичара који управљају државом. Разлог је једноставан. *Књижевност, сва, од давних почетака, говори о несагласности идеала, човјекских жеља, можда и утопије, и стварности*. Политика, међутим, афирмише једну одређену идеју, један став, свој, сматрајући да је битна његова суштина а не могућа одступања [...] (Selimović, 1986: 315–316)

Доследан својим запажањима, Селимовић и у *Кругу* упућује на ову неусаглашеност, те је књижевно дело изнова медиј за преиспитивање односа међу људима, институцијама, идеологијама. Комунистичка партија у делу

Меше Селимовића представљена је као метафизичка сила. Њено деловање је апсолутно, светприсутно и неупитно. Књижевни јунаци је непрестано доводе у везу са религијом, Богом и црквом. У нашој литератури истраживачи се нису предано посветили овој проблематици, али су посредно истакли неке од постојећих аналогија. Милан Радуловић у својој опсежној монографији *Историјска свест и естетске утопије*, говори о унутарњем, моралном сукобу протагонисте *Круга* са начелима *нове религије* – комунизма, те свести о амбивалентној природи овог поретка:

Селимовићев јунак суочиће се у себи с просвештеницима *нове религије* који су постали 'носиоци безбројних привилегија које револуција одриче' [...] он ће *наслутити да људи нису умирали само за нову идеју већ и да су је доживљавали као пошаст и да су умирали борећи се против ње. Интуитивно ће осетити да су у име нове религије и ради ње ломљене кичме и скидане главе, да је испиран човеков мозак и убијана душа у њему; да човек подноси ту нову религију или да се уздиже на њеним леђима, али ни тад не до истинске среће и пуноће, до смислености и духовности живота већ до статуса спољне моћи, статуса у којем су дефинитивно сахрањени сви идеали и све наде у нову идеју као решење природне и егзистенцијалне ситуације човекове, као у смисао личног живота и као у форму новог и вишег тока духовног и друштвеног живљења човековог...* (Радуловић, 1985: 78–79)

Међутим, Радуловићев исказ остаје као опсервација, без даљег удубљивања у проблематику односа *нове религије* (Партије) и појединца (њеног следбеника). Како бисмо се упустили у даље тумачење овог односа, неопходно је најпре препознати у чему се огледа религијски утицај Партије и како је она задобила метафизичке атрибуте, иако им се, кроз историју, непрестано одупирала. Чак и ово одупирање, сматра Марсин Кула, у бити је религијско, будући да је начело монотеистичке религије имати само једног Бога (Кула, 2005: 371). У *Кругу*, Бог је еквивалент Партији, о чему и резонује Владимиров ујак, начелно одређен као противник догматског мишљења, и то у тренутку када његов нећак себи приписује кривицу јер га Партија није позвала на братовљеву комеморацију:

Ви ту партију видите као *метафизичко биће*, наднаравну *суштину изван и изнад човека*. *Партија вам је заменила Бога*. [...] Где је та партија? На небу? *Опрости, света Партијо, за све грехе које сам учинио и које ћу учинити*. Ти ћеш *молити за опроштење ту партију која те позледила*. Чак нећеш ни осетити да те позледила. А шта да радим ја који не верујем ни у њено божанско биће ни у њену непогрешивост? (Selimović, 1983: 48)

Ујак је резонерски јунак, он увиђа иронију у перцепцији Партије као непогрешиве, апсолутне силе и у Владимировом понашању док себе окривљује

за грешку коју је починила Партија. Међутим, главни јунак *Круга* то не увиђа: његова мисао је обликована вером у партију, те није спреман да пристане на ујакове примедбе. Отуд се и колеба:

До сад је теоретски размишљао о партији, а сад је практично осетио да могу постојати дилеме на који није лако одговорити. *Сигуран је да у његовом случају партија није крива, али зашто су њени руководиоци тако хладни и незаинтересовани за његова лична питања. Или су то појединци. Али појединци чине партију! Значи ли то да је партија непогрешива, као Бог, како каже ујак, ругајући се религиозном осећању комуниста.* Збуњивало га је што је и прихватао и одбијао ту могућност: партија је изнад грешака и недостатака појединаца а мисао о непогрешивости партије је ипак неприхватљива. Иначе би то заиста био прастари хришћански Бог! (Selimović, 1983: 50)

Религиозно осећање комуниста – осећање којем и Владимир припада – упућује на оданост Партији, али и чињеницу да су њој појединци потпуно предани, као што се верници предају богоугодним начелима. Нина, девојка која ће убрзо прекинути свој љубавни однос са Владимиром, сличан облик понашања увиђа и код свог оца, те о партији говори као о моћном божанству: „Његова моћ је у моћи партије, и његова власт над људима је у *свевласти тог божанства* [...]“ (Selimović, 1983: 253). Боголикост партије препознаје и Чизмић, Владимиров пријатељ, у тренутку када коментарише политизацију у избору наставника на факултету, те обавезу да „прихвата марксистички поглед на свијет“ (Selimović, 1983: 219). Док Владимир у томе не види ништа лоше и спремно пристаје на устаљени систем мишљења, Чизмић проблемски сагледа ситуацију: „И стално ћеш то истицати? И унапријед ћеш се одрећи и помисли на ма какву критику? *Па то би било веће повјерење него у господа бога*“ (Selimović, 1983: 220). У роману *Круг* социјалистичка мисао успостављена је као религиозни систем који улива поверење својим припадницима – Партија није супституција за Бога, Партија *јесте* комунистички Бог.

3. Модел Пастира и стада

Уколико тумачење Партије у роману *Круг* наставимо према паралели религија – политика, можемо закључити да је комунистичка власт Селимовићевог романеског света конституисана према моделу цркве. Андрија Крешић у већ поменутој студији *Комунизам и краљевство божје* ову историјску сличност заснива чињеници да се оба режима одликују репресивним механизмом: „Савремени комунистички режими по много чему подсећају на праксу, дух и организацију католичке цркве. Филозоф Е. Моуниер је писао да су објема овим организацијама својствене тоталитаристичке девијације“ (Krešić, 1975: 57). Свестан црквене моћи која се транспоновала на политичку сцену, протагониста *Круга* наглашава паралелу поредећи властодршце са свештенством:

„Бирографија је сигурно нормална појава у условима кад једна група преузме сву власт, представљајући се посредником између партије и народа, као што су се свештеници у средњем вијеку представљали као посредници између бога и вјерника“ (Selimović, 1983: 157–158). Владимир примећује да до обликовања тоталитаристичке творевине долази у оном тренутку када једна особа или група људи преузме сву власт. Апсолутна моћ, некада успостављена у цркви, сада постоји и у комунизму, мада под маском једнакости и слободе.

Француски филозоф Мишел Фуко у неколицини својих предавања инсистирао је на систему моћи који потиче из хришћанства – моделу Пастира и стада:

Ову моћ називам *пастирском* према категорији појединаца који су посве посебни и својеврсни, који се не дефинишу нити својим статусом, нити својом професијом, ни личном, интелектуалном или моралном способношћу, него су они *ти који у хришћанском друштву играју улогу чувара стада, пастира* у односу на друге људе који су истовремено *њихове овце или њихово стадо*. (Фуко, 2007: 246)

Пастирска моћ се из религијског миљеа у ком је настала пренела и на модерне облике владавине. Фуко то објашњава односом зависности, што се подудара са Крештићевом идејом о комунизму и религији: „Свака држава, па и она с комунистичким симболима, посредује између човјека и слободе; што је овај посредник слободнији, људи су мање слободни, тј. више су зависни. *Зависност је религиозни однос*“ (Крешћ, 1975: 49). Како би осигурала апсолутну власт над народом, комунистичка држава је морала да преузме религијски образац супериорности. Уосталом, Фуко истиче: „Мотив стада и пастира је апсолутно темељни религиозни, политички, морални и социјални мотив. Бог је пастир свог народа“ (Фуко, 2007: 247). Према хришћанској аналогiji у којој Бог, или његов представник на земљи, има улогу Пастира, комунистички пандан би била Партија – тачније, моћници на самом њеном врху, који управљају народом увереним у идеале комунизма.

3.1. Стадо комуниста

Како би објаснио начин на који функционише овај хришћански систем моћи, Фуко тумачи структуру владавине пастира над стадом. Наиме, према овом француском филозофу, моћ пастира огледа се у томе што он не влада територијом, већ мноштвом појединаца: „Он влада над овцама, овновима, животињама. Он влада стадом и то управо стадом које се непрестано помера. То обележава пастира“ (Фуко, 2007: 248). Комунистичко стадо отуд би био скуп људи, обједињен око исте идеје и циља. Андрија Крешћ, позивајући се на Бигоа, као једну од одлика комунизма наводи управо тотални колективизам – подређеност појединца групи, без могућности за самоостварење:

Хипертрофирани колективитет у марксизму заузима мјесто *Апсолута* који је, на основу мита о хисторијској нужности, сигуран у свој коначни тријумф. Он је *causa sui* и, отјеловљен у *пролетерској класи* (с партијом као 'свијешћу'), напредује по интерној нужности своје довршењу. Марксизам је по томе *монистичка филозофија*, али он је и 'религија иманенције доведена до својих крајњих консеквенци'. (Krešić, 1975: 49)

Лишити човека његове индивидуалности и подредити га Партији – циљ је комунизма представљеног у роману *Круг*, мада се таква идеологија супротставља почетним Марксовим идејама. Крешић истиче да је Маркс био свестан да комунизам значи повратак човека самоме себи: „Маркс је, наима, имао у виду да човјек производи друштво, а не само друштво човјека. Зато му је слобода појединца услов слободе свих, док слободна опћенитост (држава, нација, партија) не значи *eo ipso* слободу за све припаднике“ (Krešić, 1975: 50). Приказујући первертирани облик комунизма, Селимовић настоји да субверзивно, кроз фикцију, преиспита историјско спровођење марксистичке идеологије, те раскорак између почетне Марксове идеје и њене реализације. Отуд у парентези, која представља Владимирову мисао, продубљује разлике између начела и његове примене – илуструјући је управо хришћанским фигурама:

Ових дана је читао Јеванђеље по Матеју, и зачудио се како је *Исус био рационалан човјек, политички и социолошки добро упућен*: он, или неко у његово име, *оштро одвја идеју од идеологије и тактике. Идеја*, то је чисто *начело љубави*: љубите непријатеље своје, благосиљајте оне који вас куну, чините добро онима који вас мрзе, и молите се Богу за оне који вас гоне. То Исус говори људима под Гором; то је стратегија. Кад говори апостолима, то је већ *тактика, и знатно одступа од идеје*. – Чувајте се од људи, каже им, и учи их лукавству: будите безазлени као голубови и мудри као змије. И тврда ријеч после благе идеје праштања: 'Не мислите да сам ја дошао да донесем мир на земљу; *нијесам дошао да донесем мир него мач*'. *Каква разлика између идеје и њене реализације*. (Selimović, 1983: 176–177)

Протагониста *Круга* је свестан да је *идеја начело љубави* – утемељена на високом моралу и добру универзалистичке провенијенције. Ипак, да би се идеја остварила, неретко се одступа од онога што је у њеној основи – *мир се остварује мачем*. Зато писац у свом романескном опусу увек у средиште поставља проблемског јунака који се непрестано колеба између начела – онога у шта верује, и стварности – онога што заиста бива.

Владимир је млади комуниста који је у процесу самотрагања и (с)налажења, мада уверен да је његова животна путања већ предодређена партијским усмерењем: „партија му је отац, и мајка и брат, партија му је све“ (Selimović, 1983: 56). Партија је његова религија, његов систем веровања. Ипак, иако на моменте сигуран у партијско добротинство, у Владимиру се непрестано јавља

колебање, уједно и због немогућности да самостално конструише сопствени идентитет:

Али га је највише заболело што је рекао како има добру биографију. [...] његова биографија за коју он сам нема никаквих заслуга, аутоматски одређује његов живот. И одређиваће га и даље. Зар га нису увели у Социјалистички савез због биографије? Он сам ничим се није посебно одликовао. У Конференцију га је упутила партија, сигурна у његов став због његових мртвих који су живот дали за револуцију, па је вероватно да неће изневерити њихов пут. [...] *Зар ја никад не могу бити ја?* (Selimović, 198: 69–70)

Жеља за самоостварењем, *бити ја* – иако није чак ни сигуран ко је – указује на високу самосвест јунака и спознају да се у оквиру партије не сме *бити ја*. Да би био члан партије, појединац се мора одрећи своје индивидуалности и уклопити у безличну масу.

Потпуно је другачија судбина Нининог оца, који по сваку цену жели да се оствари унутар партије – као део колектива – јер, парадоксално, једино у оквиру њега и постоји. У томе је и трагика овог средовечног јунака. Он је без партије потпуно деградиран, што његова ћерка разочарано и примећује:

Чудна је ова власт, којој припада и њен отац. Ма колико био високо, он није безобзирни сатрап. *Његова моћ је у моћи партије, и његова власт над људима је у свевласти тог божанства [...]* А без партије он је нико и ништа, она му је све, вид, слух, мозак, ноге, руке, снага која га покреће и која га држи изнад других људи, она даје смисао и вриједност његову животу. Без ње, мјериле би се само његове људске снаге, а оне су заиста безначајне [...] Ако би био унижен пред партијом, дошла би у питање сва његова егзистенција, све што он у животу јесте. (Selimović, 1983: 253–254)

Писац свесно истиче и телесне аспекте бића – вид, слух, мозак, руке, ноге – како би нагласио потчињеност Партији, јер Нинин отац није само духом и веровањем уз партијски покрет, већ и својим телом – он Партији припада, *она му је све*. Без Партије готово да и не постоји – његов живот је потпуно безвредан. Међутим, Партија је чврст политички ланац који се састоји од мноштва карика – масе људи која одржава мистификацију једног режима, која настоји да представи како све функционише у складу са основном идејом. Оног тренутка када једна карика чак и привидно услови нарушавање читавог ланца, она мора бити одбачена. У томе је и трагика судбине Нининог оца, он Партији *није ништа*, јер се карике непрестано смењују и његов партијски улог је незнатан. Отуд, да би опстао у партијском ланцу, он не преза ни од неморалних акција, дела по сваку цену само да би остао део Партије и њене моћи. Одржавањем политичког ланца у прилици је да оствари свој партијски идентитет и буде чак и награђен – јер Партија функционише и по принципу добродетелности.

3.2. Добри Пастир

Доброчинство је још један од религијских механизма деловања Пастира, односно Партије: добри Пастир ће увек наградити своје стадо. Фуко (Fuko, 2007: 248) истиче да „главна функција пастирске моћи није у томе да се лоше чини непријатељу, него да се онима, над којима се има моћ, чини добро. Чинити добро у најконкретнијем смислу речи: давати храну и издржавати, обезбедити пашњак, водити на изворе, напајати, налазити обилне пашњаке“. Он сматра и да је основна функција Пастира да обезбеди опстанак стада (Fuko, 2007: 248). Опстанак стада условљава и опстанак Пастира, те брига о стаду заправо осигурава сопствену моћ. Разматрајући феномен доброчинства у *Веселој науци*, Ниче указује на то да повећање туђе моћи условљава повећање сопствене:

Тако они *постају задовољнији својим положајем* и према непријатељима наше моћи непријатељскији и раторборнији. Да ли приликом доброчинства [...] приносимо жртве, не мења последњу вредност наших поступака чак ако свој живот за то дамо, у корист своје цркве, то је жртва принесена нашем тражењу моћи или у сврху нашег осећања моћи. (Ниће, 1989: 51)

Тиме што је Партија омогућила Нинином оцу да осети делић њене моћи, она је заправо стабилизовала и ојачала сопствено владање. Присвајањем појединаца под своје окриље, Пастир обезбеђује разна добра – међутим, она зависе и од мере посвећености конкретне овце своме Пастиру. Онај појединац који се из масе истакне својом послушношћу, који даје допринос у величању саме Партије, биће награђен не само егзистенцијалним условима за живот, већ и бољим материјалним условима. Овакав однос може се илустровати причом о младом сликару и његовој корумпираности. Наиме, када је дошао до извесног успеха и политичке позиције, zaloжио се за ћерку једног од припадника Партије, што је Партија, наравно, и наградила:

И знаш ли шта је била једна од првих ствари, ако није и прва, коју је млади председник учинио? Да секретареву ћерку предложи за пријем у Удружење. Примљена је, разумије се. А млади председник Удружења добио је диван стан с великим атељеом. Ни мјесец дана послје пријема младе свестране даме у Удружење. (Selimović, 1983: 227–228)

Овако успостављен систем моћи темељи се на реципрочности – онај који влада мора осигурати да има и киме да влада, што обезбеђује тако што чини добро својим члановима. У роману, једини ко се успротивио оваквом поретку био је управо Владимир ујак, што Владимир сматра *неважним* (Selimović, 1983: 227), док је за Чизмића то само још једна неправда у низу: „Има на хиљаде таквих неважних злоупотреба и ситних користи. Све се то сплиће у систем крупних злоупотреба и великих користи. Али што је важније, то је доказ наше опште трулости, одозго до доле, од главе до репа“ (Selimović, 1983: 227–228).

3.3. Пастир ће те спасити

Представљајући низ религијских елемената који утичу на одржање модела пастирске моћи, Фуко се посебно усредсређује на идеју о спасењу: „Моћ пастира састоји се управо у томе да он има ауторитет да обавезе људе на то да чине све нужно потребно за њихово спасење: спасење је нужно [...] оно се може само онда постићи када се прихвати ауторитет неког другог“ (Фуко, 2007: 250). Комунистичка партија истоветно усваја месијанску наду – успостављањем бескласног друштва доћи ће до благостања, једнакости и спасења свих чланова партије. Међутим, за то је најпре неопходно безусловно повиновање и прихватање ауторитета Партије – испуњавање партијских услова за спасење. Крешћин истиче да су многи истраживачи указивали на аналогije између Пролетеријата и Христа: „Пролетеријату су, наиме, приписане црте интегралне човјечности, које кршћанин признаје своме спаситељу, и уједно црте божанства у виду универзалности која је заправо супститут бесконачности“ (Крешћин, 1975: 52). Исти аутор наводи неколико аналогija између Пролетера и Христа: у питању је презрени, одбачени појединац који трпи муку зарад вишег добра – то је универзални човек и пример спасиоца (Крешћин, 1975: 52–53). Не разликује се много ни Владимирова мисао о друштву пролетеријата – оно је за њега инстанца која се не преиспитује:

Мада је то исто што и држава пролетеријата, звучи хуманије и мање опорно као назив за *будуће друштво које ће укинути неслободу, неправду и искоришћавање љуског рада*. Чак ће и сама реч *владање бити укинута*, јер ће *будући живот бити доба једнаких* а не владање повлашћених и моћнијих. (Selimović, 1983: 10)

Владиминова загладаност у будућност само је још једна од одлика на којима комунистички систем моћи опстаје – временски аспекти реализације комунистичке идеје погурани су унапред, готово недостижни. Бескласно друштво, марксистичка утопија, *aurea aetas* – само је још једна религијска идеја преобликована кроз политичку призму. Крешћин подсећа на мишљење да је марксизам заправо наставак Христових дела:

Другим ријечима, марксистички хуманизам је један кршћански покрет, а не одумирање кршћанства. [...] За једне и друге је ријеч о истом циљу, о хуманизацији свијета, а повезује их и то што и Христових и Марксових мисија имају друштвено-револуционарни карактер. Крешћин се појавио из историјске потребе за револуционарним укидањем ропства, а појава Маркса је везана за револуционарни пролетеријат. (Крешћин, 1975: 51)

Ипак, проблем идеализованог друштвеног система јесте управо – начин и уопште могућност његовог остварења. Кула сматра да се социјалистички рај може постићи једино кроз класну борбу и патњу савременика – човек данас мора

да прође кроз немилосрђе система како би човек сутра достигао жељени идеал (Kula, 2005: 372). У Селимовићевом роману, Владимир првобитно размишља о утопијској визији и сматра да је треба достићи по сваку цену: „Тај циљ је толико леп да заслужује сваку жртву. Та жртва није лични губитак већ највиша људска могућност. Она је право ослобођеног човека који жели ослобођење свих људи“ (Selimović, 1983: 10). Међутим, одрастајући и сазревајући, јунак постаје сумњичав и доводи у питање оправданост жртве:

Али понекад, у часовима сумњи и неверовања, у часовима слабости и скепсе [...] Све би тада долазило у питање, и историјски чин, и велика одлука, и њен смисао и оправдање. [...] Опасна је та спремност да се све увек доведе у питање, то рушење већ изграђених система живљења и мишљења. (Selimović, 1983: 24)

Модеран човек постаје опасан уколико преиспитује, резонује и прети да наруши устаљени систем мишљења и вредности. У колебљивим часовима сумњи и неверовања (Selimović, 1983: 24), Владимира покреће лични морал – онај који је у непрестаном сукобу са етичким одликама Партије. Ипак, његова сумња – иако подрива постојеће вредности – није довољно моћна да се прелије на неколицину умова, већ остаје усамљена мисао.

3.4. Жртва – за слободу или Партију?

Уводни мотив Селимовићевог *Круга* јесте управо жртвовање брата: „У почетку је постојало само дело. Постојала је смрт коју је брат добровољно изабрао, страшна и величанствена“ (Selimović, 1983: 7). То је смрт зарад идеје, идеала и поверења у бољу будућност. Кула наглашава да се у томе такође огледа сличност између комунистичког покрета и религије – члан Партије морао је бити потпуно предан, послушан, доследан, а уколико је потребно – и пожртвован (Kula, 2005: 376). Отуд има нечег христоликог и у Младеновом лику, комунисти који гине за идеју ослобођења и једнакости. Крешић истиче да се и Христова и Маркова мисао крећу ка истом циљу – хуманизацији света, те и једна и друга мисија имају друштвено-револуционарни карактер (Krešić, 1975: 51).

На сличним темељима саздан је и *романтичарски поглед на револуцију*, који је био Младеново убеђење и једино сазнање о мртвом брату:

Марксизам ће решити све противречности које у друштву постоје столећима, радничка класа вратиће достојанство раду и право на достојанство свим људима. Радници ће извршити прераспоредлу дохотка и промену света у правцу хуманитета. То значи, и побољшање морала о чему до сад нисмо имали времена да мислимо, или смо морал свели на одушевљење и оданост партији. Владимира је одушевљавало што су, како изгледа, тако мислили сви револуционари тог романтичног периода револуције, с величанственом наивношћу која није марила за ситне и крупне пукотине, у тој врелој

будућности света. Али никад није могао да дозна ништа о Младену као човеку, о ономе што није партијска мисао и припадност [...]. (Selimović, 1983: 51)

И Младенов идентитет ишчезава у оквиру партије. О његовој личности брат нема никаквих сазнања, сем оних партијских, у домену његове улоге и жртве. Отуд и Младенова смрт, иако у почетку неупитна, схваћена као слободан избор, жртва за идеал и уверење, временом почиње да опседа протагонисту. Услед тога Владимир о револуцији размишља подозриво, истичући *величанствену наивност* (Selimović, 1983: 51) и иронизујући настанак идеалног поретка. Јунак преиспитује у којој је мери братовљева жртва била оправдана, да ли је он заиста жртвовао само себе, и шта је из његове смрти произишло. У имагинарним разговорима са мртвим братом, Владимир покушава да дође до одговора:

А је ли то и добро. Ниси хтео да се предаш жив, то је у реду, поклонио си партији живот, више ниси мого. Али ти ниси био сам. Јеси ли имао право да жртвујеш друге. Оца, мајку мене, Да, и мене. И ја сам био жртва твога уверења, као и родитељи. [...] Вреди ли једна идеја толиких жртава? (Selimović, 1983: 25)

Када говори о идеалима у *Вољи за моћ*, Ниче наглашава своју скепсу и неповерење када је у питању пад појединца зарад идеје:

Човек се vara, кадгод очекује 'напредак' од неког идеала; победа идеала досада је увек била назадњачки покрет. *Хришћанство, револуција, укидање ropства, једнака права, филантропија, мирољубље, правда, истина*: све ове велике речи имају вредност једино у борби, као заставе: не као стварности него као украси за нешто сасвим друго (управо супротно!). (Ниће, 2003: 35)

У контексту романа *Круг*, али и светских, историјских дешавања, Ниче јесте у праву – победа идеала није условила напредак: обећани рај није достигнут, а жртве се не могу вратити. Уосталом, Младенов чин у том смислу додатно оснажује моћ Партије, јер Ниче вели: „Како се одржава извештан комплекс моћи? На тај начин што му се жртвују многа поколења“ (Ниће, 2003: 297). Пратећи Ничеву филозофску мисао морамо на тренутак одступити од Фукоовог модела Пастира и стада, јер француски филозоф сматра да ће Пастир, за разлику од моћника у традиционалним системима, бити спреман да се жртвује за своје стадо: „Добри пастир, добри чувар стада је онај који се жртвује животом за своју овцу. У случају традиционалне моћи, овај механизам је обрнут: оно што чини доброг грађанина јесте његова спремност да се на наређење власти жртвује, или да умре за свог краља. Овде је обрнуто: краљ, пастир је спреман да умре, да се жртвује“ (Фуко, 2007: 248).

Надперсонална инстанца Партије није подложна жртвовању, али ће радо прихватити жртве својих чланова, што ће јој омогућити даљи просперитет. У романескном свету *Круга* непрестано се проблематизује смисао Младенове смрти, те поставља питање – за кога, заправо, Младен и његова породица страдају? Иако је Владимир првобитно уверен да је његов брат дао живот за идеју, схватиће убрзо и трагику Младенове жртве – учињене за Партију, не за слободу.

На свечаности која је, наводно, приређена у част бораца палих за слободу, побуњена мисао ће кулминирати у Владимировој свести, будући да је мртви брат једва поменут. Кула, дискутујући о култу мртвих који се градио у комунистичком периоду, успоставља још једну паралелу са религијским начелима – и у комунизму се веровало да је смрт за слободу замена за вечни живот и бесмртност (Кула, 2005: 377). Међутим, слика партијске свечаности у *Кругу* обесмишљава и иронизује овај религијски аспект комунистичке партије. Младен не само да није прослављен као почасни члан, иако се у интерним разговорима инсистира на његовој значајној улози – напротив, на већем политичком скупу Владимиров брат је незнатан, а његово име једва споменуто.

Отуд се и скептичност, сумња и отпор настањују у Владимировој подсвести, док он настоји да им се одупре:

Запрепастио се због те чудне мисли: не би било у реду да га неко чује. [...] Код Чизмића је отпор облик постојања: одупирем се, дакле постојим. Али његова полазна мисао је критика свега, а *Владимир* и не помишља да критикује револуцију и оно што она ствара. Једном ће озбиљно размислити одакле у њему то зрно сумње. (Selimović, 1983: 89)

Селимовићева уметничка виртуозност огледа се управо у наредној сцени, у којој аутор озбиљном тону испразних партијских говора супротставља Владимиров унутрашњи монолог у ком се пробијају реминисценције ласцивне поезије:

И одједном се у њему почело дешавати нешто што никако није одговарало прилици и њеном озбиљном тону. Изненада се сетио песмице коју је спадало Лазић измислио или негде чуо, он каже на радију, у емисији Село весело: *Обукла је мала кратке панталоне, показује сексепилне зоне*. Са смешком на лицу понављао је те *стихове народног фолклора*, ослушкујући у себи и мелодију коју је Лазић отпевао, отегнуту, једноставну, раскалашну. *Шта би се десило кад би то сад запевао пред овим скупом?* Били би увређени или би помислили да је полудео. [...] И одмах се сетио одакле та чудна жеља. И није чудна: *то је протест против кабалистичког мрмљања ових људи, против њиховог притворног држања, против лажног саучешћа. Шта се њих тиче један луди младић, који је некад у једно велико и сурово време, пристао да умре за свој сан о слободи.* [...] Али више није могао да заустави

узбуњену мисао. *Зашто партија приређује ову свечаност? Због сећања на једно тешко и славно време, због сећања на јунаке који су у њему живели? Не! Због своје славе, због свог престижа, због жеље да све своје прикаже најбољим, и своју историју, и своје чланове, и свој програм.* (Selimović, 1983: 93–94)

Стилским сучељавањем двају различитих дискурса – једним уздржаним, узвишеним, али ипак испразним и формалним, и другим – народним, веселим, непримереним – аутор приказује баналност одржане комеморације. Поредешти религиозне манифестације са комунистичким прославама, Кула (Kula, 2005: 379) истиче како су комунистички говори подсећали на литургије, док су свечаности имале форму религиозних фестивала. Говори су својим формулативним конструкцијама подсећали на молитве, а њихова улога није била да се заиста размотре циљеви окупљања, већ да се ојача комунистичка вера (Kula, 2005: 379). И сам писац је, посматрајући друштвене прилике свога времена, приметио да у партијским говорима доминира „технологија и психологија молитве“ (Селимовић, 1981: 179). Зато и није случајна њихова транспозиција на романескну свечаност у којој се говорници смењују, казивање бива формално, а суштина изостављена:

Председник Савеза бораца говори о свенародној одбрани и о нашој спремности да се одупремо сваком агресору, ма с које стране долазио. Младена није поменуо. Онда је говорио секретар Градског комитета. О револуционарним традицијама партије и о данашњем партијском јединству и монолитности. Ни он није поменуо Младена. Партија ће наставити да корача револуционарним путем који јој је одредио друг Тито. Младена нема ни у прошлости. (Selimović, 1983: 96)

Кроз свест главног јунака демистификују се релације између Партије и појединца и призива се опора истина – бесмислена је Младенова жртва, те жртва читаве породице. Владимирова бунтовна мисао доживљава свој врхунац кроз поражавајуће сазнање: „Партија не жали, партија не воли, партија се не сећа. Партија рачуна. Партија није идеја, већ организација и власт. И мртви су њена војска. И брат његов је њен војник, садашњи“ (Selimović, 1983: 95). Демаскирањем политичког лица Партије, Владимир увиђа да је свечаност организована због славе и престижа моћника који партију чине – због одржања сопствене политичке моћи. Она није приређена за побуњенике који су за идеју дали највише што су могли – сопствени живот. Услед тога је немогуће стишати унутрашњу побуну протагонисте:

Сувише му је важан брат, одавно је своју мисао везао за њега и за његову жртву. А онда му је пала на ум мисао да је Младенова жртва учињена за партију. Не! – побунио се силовито. Жртва је учињена за слободу... *Показује сексепилне зоне.* Заиста је узнемирен и збуњен. (Selimović, 1983: 97)

Дискурзивни контраст – жртва за слободу, а потом сексепилне зоне – ознака су дискрепанције Владимирових осећања и баналности организовања читаве свечаности. Улога ласцивне песмице је управо да демаскира социјалне и политичке односе на свечаности – и прикаже огољено лице безосећајне Партије.

Пробој Владимирове мисли јесте пробој личног морала, то је побуна и одупирање заједничком ставу. Док у себи рецитије ласцивну поеију, он се удаљава од комунистичког стада, мада то себи не признаје:

Зар је толико јака приватна сфера у човеку? А мислио је да је сва његова мисао подређена заједници. То је само једна човекова област, можда лепша али слабија; друга, лична, много је јача, њу ништа не може уништити. Ето, он није ни знао да тако снажно живи у њему, открила ју је позлећеност, јаку, нагу, толико виталну да га је и самог изненадила. (Selimović, 1983: 98)

Међутим, иако присутан, отпор главног јунака није трајне природе. У непрестаном колебању, он ипак остаје пасивна личност, стиди се сопствене помисли, не остварује бунтовнички потенцијал и наставља да кружи у партијским оквирима:

Али како треба живети? Братовљева жртва му је показала да живот појединца само онда има смисла ако је везан за живот народа. А како то остварити? Толико је могућних путова, да није тешко изабрати погрешан. Али ако се сложимо с неоспорном чињеницом да је радничка класа стваралац свих добара и да је носилац идеје напретка и ослобођења рада и човека, онда је најбоље следити програм и акције предводничког одреда радничке класе. (Selimović, 1983: 110–111)

У складу са насловном симболиком, протагониста не може да изађе из догматског круга, мада непрестано преиспитује своје место у њему и покушава да разлучи јесу ли важнији људи или пак идеја: „Његови покојници су били повод да се и они, и други њима слични, и њихова борба претворе у идеју. Мало су важни људи, важно је оно што је трајније од њих, и то је право. Ако је ишта право. [...] Растворили су се у заједничкој идеји, као што се и десило. И јесу ли ради тога израсли, или су се изгубили?“ (Selimović, 1983: 140). Одговор не налази, те остаје у кругу сопствених колебања.

4. Дисциплиновано друштво

У досадашњем истраживању уочили смо да се Владимирова подсвест на моменте опире политичком усмерењу Партије, мада у стварности – ван сопствене мисли – јунак остаје пасиван и нем пред друштвеним дешавањима. У овом поглављу ћемо стога проблематизовати унутарњи раскол главног јунака и његову немогућност одлуке да се одлучно приклони партијском мишљењу или пак дела против њега. Иако је отпор присутан, он је интернализован, не напушта мисао јунака и отуд нема стварних последица.

Владимирово понашање може се објаснити наредним елементом у Фукоовом моделу Пастира и стада – послушношћу. Фуко (Фуко, 2007: 250–251) тврди да је у хришћанском друштву Пастир тело које може да захтева апсолутну послушност од других: „У хришћанству је апсолутна заслуга управо сама послушност. Послушност треба да води стању послушности. Бити послушан основни је услов свих других врлина. Послушан коме? Пастиру“. Сагледајући изнова аналогije између хришћанства и комунизма, од егзистенцијалне важности је за чланове да буду одани својој Партији. Крешић зато истиче:

Уз аналогију између црквеног клера и привилегираног слоја политичких функционера иде аналогија између вјерника и грађанина-поданика. [...] Вјеровање је за вјерника изнад сопственог расуђивања, по начелу *credo ut intelligentam*. [...] Вјерник је побожан толико колико се придржава службеног црквеног учења. Ко вјерује по сопственом разуму мимо тога учења, постаје херетик, отпадник и сл. и према таквима је црква често поступала окрутније него према иновјерцима. (Крешић, 1975: 57)

Према аналогији верника коме је готово забрањено да самостално расуђује, можемо закључити да је и комуниста у сличној позицији – мора се придржавати начела Партије ако жели да опстане у датом систему. Уколико преформулишемо Фукоов исказ тако да одговара политичком дискурсу, он ће гласити: „Послушан коме? Партији!“ Императив Партије тако постаје стварање послушне масе – оне која ће беспоговорно прихватити комунистичку идеологију – не би ли се одржала њена политичка моћ. Међутим, упитно је како то Партија постиже – како успоставља послушност и како је пак одржава?

Поред тога што је низом својих предавања демистификовао начин функционисања хришћанског друштва пратећи метафору Пастира и стада, Мишел Фуко је уједно и творац опсежне монографије *Надзирати и кажњавати*. Њоме овај француски филозоф указује на то како се од послушних тела дошло до дисциплиноване свести човека. Полазећи од осамнаестовековних пракси, Фуко на примеру војника представља почетак масовне производње послушних тела: „[...] тело којим се манипулише, које се обликује, дресира, које се покорава, постаје послушно и вично или му се снага повећава“ (Фуко, 1997: 132). Стварањем *човека-машине*, Фуко сматра да тело постаје подложно манипулацијама (Фуко, 1997: 132). Послушно тело изнедрило је човека чији је императив управо послушност, не би ли убрзо дисциплинарна пракса прешла са тела на ум појединца. Успостављањем дисциплине у оквиру једног колектива, развила се и власт која се темељи на прорачунима, хијерархијском надзору и нормирајућим санкцијама (Фуко, 1997: 166). Такав облик власти настоји да дисциплином *фабрикује јединке* – индивидуе према шаблону власти су и циљеви и инструменти који одржавају политичку утопију (Фуко, 1997: 166). Такође, Фуко истиче да је овај тип власти, иако често сагледан у негативном тону – као власт која *искључује, сузбија, потискује, цензурише, одузима, маскира,*

прикрива – уједно и продуктиван јер *производи стварност* (Фуко, 1997: 189). Ако власт производи стварност, послушници имају улогу њеног одржавања и даље мистификације.

Овакав механизам власти приметан је у роману *Круг – Владимир* је истовремено и *фабрикована јединка* комунистичког система, али и појединац који преиспитује своју фабрикацију и могућност другачијег идентитета: „Ко сам ја? Шта је у мени моје а шта њихово?“ (Selimović, 1983: 36). Чизмић, који је попут Владимировог ујака – још један резонерски јунак – рационално увиђа Владимиров унутарњи раскол: „Твоја свест је подељена на два дела, лични и општи. Лични је само твој, природан, нагонски, *општи је научен, преузет*. Још ниси рашчистио са собом“ (Selimović, 1983: 106). Не чуди зато да Фуко, док говори о поступцима дисциплине и надзора, истиче и педагошку улогу оваквог механизма, те његово инхерентно спровођење у школама како би се повећала делотворност (Фуко, 1997: 172). Владимир је, како то Чизмић увиђа, *научен* партијском мишљењу, те не успева да му се одупре. Чизмић не само да тумачи Владимирову мисао, већ транспарентно сагледа политички систем, препознајући да он захтева усмерену масу – те да присталице власти не могу бити ни поштени ни паметни појединци (Selimović, 1983: 111). На Владимирово питање о разликама међу људима, он тврди: „Има разлике све док не упадну у колотечину. Ако не прихвате правила игре, обавезно ће бити удаљени. А ако прихвате, не одлучују они већ други“ (Selimović, 1983: 111).

И црквени и политички систем, дакле, могу добити тоталитарне облике у њима нема простора за неистомишљенике, већ само за претходно поменути тип фабрикованих људи. Уколико појединац жели да опстане, он се мора уклопити у партијске налоге – бити део стада и пратити свог Пастира. У репресивним системима опстају једино послушници, брижно моделовани људи који се залажу за општу мисао – према Фукоу *фабриковани*, а према Владимиру – *полтрони власти*:

Вјешти људи су увијек до њих, и тако их присвоје и окруже, да не може прићи нико ко није моћнији од њих. Окупљају се око њих, као мушице око свијеће, јер их привлачи сјај, али се ове мушице неће никад сажећи на пламену, *јер их њихов језик не може никад довести у опасност*. Вјешти људи непогрешиво знају шта треба да кажу а да не буде депласирано: то је *понављање ставова из значајнијих политичких говора, или похвала свему што је власт учинила*. Понављање, зачудо, никоме не смета, никоме чак није ни досадно, толико су сви прихватили тај добар тон. (Selimović, 1983: 152)

Вештина полтрона огледа се у репетитивности њихових говора, у недостатку слободне мисли, у потчињености и спремности да понављају политичке рецитације које ће им омогућити личну корист. Као што смо већ препознали на примеру религије – политички говори су њихова молитва – формулативни

искази који не могу угрозити њихову позицију. Штавише, они је постешују јер доприносе даљој мистификацији комунистичког система.

Уколико се неко издвоји – он мора сносити последице. Судбина непослушна човека огледа се у случају Чизмићевог оца који је, донкихотовски, покушао да стане на пут исцрпљивању радника за мали доходак, што је резултирало његовим изопштавањем из друштва:

И крене мој шашави отац од директора до председника Социјалистичког савеза, од Савеза бораца до секретара партијске организације, од секретара Месног партијског комитета до председника општине, све са истим питањима. [...] Препоручивали су му да се смири, рекли му да уноси немир међу раднике, покушавали да му објасне оно што никако није могао да прихвати, а онда су га искључили из партије и сменили с функције [...]. (Selimović, 1983: 81–82)

Готово да је Селимовић приказао судбину *шашавог оца* као еуфемизам, будући да су у стварности непослушници пролазили са драстичнијим исходима. Крешић о томе и сведочи:

Ко се усуди о комунизму мислити друкчије него што мисле повлашћени ‘мудри творци историје’, осуђује се као фракционаш, ‘случајни сапутник’, ‘агент непријатеља’, и сл. и често пролази горе од правог класног противника. И овдје, као и у цркви, важи начело: *Cuius regio eius religio*. Прогони револуционара у ‘комунистичким’ режимима много подсећају на дух и праксу католичке инквизиције. (Крешић, 1975: 57)

Чести су случајеви у историји цркве када је долазило до искључивања појединаца уколико нису деловали сходно владајућем мишљењу, а у комунизму опстаје исти образац репресије. Примери попут овога омогућавају дисциплинском систему да функционише по принципу награде и казне, што сматра и Фуко наводећи да је „управо тај систем делатан у процесу дресирања и поправљања“ (Фуко, 1997: 176). Награда подстиче појединце да делују у складу са предложеним начелима јер, према Фукоовим речима, она „уводи могућност напредовања, освајања виших рангова и положаја“ (Фуко, 1997: 177) – што смо већ утврдили на примеру корумпираног сликара. Казна, с друге стране, јесте облик деградирања и „спуштања на ниже положаје“ (Фуко, 1997: 177), што је илустровано на примеру Чизмићева оца. Деловање оваквог система на минимум своди сва одступања: „Стално делатним казним системом који прожима све тачке и контролише све тренутке дисциплинских институција врше се поређења, диференцијације, хомогенизације, искључивања. Речју, њима се нормира“ (Фуко, 1997: 178). И комунистичка власт романа *Круг* је власт норме – она „присилно врши хомогенизацију“ (Фуко, 1997: 180) и захтева да њени следбеници поступају у складу са постављеним нормама – да буду

одани Партији и извршавају њене налоге. У супротном, могу бити кажњени. То је један од разлога због којих Владимир није делатни јунак – њиме управља страх који спутава побуњену мисао. Фуко сматра да „за онога ко размишља о злочину, већ сама идеја о недељу пробудиће у свести казни знак“ (Фуко, 1997: 102). Довести у питање намере Партије у равни је са злочиначким побудама – чега је и Владимир свестан – те је отуд обликован страхом. Док пише лажни извештај, јунак све време има на уму да то мора бити једини исправни облик извештавања – те га испуњава полетним лажима – истинита мисао би довела до осамљивања и могла би се схватити злонамерно:

[...] *није се усудио да устане против опште прихваћеног становишта. Нико му то није рекао, осећао је да је тако једино правилно.* Са сваким другачијим мишљењем могао би остати усамљен, а то није нимало пријатно. [...] Ћутање о ономе што он осећа као истину, лакше је и поштеније [...] Како да објасни наметнуту психозу у којој је појединачно мишљење немоћно, па може чак испасти злонамерно, ако не и непријатељско, уколико није усаглашено са жељеним, општим, прихваћеним. (Selimović, 1983: 33–34)

Исту nelaгoду Владимир осећа и у разговору са Миситом, где изнова одступа од личне истине:

[...] и зашто му је толико тешко да однесе одлуку кад је ствар једноставна, зашто се боји да каже своје мишљење чак и ако није тачно, одакле тај *страх који му кочи мисао* и присиљава га да се мучи између устручавања и стида? И зашто се он сам више плаши онога што би могао да каже и помисли, него онога што би други могли да му приговоре? Зашто је *сам себи наметнуо мучну цензуру*, а ипак није задовољан собом. Значи ли то да је *сам себе присилио на нешто с чиме се у себи не слаже*, или се плаши, унапред да не наиђе на отпор и прекор? (Selimović, 1983: 56)

Када га Мисита упита о току радне акције, Владимир изнова одговара неистином како се све одвија по плану, а потом прекореваче себе: „зашто је то рекао [...] нема поверења у овог човека и не може пред њим да открије своју скривиту мисао. Или верује да му се не би допала тако гола и неулепшана“ (Selimović, 1983: 58). Ипак, већ у наредном тренутку протагониста размишља у супротном правцу и залаже се за истину: „Требало је да му отворено каже оно што мисли и што га мучи [...] *треба рећи истину, своју истину, не чини никакав грех тиме*“ (Selimović, 1983: 58). Међутим, Владимир истину не казује.

Оно што је још један од проблемских делова Владимирове личности јесте управо та двојба мисли и потенцијалне казне – да ли би њему заиста наудила казна Партије или пак само сазнање да је читавог живота веровао у идеале у које сада сумња, те остаје без темеља и ослонца. Партија је део његовог идентитета откако зна за себе – њу је готово породично наследио – али када отпочне сумња, идентитет је такође пољуљан:

Његова тврда одлука за цео живот била је да *никад не изневери ни партију ни своје људско поштење*. А ето, већ на првом кораку је изневерио своју решеност, и стиди се сам себе. Данима анализира свој поступак и не може себи ништа да објасни: стало му је до успеха у Конференцији у коју су га изабрали чим је дошао на факултет али не по цену личног морала; хтео је да избгне сваки сукоб али не жртвујући свој понос. А ето, учинио је нешто што се коси с његовим уверењем, јер је поступио како је мислио да се од њега очекује. (Selimović, 1983: 34)

Главнoг јунака прати криза идентитета – он не може да се одупре наученом систему мишљења, ономе чему је породично предодређен, на чему почивају његова прошлост и, наизглед, будућност. Међутим, сумња и подозрење у моралитет партијских начела, у исправност одлука и сопственог понашања доводе га до nelaгодне позиције у којој су његово мишљење и делање потпуно опречни. Поред личних недоумица, још један је систем заслужан за Владимирову пасивизирани позицију – *паноптички*.

5. Партија те посматра

Поред идеје о казни, за тумачење политике устројене према религиозним оквирима важно је уочити и суптилне знаке непрестаног присуства Партије – као религијског уверења коју Владимир мора да прати: „Нико му то није рекао, *осећао је да је тако једино правилно*“ (Selimović, 1983: 34). Поред тога што се политичка идеја јавља као осећање, њу Владимир дефинише и као *сугерисану мисао, наметнуту атмосферу, нешто што стоји у ваздуху, као мирис, а не нечије наређење или жеља* (Selimović, 1983: 34). Невидљиво присуство Партије и мисао коју мора пратити чак иако му није директно сугерисана – показатељи су да је Владимир део дисциплинованог друштва, као и да Партија функционише према паноптичком систему. Док је традиционална власт јасно видљива и као таква испољава своју снагу, дисциплинска власт је много префињенија – она је невидљива, а увек присутна (Фуко, 1997: 182). Фуко истиче да овакав облик власти „намеће онима које потчињава принцип обавезне видљивости. У дисциплинском поретку управо они морају да буду видљиви, јер се тиме обезбеђују ефекти власти која се над њима врши“ (Фуко, 1997: 182–183). Иако невидљива, моћ Партије испољава се у Владимировом понашању, што он експлицитно и сугерише свешћу да је „савладан невидљивом моћном енергијом“ (Selimović, 1983: 35). Непрестано присуство моћне инстанце утврђује боголикоост Партије – она је попут свемогућег Бога.

Тумачећи Фукоове паралеле између религије и политике, Џереми Карет подсећа на значај свевидећег Бога у религиозним институцијама, где је у манастирима неретко на зидовима било исписано „Бог те види“ (Carrette, 2013: 379). У дисциплинованом друштву, Бог који све види замењен је паноптичким надзорним системом. Развијен најпре из специфичне архитектонике надзора, спровођене у војничким логорима, затворима, али и манастирима, овај систем израстао је у једну апстрактну, префињену формацију. Наиме, надзорни систем

био је замишљен тако да се оствари циљ – видети, а бити непримећен (Фуко, 1997: 167). Фуко сматра да је најпре кружна архитектура одржавала политичку утопију тиме што је омогућено да се све може сагледати из било ког тренутка (Фуко, 1997: 170). Међутим, апстраховањем паноптичког надзора, дошло је до стварања анонимне дисциплинске власти. Фуко истиче да она функционише као читава мрежа односа који су спроведени са свих страна и у којима цело друштво учествује – одозго надоле, одоздо нагоре, побочно – што значи да су у анонимном систему сви они који надзиру уједно и надзирани (Фуко, 1997: 173). Паноптичким устројством постигнута је апсолутна контрола – „апсолутно наметљива јер је свуда и увек будна, не остављајући ниједну област у сенци и непрестано контролишући чак и оне који су задужени за контролу, али истовремено и апсолутно неупадљива, јер функционише стално и добрим делом у тишини“ (Фуко, 2007:173). Паноптичким начелом, власт се аутоматизује и деиндивидуализује – она није једна особа, већ читаво друштво (Фуко, 1997: 196). Партију отуд чине сви они који су јој наклоњени, заједно учествујући у надзорном систему, док истовремено посматрају и бивају посматрани. Бог који све види у комунистичком систему *Круга* јесте управо Партија која непрестано посматра – чиме и условљава делање појединаца. Према Фукоу, паноптикон омогућава да деловање власти буде савршено:

[...] зато што стална пресија делује чак и пре него што се почине грешке, прекршаји, злочини. Зато што је, у таквим условима, снага власти управо у томе да никада не интервенише, да се врши спонтано и у тишини, да представља механизам чија се дејства надовезују једна на другу. (Фуко, 2007: 200)

Партија настоји да створи „боље друштво“ филтрирањем и условљавањем понашања појединаца, што одговара већ поменутиим Фукоовим принципима *хомогенизације* и *нормирања* (Фуко, 2007: 178). Пастир најбоље управља једноличним стадом, које послушно прати и извршава наређења, а паноптички модел власти то и омогућава. Владимирова пасивност се темељи на овим сазнањима. Он не сме да дела јер је свестан непрестаног погледа који га прати и условљава; чак и када можда није присутан – јунак се мора понашати као да јесте. Отуд стид и прекореване када само помисли на нешто што се противи партијским начелима. Отуд његова мисао непрестано кружи, али не налази излаз.

Уосталом, није ли и наслов Селимовићевог романа управо паноптички *Круг*? Нису ли и јунаци само средства којима механизам делује – док их сагледа и обликује – те они једино кроз кружну структуру постоје, без промене, без могућности да из њега изађу. Протагониста проблематизује цикличност људских неуспеха:

Циљ ће остварити она генерација која, знајући све што се збивало прије ње, изађе из *уклетог круга* и *почне живот без старих грешака* и предрасуда, без појединачне и опште глади за посједовањем, *без потребе за боговима*, без жеље да остане незрела и несамостална. (Selimović, 1983: 151)

Изаћи из круга значило би и напуштање система веровања, освешћивање и осамостаљивање – што се, ипак, у роману не реализује, а верујемо да то није последица тога што је остао недовршен.

Верско-политички аспект на који указујемо само је још један круг у ком се непрестано преплићу различити облици моћи и контроле, а који су опет исти према својој функцији – да усмере појединце на своју идеју и да њу одрже по сваку цену. У романескној фикцији, циклична путања јунака је непремостива и они не успевају да јој се одупру, те о(п)стају у оковима догме. Међутим, излазећи из оквира фикције, ово истраживање ваља завршити управо исказом протагонисте који сугерише другачије могућности, иако су оне (можда) неоствариве и мимо књижевних садржаја – *изаћи ће из уклетог круга само она генерација која отпочне живот без потребе за боговима* (Selimović, 1983: 151) – било комунистичким, било хришћанским, било каквим.

Литература

- Фуко, М. (1997). *Надзирати и кажњавати: настанак затвора*. Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- [Fuko, M. (1997). *Nadzirati i kažnjavati: nastanak zatvora*. Sremski Karlovci: Издавачка књижарница Зорана Стојановића]
- Радуловић, М. (1985). *Историјска свест и естетске утопије: критички есеји о савременим писцима*. Београд: Истраживачко-издавачки центар ССО Србије.
- [Radulović, M. (1985). *Istorijska svest i estetske utopije: kritički eseji o savremenim piscima*. Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije]
- Fuko, M. (2007). *Fragmenta philosophica I*. Loznica: Karpos.
- Kula, M. (2005). Communism as Religion. *Totalitarian Movements and Political Religions*, 6 (3), 371–381.
- Krešić, A. (1975). *Kraljevstvo božje i komunizam*, Beograd: Institut za međunarodni radnički pokret.
- Carrette, J. (2013). Foucault, Religion, and Pastoral Power. In C. Falzon, T. O’Leary, J. Sawicki (Eds.), *A Companion to Foucault* (pp. 368–383). West Sussex: Blackwell Publishing Limited.
- Milić, M. (2013). Nietzscheov govor o Bogu. Ukaz problematičnosti banalnoga ateizma i banalne vjere. *Diacovensia*, 21(2), 341–351.
- Niče, F. (1989). *Vesela nauka* (M. Tabaković, prev.). Beograd: Grafos, Tuzla: Grafičar.
- Niče, F. (2003). *Volja za moć* (D. Stojanović, prev.). Beograd: Dereta.
- Selimović, M. (1981). *Sjećanja*. Beograd: Издавачка организација Слобода.
- Selimović, M. (1986). *Pisci, mišljenja i razgovori*. Beograd: Beogradski издавачко-графички завод.

Извори

- Selimović, M. (1983). *Krug*. Beograd: BIGZ.

Sara Z. Arva

Summary

RELIGION IN POLITICS: COMMUNIST PARTY AS GOD ALMIGHTY IN MEŠA SELIMOVIĆ'S NOVEL *THE CIRCLE*

The aim of this paper is to analyze the mechanisms of power and repression in the unfinished novel *The Circle* by Meša Selimović. Communism, as the dominant political doctrine of the novelistic world, but also of the cultural and historical moment in which this novel was written, relates to religion – an ideology that communism tried to oppose, although, ironically, it ended up adopting similar patterns of power. This research begins with an interpretation of the Party through theoretical comparisons of communism and Christianity, in order to focus further on the demystification of its religious and political activities. Following the work of French philosopher Michel Foucault, the analysis shows the absolute rule of the Party as a metaphysical instance, omnipresent and unceasing, portrayed with Christian attributes. By focusing on Foucault's model of "pastoral power" and the panoptic system as a sophisticated way of establishing and maintaining totalitarian rule, this paper unmasks the repressive mechanism through which the Party survives and consolidates its rule. The analyzed literary heroes illustrate different modes of subordination to the social system, but also the (in)ability to shape their own identities and get out of the vicious dogmatic circle from the title.

Key words:

Selimović, politics, religion, Party, communism, God, Foucault, Nietzsche

<https://doi.org/10.18485/analiff.2022.34.2.13>

821.163.41.09-31 Селенић С.

821.134.2(82).09-32 Кортасар Х.

Posledice socijalnih revolucija u romanu *Ubistvo s predumišljajem* Slobodana Selenića i pripovesti „Zaposednuta kuća“ Hulija Kortasara

Ana Z. Huber*

Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet

Ključne reči:

Ubistvo s predumišljajem
Slobodan Selenić
„Zaposednuta kuća“
Hulio Kortasar
socijalna revolucija
komunizam
peronizam

Apstrakt

Tema ovog rada jeste analiza književne obrade posledica socijalnih revolucija u romanu *Ubistvo s predumišljajem* (1993) Slobodana Selenića i pripovesti „Zaposednuta kuća“ (1946) Hulija Kortasara. Selenić se bavi padom građanske klase i usponom nove komunističke elite u posleratnom Beogradu, a Kortasar životom bivših argentinskih veleposednika u Buenos Ajresu za vreme vlasti Huana Perona sredinom XX veka. Oba književnika predstavljaju suptilnim književnim sredstvima sukobe stare i nove elite i uticaj velikih političkih prevrata na svakodnevni i privatni život stanovnika Jugoslavije, odnosno Argentine. Komparativnom analizom ova dva književna dela ustanovićemo sličnosti i razlike u književnom prikazu hronološki bliskih istorijskih događaja u dve međusobno udaljene države. Uzećemo u obzir i teorijske postavke o civilizaciji i varvarstvu argentinskog intelektualca Dominga Faustina Sarmijenta. Posledice socijalnih revolucija u ovim delima mogu se klasifikovati kao finansijsko-socijalne, emocionalne i intelektualne. Objasnićemo na koji je način svaka od grupa posledica uticala na protagoniste Selenićevog romana, odnosno Kortasarove pripovetke. (primљeno: 7. avgusta 2022; prihvaћeno: 23. oktobra 2022)

<https://anali.fil.bg.ac.rs>

1. Uvod

Srpski i jugoslovenski pisac Slobodan Selenić (1933–1995) i argentinski književnik Húlio Kortasar (Julio Cortázar, 1914–1984) stvarali su svoja dela u približno isto vreme, u državama sa veoma kompleksnom društveno-političkom situacijom. Okosnicu njihovog stvaralaštva čine prikazi društvenih prevrata, klasnih sukoba i bunta protiv (novo)uspostavljene političke hijerarhije. Roman *Ubistvo s predumišljajem* (1993) poslednje je Selenićevo delo, dok pripovetka „Zaposednuta kuća“ (“Casa tomada”, 1946) iz zbirke *Zverinje* (*Bestiario*, 1951)¹ pripada početnoj fazi Kortasarovog književnog rada. Selenićev roman zasnovan je na realističkom narativnom postupku uz primese postmodernističke pseudodokumentarnosti, dok Kortasarova pripovetka odgovara njegovoj poetici psihološke i socijalno angažovane fantastike, gde svakodnevne situacije bez vidnog razloga prelaze u oblast fantastičnog (Pavlović-Samurović, 1993: 541)².

Objašnjavajući sopstvenu poetiku, Kortasar piše:

[Č]ak i u tom trenutku kada moje učešće i moje osećanje za istoriju praktično nisu postojali, vrlo rano mi je nešto u meni govorilo da književnost, čak i ona koja potpada pod najmaštovitiju fantastiku, nije samo u čitanju, u bibliotekama i u časniku u kafeima. Još kao vrlo mlad osetio sam u Buenos Ajresu kontakt sa stvarima, sa ulicama [...]³. (Kortasar, 2018: 18)

Upliv fantastike u svakodnevnu, istorijski utemeljenu situaciju, prisutan je upravo u pripovesti „Zaposednuta kuća“.

Selenić se bavi padom građanske klase i usponom nove komunističke elite u posleratnom Beogradu, a Kortasar životom bivših argentinskih veleposednika u Buenos Ajresu za vreme vlasti Huana Dominga Perona (Juan Domingo Perón) sredinom XX veka (vladao je u dva navrata, 1946–1955. i 1973–1974. godine). Govoreći o ratnom i posleratnom periodu u Beogradu, Selenić (1993) opisuje kako je seljački Beograd, bilo četnički, bilo partizanski, uživao u gubitku moći gospode i njihovoj bednoj poziciji, u kojoj, kako opisuje „mole za jedno jaje i daju klavir za pedeset kila brašna“. Selenić (1993) taj prevrat opisuje kao osvetu sela prema gradu koji živi dobro i kao „tektonski sociološki poremećaj“.

U ovoj komparativnoj analizi opredelili smo se za političko-sociološki pristup u tumačenju Kortasarove priče. To svakako nije jedini mogući pristup⁴, ali je najadekvatniji za poređenje sa Selenićevim romanom. Prema ovom pristupu, Kortasar u „Zaposednutoj kući“ metaforično iskazuje antiperonističke stavove argentinske srednje klase, koja se upravo 1946. godine suočila sa uključivanjem

1 Priča je prvobitno objavljena u časopisu *Los Anales de Buenos Aires*, koji je uređivao Horhe Luis Borhes, da bi kasnije bila uvrštena u zbirku *Zverinje* (Torres Vergel, 2019: 222).

2 Pojedini autori opisuje pripovetku „Zaposednuta kuća“ kao „fantastičnu alegoriju“ (Guerra Guanga, 2022: 52).

3 Prev. Sofija Živković

4 Do sada je priča tumačena i iz religijskog, psihoanalitičkog, fenomenološkog, topoanalitičkog, čisto fantastičkog ugla (Sánchez Peiró, 2006; Yushimito del Valle, 2009; Torres Vergel, 2019; Hernaiz, 2020).

radničkih masa u političko-ekonomska pitanja zemlje (Torres Vergel, 2019: 222). Prvi istraživač koji ovu priču tumači u antiperonističkom ključu jeste Huan Hose Sebrelí (Juan José Sebrelí). Godine 1964. formulisao je sledeću hipotezu: „Jedna pripovetka Hulija Kortasara, „Zaposednuta kuća“, fantastično izražava, iako se autor nije tako izjasnio, onaj uznemirujući osećaj invazije koji „crne glave“⁵ izazivaju među srednjom klasom“⁶ (Sebrelí, 1990: 104).

2. Socijalna revolucija i promena identiteta

Češko-austrijski filozof Karl Kaucki (Kautsky, 1977: 307) definiše socijalnu revoluciju sledećim rečima: „samo ona politička revolucija postaje socijalnom revolucijom koju diže jedna dosada društveno potlačena klasa, koja je prisiljena da svoju političku emancipaciju dovrši socijalnom emancipacijom, jer njezin dosadašnji društveni položaj stoji u nespojivoj opreci s njezinom političkom vladavinom“. Kaucki (Kautsky, 1977: 307) dalje navodi: „socijalna revolucija nespojiva je sa interesima vladajućih klasa jer u svakom slučaju znači uništavanje njihove pozicije moći“. Ovakva definicija socijalne revolucije odgovara sledu događaja u Jugoslaviji posle 1945. godine, kada Komunistička partija Jugoslavije (KPJ) uspostavlja novi sistem vlasti. U slučaju Argentine, populistički nastrojen političar Huan Peron oslonio se na radničku klasu i dodelio joj mnogobrojne privilegije kada je došao na vlast 1946. godine, kako bi učvrstio svoju lidersku poziciju kroz podršku najbrojnijeg i najsiromašnijeg sloja stanovništva.

Politikolog Zoran Krstić (2014: 137–144) kao glavne karakteristike peronizma izdvaja politički populizam, prezidencijalizam i personalizaciju vlasti, principe koje je i sam Peron definisao u svom tekstu *Dvadeset istina* (*Las veinte verdades peronistas*) (Perón, 1950). Populizam se ogleda pre svega u već pomenutom uključivanju radničke klase u socijalni, politički i ekonomski život Argentine (u kom do tada nije aktivno učestvovala, te u tom smislu možemo govoriti o socijalnoj revoluciji). Peronistička elita je oscilirala između levičarskih i desničarskih pozicija kako bi pridobila što šire narodne mase, što je jedna od ključnih razlika u odnosu na jugoslovensku komunističku elitu, koja je posle socijalne revolucije uspostavila komunistički, odnosno socijalistički, levo orijentisani režim. Prezidencijalizam podrazumeva sprovođenje mera u cilju jačanja liderske pozicije predsednika (stvaranja kulta ličnosti), autoritarnost predsedničke figure i njegovo pozicioniranje iznad političkih partija i institucija, što rezultira ekstremnim sistemom vlasti tipičnim za Latinsku Ameriku, koji se naziva kaudiljizam (*caudillismo*). U ovom pogledu svakako se mogu zapaziti sličnosti sa jugoslovenskim predsednikom Josipom Brozom Titom. Što se tiče privredno-demografskog aspekta, takođe se mogu uočiti sličnosti između Jugoslavije i Argentine ovog perioda po pitanju državnog

5 Izraz „crne glave“ (*cabecita negra, negros*) koristili su antiperonisti kao pogrdnu odrednicu za peroniste, koje su povezivali sa nekulturom i prostotom.

6 “Un cuento de Julio Cortázar, “Casa tomada”, expresa fantásticamente, aunque el autor no se lo haya propuesto, esta angustiosa sensación de invasión que el cabecita negra provoca en la clase media”. Prevodi su autorski, osim kad je naznačeno drugačije.

intervencionizma, industrijalizacije i uporišta režima u radničkim i seljačkim slojevima društva, kao i u načelnim idejama socijalne pravde i masovnom prilivu ruralnog stanovništva u gradove. U kontekstu književnih dela o kojima se govori u ovom radu, kao karakteristike postrevolucionarnog doba u obe države treba istaći paternalizam prema radničkoj klasi i neprijateljski odnos prema postojećim elitama, koji je uzrokovao destabilizaciju buržoazije. Sudar ruralnog i urbanog prisutan je u gotovo svim Selenićevim delima, kako proznim, tako i dramskim.

Neprijateljski odnosi prema drugom ili drugačijem, bilo da su u pitanju klasni, verski ili nacionalni sukobi, predmet su istraživanja mnogih proučavalaca. Tako Bogoljub Šijaković (2012: 59) objašnjava da je glavni cilj stigmatizovanja drugog da mu se izazove kriza identiteta, strah i osećaj nedostojnosti. Na taj način se kod stigmatizovanog budi osećaj da je potrebno da postane sličan dominantnoj strani, koja mu je krizu identiteta i izazvala. Ulrich Bielefeld (1998: 109) tvrdi da „stranac postaje neprijatelj kad mu se oduzme individualnost“, što je „u vezi sa kolektivizacijom vlastitog u velikim grupama“⁷. U Selenićevom i Kortasarovom delu pripadnicima starih elita oduzimaju se prava na stavove i stil života koji su oduvek vodili, a kao jedino rešenje nudi im se utapanje u dominantni kolektivni identitet, i to samo ukoliko im dominantna strana to dopusti. Amin Maluf (2016: 57–58) smatra da je ceo XX vek ispunjen identitetskim sukobima, koji u najvećem broju slučajeva završavaju u izopačenostima. On takve izopačenosti zapaža u svim ideologijama: komunizmu, liberalizmu, nacionalizmu. Danijela Vujisić (2015: 224) ističe da se Selenićevi romani tematski baziraju na načelu alteriteta, odnosno drugosti. Naime, Selenićevi junaci uvek nastupaju u opoziciji u odnosu na neke druge, drugačije, različite od njih samih. Dok je u *Ubistvu s predumišljajem* očito da su Jelena, Jovan, Stavra i Branko deo „drugog“, starog sveta, a da su Krsman, drugarkata Milesa, pukovnik Morozov i ostali seljaci i komunisti deo „prvog“, novog i vitalnog, opipljivog sveta⁸, kod Kortasara se Irene i njen brat prikazuju u opoziciji prema apstraktnim neprijateljima iz novouspostavljenog sistema.

Sukob „starih i novih klasa“ definisan je još u XIX veku u argentinskoj književnosti. Pisac i političar Domingo Faustino Sarmijento (Domingo Faustino Sarmiento, 1811–1888) napisao je 1845. godine žanrovski heterogeno delo *Civilizacija i varvarstvo. Život Huana Fakunda Kiroge. Fizički izgled, običaji i prilike u Republici Argentini (Civilización y barbarie. Vida de Juan Facundo Quiroga. Aspecto físico, costumbres y ámbitos de la República Argentina)*, u kom kao ključnu dihotomiju argentinske istorije i društva označava sukob civilizacije i varvarstva (*civilización y barbarie*). Opisujući život argentinskog kaudilja Fakunda Kiroge, Sarmijento (Sarmiento, 2012) prepoznaje civilizacijske vrednosti u Evropi, Severnoj Americi i urbanoj sredini,

7 Prev. Drinka Gojković

8 Vladušić (2019: 159) zapaža da je takva opozicija prisutna i u ravni romana posvećenoj građanskim ratovima devedesetih, pa je tako vidljiva podela na anacionalni građanski sloj i narod sa nacionalnom samosvešću. Dodali bismo da je ovo kontrast u odnosu na Beograd posle Drugog svetskog rata, kada je građanskom sloju većinom bila bliska ideja srpstva i kraljevine, a narodu (seljacima, radničkoj klasi) pre svega ideja jugoslovenstva i komunizma. Apic (2016: 15) takođe zapaža da Selenić poroke srpskog naroda pripisuje majoru Krsmanu, koji oličava početak gubitka duha komunističkog internacionalizma u Jugoslaviji.

dok su varvarske tendencije, prema njegovom mišljenju, prisutne u Latinskoj Americi, Španiji i u seoskoj ruralnoj sredini. Sarmijento smatra da su ovakvi sudari nespojivi i da se zemlje u kojima vlada varvarstvo, poput Argentine, nikada ne mogu modernizovati ni intelektualno dovoljno razviti. On se zalaže za revoluciju u obrazovanju, prosvetećenosti i kulturi, kojom bi vodeće pozicije stekli najumniji ljudi, nosioci osobina civilizacije.

U Kortasarovoj priči i Selenićevom romanu zapaža se da takve vrednosti gube na značaju sa usponom nižih društvenih slojeva u socijalnim revolucijama. Tako Irenin brat, koji čita francusku književnost i svira klavir, ne može da nađe svoje mesto u novom svetu. Jovan, poznavalac istorije umetnosti, japanskog jezika i svetske književnosti, ne može i ne ume da se uklopi u novi svet, kako on kaže, „partizanskih zulukafera“ (Selenić, 2020: 41) bez škole i manira, kao ni Branko Kojović, koji ih metonimijski naziva „krsmani“ (Selenić, 2020: 101). Jovan čak preduzima ekstremne korake poput namernog koketiranja sa fašističkim idejama kako bi se maksimalno distancirao od nove postrevolucionarne ideologije. On ignoriše stvarnost, bavi se trivijalnostima u trenucima kada se sve oko njega raspada, baš kao što Irene neprekidno plete i para vunicu bez smisla⁹, a njen brat čita i razgleda skupocene porodične predmete, bez ikakve svesti o spoljašnjem svetu i stvarnosti. Jovan predstavlja degenerisani aspekt gradskog života na Balkanu, koji je prinuđen da se suoči sa vitalnošću ruralnih pridošlica (Norris, 1999: 147), ali je spram njih nemoćan i slab. Istu slabost pokazuju i Irene i njen brat, kojima ostaje samo da se povuku pred nadmoćnijom silom koja postepeno zaposeda njihov privatni prostor. Sarmijento (Sarmiento, 2012) kao glavnu problematičnu karakteristiku predstavnika varvarstva ističe upravo njihovu vitalnost i snagu, koja nedostaje nosiocima civilizacijskih vrednosti, te je baš zbog toga teško uspostaviti takve vrednosti kao normu.

U Selenićevom romanu lik Branka analizira komunistički jezik i njegove razlike u odnosu na staru građansku klasu. Pita se da li namerno lažu i koriste floskule ili zaista slepo veruju u propagandu, zašto izbegavaju reči poput „hvala“ i „izvinite“ i ostale izraze koji pripadaju spektru predratnih manira (Selenić, 2020: 100–101). Kritikuje i jezik medija u službi vlasti, navodeći da „pojedinač ne postoji za novine“ (Selenić, 2020: 194). Pitanje jezika podvučeno je u romanu u više navrata. Tako Jelena izbegava da koristi novousvojenu etikeciju, pa reči „družē“ i „drugarice“ zamenjuje ruskim sinonimom „tavariš“ i makedonskim sinonimom „drugarkata“ (Selenić, 2020: 28). Na taj način Jelena ispoljava bunt i upotrebljava ove izraze kao subverzivnost u odnosu na zvanični jezički kod komunističkog poretka. Njeno znanje i dosetljivost pokazuju se u ovom kontekstu kao svrsishodni, za razliku od Jovanovih jalovih znanja.

Červinski (Czerwiński, 2015: 334) primećuje da glavni sukob likova Selenićevog romana ne počiva na samoj revoluciji kao političkoj promeni nego na problemu „(r)

9 Sličnost sa Odisejevom Penelopom u ovom slučaju je samo asocijativna. Naime, Penelopa naizmeničnim pletenjem i paranjem „kupuje“ vreme u nadi da će Odisej doći, odnosno ima cilj. Irene samo popunjava beskonačno prazno vreme bez ikakvog jasnog cilja.

evolucije kulturnih obrazaca“. Sudar civilizacije i varvarstva, prema Sarmijentovoj terminologiji, ne može proći bez potresa. Na primer, Jovan ne zna šta znači skraćenica DFJ¹⁰, a Krsman pravi pošalicu na račun Betovenove *Pete simfonije*, pa tako kaže „Kuj mi garantuje da nije Četvrta“ (Selenić, 2020: 103). Krsmanovo neznanje proći će potpuno neopaženo u krugovima moći ili će biti prihvaćeno kao uspela šala, dok Jovana njegovo neznanje može koštati socijalnog statusa, pa i života. Dok je kod Selenića susret prefinjenosti sa „geaklukom“ (Žunić, 1999: 145) vrlo konkretan, u Kortasarovoj priči je apstraktan, u skladu sa njegovom poetikom fantastike.

3. Selenićevi i Kortasarovi prikazi revolucije i stvarnosti

Selenićev roman *Ubistvo s predumišljajem* prati dve hronološke ravni. Prva je smeštena u autorovu sadašnjicu, odnosno početak devedesetih godina XX veka i raspad Jugoslavije u građanskim ratovima. U takvom okruženju sreću se Jelena Panić, zvana Bulika, nacionalizmom neopterećena studentkinja dramaturgije i pripadnica „kontrakulturnog građanstva“ (Žunić, 1999: 144), i Bogdan Bilogorac, student geodezije i ranjeni srpski vojnik u građanskom ratu u rodnoj Hrvatskoj. Njih dvoje se zaljubljuju i počinju da kroz dnevnike i uspomene Bulikine babe Jelene Ljubisavljević Arandelović, a uz pomoć bakinog prijatelja Branka Kojovića, istražuju njen život i pripremaju knjigu pod naslovom *Ljubavni život moje bake Jelene*. Baka Jelena, izdanak građanske porodice, provela je život sa očuhom Stavrom Arandelovićem i njegovim sinom Jovanom, kog je doživljavala kao brata. Sa pobedom komunista, Arandelović kao predstavnik stare elite gube svoja prava, a Jelena, kako bi spasila očuha iz logora Banjica, upušta se u ljubavnu vezu sa moćnim majorom Ozne Krsmanom Jakšićem, tipičnim predstavnikom nove partizanske elite. Dejvid Noris sledećim rečima objašnjava sličnosti između dve epohe kojima se Selenić bavi: „Paralele između 1944. i 1992. godine su nepogrešive kao krizna vremena u kojima je na pomolu doba varvarstva“¹¹ (Norris, 1999: 152). Ipak, razlika u prirodi revolucije leži u tome što je komunistička revolucija bila i socijalna i politička, dok su promene izazvane raspadom Jugoslavije pretežno političke.

Kortasarova priča „Zaposednuta kuća“ prati život naratora i njegove sestre Irene, argentinskih veleposednika koji žive na račun starog porodičnog bogatstva u raskošnoj kući, ne rade apsolutno ništa i isključeni su iz svih aktuelnih dešavanja. Njihovu ispraznu dokolicu narušavaju neobjašnjive pojave, izražene prvo zvukovno, a kasnije i fizički, koje postepeno zaposedaju njihovu kuću, što rezultira njihovim izgonom iz sopstvenog doma, u kom ostaje sve što su ikada imali.

Dakle, u oba slučaja reč je o bratu i sestri koji pripadaju jednom svetu koji nestaje pred naletom nove društvene i državne organizacije. Selenić slika dekadenciju i pokušaj očuvanja identiteta građanske klase (Vukmirović-Stefanović, 2011: 165), što i Kortasar čini, ali uz upotrebu fantastičnih motiva, oličenih u neobjašnjivim silama koje zaposedaju kuću. Selenićev roman i Kortasarova pripovetka odvijaju se

10 Demokratska Federativna Jugoslavija

11 “The parallels between 1944 and 1992 are unmistakable as times of crisis in which an age of barbarism is on the horizon.”

u urbanoj sredini, odnosno glavnim gradovima dveju država – Beogradu i Buenos Ajresu. Tores Vergel (Torres Vergel, 2019: 221) navodi da je jedna od karakteristika kortasarovske neofantastike „mistifikacija urbanih mesta kao oblasti u kojima caruje strah“¹², među kojima se nalazi i kuća.

Sam Kortasar izjavio je da je „Zaposednuta kuća“ napisana kao sećanje na košmar koji je imao, gde je on bio u poziciji Irene i njenog brata naratora. Kortasar piše: „Priča je sadržavala košmar, njegove konkretne elemente; ima udvajanja junaka i intelektualnih nanosa, nekih kulturnih referenci, na književnost, istoriju tog trenutka“¹³, opis kuće“¹⁴ (Kortasar, 2018: 58). Sa istom situacijom suočava se i Selenićeva predratna buržoazija u sudaru sa ratnim pobednicima i novom komunističkom elitom.

Iako tematski srodna dela, *Ubistvo s predumišljajem* i „Zaposednuta kuća“ veoma se razlikuju po pitanju upotrebe književnih postupaka. Selenićev roman je istorijskog i ljubavnog žanra, dok je strukturno postmodernistički. Realistički narativni postupak preklapa se sa postmodernističkom tehnikom pseudodokumentarnosti. Kortasarova priča odgovara njegovoj poetici socijalno angažovane ili psihološke fantastike, koja polazi od stvarnosti i u nju unosi fantastične elemente, čineći je tako bizarnijom, jezivijom ili grotesknijom. Jedini podatak koji nas smešta u određenu vremensku ravan u Kortasarovoj priči jeste rečenica koja glasi: „Od 1939. ništa vredno nije stizalo u Argentinu“¹⁵ (Kortasar, 2012: 10), a to je upravo predratni period u kome počinju da se uspostavljaju populistički režimi. Vrlo slična referenca na pustoš koju ovi režimi donose javlja se i u Selenićevom romanu. Opisujući Jelenin stil, Branko govori: „ne znam gde je nalazila te stvari [bundu, muf, svilene čarape] u pustom Beogradu koji je četiri godine sve što je imao menjao za brašno i svinjsku mast“ (Selenić, 2020: 29). Četrdesete godine XX veka za junake oba književna dela predstavljaju period u kom nestaju vrednosti koje su činile temelj njihovog sveta.

U svom tekstu o književnosti i revoluciji Kortasar iznosi nekoliko stavova koji se podudaraju sa Selenićevom poetikom. Neki od njih su: „sebe smatram angažovanim piscem suočenim sa stvarnošću“¹⁶ (Cortázar, 1971: 46) i „revolucionarno književno delo nije samo ono koje ima revolucionarnu sadržinu, već i ono koje teži da izazove revoluciju u književnosti, njenoj formi i u tu svrhu koristi [...] i dekonstrukciju jezika“¹⁷ (Cortázar, 1971: 73). Tako Kortasar poseže za fantastikom, a Selenić za postmodernističkim inovacijama u smislu preklapanja narativnih tokova, dokumentarnosti i pseudodokumentarnosti, fragmentarnosti, uokvirene priče, polifonije. Alasraki (Alazraki, 1989: 6) kao jednu od karakteristika Kortasarove poetike ističe odnos individue i istorije, odnosno dualizam koji je prisutan i kod Selenića.

12 "la mitificación de parajes urbanos como áreas donde reina el horror"

13 Kurziv je autorski.

14 Prev. Sofija Živković

15 "Desde 1939 no llegaba nada valioso a la Argentina" (Cortázar, 1970: 5). Svi prevodi iz priče „Zaposednuta kuća“ citirani su prema prevodu Aleksandre Mančić.

16 "yo mismo me considero comprometido y cara a cara con la realidad"

17 "la novela revolucionaria no es solamente la que tiene un "contenido" revolucionario sino la que procura revolucionar la novela misma, la forma novela, y para ello utiliza [...] la fractura del lenguaje"

U oba književna dela javlja se brisanje granica između fikcije i istorije kao tipična postmodernistička odlika. Kortasar koristi istorijsku, stvarnosnu podlogu kako bi u nju uneo fantastične elemente i motive, tvoreći tako fikcionalno delo. Selenić pak samo formalno eksperimentiše sa postmodernom, pa tako kroz inkorporiranje pseudoizveštaja, dnevnika, pisama, ali i stvarnih novinskih članaka, poput fotokopije teksta Marka Ristića u *Politici*¹⁸, zapravo pojačava verodostojnost svoje proze. Naime, Selenić uključuje u roman dva autentična reprintsa tekstova objavljenih 27. i 28. novembra 1944. godine na naslovnim stranama *Politike*. U pitanju su „Saopštenje Vojnog suda Prvog korpusa NOVJ¹⁹ o suđenju ratnim zločincima u Beogradu“ i Ristićev tekst povodom ove presude pod nazivom „Zajedno su pošli u smrt oni koji su zajedno pošli u zločin“. Tekstove pronalazi fikcionalni lik Bogdana dok sačinjava takozvani *Inventarium Helenae*, odnosno spisak tekstova i dokumenata koje su Bulika i on našli među stvarima babe Jelene. Ristićev tekst opisuje članove pretkomunističkog građanskog društva kao one „koje je do juče Beograd smatrao svojim uglednim građanima, i koji su se nametali kao elita srpskog naroda“ (prema Selenić, 2020: 93), najavljujući i opravdavajući osvetu nove elite oličene u komunističkom poretku.

4. Šta ostaje iza revolucije?

Posledice socijalnih revolucija u *Ubistvu s predumišljajem* i „Zaposednutoj kući“ mogu se podeliti na finansijske i socijalne, emocionalne, kao i intelektualne. Takođe, niz podudarnih motiva javlja se u *Ubistvu s predumišljajem* i „Zaposednutoj kući“: odnos brata i sestre, incest, dekadencija i gašenje loze, uzurpacija životnog prostora, bogatstvo predaka, figura nemoćnog intelektualca (Vukmirović-Stefanović, 2011: 172).

Finansijske posledice odnose se na gubitak imovine, a sa njom i društvenog položaja. Valentina Vukmirović-Stefanović (2011: 167) opisuje te gubitke kod Selenića kao „krah stečenih odlika privatnosti“. Isti problem zapažamo i kod Kortasara – gubitak doma ujedno znači i gubitak intime i sigurnosti. Kuća takođe označava i gubitak moći za stare građanske porodice, kakve su Arandževići i Nerandžići, Jelenina porodica sa majčine strane, kao i porodica Irene i njenog brata. Na kraju priče navodi se da je u kući ostala ušteđevina od 15000 pezosa, čime je istaknut još jedan njihov materijalni gubitak.

Demarć i Ernaís (Demarć, 2015: 164; Hernaíz, 2020) navode da je u nekoliko Kortasarovih priča sa antiperonističkim prizvukom prisutna šema „invazija – moja/ naša nemoć – beg“²⁰ proučavaoca Andresa Aveljanede (Andrés Avellaneda). Upravo je to šema delovanja protagonista „Zaposednute kuće“. Irene i njen brat ne umeju da se suprotstave silama koje ih, prostoriju po prostoriju, gone iz njihovog doma. Jedini izlaz vide u begu, odnosno odricanju od života koji su oduvek vodili.

18 Slobodan Bogunović (prema Čolić, 2021) opisuje ovaj tekst kao „čas suštinskog, ne fizičkog nestanka jednog vrhunskog lista“.

19 Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije

20 “invasión – impotencia (del nosotros/yo) – huida”

Emocionalne posledice nadovezuju se na finansijske. Predstavnici stare elite suočavaju se raspadom jednog sveta u kome su živeli kao pod staklenim zvonom, ali je to ujedno bio jedini svet koji poznaju. Jovan taj raspad opisuje kao „biblijsku pošast“ (Selenić, 2020: 43, 46). U pismu sa Mirovne konferencije u Parizu Jelena zgroženo opisuje Jovanu da je ceo svet nacionalizovan, da su zavladaile, svaka na svoj način, prostačke nacije, Amerikanci i Rusi, i da najveći ratni gubitnik nije Hitler niti Musolini već – stara građanska elita, kojoj i Jovan i Jelena pripadaju. U tom smislu značajne su dve slične scene: kraj Kortasarove priče, koji podseća na izgon iz raja, kada Irene i narator stoje zagrljeni na ulici ispred svoje već bivše kuće, i kraj Jeleninog pisma koje nikada nije poslala Jovanu, gde njih dvoje opisuje kao anđele bez domovine „jer Raja više nema, jer sveta više nema“ (Selenić, 2020: 182).

I Selenić i Kortasar ističu repetitivnu ispraznost građanskog života svojih likova. Tako Jovan Jeleninu i svoju rutinu opisuje rečima „postadoh svestan obredne prirode svakojutarnjeg događaja“ (Selenić, 2020: 42), dok Kortasarov narator svakodnevicu opisuje ovim rečima: „Ručavali smo uvek tačno u podne; nije ostajalo da se radi više ništa osim pranja ono malo prljavih sudova“²¹ (Kortasar, 2012: 9). Osećaj uzdrmanosti prisutan je kod svih junaka, i Selenićevih i Kortasarovih. Oni su snobovi koji žive dekadentno (najočiglednija je incestuoznost), puni beskorisnog znanja i u strahu od siromaštva. Tako Jelena kaže Jovanu:

– Smrt nije najgora stvar na svetu.

Pitam [Jovan]:

– Šta je gore od nje?

– Siromaštvo – kaže Jelena. – Nikad neću biti siromašna, Jovane. (Selenić, 2020: 158)

Na ovom primeru najbolje se vidi Jelenina filozofija adaptacije, što potvrđuje da, za razliku od Jovana, Jelena poseduje dozu vitalizma koji je može održati i u novom poretku. Njena pragmatičnost ogleda se u tome što želi da zadrži nešto od starih privilegija i u novom svetu. U pomenutom pismu iz Pariza, Jelena piše: „TO JE SVET, JOVANE, U KOJI ĆE KRSMANI UĆI LAKO, A MI, ILI UZ NJIH, ILI NIKAKO“ (Selenić, 2020: 176). Ovakav stav drastično se razlikuje od ponašanja Irene i njenog brata, koji se pred novim svetom povlače i pristaju na poraženost. Interesantan je primer jednog od sporednih likova Selenićevog romana, Slavka Vrcalova, Stavrinog cimera iz zatvora. Nekadašnji boem i student prava, Vrcalov postaje nakon socijalne revolucije disident i zatvorenik. Govoreći Jeleni i Bogdanu o Krsmanu Jakšiću, navodi: „znate vi šta je pukovnik Ozne u to doba bio! Bog pa malo više od njega! Mož da vas ubije, mož da vas spase! Ta mož šta oće!“ (Selenić, 2020: 168).

Intelektualne posledice revolucije kod Selenića oličene su u liku Branka Kojovića Fijakera, Jeleninog kolege iz Tanjuga, koji pomaže Buliki da sazna istinu o svojoj babi. On sa distance i sa prezirom posmatra promene koje zahvataju Beograd i doživljava ih isključivo kao društvene, a ne kao političke. Već sam njegov

21 “Almorzábamos a mediodía, siempre puntuales; ya no quedaba nada por hacer fuera de unos pocos platos sucios.” (Cortázar, 1970: 4)

nadimak Fijaker asocira na staru buržoasku ugladenost predratnog Beograda (Apic, 2016: 10). Zanimljivo je da Branko ima izrazito negativan stav i prema četnicima i prema partizanima, za razliku od, recimo, Stavre, koji otvoreno pomaže Četnički pokret (Selenić, 2020: 111, 112). Branko novi svet posmatra sa „građansko-civilizacijskim gađenjem“ (Žunić, 1999: 139) i Beograd pod komunističkom vlašću naziva vartolomejskim. On ponašanje partizana u oslobođenom Beogradu opisuje kao „mladu i preku filosofiju istosti“ (Selenić, 2020: 28), koja potiskuje prava na različitost, koju za njih oličavaju i Jelena i Jovan i Stavra. Selenićevi likovi potpadaju pod kategoriju *homo politicus*, ljudi sa istorijskom svešću (Czerwiński, 2015: 333, 336), svesnih istorijskog i političkog vrtloga koji ih okružuje. Kortasarovi likovi pak potpuno su isključeni iz političke stvarnosti i biraju život u mentalnom eskapizmu; kod Selenića neki likovi takođe odbijaju da joj se imalo prilagode (Jovan), a neki poluuspešno to pokušavaju (Jelena, Branko).

Vrhunac nepomirljivosti između stare i nove elite predstavlja čuveni Jovanov monolog (Selenić, 2020: 155) o ponašanju novopridošlica u gradu: „svaka kuća u kojoj su oni štala postaje [...] oni smrde na strv [...] oni lopatom zatuku svoje ostarele očeve [...] oni guzicu brišu prstom o zid [...] oni riču, vaške ne trebe, šugu ne leče [...] oni će ulice beogradske preorati da ih podsećaju na zavičaj“. Ovakav Jovanov stav dovodi do finalne tragedije u narativnom toku u vezi sa posleratnim Beogradom, pa tako Jovan ubija Krsmana, a potom izvršava samoubistvo.

Interesantan je opis Stavrinog uspona od seljačkog sina do uspešnog gradskog industrijalca. Za razliku od Jovana i Jelene, Stavra je morao da se bori za statusni i finansijski uspon na društvenoj lestvici. U tom smislu, sličniji je Krsmanu, koji takođe dolazi sa sela u urbanu sredinu i u njoj se penje na toj istoj lestvici. Politički poredak se razlikuje od onog iz dvadesetih i tridesetih godina XX veka, kada je Stavra izrastao u veleposednika, ali je formativni put vrlo sličan. S druge strane, mogu se porediti i Bogdanov i Krsmanov status novopridošlice. Obojica su u kulturološkom smislu stranci u Beogradu, iako su u svojoj zemlji, ali Krsmanu politička pobeda njegove strane daje osećaj moći i samouverenosti. Bogdan je pak nesiguran i zbunjen i ponaša se nenametljivo, pošto rat u Hrvatskoj i dalje traje u momentu njegovog boravka u Beogradu i još je neizvesno da li je on pobednik ili gubitnik tog rata.

U oba književna dela jedna od posledica izolovanog života u doba revolucionarnih i postrevolucionarnih promena jeste i dekadencija i gašenje aristokratskih loza. Irene i narator su brat i sestra po krvi, dok Jelena i Jovan nisu. Ipak, odrasli su zajedno i odgajani su u bratsko-sestrinskom duhu. Stoga Dragan Žunić (1999: 138) odnos Jelene i Jovana opisuje kao socijalno-incestnu vezu, koja se zaista i telesno ostvaruje, dok je kod Kortasara, ako uzmemo u obzir aluzije na brak, u pitanju biološki incest: „ovaj naš jednostavni i tih brak između sestre i brata [je] neizbežni svršetak rodoslova koji su zasnovali praded a i prababa u našoj kući“²² (Kortasar, 2012: 9). Iako su prikazani kao kontrapunkt nadolazećeg primitivizma, svi likovi svojim incestuoznim ponašanjem oličavaju dekadenciju civilizacije kojoj pripadaju.

22 “simple y silencioso matrimonio de hermanos, era necesaria clausura de la genealogía asentada por los bisabuelos en nuestra casa” (Cortázar, 1970: 4)

Njihova radikalna zatvorenost prema spoljašnjem svetu u skladu je sa njihovom očiglednom ili nagoveštenom endogamijom. Gašenje njihove loze poklapa se i sa gašenjem jedne društvene strukture – argentinske buržoazije (Levinson, 2004: 102).

Jovanovim samoubistvom zatire se porodica Arandelović, dok Jelena na svet donosi Bulikinu majku Anabelu, za koju se ne zna da li je Jovanova ili Krsmanova ćerka, a potom Anabela u duševnoj bolnici izvršava samoubistvo. Irene i njen brat biraju usamljenički život sličan braku, dok Jovan govoreći o odnosu sa Jelenom kaže: „Jelena, naime, nalazi da je naša simbiotička bliskost – opasna, jer je neobjašnjiva“ (Selenić, 2020: 49–50). Selenićevi likovi svesni su izopačenosti svoje veze, naročito Jelena, koja i odlučuje da prekine taj odnos. Kortasarovi junaci pak ne odaju utisak upitanosti o moralnom aspektu svoje veze i prepuštaju joj se, koristeći spoljašnje faktore kao neku vrstu izgovora. Za njih endogamija nije samo posledica izolovanosti usled socijalnih prevrata, već je i jedan od uzroka njihove apsolutne neuklopljivosti u bilo kakvu društvenu stvarnost.

Uzurpacija životnog prostora centralna je tema Kortasarove priče, vidljiva već u naslovu. Radnja priče gradi se oko zatvorenosti prostora u kom protagonisti žive u izolaciji (Yushimito del Valle, 2009). U oba književna dela, kuće stare elite prepune su simbolički važnih predmeta: knjiga, fine odeće, goblena, čajnika, klavira, miljea, lula – svega sto asocira na bogatstvo, eleganciju i dobar ukus. Kortasar je gubitak kuće prikazao simbolički, kao čin izveden od strane apstraktnih, nevidljivih i, kako kaže Bret Levinson (2004: 99), možda i imaginarnih sila. Levinson (2004: 100) i Tores Vergel (Torres Vergel, 2019: 223) takođe skreću pažnju na marksističko tumačenje „Zaposednute kuće“. Naime, Irene i njen brat žive na račun akumulacije kapitala (nasledstva svojih predaka, oličenog u kući i renti koju dobijaju od imanja), što je u suprotnosti sa načelom cirkulacije, odnosno raspodele i kruženja dobara. U tom smislu, napad iznutra na njihovu kuću može se tumačiti kao suštinska kazna za introvertni život mimo novoustanovljenih pravila dinamičnog društva. Napad se simbolički može interpretirati kao napad radničke klase, odnosno proletera, koji suštinski smatraju da imaju pravo na raspolaganje tim dobrom. Zaposedanje se odvija u dve faze: prvo se zaposeda zadnji deo kuće, u kom su prostorije koje odražavaju potrebe i ideologiju stare elite (spavaće sobe, biblioteka i trpezarija), odnosno one koje nisu nužne za običan život. Potom se zaposeda i prednji deo, u kom se nalazi i ono najnužnije za normalno funkcionisanje, poput kuhinje, kupatila i dnevne sobe. Ovakvim književnim sredstvima Kortasar poetično opisuje proces konfiskacije i nacionalizacije, koji Selenić prikazuje sa mnogo više realističnih, prepoznatljivih detalja.

U tom smislu, zanimljiva je i simbolika prašine koju Irene i brat gotovo opsesivno čiste. „Buenos Ajres je možda čist grad, ali za ovo ima da zahvali svojim stanovnicima i ničemu drugom. U vazduhu je previše prašine“²³ (Kortasar, 2012: 11), rečenica je koja se može tumačiti kao kritika pristizanja nižih klasa u glavni grad (Levinson, 2004: 101) i stanje stare elite koju prekriva istorijski zaborav. Kategorija

23 “Buenos Aires será una ciudad limpia, pero eso lo debe a sus habitantes y no a otra cosa. Hay demasiada tierra en el aire.” (Cortázar, 1970: 6)

prostornosti proteže se kroz čitavu priču: pominje se da je kuća protagonista prostrana i stara i da u njoj može da živi i do osam osoba, da se „danas“, odnosno u momentu nastanka priče, materijali od kojih su građene stare kuće vrlo unosno rasprodaju, da je kuća, ukoliko su hrastova vrata bila zatvorena, izgledala kao „jedan od stanova kakvi se danas grade, jedva da se pomeriš“²⁴ (Kortasar, 2012: 11). Sve su to aluzije na novi stil života karakterističan za Peronov režim, gde se prostor daje nižim slojevima, te se formira i novi koncept stanovanja po meri nove masovne društvene klase u usponu.

U Selenićevom romanu gubitak stana je bukvalan: komunisti konfiskuju Stavrinu kuću na Senjaku, a potom deo vile u Krunskoj, u koju su se preselili Jelena i Jovan, dodeljuju proleterima. Tako je Selenić, kao i u mnogim drugim svojim delima, oslikao fenomen zajedničkog stana i sustanara (Vukmirović-Stefanović, 2011: 174). Kroz oba književna dela reflektuju se prelaz sa dominantno privatne na dominantno državnu, društvenu svojinu, kao i posledice mera konfiskacije, nacionalizacije i agrarne reforme. Kao jedna od posledica socijalne revolucije primetno je i nastojanje običnog naroda da se približi pobednicima i obezbedi svoje mesto uz njih. Primer za to su izjave svedoka sa suđenja Stavri. Oni mahom ponavljaju floskule o klasnom i državnom neprijatelju i okupatorima, što iz straha od nove vlasti, što iz želje da se osvete bivšem bogatom gazdi (ovde se možemo setiti Selenićeve teze o osveti sela prema gradu).

Červinski (Czerwiński, 2015: 337) govoreći o *Ubistvu s predumišljajem* ističe da ovaj roman predstavlja demistifikaciju srećnog završetka Drugog svetskog rata i njegovih modernizacijskih tokova. Suptilnim sredstvima fantastike Kortasar takođe razobličava peronistički populizam i ukazuje na nužnost aktivnog uključivanja svih društvenih slojeva u politički život. Redondo (2007: 14) ističe da se kroz Kortasarove književne tekstove zaključuje da su za njega intelektualci imali značajnu ulogu u toku revolucionarnog procesa i da im je zamerao što nisu zauzeli aktivan stav prema Peronovom režimu. Irene i njen brat personifikuju upravo te inertne, samodovoljne intelektualce, koji gube sve što imaju delom i usled sopstvene pasivnosti. Odras takvog pasivnog stava jeste naratorova rečenica: „Može da se živi a da se ne misli“²⁵ (Kortasar, 2012: 13). Redondo (2007: 17) naglašava i Kortasarov skepticizam prema približavanju intelektualaca i narodnih masa (radnika). Selenić ima nešto blagonakloniji stav prema svojim građanskim junacima, ali istovremeno kritikuje njihovu statičnost i zatvorenost u jedan nepostojeći i nepragmatični svet, osuđujući mnoge njegove dekadentne crte.

5. Zaključak

Kortasar se celog života izjašnjavao kao antiperonista, pa je i emigrirao u Pariz 1951. godine jer mu nije odgovarala društvena i kulturna klima u Argentini (Alazraki, 1989: 9, 10). Selenić se od početka svog književnog stvaralaštva etablirao kao kritički nastrojen pisac, pa su neka njegova dela prolazila kroz cenzure i delimične zabrane, poput romana *Pismo glava* (1984).

24 “daba la impresión de un departamento de los que se edifican ahora, apenas para moverse” (Cortázar, 1970: 6)

25 “Se puede vivir sin pensar.” (Cortázar, 1970: 9)

U emisiji *Nivo 23 Selenić* (1993) kroz sopstvenu percepciju istorijskih događaja analizira i percepciju svojih književnih junaka, parafrizirajući epizodu o susretu Jelene i seljaka Radoja iz Ripnja, koji se raduje sunovratu građanstva. Selenić navodi da, naročito u kontekstu novih sukoba devedesetih godina, Beogradu treba „izlečenje od revolucionarne promene“ (Selenić, 1993). I Selenićevo i Kortasarovo delo predstavljaju kritički osvrt na totalitarne režime i istoriju koju pišu i uspostavljaju pobednici. Njihovi junaci su suvišni ljudi, neprilagodljivi i teško uklopljivi, ili kako to pomirljivo kaže Bogdan za Jelenu, Jovana i Krsmana, „svi oni nesretnici u zlu vremenu“ (Selenić, 2020: 175).

Kortasar se putem fantastike namerno udaljava od istorijske stvarnosti i pretvara je u fikciju, dok se Selenić stvarnosti čvrsto drži i insistira i na (pseudo) dokumentarnoj potpori za svoju fikciju. Kako to objašnjava Noris, dokumentarnost se kod Selenića pojavljuje kao fetiš u cilju fiksiranja identiteta likova (Norris, 1999: 150), građanskog i nekomunističkog.

Književna dela *Ubistvo s predumišljajem* i „Zaposednuta kuća“ sadrže čitav niz zajedničkih tematsko-motivskih elemenata: bratsko-sestrinski odnos, incest, dekadencija aristokratije i buržoazije, gubitak životnog prostora i privatnosti, jalovi intelektualizam. Prikazuju istorijski bliske događaje, bave se pitanjem uticaja totalitarizma i socijalnih revolucija četrdesetih godina XX veka na privatni život i sadrže ideološke komponente. Selenić posledice revolucije opisuje sa više ideološke oštine i uz očigledniju naklonost prema pripadnicima građanskog sveta. Kortasar pak zadržava distancu u odnosu na svoje likove, prepuštajući im da sami iznesu svoju priču (to čini Irenin brat) i ostavljajući više prostora za višesmislena tumačenja.

Glavni likovi u oba dela jesu braća i sestre iz urbanog, građanskog sloja u incestuoznim vezama, koje svojom dekadentnošću simbolizuju i njihovu društvenu propast. Oni objedinjuju u sebi odlike civilizacije i varvarstva, na kojima se zasniva i njihov sukob sa proleterima i novim elitama. Ne uspevaju da se izbore za očuvanje nasleđenog bogatstva, te se tako pokazuju i kao dekadentni i manje sposobni u odnosu na svoje pretke. Njihova intelektualnost ispostavlja se kao jalova i nesvrshodna u novom društvenom kontekstu.

Slobodan Selenić i Hulo Kortasar u svojim delima, romanu *Ubistvo s predumišljajem* i pripovesti „Zaposednuta kuća“, prikazuju slom građanskih društava pod naletom socijalnih revolucija – komunističke, odnosno peronističke. Suživot starih i novih elita ispostavlja se kao nemoguć i disfunkcionalan jer novi poredak donosi nove vrednosti i stil života, kom stare elite ne uspevaju da se prilagode. Protagonisti Jelena, Jovan, Stavra i Branko, kao i Irene i njen brat, osećaju na svojoj koži finansijsko-socijalne, emocionalne i intelektualne posledice radikalnih društvenih promena, oličenih pre svega u gubitku privatnosti, životnog prostora, a sa njim i društvenog položaja i ugleda, krizi identiteta i osećaju izgnanstva i suočavanju sa činjenicom da kulturna ili intelektualna nadmoć ne znači nužno i društvenu nadmoć. Nedovoljno sposobni da se uhvate u koštac sa tim posledicama, oni propadaju i gube sopstveni identitet, gubeći tako i mogućnost da opstanu u novom svetu, čak i kada bi za to dobili šansu. U novouspostavljenom društvenom

poretku Selenićevi i Kortasarovi likovi braće i sestara dospevaju u poziciju „drugosti“ zbog koje bivaju stigmatizovani. Selenićeva građanska klasa oseća krizu identiteta i (delimično) pokušava da je prevaziđe, dok Kortasarovi likovi ignorišu stvarnost i nesvesni su krize dok im identitet ne postane direktno fizički, prostorno ugrožen. Sarmijentovom terminologijom rečeno, varvarska vitalnost pobeđuje civilizovanu, ali dekadentnu nemoć i slabost koja ne ume da se uključi u dinamičnu stvarnost.

Napomene: Rad je nastao u okviru naučnoistraživačkog rada na Filološkom fakultetu Univerziteta u Beogradu, gde je autorka angažovana kao stipendistkinja Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Rad je usmeno izložen na I naučnoj konferenciji za mlade istraživače i doktorande *Savremeni tokovi u izučavanju jezika, književnosti i kulture* na Filološkom fakultetu Univerziteta u Beogradu (27. i 28. maj 2022. godine).

Literatura

- Alazraki, J. (1989). *Imaginación e historia en Julio Cortázar*. In S. Neumeister (Ed.), *Actas del IX Congreso de la Asociación Internacional de Hispanistas* (pp. 3–19). Frankfurt am Main: Vervuert Verlag.
- Apic, M. (2016). *Asesinato premeditado de Slobodan Selenic: una mirada sobre la guerra en Yugoslavia*. *Revista de Filología Románica*, 33, 9–19.
- Bilefeld, U. *Stranci: prijatelji ili neprijatelji* (D. Gojković, prev.). Beograd: Biblioteka XX vek.
- Cortázar, J. (1971). *Literatura en la revolución y revolución en la literatura: algunos malentendidos a liquidar*. In O. Collazos, J. Cortázar y M. Vargas Llosa, *Literatura en la revolución y revolución en la literatura: polémica* (pp. 38–77). Virginia: Siglo XXI Editores.
- Czerwiński, M. (2015). *Unuci i preci: dva vida ratne ponovljivosti u savremenom romanu*. *Književna istorija*, 156, 327–340.
- Čolić, M. (2021). *Foto-istorija: Dan kad je Marko Ristić torpedovao „Politiku“*. Nova.rs. <https://nova.rs/kultura/foto-istorija-dan-kad-je-marko-ristic-torpedovao-politika/>
- Demarchi, R. (2015). *Literatura y política. Cómo leer el antiperonismo de Cortázar*. *Revista Pucara*, 26, 161–178.
- Guerra Guanga, C. X. (2022). *La representación de la política latinoamericana en “Casa Tomada” y “Segunda Vez” de Julio Cortázar* (neobjavljen diplomski rad). Universidad Nacional de Chimborazo, Chimborazo. <http://dspace.unach.edu.ec/bitstream/51000/8859/1/UNACH-EC-FCEHT-PLL-0010-2022.pdf>
- Hernaiz, S. (2020). *Peronismo... ¿y lo otro? La lucidez narrativa de Cortázar*. Academia.edu. https://www.academia.edu/33426824/Peronismo_y_lo_otro_La_lucidez_narrativa_de_Cort%C3%A1zar
- Kautsky, K. (1977). *Socijalna revolucija. Politička misao*, 14, 305–314.
- Kortasar, H. (2018). *Časovi književnosti* (S. Živković, prev.). Beograd: Čigoja štampa.

- Krstić, Z. (2014). Peronizam kao model društvenog i političkog razvoja: savremeni argentinski mit. *Međunarodni problemi*, 1-2, 137–159.
- Levinson, B. (2004). Populism, Aesthetics, and Politics for Cortázar and for Us: Houses Taken Over. *Latin American Literary Review*, 63, 99–112.
- Maluf, A. (2016). *Ubilački identiteti: nasilje i potreba za pripadanjem* (V. Cakeljić, prev.). Beograd: Laguna.
- Norris, D. (1999). *In the Wake of the Balkan Myth: Questions of Identity and Modernity*. London: Palgrave Macmillan.
- Pavlović-Samurović, Lj. (1993). *Leksikon hispanoameričke književnosti*. Beograd: Savremena administracija.
- Perón, J. (1950). *Las 20 verdades peronistas*. <http://www.pjcordoba.org/archivos/las20verdadesperonistas.pdf>
- Redondo, N. S. (2007). Arte, literatura y política en Julio Cortázar. *Razón y revolución*, 17, 9–19.
- Sánchez Peiró, F. (2006). El espacio en “Casa tomada” de Julio Cortázar. *Literatura: teoría, historia, crítica*, 8, 195–232.
- Sarmiento, D. F. (2012). *Vida de Juan Facundo Quiroga. Civilización y barbarie*. Barcelona: Red ediciones S.L.
- Sebreli, J. J. (1990). *Buenos Aires, vida cotidiana y alienación*. Buenos Aires: Siglo Veinte.
- Selenić, S. (1993). Seljaci i gospoda. U V. Pavlović, *Nivo* 23. <https://www.youtube.com/watch?v=rikk99gXN1Q>
- Torres Vergel, F. (2019). La significación del mal lugar en “Casa tomada” de Julio Cortázar. *Revista de Letras Sao Paulo*, 59, 215–232.
- Yushimito del Valle, C. (2009). Pierre Menard, autor de Cortázar. Aproximaciones a lo neofantástico en “Casa tomada” y “Carta a una señorita en París”. *Espéculo: Revista de Estudios Literarios*, 41. <http://webs.ucm.es/info/especulo/numero41/menacor.html>
- Žunić, D. (1999). *Nacionalizam i književnost: srpska književnost 1985-1995*. Prag: Research Support Scheme.
- Владушић, С. (2019). Стратешка култура и слике ратова из последње декаде 20. века у српској прози. *Војно дело*, 8, 155–165.
- [Vladišić, S. (2019). Strateška kultura i slike ratova iz poslednje deкаде 20. века u srpskoj prozi. *Vojno delo*, 8, 155–165]
- Вујисић, Д. (2015). Питање алтеритета у романима Слободана Селенића. *Philologia Mediana*, 7, 223–236.
- [Vujisić, D. (2015). Pitanje alteriteta u romanima Slobodana Selenića. *Philologia Mediana*, 7, 223–236]
- Вукмировић-Стефановић, В. (2011). Слика грађанског света у романима Слободана Селенића (*Пријатељи, Убиство с предумишљајем, Малајско лудило*). *Philologia Mediana*, 3, 165–179.
- [Vukmirović-Stefanović, V. (2011). Slika građanskog sveta u romanima Slobodana Selenića (*Prijatelji, Ubistvo s predumišljajem, Malajsko ludilo*). *Philologia Mediana*, 3, 165–179]

- Шијаковић, Б. (2012). Критика балканистичког дискурса: прилог феноменологији „другости“ Балкана. У Б. Шијаковић, *Историја - Насиље - Теорија: изабрани „историсофски“ есеји* (стр. 42–81). Београд: Архипелаг.
- [Šijaković, B. (2012). Kritika balkanističkog diskursa: prilog fenomenologiji „drugosti“ Balkana. U B. Šijaković, *Istorija - Nasilje - Teorija: izabrani „istoriosofski“ eseji* (str. 42–81). Beograd: Arhipelag]

Izvori

- Cortázar, J. (1970). Casa tomada. In J. Cortázar, *Bestiario* (pp. 9–18). Buenos Aires: Editorial Sudamericana.
- Selenić, S. (2020). *Ubistvo s predumišljajem*. Beograd: Laguna.
- Кортасар, Х. (2012). Запоседнута кућа (А. Манчић, прев.). У Х. Кортасар, *Сабране приче 1* (стр. 9–14). Београд: Службени гласник.
- [Kortasar, H. (2012). Zaposednuta kuća (A. Mančić, prev.). U H. Kortasar, *Sabrane priče 1* (str. 9–14). Beograd: Službeni glasnik]

Ana Z. Huber

Summary

THE CONSEQUENCES OF SOCIAL REVOLUTIONS IN THE NOVEL *PREMEDITATED MURDER* BY SLOBODAN SELENIĆ AND THE SHORT STORY “HOUSE TAKEN OVER” BY JULIO CORTÁZAR

The aim of this paper is to analyze the literary elaboration of the social revolutions' consequences in the novel *Premeditated Murder* (1993) by Slobodan Selenić and in the short story “House Taken Over” (1946) by Julio Cortázar. Selenić is considering the fall of the bourgeois class and the rise of the new communist elite in postwar Belgrade, while Cortázar is reflecting on the life of former Argentinian landowners in Buenos Aires during the era of Juan Perón's government in the 1940s. Both writers use subtle literary devices to represent the conflicts between the “new” and the “old” elite and the impact of great political twists on the everyday private life of Yugoslav and Argentinian people. We will analyze these two works comparatively and establish the similarities and differences in the literary representations of chronologically close events in two geographically distant countries. We will take also into consideration the concept of civilization and barbarism, established by Argentinian polymath Domingo Faustino Sarmiento. The consequences of social revolutions will be classified as financial and social, emotional, and intellectual. We will explain how each of these groups of consequences has affected the protagonists of Selenić's novel and Cortázar's short story.

Key words: ,

Premeditated Murder, Slobodan Selenić, “House Taken Over”, Julio Cortázar, social revolution, communism, Peronism

О не-месту, не-времену, не-бићу Марија Лојаница, *Увод у Онтологију нестајања* (Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2020, 207 стр.)

Приказала **Јелена Р. Вилотијевић**, Универзитет у Крагујевцу, Филолошко-уметнички факултет, Јована Цвијића бб, 34000 Крагујевац, Србија, jelena.vilotijevic@filum.kg.ac.rs

Научна монографија Марије Лојанице *Увод у онтологију нестајања* објављена је 2020. године у оквиру едиције *Црвена линија* Филолошко-уметничког факултета Универзитета у Крагујевцу и представља збирку ауторских књижевно-теоријских текстова насталих у периоду између 2011. и 2020. године. Темељном дискурзивном анализом, ауторка деконституише онтолошки лук савременог хуманитета „чију је имплозију до тог тренутка сведочила“ (8) док истовремено удара чврсте теоретске темеље будућим научним истраживањима која ће даље разоткривати (не)могућност дефинисања појмова Америка, град, субјект, идентитет, простор, време, технологија и брзина.

Монографија се састоји из 11 текстова: *Астрални Цариград* (9–22), *Синдром Хитроу* (23–37), *Сањају ли тркачи по оштрици бријача?* (39–53), *Научна фантастика између овде-и-сада и тамо-и-тада* (55–71), *Personal Jesus: протестантска Америка и тријумф индивидуализма* (73–85), *Lost in the Supermarket* (87–98), *Death Smells Like Strawberries: The Olfaction Simulacra* (99–120), *American Horror Story: Life, Death, and Real Estate* (121–134), *Ружа за Сару Винчестер* (135–153), *Популарна семиотика: бебе у америчкој краткој прози* (155–169) и *Свећа: закључно поглавље онтологије нестајања* (171–187). За побројаним радовима следи листа библиографских јединица и белешка о ауторки.

Први текст у низу, *Астрални Цариград*, упознаје читаоца са дијакхронијским развојем људског станишта који ће кулминирати формирањем урбаних средина. Као основно дијалектичко обележје људских насебина намећу се опозитни појмови: доле-горе, хоризонтално-вертикално, земља-небо, а рад даље описује

како се *habitus* (де)центрира по поменутих осам. Семантичко-историјска деконструкција знака „Цариград“ тежи разоткривању дезинтегрисаног односа између означеног и означитеља, где се Цариград искључиво може дефинисати као деридијански траг. Проблематизујући интегритет семантичке означености византијског града, ауторка поставља онтолошку анамнезу „читавај цивилизацији“ (18) и закључује да је Цариград својеврсни знаковни палимпсест, а да је Човек заробљен у онтолошком процепу, између доле и горе, земаљског и небеског (22).

Можемо рећи да су наредна два текста у монографији – *Синдром Хитроу и Сањају ли тркачи по оштрици бријача?* – корпусно сродни, будући да се баве романима Борислава Пекића. У раду *Синдром Хитроу*, ауторка успоставља теорију лиминалности и лиминалних простора као кључ у коме ће анализирати Пекићев роман *Беснило*, то јест, *locus* аеродрома Хитроу. Посебно се истиче да онтолошка одредница лиминалног субјекта функционише у повратној спрези са његовом заједницом – *communitas* – изазивајући својеврсну кризу као увертуру у коренито онтолошко редефинисање групе. Ауторка примећује да се ова теоретска потка може применити и на опште принципе оперативности читавих друштвених целина, па чак и цивилизација, али такође наглашава да до суштинских измена не може доћи услед репетитивног ресорбовања пређашњих друштвених обрасца, што, последично, не оставља простора за генерисање опозитних друштвених стања. Маргинализована „другост“ се мондијализује и асимилује у опште, глобално, плуралистичко, а онтолошка посебност рубних култура се присилно интегрише у „Свет“. У светлу ових теорија, анализа романа упућује на то да „другост“ која одликује *Rhabdovirus* изазива дестабилизацију целокупног система, а аеродром Хитроу се дефинише као инхерентно лиминални простор који постаје поприште разигравања онтолошке кризе друштва које га, „у покушају очувања сопствених структура прво гетоизира, а потом [...] спаљује“ (36).

Трећи текст у монографији: *Сањају ли тркачи по оштрици бријача?* упоредном анализом Пекићевог романа *1999: антрополошка повест* и филма Ридлија Скота *Истребљивач* (чији назив је Пекић описно превео као *Тркач по оштрици бријача*) настоји да разоткрије тематске и семиотичке подударности између поменутих дела. У уводном делу рада, роман *1999* се идентификује као антрополошка алегорија и „критика антропоцентричности света“ (40) у којој се наративна покретачка снага приписује цикличној смени цивилизација међусобно повезаних „великим наративом“. Хуманитет и идентитет литерарног субјекта конституишу се управо кроз нераскидиву повезаност са системом уврежених идеологија. Теза о умрежености Пекићевог романа и Скотовог филма ослања се на анализу мотива кише/суза којим и Пекић и Скот закључују своја дела, наводећи ауторку да примети да се суштинска спона остварује кроз конфликт између човека и машине, односно кроз слом цивилизацијске антропоцентричности.

Већ у првим реченицама рада *Научна фантастика између овде-и-сада и тамо-и-тада* суочени смо са озбиљним књижевно-теоретским питањем – шта

је жанр, како се дефинише, и на који начин директно утиче на књижевност уопште. Супротстављајући теорије Бориса Томашевског, који тврди да је жанр нужно редуccionистичко, стриктно детерминистичко поимање књижевности, тврдњи Мориса Бланшоа да је књижевност „уметничка творевина људског духа“ (56), ауторка предлаже солomonско решење – жанр је „нужно зло“, апстрактна појмовна алатка интегрисана у поступак изучавања књижевности, али не и њен крајњи циљ. Лојаница подвлачи Бахтинову тезу да се књижевност не може самостално посматрати ван контекста „стварносног хронотопа“ у коме се фигурира, где се роман поставља као најверније огледало децентриране стварности. Роман, као инхерентно флуидан жанр, налази се у директном контакту са стварношћу и одатле црпи свој легитимитет. Како онда учаурити, ограничити, „спаковати“ оно што је у константном стању флукса? Шта је следећи корак у еволуцији књижевности? Трагајући за одговорима на ова питања, ауторка посматра научно-фантастичну књижевност (у наставку текста: СФ) као жанр који се „опиरे покушају једнозначног одређивања“ (59) и своју генезу налази у интерфејсу „литературе и других дискурзивних делатности, али и између фикције и реалности“ (60). Напоследку, одговор на питање о будућим еволутивним инстанцама књижевности, Лојаница антиципира у хипертексту, сајбертексту, у виртуелној књижевности за виртуелно доба.

Након покушаја жанровског одређивања СФ-а, у тексту *Personal Jesus: протестантска Америка и тријумф индивидуализма* ауторка се окреће разигравању једног од најувреженијих митова савременог америчког друштва. Наиме, пратећи историјски развој протестантизма насталог под окриљем просветитељске мисли, Лојаница настоји да докаже да се управо протестантска радна етика директно улила у мит о самоствореном човеку, чији је крајњи резултат појединац разрођен како од Бога, тако и од саме заједнице. Последишно, оваква онтолошка клима узрокује настанак „хипериндивидуализованог културног простора“ (79). Амерички идентитет своди се на Бодријаров симулакрум, а чак ни Бог није поштеђен бесомучне хиперкомерцијализације. Крајња деконструкционистичка дијагноза америчког духовног стања своди се на три кључне компоненте: инсистирање протестантизма на индивидуалном приступу духовности, Први амандман америчког Устава као правно-административно отелотворење просветитељске матрице и убрзане токове конзумеризма чији је крајњи циљ профит (84). На самом крају рада, ауторка се с правом пита да ли је уопште могуће разлучити свето од профаног или су се и једно и друго сурвали у хиперреално.

Хиперреалност поменута у закључку претходног текста даље се успоставља као један од конституената савремене поетике просторности. Полазећи од структуралистичких традиција Ролана Барта и Бодријарових промишљања о нераскидивој повезаности појмова „Америка“ и „простор“, рад под насловом *Lost in the Supermarket* постепено разоткрива семиотичке и онтолошке пукотине које дефинишу „материјалну, психолошку и духовну стварност“ (90). Како ауторка наводи, „писати о простору данас значи писати

о култури, друштвеним феноменима и субјективитету“ (91). Истиче се и појава аисторичног, атемпоралног, аспацијалног хронотопа којим влада искључиво „брзина“. Последично, смисао имплодира у сопствени симулакрум – „постојање у простору и времену трансформише се у тумарање изгубљених људи простором лишеним просторности које се одвија у времену лишеном темпоралности. Изгубљени људи у несталом простор-времену“ (96).

Следећа два рада у монографији: *Death Smells Like Strawberries: The Olfaction Simulacra* и *American Horror Story: Life, Death, and Real Estate* написана су на енглеском језику. *The Olfaction Simulacra* уводи читаоца у научни, филозофски и књижевни контекст Западне цивилизације где је, премда кључно за конструисање сећања, а самим тим и људског идентитета, чуло мириса систематски маргинализовано и потискивано. Просветитељство намеће чистоту – интелектуалну, духовну, па и телесну – као ултимативну врлину и одбацује, штавише негира, „неподобне“ мирисе. Колевка интелектуалне цивилизације постаје искључиво санитарна или стерилна средина где је непријатан мирис главна карактеристика неуких, варварских, „других“ народа, што олфакторном систему даје једну нову социјалну и политичку ноту (110). Користећи се знаком „јагоде“, Лојаница истиче да се првобитна полисемичност овог знака, који је садржао у себи трагове чедности, сензуалности, духовне врлине и виталности, драстично преиначила у контексту савременог потрошачког друштва. Међу америчким конзументима „правих“ јагода више нема – остаје само списак хемикалија које, својим комбиновањем, опонашају мирис јагода. Ауторка подвлачи и Бодријарову тезу о симулакрумима као упозорење о губитку неопипљиве повезаности између мириса, осећања, сећања, маште и интуиције – основних конституената хуманитета коме прети потпуно сједињење са хиперреалним (115).

Ако се запитамо да ли постоји мирис који би људски олфакторни систем морао непогрешиво да препозна, онда би то засигурно био мирис смрти. Па зашто су онда, пита се Лојаница, Американци спремни да издвоје чак до 12 хиљада долара како не би видели, а камоли омирисали своје преминуле? Зашто је и како смрт, као крајња онтолошка граница, постала само још један артикал у неумољивом процесу комерцијализације? Ово су све питања којима се ауторка бави у раду *American Horror Story: Life, Death, and Real Estate*, упућујући нас на Фукоову теорију о гробљима као хетеротопијама и истичући да Американци смрт посматрају као заразну болест која се мора неутралисати како би се „очувала стерилност живота“ (125). Ауторка представља гробља као „антисептичку хетеротопију“ а њено зачеће налази у америчком предграђу где се простор – као и живот, а напослетку и смрт – морају устројити, рационализовати, омеђити. Смрт постаје роба а гробља некролошка некретнина која се уписује у колективни идентитет Америке. Анализирајући Кингов роман *Гробље кућних љубимаца*, ауторка детектује троп индијанског гробља као знак у коме се преплићу страх од мртвих који немирно почивају са ултимативним исказом америчког сна – поседовати дом, поседовати земљу, поседовати некретнину. Рад напослетку

упућује на потребу колективног америчког Ја да поседује некро-некретнину као покушај да присвоји смрт као радикално Друго које прети стабилности америчког начина живота. Савремена Америка није у стању ни да разуме ни да прихвати смрт, већ је се само плаши.

Страх има много лица, а нека од њих уткана су у семиотички композитну јединицу „жена-кућа“, тврди наредни текст под називом *Ружа за Сару Винчестер*. Текст нас, биографски тачним, проверљивим чињеницама уводи у токове наративне митологизације живота Саре Винчестер, богате наследнице и удовице. Сара је остала упамћена као психички нестабилна жена која је своје последње дане проводила ре/деконструишући (како у буквалном, тако и у наративном смислу) своју кућу (данас је та кућа претворена у туристичку атракцију). Житије Саре Винчестер, тврди ауторка, јесте типична готска хорор прича о жени која је нужно морала постати искључиво литерарни субјект колективног имагинативног пројекта, управо јер је била „жена“ која је живела у „кући“ – што су знаци које рад идентификује као зјапећу пукотину у коју заједница улива своје сопствене страхове и стрепње. Па тако, „уклета кућа, на ком год континенту била, јесте иманентно полисемични троп, рекли бисмо у извесном смислу и аутодеконструишући“ (144). Све архитектонске грађевине које одступају од јасно уређеног норматива постају симбол „свега стравичног, језовитог, ‘благо накривљеног’ у нашим онтолошким структурама“ (151) а тај осећај даље појачава присуство жене. На крају рада, намеће се закључак да су све „стрепње тек аутоимуне болести бића које се ужасава самога себе“ (153), то јест – да цивилизација стрепи од непознатих предела сопственог идентитета.

Наредни рад у монографији, *Популарна семиотика: бебе у америчкој краткој прози*, приступа анализи знака „беба“ пратећи дијахронијски развој америчке приповетке, притом указујући на иманентну полисемичност овог знака чије је главно обележје одсуство. Корпус на коме је анализа извршена обухвата три кратке приче: „Дезиреина беба“ Кејт Шопен, „Брда као бели слонов“ Ернеста Хемингвеја и „Мале ствари“ Рејмонда Карвера. Ослањајући се на Хегела, Барта и Дериду, Лојаница тврди да је „Дезиреина беба“ „прича о неспоразуму, ‘украденим’ или затуреним писмима, слому комуникацијских пракси, перманентној игри узмицања исправног и дефинитивног тумачења знакова“ а да „Дезиреина ‘беба’ као белина у којој се укрштају сва побројана симболичка копља, дакле, и није беба“ (162). У причи „Брда као бели слонов“ знак „беба“ јавља се само као траг, „као знак одсутног у присутном, тотална текстуална белина“ (165) а текст „Мале ствари“ представља „бебу“ као фокалну тачку родитељског насиља, механизације и „перверзне економије поседничког односа“ (167) – „неосетно, негде успут, бебе су се изгубиле“ (155).

И напоследку, Лојаница своје дискурзивно путовање завршава текстом *Свећа: закључно поглавље онтологије нестајања* у коме се, пре лирски него стриктно и искључиво академски, надовезују, преплићу и синтетишу личне, ониричке слике тематски и семантички сконцентрисане на симбол свеће. Пратећи Башларову тезу да „објашњење ‘научних’, емпиријских феномена треба

тражити у имагинарном, укрштајући субјективну и објективну осу анализе“, текст излаже својеврсну галерију слика формативно различитих, а симболички уланчаних свећа. Па тако, слика 1 је свећа коју је уснио Карл Густав Јунг као симбол који ће кулминирати теоријом о архетипу сенке, слика 2 читаоцу приказује Караваћову Издају Христа где се уметник уписује у своје дело и осветљава лице Спаситеља, а потом слика 3 открива да и из Новог завета исијавају недоречене свеће, оваплоћене управо кроз своју недефинисаност у тексту, кроз кретање и флуks. Даље, премда Башлар истиче вертикалну одређеност свеће, ауторка у сонорном, звучном доживљају пуцкетања пламена (у самом нестајању свеће, дакле) налази и хоризонталну осу онтолошке демаркације – „живот који јесте зато што га нема“ (183). Рад се дотиче и кинематографије, конкретно, филма *Носталгија* Андреја Тарковског у коме наратив кулминира сликом „човека који постаје свећа“ (184), а приложен је и Лојаничин превод песме Ника Кејва „Мени у наручје“. Да закључимо – ова интимна контемплација наговештава читаоцу да нестајање није нужно и уништење, да „јесмо зато што нас на крају неће бити. Зато што нас никада и није било. Да сагоревајући материјалне нечистоће од којих смо сачињени произведемо чисту светлост“ (189).

Монографију *Увод у онтологију нестајања* одликују како прецизност, тако и слобода израза, чврсто постављене и теоретски образложене тезе које се међусобно тематски уланчавају, као и широк спектар покренутих питања која ће отворити пут даљим научним истраживањима просторности, америчке културе, онтологије и саме реалности. Настојећи да постави „огледало пред лице савремености“ (8), ово дело се уписује као штиво драгоцено не само академској заједници, већ и широј јавности.

Biljana Čubrović i Katarina Petrović, *Flex Your English* (Beograd: Društvo za strane jezike i književnosti Srbije, 2022, 96 str.)

Prikazala **Marijana M. Prodanović**, Univerzitet Singidunum, Poslovni fakultet u Beogradu, SP Anglistika, Danijelova 32, 11000 Beograd, Srbija, mprodanovic@singidunum.ac.rs

Zbirka testova engleskog jezika *Flex Your English* autorki Čubrović i Petrović dodatak je izvorima koji proveravaju znanje engleskog jezika, a kojih na domaćem tržištu, iz pera domaćih autora, naročito u poslednjim decenijama, nema mnogo. Ova publikacija, čiju recenziju potpisuju nastavnici Filološkog fakulteta Univerziteta u Beogradu, prof. dr Boris Hlebec i dr Mirjana Vučković, omogućava jedan drugačiji uvid u forme testiranja engleskog jezika, sažimajući višedecenijsko iskustvo autorki u nastavnom, ali i procesu sastavljanja takmičarskih testova.

Zbirka, naime, odslikava formu i odabrani sadržaj testova sa kojima su se susretali učenici koji su uzimali učešće u republičkim takmičenjima iz engleskog jezika u organizaciji Društva za strane jezike i književnosti Srbije i Ministarstva prosvete (nauke i tehnološkog razvoja) tokom proteklih nekoliko godina. Upravo navedena činjenica izdvaja je od drugih publikacija sličnog tipa, koje su, dobrim delom, nastojale da pripreme učenike za upis na studije filološkog profila, ili naprosto budu podrška drugim materijalima u procesu podučavanja i učenja engleskog jezika kao stranog (bez posebnih namena).

Za razliku od njih, ova zbirka je nastala sa ciljem da se na jednom mestu, na jedan sveobuhvatan i pregledan način, nađu primeri koji će pružiti podršku nekim budućim takmičarima i poslužiti svima onima koji ne gaje takmičarske aspiracije, ali žele da provere svoje znanje jezika. Primeri će pomoći i nastavnicima čiji se učenici pripremaju za raznolike smotre da steknu što bolji uvid u aktuelne teme, forme i zahteve, ali će takođe biti višestruko korisni svima onima koji planiraju da svoje obrazovanje nastave u sferi filologije – kako kada je u pitanju srednja škola, tako i kada su u pitanju filološke studije.

Flex Your English, kroz svojih 10 segmenata, vodiće vas putem provere znanja engleskog jezika, fokusirajući se na završni razred osnovne škole kroz svoj prvi deo, odnosno na završni razred srednje škole u svom drugom delu.

Pregledna i uniformna organizacija svakog od 10 testova (i onih koji se odnose na gradivo osnovne i onih koji se odnose na gradivo srednje škole) omogućava lako snalaženje. Ono što pronalazimo u svakom od testova je, najpre, test provere razumevanja pročitanoг teksta, praćen nizom od 7–8 pitanja sa odgovorima višestrukog izbora. Drugi deo je uvek posvećen veštini slušanja, odnosno proveri razumevanja audio zapisa/izgovorenog jezičkog materijala. Provera je, baš kao kada je u pitanju i prva receptivna veština, realizovana kroz grupe od 7–8 pitanja sa odgovorima višestrukog izbora. Nakon toga slede grupe zadataka koji čine celinu svojevrstne upotrebe savremenog jezika (eng. *Grammar and Vocabulary*). Zadaci se zasnivaju na gramatičko-leksičkim zahtevima različitih oblika i odnose se na partije koje su sastavni deo nastavnih planova i programa i, posledično, ishoda učenja u vezi sa predmetom engleski jezik na kraju osnovne škole, te potom i na kraju srednjoškolskog obrazovanja. Na kraju svakog testa nalazi se transkript za svaku od ranije izloženih provera razumevanja izgovorenog. Postojanje transkripta, i pored navoda da će ovaj materijal biti dopunjen audio zapisima koji će dinamički i ritmički ilustrovati govor izvornog govornika, pruža sigurnost. Takođe, prateći standarde školskih udžbenika sa kojima se u učenju i podučavanju jezika susrećemo, ovi delovi omogućavaju i olakšavaju rad kako onima koji rešavaju predložene testove, tako i onima koji im na tom putu pomažu. Posebnu vrednost, svakako, pronalazimo u odeljku *Rešenja*, na samom kraju publikacije, čija precizna priroda podržava samostalan rad i rešava potencijalne nedoumice korisnika.

Kroz svih 10 testova, a kada su u pitanju receptivne veštine (čitanje i slušanje), primećuje se usklađenost sa odgovarajućim CEFR (eng. *The Common European Framework of Reference for Languages*) deskriptorima, odnosno ishodima učenja na kraju oba ciklusa obrazovanja. U vezi sa tim, tekstovi i audio materijali predstavljaju blago adaptirane forme autentičnog jezika, koji odslikava savremena društvena kretanja i bavi se svakodnevnim i aktuelnim pitanjima, čime su pokriveni različiti registri. Teme namenjene razumevanju u prvom delu zbirke (osnovna škola) vezane su za gradove, geografska područja i životinjski svet koji nas okružuje, ali i, primereno uzrastu i nivou poznavanja jezika, svet poslovanja, putovanja, nastanak i razvoj izmišljenih likova i dr. U drugom delu zbirke (srednja škola) pronalazimo nešto apstraktnije fenomene, koji uključuju ugrožene vrste, migracije, obrazovanje, uspeh, životnu sredinu i dr. Odabir tema, uz njihov sadržaj, ima za cilj da inspiriše učenike na detaljan pristup pisanim i zvučnim materijalima, vodeći računa o kompleksnosti i dužini teksta/snimka i uzimajući u obzir činjenicu da su korisnici pripadnici generacije Z kojima su digitalne tehnologije vrlo bliske.

Kako je već naznačeno, provera znanja u vezi sa obe receptivne veštine zasnovana je na zatvorenom tipu zadataka – pitanjima višestrukog izbora, čija struktura i priroda zahtevaju razumevanje, preciznost u izolovanju informacije, uz sintezu i analizu podataka, ali i primenu kritičkog mišljenja (posebno kada su u pitanju

materijali primarno namenjeni srednjoškolicima). Ne samo broj ponuđenih odgovora (četiri u svakom testu), no i distraktivna priroda nekih od njih, nastoji da ostavi što manje prostora za puko prepoznavanje ili slučajno pogađanje tačnog odgovora. Umesto toga, postoji težnja da se aktivira pun potencijal onih koji materijale čitaju i slušaju, ali isto tako i da se podstaknu brojni kognitivni procesi i prošire znanja o svetu (njihova kulturološka raznovrsnost će umnogome uticati i na unapređivanje pragmatičke kompetencije).

U najobimnijim delovima testova, u kojima se proverava znanje gramatike i vokabulara, učenici, nastavnici, kao i svi drugi korisnici sadržaja, naići će na precizne instrukcije, date jasnim jezikom, ali i forme zadataka sa kojima su se dobrim delom već susretali. Ni u ovim delovima koji se odnose na gramatičke i leksičke partije ne postoje odstupanja u odnosu na nastavni plan i program izučavanja engleskog jezika u formalnom obrazovanju. Ono što ovde dominira jesu zadaci zatvorenog tipa, koji očekuju npr. upotpunjavanje rečenice odgovarajućim oblikom reči, glagolskim vremenom, te odabir tačnog odgovora (pitanja višestrukog izbora), ali se među njima mogu naći i zadaci nešto otvorenijeg karaktera – u vidu rečeničnih transformacija. Ne uočavaju se značajne razlike kada je u pitanju sama forma palete zadataka namenjenih završnom razredu osnovne škole, s jedne strane, i onih koji su namenjeni završnom razredu srednje škole, s druge strane (očekivano, broj zadataka otvorenog tipa je nešto veći u testovima namenjenim srednjoškolicima). I jedni i drugi imaju za cilj da učeniku pruže uravnoteženu ponudu zadataka iz gramatike i vokabulara usklađenih sa školskim gradivom, ali i primenjivih u savremenom engleskom jeziku.

Svaki od gramatičko-leksičkih delova testova (za obe ciljne grupe) sadrži četiri do pet pravilno izbalansiranih zadataka u okvirima kojih korisnik može da se osloni na očekivanja u vezi sa strukturom, budući da su vežbe date u formi koja je uobičajena i razumljiva. U razumevanju zahteva, nesumnjivo, pomažu i temeljne instrukcije koje ne ostavljaju prostor za pogrešnu interpretaciju.

Ove najobimnije delove svakog od testova krase raznovrsnost zadataka, koja će motivisati učenike različitih stilova učenja. Takođe se stiče utisak da se, iako takmičarski, ovaj bogati korpus zadataka oslanja na jednu skalarnu organizaciju, uz težnju da se svi oni koji testovima pristupe najpre aktiviraju, kako bi, na primeru poslednjih vežbi, možda pokazali i svoj pun potencijal. Zadaci koji prate gradivo osnovne škole neretko uključuju upotrebu glagolskih vremena, građenje reči, prepoznavanje vrste reči u kontekstu, dopunu dijaloga (jezik u aktivnoj upotrebi), te proveru poznavanja sinonima i antonima, prepoznavanje definicije, parafrazu i dr. Kada je srednja škola u pitanju, nešto je veći obim zahteva otvorenog tipa, koje uglavnom karakteriše parafraza, odnosno rečenična transformacija. Nailazimo i na zadatke koji očekuju prepoznavanje greške, odabir segmenta koji će uspešno kompletirati sintagmu, tj. kolokaciju, idiom, predložko-padežnu konstrukciju, te zadatke koji ukazuju na logički i hronološki raspored pojmova/dešavanja, kao i one koji su vezani za upotrebu pravilnih prefiksa i sufiksa u kontekstu – tvorbu reči. Ovo dovodi do provere znanja jezika na jednom sveobuhvatnom planu, bez izuzimanja

nekih važnih partija, tj. davanja prednosti samo određenim partijama gramatike ili leksike.

Poslednji deo zbirke je posvećen rešenjima svih zadataka organizovanim po testovima, čime se korisniku omogućuje samostalno korišćenje ovog materijala. Oslanjanje na rešenja neće korisniku samo ukazati na greške, već će i inicirati dodatno konsultovanje u cilju upoznavanja sa nedovoljno jasnim i još uvek nesavladanim oblastima jezika.

Imajući u vidu napred rečeno, bez sumnje se može zaključiti da je *Flex Your English*, zbirka odabranih takmičarskih zadataka iz engleskog jezika, izvor koji predstavlja rezultat vrednog iskustva autora u oblasti testiranja engleskog jezika, ali i njihov istančan metodički ukus, naročito u pogledu odabira relevantnih zadataka. Ovaj priručnik ne samo da će pružiti podršku nastavnicima engleskog jezika i učenicima osnovne i srednje škole koji se pripremaju za učešće na takmičenjima, već će biti nemerljivo koristan i svim ostalim korisnicima zainteresovanim za testiranje znanja engleskog jezika.

ИНДЕКСИРАН У ERIH PLUS, MLA International Bibliography и DOAJ. Дигиталне копије свезака часописа архивирају се у Дигиталном репозиторијуму Народне библиотеке Србије.

ОБЈАВЉУЈЕ СЕ двапут годишње.

Све информације и упутства ауторима налазе се на <https://anali.fil.bg.ac.rs>. Радови се предају анонимно путем линка за предају радова.

INDEXED IN ERIH PLUS, MLA International Bibliography and DOAJ. Digital copies of the Journal are archived in the Digital Repository of the National Library of Serbia.

PUBLISHED twice a year.

All information regarding notes for contributors and stylesheet available online at <https://anali.fil.bg.ac.rs>. Papers are submitted anonymously via the Submission link on the website.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

80(497.11)

АНАЛИ Филолошког факултета = Annals of the Faculty of Philology / главни и одговорни уредник Биљана Чубровић . - Књ. 1 (1961)- . - Београд : Филолошки факултет, 1961- (Београд : МАБ). - 24 cm

Полугодишње. - Друго издање на другом медијуму: Анали Филолошког факултета (Београд. Online) = ISSN 2787-1037 ISSN 0522-8468 = Анали Филолошког факултета (Београд) COBISS.SR-ID 16394242